

OSZ

OSZ

CSAPLÁI

REVAI MIKLÓS

ÉLETE

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

4

~~Szungs. l.
B. l.~~

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR
09497
KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

80/5 m

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE.

IRTA

2 CSAPLÁR BENEDEK

K. r. t.

IV. KÖTET.

BUDAPEST,
AIGNER LAJOS

1889.

AIGNER LAJOS kiadásában

(Budapest, váci-utca 1. sz.) megjelent

TÖRTÉNELMI MŰVEK.

- Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás*. Fordították *György Aladár, Láng Lajos, Márkus Miklós* és mások. 10 kötet füzve 13 frt 20 kr, 5 vászonkötésben 16 frt 40 kr.
- Archeologiai értesítő. Szerkesztik *Romer, Henszlmann* stb. II —IX. évfolyam. Egy-egy 3 frt — kr.
- Kortörténelmi rajzok. Irta *Neményi Ambrus*. 2 kötet (Grévy, Renan, Dupanloup, Littré, Cassagnac, Bismark, Palmerston, Kémál bég, Castelar stb.) 1 frt. 60 kr., Velinkiadás 3 frt — kr.
- Vázlatok a magyar emigratio életéből. Irta *Aldor Imre*. 1 frt 20 kr.
- Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Irta *Zsilinszky Mihály*. 1 frt 20 kr.
- A Templariusok titkos statutumai. Irta *Barach Benedek* — frt 60 kr.
- A szabadkőművesség története. Irta *Hollós László*. 1 frt — kr.
- Az egyet. művelődés történelem vázlata. Irta *György Aladár*. 1 frt 20 kr.
- Az emberi nem művelődési történetének vázlata. Irta *Torkos L.* 1 frt — kr.
- A hadművészet történelme. Irta *Bernekn után Halász Károly*. — frt 80 kr.
- Kolozsvár története. Irta *Jakab Elek*. 3 kötet 10 frt — kr.
- Az 1848. reakció és ellenforradalom. Irta *Rogge, Ford, Hoffer* 1 frt 50 kr.
- Széchenyi István napjaink történelmében. Irta *Schwarz Gyula* — frt 30 kr.
- A báni méltóság eredetétől fogva napjainkig. Irta *Hampel József* — frt 30 kr.
- A lovasság történelme a legrégebb időktől a jelenkorig. Irta *De-nison György*. Fordította *Szeles Dénes*. 1—4. füzet. Egy-egy — frt 50 kr.
- Mikes Kelemen törökországi levelei 1 frt 80 kr, kötve 2 frt 40 kr.
- Felolvasások az ember őstörténetéről. Irta *Baloghy D.* 2 füzet. 1 frt.
- Dávid Ferenc emléke. Elíteltetése és halála 300-dos évfordulójára írta *Jakab Elek*. 2 frt 50 kr.
- Bereg vármegye monographiája. Irta *Lehoczky Tivadar*. 3 köt. 12 frt — kr.
- Tanulmányok az ember eredetének történetéből. Irta *Majláth Béla* 1 frt.
- A székesfehérvári ásatások eredménye. Irta *Henszlmann Imre*. 5 frt — kr.
- Báró Wesselényi Miklós felségsértési bűnpere. Irta *Jakab Elek*. 2 nagy kötet 4 frt — kr.
- Oklevéltári naptár. Irta *Torma József*. 2 frt — kr.
- Egyiptomi cultur-maradványok hazai leletek közt. Irta *Majláth B.* 1 frt — kr.
- A szabolesmegyei muzeum, utasítással vidéki muzeumok rendezésére Irta *Hampel József*. 30 ábrával — frt 40 kr.
- Nagy napok 1848/49-ben. A magyar szabadságharc rövid naplója. Irta *Hory Béla* — frt 70 kr.
- Árpás, és a mörichidai prepostság története. Irta *Rómer Flóris*. 1 frt — kr.
- A legújabb kor története 1815—1871. Irta *Szabó Ferenc*. 4 kötet 7 frt 50 kr.
- Pest-Pilis-Solt megye monographiája. Irta *Galgóczy K.* 3 köt. 6 frt — kr.
- A magyarországi zsidók története. Irta *Bergl József* 1 frt 50 kr.
- Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn. Von *Leopold Löw* 2 frt — kr.
- Politische Geschichte der Serben in Ungarn. *J. H. Schwickler*. 4 frt — kr.
- Geschichte des Temeser Banats. Von *J. H. Schwickler* (előbb 3 frt) 2 frt — kr.
- Bátorfi L. Adatok Zalamegye történetéhez I—V. kötet 10 frt, bekötési táblákkal 12 frt — kr.
- Károly J. és Nyirák S. Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére 2 frt — kr.

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE.

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK

k. r. t.

Országos Széchényi Könyvtár

IV. KÖTET.

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS

1889.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

48102

Budapest, Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

ELŐSZÓ.

Bús idők homályából kelnek napvilágra e már többnyire elhalaványult emlékek, némely részben rég feledésnek szánt tanúságok.

Fölélesztetésök kiválóbb célja az, hogy nyomós bizonytságot tegyenek Révai küzdelmes pályájának legsanyarúbb időszakáról, mely őt, a folyton nyomasztó helyzeti viszonyok közt vívódót, váltig visszatartá tudományos és irodalmi magasabb feladatú szándékaitól. — De egyúttal több másra is világot derítnek ezek.

Tetemes részben Révainak saját nyilatkozatait szövegezték e kötet fejezetei. Viszontagságainak előadását jelentékenyen élénkíti így a közvetetlenség. Mert az részint bizalmas leveleinek panaszaiból, részint vád- és védiratának néhutt igen körülményes vallomásaiból összeillesztve, mintegy önéletrajzi emlékirattá szövődik ezennel.

Sokkal tárgyiasabbak, mondhatni, realisabb alapúak ezidétti panaszaik, mint az előbbieken olykor kirívólag alanyias színezetű s néhol költőies érzékenykedései. — S mégis az ellenvélemények közbefűzése alkalmasabb módot nyújt itt Révai subiectiv nézeteinek megbírálására úgy, hogy a figyelmes egybevetés kevésbbé tévedhet egyoldalú felfogásra. Meg helyenként úgy szólva drámai mozgalmasságot is nyer ez által küzdelmeinek tárgyalása.

Több rendbeli tanúságok szólván e közben az őt néha közelebről is érintő közviszonyokról, nem csekély mérvben járulnak egyszermind hazánk ama gyászos emlékü évtizedének egy és más oldalról való megvilágításához is, melynek folytán nemzeti

életünk a veszélyekkel fenyegető külviszonyok mostoha alakulása miatt oly sajnós kárait vallá, mondhatni, folytonos fogatkozását vala kénytelen sínleni.

Éles ellentétek rohamos váltakozása fokozta ez időszak csapásait.

Nemzetünkre mintegy hatványozott erővel nyomasztó valahatásuk. — Hisz épen az ujjal felvirulás legbiztatóbb reményeit készítették ismét hervadásra. — Ugyanis faji önérzete kevéssel ez előtt egyrészt a hatalmi merényletek által felriasztva, másrészt az európai nemzetek általános ébredése által serkentve, hatályos buzdulattal gerjedezett ősi mivoltának fölélesztésére, történelmi jelentőségének érvényesítésére, főleg pedig alkotmányos jogainak biztosítására.

De vajmi szomorú csalódásba ejték az előbb nagyon is fölbiztató jelenségek!

Fönnkelt reményeinek alig fejledező rügyeit legott ismét zord vihar kezdte szétűlni.

E megrendítő válság legérzékenyebben sujtá ama vidító remények keltőit, ápolóit, kiváltképen a nemzeti buzdulatnak szellemi célzatú bajnokait, közöttük Révait is, kit hazafias érzülete elválhatatlanul a nemzeti fejlődés ügyéhez csatolt. —

Nem egy tekintetben mintegy ellenképét láttatják így e tanúságok ama rövid életű fölpezsdülésnek, mely az előbbi részben (e mű III. kötetében) tárult elénk. — Minél biztatóbb vala az, annál csüggesztőbb hatásúvá lön ez.

Lélekemelő kilátással kecsgették amannak verőfényes napjai különösen a nemzeti művelődés irányzóit, első sorban ennek hősie előharcosát Révait, a tudományos és nyelvmívelő társaság eszméjének bátor sürgetőjét, létesítése ügyének fáradhatatlan főtényezőjét. De annál sötétebb borulat fődte el nyomban az alig földerengő reményt, midőn az állami viszonyok véletlen fordulata következtében a nemzeti lelkesültség előbbi zajlása mintegy varázsvesszővel visszarezzentve legott alább szállt s aztán a mindegyre fenyegetőbb hadi kényszer-állapotok miatt majdnem teljes apadásig lohadt le.

S közben rémletesen megrázkódtató katastrophák szegték derékon e gyötrelmes évtizedet. — Némelyekre villámcsapás sujtott

a vészterhes fellegekből, másokat huzamos sanyarúsággal lakoltatott a megfélemlítési rendszabály.

Elbúsultan vonult ekkor magába még a feddhetetlen öntudat is, nehogy óvtalanul a gyanú áldozataként bűnhődtessek. — Mennyi ok arra, hogy a honi múzák elnémultan keseregjenek vagy csak halkan zokogjanak szomorú rejtekeikben!

Habár mindez Révai életviszonyainak inkább csak mélyebb háttéréből tünedezik elő, vagy csupán gyászkeretét képezi élete e bús szakának: így is elég komor színt vegyít annak árnyéklásába.

Mennyit mért hőszünkre balvégzete e zord évtized bajaiból s miképen sínlette át e nehéz időt: főleg ennek körülményes előadásával foglalkozik e kötet tartalma.

A mint emelte előbb, sőt magasztos vállalatokra is tüzelte őt a nemzeti buzdulatnak forrongásig hevült lelkesültsége: úgy viszont leejtette s nagyon is lealázta ennek a század végeig folytonos apadása. — Mintegy örvényletes mélységig nyomta alá mostoha sorsa, hogy lehetőleg megnehezítse az újra feltörekvés küzdelmeit.

Végző stádiumáig kísértük őt e bajlódása lejtőjén keserű sorsának egész Avernusáig, hogy kellő aránya szerint szemléltessük sanyarú megpróbáltatását.

Annál föltetszőbben tűnik így majd elénk az, hogy minő lemélyesztetésből kellett magát újra felküzdenie.

Korának viszontagságai csakugyan nem jelentéktelenül tükröződnek hőszünk egyéni sorsának illetén hullámzatában.

Mindezt figyelembe véve, sőt egybevetve már Révainak összes eddigi viszontagságait, lényeges eredményül azt látjuk, hogy a kevés örvendetes után vajmi sokszorozott mennyiségben jutott ki neki a fájdalmasból! — És a gyér gaudiosum s a sűrű dolorosum e nagy aránytalanságát alig, vagy csak gyengén kárpótolhatja utóbb még az a végső küzdelmeit némileg enyhítendő gloriosum is, mely oly sok küzdelem s hányódás után s annyi erőfeszítéssel vívott végharcát csakis az elhunyo élet fogtán vette körül némi bágyadt sugaraival. —

* * *

Ennyiben jelezve a tartalom lényegét, alkalmasint fölemlíthetjük már azt is, hogy Révai életének e négy kötete nem any-

nyira változatlan külön lenyomata annak, mely a „Figyelő”-ben 10 év óta fejezetenként megjelent, mint inkább számos részleteiben gondosan kiigazított s némely helyeken hozzáadásokkal is gyarapított második kiadása. —

Ez főképen a tudományos használatra nézve nem lényegtelen tudnivaló.

Holmi egyéb is említésbe jöhetne már itt különösen e huzamos idei munkálkodás balsorsáról. — De hadd maradjon ez utóbbra, legutoljára, vagy akár sohanapjára; ad graecas calendas! — Miért is fölösisük a panaszok özönét? — Agere et pati fortia Hungarorum esto.

Legyen ez is némi csekély engesztelő áldozat a lelketlenség ellen oly sokat küzdő szellemi pankratiastának jeltelenül hagyott s már rég elenyésztetett sírján.

Kelt Budapesten, 1889. február hó 24-én. (Révai M. születésének 139. évfordulata napján.)

Csaplár Benedek,

k. r. t.

I. Révai folyamodása az aesthetika tanszékére s latin verseinek kiadása.

1. Határjelt, még pedig meglehetősen kiemelkedőt képez Révai irodalmi ösvényén a „Latina“ megjelenése.

Jóformán elkülöníti ez pályájának azon stadiumát, melyen két évtizeden át túlnyomólag a verselés, kiváltképen magyarul lantolás által igyekszik vala a költői hírnév kivívására, azon utóbbi időszakától, melyet már aztán kevés kivétellel élete fogytáig legtöbbször a magyar nyelvtudomány rendszere megalkotásának szentelt.

Nem mondhatni, hogy valamely rögtöni átváltozással történt ez az átmenet; nem is végleges szakítás ez a költőies kedvteliséssel: de még is föltetszően elűtő amattól. — Több tekintetben ki fog e módosulása világlni úgy szellemi munkásságának, mint realis viszonyainak további részleteiből.

Révai serdülő ifjúsága óta szívesen foglalkozék a komoly tudományok különféle ágaival, még verselési szenvedélyének forrongóbb időszaka folytán is.¹⁾ Szintúgy életének alkonyodó korában sem hiült ki kebléből a parnassusi kedvtöltés. Időnként örömet visszaandalgott az ifjanta oly lelkesültséggel cultivált s a küzdelmes férfikornak annyi vigasztaló szellemi életet nyújtott műzákhoz. Csakhogy az utóbb már mind bemélyedőbben kutató nyelvtudós hovatovább mind ritkábban zendítette meg többnyire pihentetett lantját. Csak is egy-egy a szív mélyéből erősebben fölbuzduló kegyeleti érzelem, — közben esetleg valamely ünnepélyes alkalom megéneklésére késztető buzdítás is, — aránylag jóval gyérebben szólaltatta azt meg néha napján.²⁾

2. Költői dicsvágya nyomonként apadozott azon magas irányzatú törekvés közben, melyet hátra levő éveinek fő feladatául tűzött ki.

¹⁾ Helyenként jeleztük annak idején e nemű igyekvéseit.

²⁾ Szólunk ezekről is az odábbi részletekben.

De meg egyébként is magyar verselésének az egyéni becs-
vágy mellett utóbb főleg azon célzatát érezteti már s vallja is,¹⁾
hogy a magyar nyelvnek a rhythmikusabb versfajokra való képes-
ségét kimutassa s ezt a maga részéről is lehetőleg fejlesz-
teni segítse.

Előbb a magyar alagyákkal, aztán a görög-római versmé-
retek más schemáinak alkalmazásával, majd az újabbi műfajok
használatával igyekezett ezt bebizonyítani.²⁾

Ezért meglehetősen alapon állítható róla, hogy a mit kegye-
leti ömledezésein kívül különösen a magyar költészetnek dalla-
mosabb versfajokkal való lendítése végett verselgetett, annak
tartalma kevés részben fakadozott saját alanyisága bensőbb
lényegéből.

Már „elegyes versei“ s „anakreontikon“-jai ismer-
tetése közben érintők, tulajdon nyilatkozatával is nyomatékolva,³⁾
hogy enyelgő versezetei többnyire kölcsönzött érzelmeknek s el-
sajátított eszméknek magyarítása. Majd fordítás, majd átdolgozás
által igyekezett azok felhasználtával serdülő irodalmunkba olyas-
miket átültetni, a miket az idegen irodalmakban e nemből legtet-
szőbbeknek talált,⁴⁾ hogy így a magyar költészetnek újabb eszmék,
irányzatok és formák általi lendítését, kiváltképen pedig az elsat-
nyult izlésnek felüdítését s finomítását segítse elő.

Ez utóbbi szándékot nemcsak a műveltebb idomzatú ver-
s-fajok meghonosításával igyekezett érvényesíteni, hanem e mellett
némely aesthetikai irányzatú elméleti tanulmányaival is iparkodott
azt előmozdítani.

3. Már Gyűjteményes vállalatának megkezdésekor hozzá fogott
Batteux és Ramler nyomain a különböző költői műfajok olyatén
tárgyalásához, melynek célzata vala azokról tisztultabb fogalma-
kat terjesztetni a hazai olvasó közönség közt.⁵⁾ Azután Adelung-
nak, Blair Hugo s másoknak a műveltebb irályról szóló tanítá-
sait kívánta a magyar nyelv javára értékesíteni.

Toldy F. elismerése szerint is⁶⁾ jelentékeny kísérlet volt
az, a mivel Révai a széptani izlés- és ismeretnek magyarul tol-
máclásására s terjesztésére megindult, különösen midőn a pász-
tori költészetnek Batteux tanai szerint írt ismertetésével mintegy
kezdeményezőként lépett fel, hogy magyar nyelven szólaltatván
holmit azon akkoriban még új tudomány köréből, iránta élén-
kebb figyelemre gerjeszsze a hazai értelmiséget.

1) L. Révai M. élete III. 21. s köv. II. — „Latina“ 129. l.

2) U. o. — és „Elegyes versei“ 92. l.

3) L. Révai M. élete II. 328. l.

4) U. o. és Elegyes versei. 118. l.

5) L. Faludi F. Költeményes maradványai. Győr. 1786. 132—3. l.

6) L. Toldy F. „Magyar költészet története“ 1867. 457. l.

Olyan alapos grammatikai és philologiai képzettség mellett, mint a minőt már tanuló korában nyert volt s melyet aztán jó irányzók útmutatása és Sárvány Ferenczel s más szellemes társaival folytatott serény önképzése mellett szakadatlanul gyarapítani törekedett, valóban igen szép sikerű munkásságot fejthetett volna ki az eszthetikai irodalom parlag terén is, — ha kedvezőbb körülmények lendítették volna ilyenén szándékait. — Alkalmasint jóval túltehetett volna azon, a mit Szerdahelyi György latinul írt s azért a külföldön is méltánylást nyert Aesthetikájában 1778-ban felmutatott, s a mit utóbb annak halvány magyarázatával 1794-ben Szép János kísérelt meg magyarul szóltatni.¹⁾ — De e végett jóval elősegítőbb helyzeti viszonyokba kellett volna jutnia, és a közönség részéről is lelkesebb részvétet tapasztalnia, hogy azt annál dúsabban viszonzozhassa szellemi termékeivel.

4. Nem alap nélkül óhajtotta ezért a Pesten 1790-ben megürült eszthetikai tanszéket elnyerni, mert mint egynémely fontosabb érintett ilyenemű értekezése s vállalata tanúsítja,²⁾ jelentős irodalmi termékenységet és tanítási sikert is eredményezhetett volna ezen az egyetemi tanszékeken kifejtendő működése.

Különbben is mint az újhódás szellemének egyik buzgó leventéje, mintegy irányadói hivatásához tartozónak hitte, hogy előharcosként működjék mindabban, a mi a nemzeti művelődésnek javára kívánatos.

Már első föllépéseivel is igen érezhető jelét adta azon becsúgyának, mely főleg úttörő szereplésre igazta.

Többnyire járatlan ösvényeken küzködve törni előre, vagy valamely újabban megindított irányban a legkiválóbb előharcosokkal versenyezve haladni, — ez volt serdülő kora óta mintegy rendeltetési feladatául követett irányzata. — Még a szerény tankönyv-irodalmi munkásságra is³⁾ különösen az hevítette hazafias buzgalmát, hogy a közoktatásnak oly lelkesülten üdvözölt új aerájában azon a téren korszaki tényezővé s elsőségre érdemesítendő bajnokká emelkedhetik.

Szintúgy odább is egy és más bátor igyekvéseivel azt az óhajtasát sejteti, hogy főleg nevéhez fűződjék a kezdeményezés vagy csak a sikeresebb kivitel dicsősége.

A nemzeti érzelemnek hatályosabb fölgerjesztése végett egyrészt a hajdani emlékek földerítése,⁴⁾ másrészt az irodalomnak jóval magasabb színvonalra emelése által, s ezért egyszersmind az értelmiség- és izlésnek fokozottabb mérvű fejlesztése

¹⁾ U. o.

²⁾ L. Révai M. élete. II. 132. s köv. II. — 250. s köv. II.—III. 22. 83. I.

³⁾ L. Révai M. élete. II. 40. s köv. II.

⁴⁾ U. o. I. k. 340. s köv. II.

érdekében mondhatni valódi *προμαχος*-ként vívott hősrünk a nemzeti szellem újhódása időszakában, valamint kiváló tehetséggel s erőfeszítéssel, úgy aránylag jeles sikerrel is.

5. Ha még oly csekélyre szállítja is már le a követelőbb kritika az ő költői értékét: a viszonyok érdemleges méltánylója épen nem sokalhatja azt, a mit részére Toldy F. a magyar költészet lendítését illetőleg szíves elismeréssel megszavaz.¹⁾ Abból jogosan nem igen vonható el valami.

Bármily kevésbe vehetőnek látszassék is ma már azon buzgókodásának eredménye, hogy a szertelenül ellapult cadentiázást a népiesebb költészet terére szorítván le, előbb az ő classikai schemák használatával, aztán nem sokára Faludit tanulmányozva, az énekelhetőbb versidomok felkarolásával, s ilyeneknek mind rhythmikusabb hangzatúvá képezésével, egyszerűen a dalkedvelő magyarság geniusához alkalmazásával igyekezett a magyar verselés technikáját tökélyesbíteni: oly törekvés volt ez, melylyel az akkori költői kar jelesbjei mellett ő is bizonyára nem középszerű tényezőként munkált lyrai költészetünk emelésére.

Jeletékény előnyeül említi róla Toldy F., hogy „nyelv és verselésben is meghaladja társait: mindkettő nála már nem csak correct, de szép is. Az énekben Faludi óta nem látunk ily figyelemre méltó kísérleteket.“²⁾ Különösen a nyelv tekintetében már haladást is jelez.

Csak imént mutattuk föl, mennyire iparkodott a dalolhatóbb verselést fejleszteni, behatóan észlelvén e végett a görög anakreontikonokat s az újabb anakreontikusok verstechnikáját is.

E nemű tanulmányainak elméleti bizonyosságait is adván,³⁾ nyilván látatja, mily célzattal törekedett az imént jeleztük irányban közre hatni.

Jóval érthetőbbé teszi mindez azon igyekvését, melylyel előbb a „Gyűjteményes kiadás“-t megindította s küzdelmesen folytatta, aztán pedig annak balsorsa miatt az izlés emelése végett időszaki füzetek kiadására óhajtott vállalkozni.

A mily igen szívén feküdt ez ügy, alkalmasint meg is kísérlette volna a huzamos időn át tervezgetett „*Amalthea*“ kiadását, ha az ő fölöttébb kuszált helyzeti viszonyaiból csak némileg biztatóbb állapotba sikerül juthatnia. — Ilyen leendett főleg az *aesthetika* tanszékének a pesti egyetemenél elnyerése. Ha ezen az óhajtása célt érhet: a mily sürgőlemmel igyekezett azt megnyerni, kétség kívül oly serény munkássággal iparkodott volna

1) L. Toldy F. „A magyar költészet története. Pest, 1867.“ 363—4. l.

2) U. o.

3) L. Révai M. élete. II. k. 211. l. — III. 22. l.

bebizonyítani, mennyire illetékes azon kathedra igényeinek megfelelni, olykép, mint a hogy azt később egy évtized mulva a magyar nyelv egyetemi tanszékén hathatósan igazolta.

De annyi alapos remény s némely tekintélyes biztatás dacára sem sikerülhetett e jogos óhajtsága. —

6. Azokra gondolva, a miket Révai a nemzeti művelődés érdekében eddig tett, különösen 1790-ben a „tudós társaság“ ügyének fölkaroltatása végett fő mozgatóként fáradozva cselekedett, meg egybevetve ezekkel a már oly igen fölbuzdult nemzeti önérzet fokozottabb igényeit, — valóban nagyon különös jelenségül tekinthető az, hogy ő, ki a nemzeti mozgalom egyik legsarkalatosabb ügyének, a magyar nyelv emelésének úgy szólva főtényezője s e tekintetben jelentős eredménynek eszközlője volt, ennek azonnal történt életbeléptetések már figyelembe sem vétetett.

Ugyanis a „magyar nyelv és irodalomnak újonnan rendszerezett tanszékére 1791. ápril 26-án k. udvari rendelet által Vályi András, a kassai kerület volt iskolafelügyelője neveztetett ki.“¹⁾

Bizonyára felötlőnek találhatták e meglepő kinevezést²⁾ a buzduktabb honfiak, hogy azon nagy feladatú tanszékre az ország főiskolájában nemcsak Révainak, a magyar nyelv ügye fő bajnokának mellőztével, hanem azoknak is, kiket ő a létesítendő „magyar tudós társaság“ jelöltjeiként föltüntetett, tekintetbe sem vételével a még ismeretlen érdemű fiatal (26 éves) Vályi András állíttatott megkezdőül, ki sem a tudomány, sem a tanítás terén nem tűnhetett még föl jelentősen, irodalmi tekintetben pedig csak nagyon szerény kezdő volt³⁾ Révaihoz, meg több máshoz képest is, kik azon állást a vele járó 600 forintnyi szerény díjazás mellett is nagy kitüntetésként fogadták volna.⁴⁾

Elképzelhető, hogy főleg Révainak zokon eshetett e figyelmen kívül hagyatása. De legott némi vigasztalódást lelhetett abban, hogy egyidejűleg e kinevezéssel egy másik, reá nézve nem kevesbbé érdekes tanszéknek betöltése végett t. i. a pesti universitasban az aesthetika kathedrájára már nyilvánosan hirdettetett concursus.

7. Az erről „1791. mart. 26-án kelt publicáló intimatumot igen

¹⁾ L. Dr. Pauler Tivadar „A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története. Budapest. 1880.“ I. 401. l.

²⁾ Mert nincs említés arról Dr. Pauler Tivadar jeles művében, sem Fejér Györgynek az egyetem történetét tárgyaló könyvében, hogy concursus hirdetés előzte volna meg e kineveztetését. A „Hadi történetek“—ben sem leljük annak valami nyomát.

³⁾ Irodalmilag akkorig csakis a „Keresztyén érzékenységek. Kassa 1780.“ című fordítmányát (Wielandból) említi Dr. Pauler i. m. 412. l. és Fejér György (Historia Academiae Scientiarum Budae. 1835. 168. l.) Sándor István „Magyar Könyvesháza“ még egy pár kis dolgozatát is jelzi. (172. 182. l.)

⁴⁾ Kitészik ez némileg az aesthetika tanszékére folyamodók névsorából is. (L. odább.)

s z é p -nek mondja Révai Sándor Istvánhoz ápr. 15-én kelt leve-
 lében. 1) Nem csak az ő érdeklődése miatt, hanem egyébként is
 jelentős tartalmánál fogva érdemes azt itt bemutatnunk az 1791-
 diki „Hadi történetek“ ápril 22-diki számából, 2) mely szerint a
 végett „a kir. Helytartó Tanács Pozsonból marc. 26-án ily fog-
 lalatú jelentést bocsátott minden vármegyékhez: „Le mondatván
 Prof. Werthes Fridrikkel tanítói hivatalát a betegeskedés, üres-
 sen maradt az A esthetikai Katedra a Pesti kir. Univer-
 sitásban. Az említett Tanító-Széknek bé-ültetése végett, az A e s t h e t i k a i
 szép Tudományok tanítására alkalmas, és különösen
 oly Személyek elő-mutatását méltóztatott Ó Felsőge kegyelmes-
 sen meg hagyni, kik a Magyar Ifjúságot a H a z a i L i t t e r a t u r á b a n i s
 kiváltképpen útasíthassák, a mennyben t. i. ez a szép Tudományok
 közzé tartozik, s mellynek jeles remekjei vagynak az Anyai Nyelven is;
 ne hogy a Nyelvet nem tudó Professzor miá', saját Hazai Nyelvének
 tudása nélkül kén-telenítessen maradni az Ifjúság: melly dolog Ó
 Felsőge akaratjával is igen nagyon ellenkezne, úgymint a ki annyira
 óhajtja a Magyar Litteraturának gyarapodását. Az elő adott
 kegyelmes Kir. Rendelést tehát a végre közli ezen kir. Helyt.
 Tanács, fenn titulált Uraságtokkal, hogy azt magok Megyéjékben
 a maga módja szerint közönségesse tétessék, — valamint azt is,
 hogy a Profeszszorság eránt magokat jelentendő Személylek,
 kérő Irásaikat a jövő Május hónapnak végéig ide megküldjék;
 végre arról is tegyenek emlékezetet Uraságtok, hogy az A e s t h e t i k a
 Tanítójának, nem tsak a P o e s i s n a k (a Hazainak is) minden
 részeiben kell jártasnak lenni; hanem ollyannak is, a ki a festés,
 kép-faragás, metzés, s a szép mesterségeknek fun-
 damentomira tartozó más tárgyakról helyes ítéletet tudjon plántálni,
 s való s á g o s j ó í z t ö n t e n i H a l g a t ó i b a .“

8. Révainak nagyon ínye szerintiek lehettek e jelentés igényei.
 Hisz, mint föntebb jeleztük, nagyon a felé tartott igyekvése,
 hogy a jobb izlésnek minden kitelhető módon fejlesztése által a
 nemzeti művelődés sikeresebb haladásnak indíthatassék. — Ó
 és Kazinczy kiváltképen érezték azon több rendbeii teendőik szük-
 ségét, melyek e célra legkivánatosabbak s több irányban ipar-
 kodtak is azokat érvényesíteni.

Voltak ugyan mások is az irodalom tényezői közül, kik
 már mindegyre lelkesebben munkáltak a végett egy és más
 irányban, mintegy vetély-buzgalommal serénykedvén új ösvényt
 is törni: de e két kiváló bajnok előharcosként jelentkezett az
 irodalom többnemű ösvényén is.

1) L. Horvát István kivonatait a nemz. muzeum kézirat-tárában 24—5. sz.

2) L. „Hadi történetek“ IV. 491. l.

Révai a verselés dallamosabb idomainak tökélyesbitésére nézve is megelőzte Földi János és Versegly Ferenc ilyenemű igyekvéseit.¹⁾

A görög anakreontikonokkal való foglalkozása meg valamivel odább is vitte még buzgalmát a hajdani görög remekek tanulmányozásába. Ennek eredményeül vehető az, hogy valamivel későbbben Homeros Iliásának fordításához is hozzá fogott²⁾ szintén az izlés nemesbitése végett, melynek túlnyomó alantiségát serdülő irodalmunkban mindig zokon fájlalta, a mint ezt már föntebb egy és más alkalommal érintők is, különösen ott, hol a „Magyar Kurir“-nak selejtes irányát elég erős vonásokkal rója meg.³⁾

9. Nem kis mérvben nehezült meg ekkoron az irodalom cél-tudatosabb irányzóinak feladata már a miatt is, hogy imént a nemzeti érzelem pezsdültsége meglehetősen számú hivatástalan tehetséget is buzdított az írásvágyra.

A hazafiság s magyarság lelkesültebb hevülete, valamint a forrongás zajlásakor erős ösztönt érzett a szóval való nyilatkozásra, szintűgy aztán eléggé fölhívottnak hitte magát arra is, hogy irodalmilag is érvényesüljön. Ily buzgózkodás meglehetősen fölbiztatva a közérzület által, különösen a viszonyoknál fogva indokolt népies irányban kapott lábra úgy, hogy ennek következtében nem csekély mennyiségű dudva verte föl az élénkülő irodalom talaját a jobb izlés rovására s az ezt hön óhajtóknak nyomasztó boszuságára.

Különösen a színművek gyors készítése, de meg egyéb fajta szépirodalmi célzatú gyártmányok is mindinkább kívánatosnak éreztették a kritikai ellenörködés szükségét.

De épen azokban a körülményekben, melyek azt az áldástalan szaporodást előmozdították, rejlettek egyszersmind az okok, melyek tetemes akadályokat gördítettek a fokozottabb igényű kritika érvényesítésének. Részben már érintettünk is föntebb⁴⁾ holmit némely kényes viszonyok gátvető hatásáról. Utóbb az ilyesek még több részről is útját állták a szigorúbb bírálatnak.

Hazafiúi s nemzetiségi tekintetek, vallási s politikai felekezeti ségek, társadalmi osztályzatok s más külön érdekek is igényelték a surlódásoktól való óvakodást. — De főképen az alig higgadni

¹⁾ L. Toldy Ferenc „Magyar költők élete“. Pest, 1870. I. 246. l., hol Földi Jánosnak a „Magyar Versekről“ szóló 1787-ben megjelent értekezését méltatja. — S u. o. 278. l., hol Versegly Ferencnek „A szép mesterségekről s különösen a muzsikáról“, majd odább „A Poesisről“ (1791—3) írt elmékedését jelzi.

²⁾ Mostoha viszontagságai miatt azonban abból csak az I. éneket simíthatta annyira, hogy az később kiadható volt az Erd. Múzeum II. kötetében.

³⁾ L. Révai M. élete. II. 408. 413. l. — III. 113. l.

⁴⁾ L. Révai M. élete. III. 228. l.

kezdt alkotmányos élet újra szervezkedő működési folyama messze ágazó okok miatt javalta a kiméletes tartózkodást olyatén nyilvános irodalmi vitáktól, melyek tán a különböző pártok érzelmeinek felbolygatására s így szenvedélyes torzszalkodásra nyújthattak alkalmat.

Az akkori időszaki irodalom szerény magatartása, mondhatni, nagyon is korlátolt mederben folydogálása eléggé jelezi a kényes viszonyok e követelményét.

Pedig mennyire érezhették az eszmetisztázás szükségét az irodalom kiválóbb koryphaeusai, kiviláglik akkori bizalmas levelezéseikből, sőt némely nyilvánosított igen kiméletes jelzéseikből is.¹⁾

10. Irodalomtörténetünk tekintélyes vizsgálójának bírálati szemléje azon időszaknak különösen népies irányú irodalmi termékei fölött kiváltképen az izlés hiányát jelöli ki azok legkiválóbb fogyatkozásaul.²⁾

Mily igen nehezteltek ezért már akkoron a jelesebbek, főleg Kazinczy Ferenc, már jóformán kiviláglott főntebb különösen a Ráday Gedeonhoz írt leveléből, hol Dugonics akkoron annyira hódító Etelkájának értékét az ő aesthetikai felfogása szerint ugyan csak alászállította.³⁾

Nem különben jelentős ily tekintetből Kazinczynak szintén Ráday Gedeonhoz 1791. dec. 15-én kelt levelében e következő nyilatkozata:

„Hogy Pócs András Uramnak versei kijöttek sajnálom és szégyenlem. Szenvedhetlenebb radotteriát, lúdforma gá g o g á s t. és kevélyebb süffizánsot nem láttam, mint ezekben a versekben vagyon. A kéziratát valaha hozzám küldte Póts; és engemet tsak a betsületes ember érzése tartóztatott meg tőle, hogy meg ne égessem, mellyet ha cselekedtem volna, most egy érdemmel dicsekedhetnék a haza előtt, mert nem vóltak egyszerűnél többször le-írva. És még is azt jövendölöm, hogy ez a szerencsétlen fajzat imádatni fog a sok Kálvinista Mesterek és falusi Predikatorok által, kik az illyes gyermeki csácsogást feljebb beszülik a valóságos poétai munkáknál.“⁴⁾

Ilyetén kritikai nézetek, - minők az érintett feszélyező viszonyok miatt csak is úgy meghíten sincerizálva nyilatkozhattak, a közönség elé pedig jóval kiméletesebb kifejezésekkel sem igen juthattak, — éreztetik, mily igen kívánatos azon kor gondolkodóbbjainak bizalmas levelezéseit tanulmányoznunk az akkori szellemi tényezők behatóbb ismerete végett. — S eléggé megokoltnak mutatják egyszersmind azok jelentősbejének közzétételét is.

1) Ilyesekről már főntebb említettünk holmit. (I. III. k. 233. l.)

2) L. Toldy F. A magyar költészet története, Pest, 1867. 394. s köv. II.

3) L. Révai M. élete. III. 228. l.

4) Dr. Bartók Géza másolata a Ráday-féle kézirati hagyatékából.

Jóformán kiderül azokból, hogy a nemzeti művelődést emelkedettebb felfogással sürgetők mennyivel álltak magasabb fokon azoknál, kik csak is úgyszólván a napi érdekek igényeit tekintették s főleg a hazafias érzés és nemzeti önérzet felköltését s táplálását célozták ugyan ezek is, de izlésbeli fogyatkozásuk miatt azt olykor bal irányba is tévesztették.

11. Nem említve több mást, kiket akkoron a lábra kapott magyarság fölszínre emelt s olykor a valóban érdemesek rovására szerfölött kegyelt, de már a következő nyom nem sokára homályba ejtett, ¹⁾ még a kiváló népszerűségben részesülteknek közetszéssel felkarolt epochalis műveihez is mennyire hozzá férhetett volna a komolyabb bírálathoz!

Ennek többnyire kényszerült hallgatagsága miatt aztán meglehetősen számú irodalmi abnormitás tenyésztette tovább a ferde ízlést, közben egyes befolyásos hangadók által is elősegítve.

Ilyenül rötta meg, a mint már fentebb említők, részint bizalmas levelében, a Péczeli Józsefhez intézettben, ²⁾ részint név említés nélkül nyilvánosan is ³⁾ Révai a Bécsből irányozgató Szacs-vayt. Ez azonban némely egyéb feddés dacára 1790-ben még azzal is nyomósbitá az őt terhelő izléstelenségi vádat, hogy az émelítő leonin verselésnek fő hősét Gyöngyösi Jánost emelte ki mintegy példálául, Bécsben adván ki ennek „Magyar Verseit.“ Ezek aztán kiváltképen a bécsi „Magyar Kurir“ hívei által buzgón terjesztetvén, oly hódítást tőnek a téves ízlésű közönségben, hogy 12 év mulva még második kiadásban is megjelentek Pesten, holott ily kedvezmény többrendbeli arra érdemesebb művet nem igen szerencséltetett. ⁴⁾

¹⁾ Nyomban követte, — u. m. Toldy F. — Dugonicot Kónyi János, Horváth Ádám s még egy sor író, kiknek nevei s munkáik rég érdemeltt feledésbe mentek.“ (L. „A magyar nemzeti irodalom története. Budapest. 1878.“ 138. l.)

²⁾ L. Révai M. élete. II. 408. l.

³⁾ L. a „Jámbor Szándék“ dedicatioja elején.

⁴⁾ Behatólag s tanulságosan tárgyalja az itt érintett irodalmi balviszonyokat Toldy F. irodalomtörténeti műveiben, melyekre szívesen utalva, csak egy pár lényeges kifejezéseit idézzük. Ugyanis a népies iskolának eredményeire vonatkozólag a többi közt így szól: „Másfelől e csoport írói a művészet szerényebb követeléseit is elhanyagolták többnyire, s a fejletlen olvasóhoz annyira leereszkedtek, hogy ez irodalom nem volt ugyan élesztő s buzdító, de igen minden művelő hatás nélkül. — Kettős aberratiója még ez iskolának az alkalmi költészetnek nagyban és lelketlen üzése s a leonin verselés gyakorlása volt, mely utóbbinak fő hőse Gyöngyösi János tordai pred. számos utánzókat nyert, köztök eleinte még oly költői jellemet is, mint Csokonai.“ (L. „A magyar nemzeti irodalom története. Budapest. 1878. 141. l.) — Még erőlyesebben is nyilatkozik különösen erről a „magyar költészet történetében.“ „Legnagyobb aberratióját a népieseknek — u. m. — Gyöngyösi Jánosban kell megrónunk. Ma már megfoghatatlannak látszik, hogy ez a lelketlen leoninista annyi csodálót, annyi követőt találhatott

Ezt az eszméletetöbb kritika nélkül szükölködő s így az izlés dolgában szinte szánalmassá fogyatkozott állapotot legalább így érintőleg jeleznünk kellett a végett, hogy éreztessük, mily igen indokolt vala Révainak azon hő óhajtása, melynél fogva az ország főiskoláinak egyik igen fontos feladatú tanszékéről kívánta a jobb izlés tanait hirdetni, elszomorodva látván, hogy a fölöttébb bajos viszonyok miatt más úton alig lehet arra nézve valami jelentősebb eredménnyel hatni. Mert hisz nem csak az *Amaltheát*, melylyel „a jó íz és magyarság gyarapodását“ vagy is a nemzeti művelődésnek hathatósabb lendítését célozta, nem sikerült megindíthatni, hanem a szintoly irányzatú kassai „Magyar Museum“ és „Orpheus“ is kénytelen volt elnémulni legott a nemzeti forrongás csillapultával.

12. Élesebben szemügyre véve a főntebb idézett concursus-jelentés is¹⁾ észrevehetőleg ügyet látszik vetni arra az imént jeleztük izlésbeli fogyatkozottságra. Azért nyomatékolja annyira az aesthetika leendő tanítója elé szabott igényeket.

Ily okból is helyén valónak véltem anuak bemutatását éponnét, hol az Révai figyelmét is oly igen megragadta főleg az által, mivelhogy abban a szép művészetek alapjairól való helyes ítélet s valóságos jó izlés tanítása mellett a magyar literaturának kellő ismertetése is feladatul tűzetik ki, holott ez utóbbi kellék előbb még nem csak hogy nem kívántatott, sőt ellenkezőleg épen célzatosan mellőztetett.²⁾

Révaira méltán vonzó hatású lehetett e fölhívás. Hisz nagyon arra irányozónak látszott ez, a mire ő nemcsak az „*Amaltheá*“-val, hanem a magyar írók gyűjteményes kiadásával s ezeknek széptani értelmezés általi megvilágításával is oly buzgón törekszik vala már évtized óta.

Rajta is volt, hogy az oly szép feladatú tanszéket elnyerhesse. — Hazafias és tudományos buzgalmát ismerve, bizvást föltehetjük róla, hogy főleg a nemzeti közérdek sarkalta őt arra. Mert nála valóban az egyéni érdek is főleg hazafias célzatú. Bár mily kedvezményét a szerencsének leginkább azért fogadná szívesen, hogy azzal hazafiúi magasztos szándékait minél nagyobb mérvben valósíthassa.

s ezek közt eleinte még Csokonait is. Hiába apostrophálta őt maga a szelíd lelkű, de kényes ízlésű Ráday: vég nélkül öntötte ő csengő-pengő distichonait és ódáit, s munkái rövid időn két kiadásban nyelettek el. De örvendjünk, hogy ez irány nyom nélkül kienyészett. Az irodalomtörténész azonban nagy elterjedtségénél fogva említés nélkül nem hagyhatja.* (L. Toldy F. „A magyar költészet története. Pest, 1867.“ 404. l.)

¹⁾ L. főntebb 6. l.

²⁾ Werthes Frigyes Kelemen a széptan előbbi tanára főleg németesítés célből neveztetett ki arra 1784-ben.

Ez okért sürögött főképen ama tanszéknek elnyerhetése végett. Fengler püspök is biztatta ugyan erre, ¹⁾ de a nélkül is megtette volna folyamodását. Azonban az ő szíves ajánlásával is támogatva, ²⁾ annál biztosabban reménylette mozgolódása jó sikerét.

13. Fontos eseményként emeli ki a bécsi „Magyar Hirmondó“ ezt a pesti egyetem esztetikai tanszékéért történt pályázást. Ugy látszik, mintha célzatosan igekeznék az íránt a közfigyelmet fölgerjeszteni. Az 1792. január 6-diki árkusa „toldalék“-ában közli az írásban és szóval való megfejtésre feladatott kérdéseket. ³⁾ Odább pedig a febr. 14-iki árkusához csatolt „toldalék“-ban ⁴⁾ 5 oldalon részletesen adja elő a vizsgálat lefolyását, némely kifejezésével meglehetősen sejtetvén, hogy a hivatalos eljárás mögött a háttérben némi szövevényes működések is történtek.

Ilyesmit látszik gyaníttatni mindjárt az előzményben:

„Karatson előtt való napokon, egynehány Ülésekben azon tanátskoztak, a Világi Böltsességnek Tanítói (Professores ex Facultate Philosophica) mi módon kellessen a Concursust úgy elintézni, hogy a részre-hajlás gyanújától mentt lehessen a Fakultás. Mindent is el követtek az ollyas eszközöknek felkeresésében, mellyek által mind a F. Helytartó Tanáts, mind az Udvari Kantzellária benne helyheztetett bizodalnoknak vólta-képpen meg-felelhessenek.“

Aztán a témák megállapítását elmondván a vizsgálatra megjelenteket sorolja fel. — „A concurrensok — u. m. — hatan voltak: Tóth Farkas, egykori jezsuita, Budán a Rhetorika tanítója; — Szabó László, Református, ez előtt Nagy-Bányán Humanisták tanítója, most a Helytartó Tanátsnál Praktikáns; — Belnai, az Ország Bírāja Úrfiainak nevelője; Rossi, a pesti Univerzitas könyvtárjánál Kancellista; — Nitsch, most nevelő Báró Prónay ő Nagyságánál és Schedius Lajos, mind ketten Evangélikusok. Az utolsó, egy azon nagy reménységű Ifjak közzül, kinek a Göttingai Tudós Társaság ítélte volt az egyik érdem pénzt 1790-dik esztendőben, s kiről a „Hadi és más nevezetes Történetek“ IV. Szakaszában, a 182-dik oldalon bővebben emlékeztünk.“

Továbbá a vizsgálat lefolytát körülményesen elmondván ezt jegyzi „Ezzel vége lett a Concursusnak. Most kézről kézre járnak Munkáik a Fakultás Tagjai között; nem tsak azok, mellyeket a Concursus első napján írtak, hanem ez előtt nyomtatásban ki botosátottak, és az Instántziájok, s Attestátumaik mellett még a Concursus előtt bé-nyujtott Munkáik is. Mind ezeket szorgalmato-

1) Így említi ezt a Sándor Istvánhoz 1791. ápril 15-én kelt levelében.

2) L. odább 13. l.

3) L. „Magyar Hirmondó“ 1792. I. 35. l.

4) U. o. 225—230. l.

san meg vizsgálják a Fakultás Tagjai, mely is valóban nem kevés időbe fog telni. Azután újra össze gyűlnek, és a Concurrentek közül hármat választanak voksok által a Professorságra. Ezeknek neveiket maga ítélete mellett által küldi a Fakultás Budára a tudományokra ügyelő Commissionának. A Commissio megvizsgálván a Fakultás voksolását, fel adja azt vélekedése mellett a Felsőleges Helytartó Tanátsnak. Innen a Felsőleges Udvari Cancelláriára küldetik Bétsbe, mely is, O Felsőlege eleibe terjeszti a Candidáltk személlyeket, kik közül egyet nevez azután ő Felsőleges Professornak.“

14. Ezek után a „Magyar Himondó“ már csak a végeredményt t. i. Schedius kineveztetését említi ápril 10-iki számában, meg aztán odább a tanszékébe beigtatását.¹⁾

De a mit a főntebb idézett körülményes tudósítás magában véve csak úgy homályosan sejtet, arra meglehetősen tájékozó adatokat lelünk Dr. Pauler Tivadarnak nagybecsű művében.²⁾ — Jóformán kivethető ezekből, hogy minő véleményi differentiak merültek föl legott a fensőbb hatóságok tényezői közt is az aesthetika tanszékének betöltése iránt. — Valóban érdekesen jellemzi az akkori viszonyokat az a pártoskodó mozgalom, mely ez ügy hátterében működött. — Révai machinationak bélyegzi azt Paintnerhez írt egyik levelében³⁾ s az ő értesülése szerint a fondorlat okozóit is erősen megrója keserűségében.

Némely hasonnemű coniuncturáknál fogva kénytelenek leszünk még ez ügyre, mint jelentős következmények okozójára az odábbiakban kissé közelebből is reflectálni. — Annyival inkább szükségesnek látszik e jelenet hátterének lehetőleg megvilágítása, minthogy Révai arról nem épen alaposan értesítve némely helytelen gyanúsításoknak adott kifejezést, melyek a kellő földerítés mulasztásával méltatlanul terhelhetnének olyanokat, kiknek szándékait a tényadatok tanúsága szerint félreértette.

Itt csupán a sérelmi ok lényegére szorítkozunk. — Révaiak elejtetésére nézve nem lényegtelen okadatot tartalmaz az, a mivel Dr. Pauler Tivadar ez ügy tárgyalását kezdi. „Werthes távozása után — u. m. az egyetem és helytartó tanács a széptan és szépművészetek tanszékére a folyamodók közül tették meg kijelölésüket. Az udvari cancellaria azonban pályázati vizsgát rendelt.“⁴⁾

Ehhez csatolt jegyzetében felsorolja a folyamodókat,⁵⁾ köztök

1) L. Magyar Hirmondó 1792. I. 307. — 763—4. l.

2) L. „A budapesti magyar kir. tud. egyetem története. Budapest, 1880.“ I. 394. l.

3) Erről odább szólunk tüzetesebben.

4) L. Dr. Pauler T. i. m. 394. l.

5) „Folyamodtak — u. m. — Tóth Farkas, Katancsics Péter, Révai Miklós,

harmadikul Révait említi. De mint a föntebbi közleményből látható, Révai a pályázati vizsgálatra nem jelentkezett, valamint Rájnis és Bacsónyi sem, kik alkalmasint elégségesnek vélték irodalmi műveik bemutatását s ajánló bizonyítványaikat. — S így kevesbbé lehet felöltő, ha az udvari cancellaria a pályázati vizsgálatról kiadott rendelethez ragaszkodott.

Egyébiránt Révai az egyetem és helytartó-tanács részéről nem hagyott figyelmen kívül: mert azon fölterjesztésben, melyben a folyamodók közül tették meg a kijelölést, Tóth Farkas és Katancsics Péter után harmadikul őt is felemlítik azok közt, kik véleményök szerint „prae ceteris digniores videntur,“ Révaira vonatkozólag ezzel indokolván ajánlásukat: „3. Révay — quem tam Episcopi Jaurinensis testimonium, quam et complura eius in adnexa eius sub Nro 7010. Instantia recensita opera, partim iam Typis edita, partim vero adhuc edenda et sub incude existentia pro hacce cathedra Aestheticae omnino dignum esse ostendunt.“¹⁾

Ennyit tán elég itt előleges tájékozással e sajtósági bonyolalattal folyt ügyről említenünk Egyéb részleteit odábbra halasztjuk.

15. A mint folyamodásában hivatkozik Révai nemcsak a már kiadott, hanem a kiadandó s részben még készülöben levő munkálataira is: úgy valóban serényen is igyekezett a szem előtt tartott cél végett azokat minél előbb nyilvánosságra juttatni.

Igy érezte most már kiváltképen sürgősnek azt, hogy latin dolgozatainak legtöbbszörre elegendőnek, gyűjteményét mentül előbb közrebocsássa, különösen azért is, hogy a fensőbb hatóságokban praedominans latinság kedvelőinek figyelmét minél inkább magára vonja és pedig nem csak latin nyelvi képzettségével, hanem avval is, hogy jeles latinsága által már több ízben adta az uralkodó ház iránti kegyelvének tanuságát.

Ez utóbbi célzatát elég világosan vallja a II. Leopold halálát gyászoló elegendőhöz csatolt jegyzetben,²⁾ mely szerint már a „Latina“ akkor nyomtatás alatt volt, midőn a király véletlen elhunytáról az első hírt vette. Azonnal rögtönözte gyász-

Nagyvái János, Schedius Lajos, Belső György, Rájnis József, Bacsónyi János. — (U. o.)

¹⁾ L. Helytart. t. félterj. 1791. jun. 10. 10,273. sz. az országos levéltárban, honnét kértemre Tomor Ferenc tanár szíveskedett kijegyezni.

²⁾ „Adlatis primis nuntiis de morte repentina Clementissimi nostri Domini, scripsi ex tempore hos versus lugubres: vulgatique sunt illico tam Hungaricis Novis Viennensibus, quam et Latinis Ephemeridibus Pestinensibus. Inserui vero huic meo Opusculo, quod tunc plane sub praelo erat, hoc quaecunq; mei etiam doloris indicium: ut et hac accessione plura essent mea e in Austria domum pietatis argumenta, quorum non pauca conspiciuntur in his meis lucubratiunculis. (L. „Latina“ 133. l.)

énekét, melyet a bécsi magyar ujság s a pesti latin „Ephemerides“ legott ki is adtak, de a „Latina“ kötetébe is befoglalta azt, hogy — u. m. — azzal is több tanuság szóljon e művében az ausztriai ház iránti kegyeletéről. Sőt ezen felül még nyomban a trónra lépő Ferenc király iránti hódolatának bizonyosságát is igyekezett abban szintazon okból felmutatni.

De e közben, úgy látszik, már meglepte őt a Schedius kineveztetéséről szóló hír, melyet a „Magyar Hirmondó“ ápril 12-én kelt száma juttatott köztudomásra. Ezért érezhető abban a közérzelmeket tolmácsoló elegiában ¹⁾ az ő alanyi érzelmeinek is némi borongása, melynek aztán később még egyébként is adta panaszos kifejezését. ²⁾

16. A „Latina“ című kiadványának tartalmát időnként az előbbiekben már többnyire részletesen is tárgyaltuk. Annnyiban kiváló jelentőségű az, hogy belőle kezdettől végig számos igen jellemző vonással tükröződik elénk az erősen alanyias érzelmű Révainak kedélyélete még ott is, hol alkalmi indokok által buzdíttatik lantolásra, s néha valamely közéleti mozzanatnak vagy közérzelemnek kölcsönöz kifejezést.

De kiváltképen érdekes nyilatkozatokat tartalmaz azon szép latinságú „p r a e f a t i o“ -ja, melylyel e kiadványát, a mint már a címen is jelzi, barátainak ösztönzésére és költségén közrebo-csájtja. ³⁾

Fontos okok követelik a jól átgondoltan írt „p r a e f a t i o“ nyilatkozatainak itt már észlelőbb figyelemmel számba vételét. Az odább tárgyalandóknak egész láncolata fűződik ezekhez.

Alájegyzett datuma szerint 1789. július hóban írta meg azt, de a kinyomatás idejéig alkalmasint tetemes igazításokkal módosította. Jóformán érezhető, hogy az ímént említett concursus viszonyai is befolyásolták annak némely nyomatékoltabb részleteit.

Nem egy tekintetből kívánatos volna ennek az önismertető adatokkal teljes előbeszédnek egész szövege szerinti bemutatása. De félvnyvi terjedelme miatt inkább csak tartalma lényegének ismertetésére kell szorítkoznunk. Azonban classikus zamatának s néhány cicerói lendületességének éreztetése végett ⁴⁾ egy két csipetnyit még is helyén lesz itt jegyzetkép idéznünk.

Erdekesen említi föl mindjárt kezdetül, hogy minő indító

¹⁾ Mint azt e címe vallja: „Ad Serenissimum Dominum Franciscum I. Regem Apostolicum, Supplex Hungaria“ (u. o. 137. l.)

²⁾ Erről odább lesz említés.

³⁾ „Latina.“ Edita amicorum hortatu et sumtibus. Jaurini. 1792.

⁴⁾ Így érezteti ezt már legott e tulliusi áradozású exordium: „Ego aetate iunior, ut tum erant tempora, tantam conatus sum Latinis litteris impendere operam, quantam existimatio honorisque splendor ille, praesertim ab animo gloriae etiam appetente, exigere potuit: quem antea Viri Latine docti et eloquentes, apud nostram inprimis gentem, veluti iure suo obtinere solebant“

okoknál fogva hevült az ő dicsvágya ifjabb korában az akkoron főleg hazánkban oly kiváló becsre jogosító latin tudományosság iránt, s hogy e buzdulatát mennyire fokozta szerzete azon kiválóbb jelesének példája, kik a kegyeletesség és egyéb tudományosság mellett a latin irodalmi képzettséggel is lelkesítőleg hatottak a rend ifjabb sarjadjékainak hasonló irányú igyekvésére. ¹⁾ Névszerint főleg Bajtayt emeli ki, aztán Conradi Norbertet, a még életben levők közül Hyross Sámuelet, Pálya Istvánt, Horányi Eleket, Keszthelyi Lászlót, az ifjabbak közül Hannulik Chrysostomot, kik az ő ifjú kortársaira különösen buzditólag hatottak. ²⁾

Aztán magáról szólva, mintegy lobogó lángra gyulasztónak érezte hatásukat, kiváltképen Conradiét és Hyrossét, kik — u. m. — nem csak példájokkal, hanem oktatásukkal is buzditották s vezérelték őt a latin classikus művelődésre. ³⁾ S hogy a latin ékesszólásban és verselésben minő haladásnak eredt, magok ezen jeles útmutatói s más kiváló itéletű férfiak is gyakran emlegették, úgy hiszi azért, hogy elméje dicséreteikkel is táplálva könnyebben legyőzhesse az ily törekvés elé gördülni szokott akadályokat. ⁴⁾

Azonban őt kezdet óta a haza iránti elevenebb érzés, mely hajlamait elkülöníté, másfelé kezdte vonzani, és elhagyatván vele a dicsőség ama mezejét, más irányú becsvágyat mutogatott neki, mely inkább kapcsolatos nemzetének hasznával. Különösen midőn Ciceróban, a szónoklat mesterében, a latin ékesszólás erejét és szépségeit akkoron egészen belemerülve kutatá: az a hon-

¹⁾ „Et nostro quidem Ordini Religioso, qui ea de causa potissimum conditus est, ut per nos tenerior iuventus pietate bonisque litteris meliori modo erudiretur, licet ad haec multa nobis semper defuerint praesidia, dedit tamen Providentia, et singulare plerorumque studium, Viros profecto egregios, et praecipue Latinae eloquentiae laude illustres.“

²⁾ „Ut taceam illud nostrum priorum temporum decus immortale, Antonium Bajtaium, postea Episcopum Transsilvaniae, cuius insignem eruditionem facundiamque omnino virilem exteri quoque admirati sunt: habuimus nos hac etiam posteriore aetate nostra Viros, cum pietate illa necessaria reliquaque eruditione conspicuos, tum vero Latine quoque dicendi et canendi facultate sane excellentes. — E iunioribus Chrysostomum Hanulikium, et ceteros. Horum exemplis excitata nostra Iuventus, praeter ea, quae pietatis reliquaeque eruditionis sunt studia, eam etiam facultatem, quae in Latine dicendo et canendo sita est, illo praesertim veterum sensu elegantiore, ita insigniter coepit consecrari, ut ad Instituti nostri commodum ac decus praeclare in dies adolesceret.“

³⁾ „Et sane, ut de me loquar, his veluti facibus incredibiliter solebam accendi, praesertim Conradii Hyrossique, non modo exemplo, sed etiam institutione ducebar ad hanc facultatem.“

⁴⁾ „Atque in utroque hoc genere, et canendi et dicendi, quos coeperim progressus facere, ipsi illi, aliique exquisitoris iudicii Viri ultro saepe praedicabant, opinor magis propterea, ut hac laudatione quasi pabulo aleretur mens mea, fierentque mihi faciliores superatu obices illi, qui esse solent in hoc curriculo contentions.“

szeretet, mely e halhatatlan római polgárt hajdanta bámulatosan lelkesíté, őt még sokkal hatalmasabban ragadta el; s napról napra mindinkább szitta magába annak műveiből, leginkább a bölcsesleteikből, a hazza iránti kegyeletes szellemet, melylyel honosainak sokkal jelesebben használhasson; úgy, hogy a mely gyönyört ő a szelidebb tanulmányokból élvez, azt nemzetével inkább kívánja hazai nyelven közölni, melyet tőle telhetőleg ő is igyekezők kiművelni.

17. Ily feladatot tűzvé maga elé, lassanként visszaterelé hajlamát, s igazat vallva — u. m. — némi erőltetéssel a latin nyelvi tanulmányaitól, melyeknek csábító hatása őt szerfölött befonta volt. Mindemellett soha sem bírt az iránt oly igazságtalan lenni, — még akkor sem, midőn már teljesen megszűnt a latinul írásban magát gyakorolni, — mint ahogy most éreznek legtöbbsnyire az emberek, hogy annak teljes elhanyagolását, sőt száműzetését is szükségesnek tartják. Mert a mit az ilyenek leginkább hánytorgatnak, hogy kiváltképen a latin nyelvnek eszközül használásával törekedik a római Curia minden országra kiterjeszkedni, ez olyan-féle hiedelem, valamint a többi is, a miket erre ők érve-kül gondosan összehordnak, hogy cáfolatra sem tartható méltónak.

Oly nagy érdeművé lett az a fennsége Latium az emberiségre nézve, különösen midőn a gót barbárság özönlötte el a világot, hogy ezt a pusztulást („pestis“) csak is a latin műveltség távolította el, visszaidéztetvén általa utóbb ismét a jó izlés. S ugyanaz a Latium, — u. m. — az én nézetem szerint, továbbra is ajánlkozik mindazon segédeszközökkel, melyekkel fölszerelve mi is bizton visszanyomhatunk minden ellenkező törekvéseket. S ezt a remek írókban rejlő gazdag szellemi kincsekre utalva bizonyítgatja, melyekből bő tanulság meríthető a közügyek bölcs intézésére.

Ezért ő sem válhatott meg soha végképen azoktól, hogy azokra ismételve vissza ne tért volna, ha nem is azon vágyból, hogy a latin nyelvben valami nagyon kitünővé legyen, de valóban azért, hogy a mit abban szépet, hasznost és jelest talált, a hazai nyelv birtokába tegye át, melynek kiművelését elősegíteni szintén a honszerető polgár kötelességéhez tartozik.

De midőn — u. m. — legtöbbsnyire ezen törekvéssel foglalkozám, valami balsorsnál fogva különféle és sanyarító háborgatás érte ügyeimet. E miatt, hogy már legalább csak ezen iparkodásomban kissé emelkedettebb lélekkel munkálkodhassam, főleg ez egy irányra fordítám gondomat. S így huzamos ideig mit sem tettem közzé latinul. Meg ez időszak is oly búsító fordulatot vőn, hogy aztán a német nyelvre vonatkozó kir. rendeletek ferdén értetvén a latin nyelv többsnyire teljesen kiavultnak tartatott. Ezért már rám is kevesbbé gyakorolta vonzó hatását.

18. Azonban barátai mind gyakrabban s erősebben ösztönözték legalább latin verseinek kiadására. — Szavokat fogadta már előbb s a melyek összeszedhetők voltak, 2 könyvre osztotta úgy, hogy az I.-ben az ifjúkoriakból fenmaradtak, („Residua Juvenilium“), a II.-ban az érettebbkoriak gyűjteménye („Maturiorum Collectanea“) foglaltassanak. — A különféle akadályok miatt késett kiadást végre barátainak újabb sürgetései, sőt kiadási költség ajánlatai is szorgalmazták. Verseihez mellékelte a Mária Terézia elhunytja után Nagy-Váradon tartott ünnepélyes gyászbeszédét is, hogy latin irályának mindkét neméből adjon mutatványt azok kedvéért is, a kik midőn gyakrabban hallották, hogy magyarul ír, azzal rágalmazták, hogy latinul sem mit sem tud,¹⁾ ezzel kívánván őt homályba ejteni. — Különbén — u. m. — átalán véve méltán panaszojzuk, hogy mindinkább elhatalmasodik nálunk az az igazságtalan vélemény, hogy akik magokat a hazai nyelv kiművelésére szánták, azok semmi dicséretre s jutalomra méltót nem tesznek. — Valóban csodadolgok sorába számítható, hogy midőn az ilyenek oly méltatlanul elhanyagoltatnak s majdnem gúny tárgyaiúl tekintetnek, akik most magyarul írogatnak, még is igen sokan találkoznak, kik, mint megszólóik mondogatják, így szeretnek esztelenkedni. — Azok ugyan, a mi nekem is fő célzatom efféle törekvéseimben, azon jó s dicséretes szándékkal teszik azt, hogy rövidebb úton juttassák honosainkat az óhajtott ismeretekhez s azokból származható haszonhoz. S ezért még is megadják nekik érdemlett becsöket az értelmesek és honszeretők. Ilyeneknek csekély számát látjuk ugyan még, de nagyon örvendeztet ez a kis vigasztalás is, főleg azt tudva, hogy mindig csak kevesekben van meg a jó ügyek iránti kellő érzés.

Végül a „Latina“ kiadásának indokaira térvén vissza, szerénykedőleg mondja, hogy ezzel csak is azt akarja megmutatni, hogy némileg ilyesekkel is foglalkozott; de legkevesebbé teszi e közrebocsátást azért, mintha e latin iratait valamelyes tökélyfokig bevégeztekül tekintené s mintegy példaszerűekként kívánná a tudós világ figyelme elé önként feltolni. Hogy pedig minő dicséretre tehetett volna szert egykoron, ha mint kezdette volt, ezen igyekvését állhatatosan folytatja: arról, úgy hiszi, mások is szólhattak volna s még biztosabban és igazságosabban. — Most, minthogy ily törekvése már rég félbeszakított, annyival inkább kell szerénynek lennie. Ezen előbeszéde tehát nem annyira e műveinek ajánlása, mint inkább azoknak némi egyszerű s őszinte elmondása, amik egykoron a latinul írásra hevült buzgalmát táp-

¹⁾ Hogy ilyesmivel különösen Balog Sándor győri tanár becsmérelte őt, az odább említendő leveleiben bosszúsán panaszojja Páinternek.

lálták s előadása annak, hogy miért és hogyan történt utóbb ezen igyekvésének abbahagyása, meg hogy azon nehányat, melyek előbbi szorgalmának mintegy romemlékeül fönmaradtak, miért eleszti föl s hozza ezennel napvilágra.

19. Nem egy érv nyomósan követelte ennek a magában véve is eléggé jelentős „praefatio“-nak ennyiben bemutatását. A következőkben többször is lesz alkalmunk rá visszaemlékeztetni. — Jóformán észlelhette a figyelmes olvasó e higgadt s loyális szellemű, honfias érzelmet lehelő, de minden tekintetben kellő mérsékeltséget tanusító előadásban a főntebb jeleztük célzatot.

Ugy látszik, ahhoz képest emlit föl benne holmit életének válságos phasisaiból is. De mily föltetszően óvatos euphemissmussal feledi ezeknek olykori anomaliáit! Szintoly kimélettel s legfőlebb enyhe iróniával jelezi némely gáncsolatásait és hazafias törekvéseinek nem méltatását. Nem is reflectál némely keserűségeire, melyeknek másutt, mint már említők, néha a közre szánt irataiban is, de még sokkal inkább bizalmas leveleiben olykor ugyancsak kiméletlen kifakadásokkal ad kifejezést, a mint ilyeseket a következőkben még többször leszünk kénytelenek tudomásul venni.

Itt távol tartózkodva minden effélettől, az udvariasság s emelkedettebb *αισθησις* avatottjaként gyöngéd figyelemmel s nemes urbanitással szól viszontagságairól, gondosan számba véve, hogy mily kényes igények veendik e Latináit minél komolyabb bírálathoz alá. Ennek szem előtt tartása alkalmasint arra nézve is lehetett némi részben hatással, hogy habár csak részleg, de még is jelentős hála-kifejezésekkel nyilvánítja itt kegyeletes elismerését azok némelyei iránt, kik itjűkori szép törekvéseinek megindítói, biztatói és kalauzai voltak. De nem csak az előbeszédben teszi ezt, hanem odább több helyen az egyes darabokhoz utólag függesztett jegyzetekben is tanusítja némely jótévői s barátai iránti élénk háláját.

E célból még egyes versezetekkel is megszaporitotta e gyűjteményt, úgy hogy ez részint korábbi, részint utóbbi szívélyes hajlamainak s kegyeletes érzeteinek sok szép tanuságát adja. — Az Elegiák I. könyve Peer Jakabnak, az ő kedvelt rendtársának, a II. pedig Nagy Pálnak van dedicálva, kik mint felajánló versezeteiben vallja, mindketten mint a pozsonyi akadémia tanárai, Révainak ott tartózkodásakor készséges segélyezői valának, s egyszersmind buzdítói is e latin dolgozatainak mentül előbbi közzé tételére. — Nagy Pál, ki nem sokára székesfehérvári kanonok lett, költséggel is járult e kiadáshoz. — Szintügy Tertina Mihály, budai gymnasiumi tanár is sürgetője volt e kiadásnak, kihez tettelegesen szívességének is följánlásaért 1790-ben írt szép latin elegiájával nyilvánítja meleg hálaérzetét. — Ezen elegia több más

fölött kiváló becsű s valóban Ovidius és Tibullus kellemeivel bővelkedő, mint melyben bensőbb lelki világának érdekesen adja nyilvánulását. Többé kevesebbé még egyéb darabjaiban is érezteti ezt.

20. Ilyetén tartalmánál fogva a „Latina“ című könyve különösen akkoriban szíves fogadtatást nyerhetett több részről, sőt némelyeknél igen kedves jelenségül üdvözöltetett Alkalmassint egyik másik befolyásos körben is jelentősebb figyelmet gerjesztett Révainak képzettségi értéke iránt, mint erről utóbb nem egy tanuság szóland.

Több rendbeli kegyeletes nyilatkozatait érdekesen tetézte még azzal is, hogy elegiái és parentáló beszéde közé tisztelet- emléket állított az általa oly igen nagyra becsült Bajtai Antalnak is azzal, hogy ennek egy valóban szép latin odáját, mint még kiadatlant, oda igtatta e fölirattal: „Accedit Oda singularis, nondum, quod sciam, edita, Antonii Bajtai C. C. R. R. Scholarum Piarum Praepositi quondam Provincialis, postea Episcopi Transilvaniae, ad S. Josephum Calasantium. Ezen valóban hecses emlék kiadásával is jelentős tanuságot tőn kegyeletes érzületéről, valamint azzal is, hogy nyomban utána a Mária Teréziáról szóló emlékbeszédet szintén igen megnyerő prologussal dedícalta a nagy-váradai egyházi és nemesi rendnek hálás visszaemlékezését nyilvánítván az ott évtized előtti 3 éves tartózkodása folytán tapasztalt szívességekért.

Ezek szerint a „Latina“ megjelenése, leszámítva a „iuveniliūm residua“ közt mintegy futó árnyként föltünező kedélyháborgást, melynek dissonans hatását azonban meglehetősen enyhíti a túlnyomó jobb rész, nem kis mérvben kelthetett rokonszenvet Révai egyénisége iránt a kiválóbb tanultság emberei közt is. Némely odább említendő adatokból látható, mily melegen fogadtatott az a latin műveltségük részéről nem csak a hazában, hanem a hon határain túl is keltett figyelmet Révai iránt. S akkoron nem keveset nyomott ez is a latban. Ennek okát eddig is sejtheni, de megemlítjük majd odább nyomósabban.

Hogy utólag s ma is, kiváltképen Révai önismeretése tekintetéből, mily jelentős a „Latina“ tartalma, már ezen életrajz előbbi részleteiből eléggé kivehető De még az odábbiakra is nyújt ez némely érdekes fölvilágítást, nem csak hősünk alanyi érzületét, hanem helyenként a közviszonyoknak s az akkori világeseményeknek az ő álláspontja szerinti felfogását illetőleg is. Különösen érdekes egybevetésre nyújt alapot a tekintetben, hogy miképen alakul ki összerűbben az ő jellemi mivolta, melynek már itt oly jelentős fejleményeit tárja elénk.

II. Révai latin iratainak jelentősége.

1. Úgy szemlélve Révai élete folyamát, amint az már ifjú kora óta jobbra fennkölt célzatú érzelmek nyilatkozását s küzdelmét, meg többnyire közérdekű eszmék érlelését tükrözi, — ily szempontból igen becses tanuságokul tekinthetők költői productumai, a latinul írottak nem kevesbbé mint a magyar nyelven szólók, még úgy is, ha azok a költészet magasabb igényeinek csak kevés részben látszanának megfelelni.

Egyenként vizsgálva is, a mint már a föntebbiekben jeleztük.¹⁾ becses vonásokat tartalmaznak azok a nagyra termett szellemhős belvilágának jellemzésére. Keletkezési idejük szerint sorozva pedig együttesen mintegy fokenkénti kialakulását tüntetik elénk. Aztán meg számos igen érdekes vonatkozásaiknál fogva bő világot ömlesztenek az akkori közviszonyokra is, a mennyiben a korára lendítőleg hatni törekvő s ezért a hazai közügyek intézőire, főleg a nemzeti művelődés tényezőire élénken figyelő bajnoknak ilyenekkel való érintkezéseit, némelyekkel meg bensőbbi összefüződését is jelentősen tükrözik.

Ily kölcsönös hatású viszonya még jóval inkább igényli egyéni mivoltának, időnként módosult érzületének s általán alanyi fejlődésének minél behatóbb vizsgálatát. — És e tekintetben igen érdekes lelki mozzanatok villannak elénk költői nyilatkozataiból.

Különösen érzelmi világának hullámzatos folyása néhutt jóval föltetszőbben tükröződik „Latiná“-iban, semmint magyar versezeteiben, melyek tetemes részben fordítások, vagy másoktól átvett érzelmek kifejezései.

Szellemi életre serkenésének már első nyilatkozásai latinul szólamlottak meg. Latin kifejezésekben fakadoztak ki kebléből magasb sejtelmeinek s nagy célzatú vágyainak első csirái. Latin

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. több fejezetében.

versekben öltöttek szárnyakat ifjú lelkének eszményies irányzatú felsővárgásai. Azokkal nyitott rést odább serdülő kora érzelmeinek forrongása, heves indulatainak erős küzdelme. Azokban ömledezteté enyhültebb kedélye nyájas indulatait, rokonszenves enyelgéseit, baráti és kegyeleti vonzalmait.¹⁾ melyek némelyike érdekesen fűződik át élete későbbi szakába, sőt követi végső alkonyatáig.

Latin zsengéinek egyik becses maradványa mutatja, hogy nem köznapi érzelmeit s eszmélődését mily alkalmasan bírta szavakba foglalni ezen ó classicus nyelven már szegedi tanuló korában²⁾ úgy, hogy anyanyelvén ilyesmire csak utóbb képesíté őt feszült szorgalma, miután Róma hajdani nyelvén, már példányaival is mintegy versenyezve, könnyű folyékonyással írt s beszélt.

2. Az akkori viszonyokhoz képest nem valami felőtllő, vagy épen kivételes jelenség ilyesmi. Révai iskolázása korában a hazai közértelemiség legtöbbszörire latin nyelven közlekedék. Egy pár évtizeddel az előtt Desericzky Ince Rómában különösen azzal is érvelte nemzete műveltségének védelmét, hogy a latin nyelv tudása mennyire kiterjedt hazánkban még az alsóbb rendűekre is.³⁾

Valóban nagy hódítást tett az nálunk kiváltképen a mult században. Az lévén hazánkban a közügyviteli organum, tisztí és tudományos közlöny s így majd minden feltörekvésnek „conditio sine qua non“ föltétele, tehát a hivatali polcokra emelkedésnek létrája, főleg pedig a magasabb tudományosságra igyekvésnek nélkülözhetetlen vehiculuma, — szükségessé tette azt, hogy a középiskolák vetélkedő buzgalommal iparkodjanak a felsőbb oktatás e tannyelvébe növendékeiket mentül előbb s minél hathatósabban beavatni.

E cél végett többnyire azon folyt a tanítás már a gymnasiumi kisebb osztályokban is, sőt a tanulóknak egymásközi társalgása is.

¹⁾ Ilyeseknek csak néhány fennmaradt darabjait adta ki a „Latina“ I. könyvében, amint ezt ennek címében így jelzi: „residua iuveniliū complexens.“ a „praefatio“-ban pedig így: „collegi, quae colligi poterant.“ (I. „Latina“ 8. l.)

²⁾ L. „Latina“ I. Elegia 2. „Tsanadinum in suis ruderibus.“

³⁾ L. Innocenti a D. Thoma Aquinate Cl. R. Schol. Piar. „Pro cultu litterarum in Hungaria, ac speciatim Civitate, Dioecesi que Nitriensi Vindicatio. Romae. 1743. 57—60. old. s. köv. II. — Desericzkynek e gyorsan készült s nébhatt hevesen polemizáló könyvéről Horányi is ezt jegyzi meg: „Liber hic tumultuario opere confectus eruditorum votis non respondit.“ (L. „Memoria Hungarorum“ I. 494.) Erős megrovása olvasható Wallaszky Pál „Conspectus Republicae litterariae in Hungaria. Budae. 1808.“ című könyvében a 15—6. l. és az „Acta eruditorum Lipsiensis“-ban, meg Rotarides művében, melyekre Wallaszky is utal u. o. — Bíráló figyelemmel azonban még is jelentős adatok szemelnetők ki belőle a hazai művelődés s akkori közoktatás története illusztrálásához. Kiváltképen figyelemre méltók az itt érintettekre vonatkozólag, a miket Desericzky a korabeli gymnasiumi oktatást illetőleg felhoz. (I. u. o. 64—83. l.)

Irányzat és módszer tekintetében még is meglehetősen különböző volt a buzgalom hazánk középiskoláiban, melyek akkoriban még távol állottak az afféle egyöntetiségtől, mint a minőbe a mai mintázás már nagyon is mesterkélve bele gyúrja.

3. Ez a lényeges különbség nem egy tekintetből megérdemli, hogy kissé közelebbről is szemügyre vegyük ezennel, főleg az odább mondandók érdekében.

Sokkal inkább függött még az idétt a közoktatás sikere a tanítók hivatási önkéntes buzgalmától. Többnyire azok lelkiismeretes ügyszeretete, olykor egyes kiválóbb képzettségűeknek cél tudatosabb irányadása, emelkedettebb szellemű buzgalma, kiváltképpen pedig az intézetek élére állított igazgatók bölcs vezérlete idézhette elő a tanítás olyatén sikeres lendületét, mely által a közkeletűvé vált, de csak is lényegesebb kellékeire nézve meghatározott tanrendszer néhány még is jelentős eredménnyel hasznosult.

Mert egyébként avatatlanul, langyosan vagy bármiképp balul kezelve, vajmi könnyen fajulhatott az hátrányos eredményűvé. Ilyesmiért aztán olykor szomorú hanyatlás, sőt elhagyatás is érte az olyan intézetet. A jelentősb iskolákban pedig, valamint a tanulók vetélkedése különféle képen élesztetett, úgy a tanítók versenybuzgalma is okszerű becsvágygyal ösztönöztetett, nehogy az intézet reputatioja alább szálljon.

Arnyalati különbségül fölemlíthető egyebeken kívül, hogy a latin nyelvnek oly igen sürgős szükségessége és a vallás erkölcsi nevelésnek sarkalatos igénye miatt egyéb tantárgyak, mint nagyon másodrendűek, mellékesek, többnyire csak inkább némi alapvető járulékként vétettek. Jobbára a tanítói önkéntes buzgalomtól függött azoknak, úgymint a humaniorákra előkészítő segédeszközöknek, mily mérvben fölkaroltatása.

Igy különösen a reál ismeretekben való gyarapodás már csak a szükséges tanszereknek hiányossága miatt is bajosan vergődhetett valahogy jelentősebb sikerre, sőt gyakran tetemes kárát is sinlette az. — A kevésbbé szabatosan kimért határok között néhol szerfölött egyoldalú irányba tévedhetett az oktatás, másutt kitágultan sekély alapú fölületelkedésre széledezhetett.

Mily könnyen vetemedhetett az a gyámoltalanabb tanításmód arra a félszűzségre, hogy azt az annyira előnyösített latin nyelvet sokkal inkább vitalis hasznossága szempontjából vegye célul! Tette is ezt néhány úgy, hogy annak magasabb szellemképző feladatát kevésbbé igyekezett kellőleg érvényesíteni, határozatosan megszívleltetni.

4. Efféle gyarlóságok olykor tetemesen hátrányosíták annak a magában véve is még fejletlen tanrendszernek hatását. — És mégis nem egy búsító körülmény készlet arra mindinkább tűnődve

gondolni vissza e mai merőben ellenkező szélsőségre hajszolt tanügyi bonyodalom szédelgései közepett, midőn a tömérdek áldozatot s erőfeszítést aránylag kevés igazán üdvösnek mondható eredmény hálálja meg, de annál több baljóslatú jelenséggel riaszt az általa előidézett túlterhesülés (superfetatio), túltengés. —

Merész kísérletnek látszanék amazt evvel egészben véve szembe állítani: de a mélyebb vizsgálat mégis lelhetne abban olyasmit, a mivel emerre jóformán rá is piríthatna.

Alkalmilag — csak amúgy röptiben összevetve lényegesebb különbségeiket — mellékesen tán mégis fölemlíthetjük, hogy ha az a primitivszerű együgyűség többnyire távol maradozott a céltől: ez a hyperculturái felcsigázás már nagyon is túlmegy azon és valóban veszélyes örvény felé kerget.

Akkoriban az a csekély adagokban nyújtott ízeletető mind többre sovárgó vágyat gerjeszthetett egy és más üdvös irány felé s a messzünnen sejtetés lelkesedést is támaszthatott. Most pedig már a túlon túl dús feltáralás émelyedést, soknál csömört is okoz. „Omne quod est nimium, vertitur in vitium.“ — Ilyesmin kívül még sok más bajnak okozója ez a mai szertelenkedés.

Nem jelentéktelen példákban szemléltetjük amazt; erre pedig a napi események elég tanúságot nyújtnak. A dolog psychologicuma nagyon megérdemli a mélyebb eszmélődést. — De ilyesminek még aránylag csak gyenge indiciumai vehetők észre.

5. E futólagos reflexiót nyomós oknál fogva kívánta ide tüzetes tárgyunk. — Mert Révainak életpályája ezentúl még közelebbi viszonyokba fűződik a közoktatás ügyével, mely már az ő korában is a közállapot változásai miatt különböző phasisokon ment át. És megtörtént akkor is, a mint az odábbiakból ki fog derülni, hogy olykor épen a fölemelési szándéklatok ejtették alább, sőt azok helytelenségei miatt tetemes kárát is vallotta.

Ismeretes dolog, hogy az állami és társadalmi átalakításra törekvések legott a nevelőoktatás módosítására fordítják figyelmöket, hogy célzataik szerint idomíthassák a serdülő nemzedéket.

Azok az akkoriban egyébütt még erősebb forrongásnak indult reform-eszmék, melyek a közoktatás ügyére nézve is mérvadó befolyást követeltek, hazánkat sem hagyhatták érintetlenül. Megeredt itt is némileg olynemű mozgolódás, habár az országos állapotnak fölöttébb ügyesbajos volta miatt inkább csak az indítványozás, javasolgatás stadiumán kellett tartózkodnia. Csupán holmi tervezgetéssel jelezhetette irányzatait.

Érinteni fogjuk időnként illetén nyilvánulásait, annyival inkább, mivel hősünknek, mint ezentúl még tüzetesebben is a tanügy bajnokának, azokhoz képesti álláspontját illeték szerint kellend méltatnunk.

6. Tényadatok, meg saját vallomásai is arra mutatnak, hogy Révai az ő tanítási és nevelési nézeteit leginkább az ifjúkori képeztetéséből merített elvekre alapította. Azokon sarkallott főleg didaktikai elmélete. Sőt praxisát is jobb részben akkori tapasztalatai nyomán igyekezett érvényesíteni, a minthogy olykor hivatkozik is azokra.¹⁾

Ezért s egyéb nyomós okoknál fogva igyekeztünk a fönteb-
biekben Révai szellemi tehetségeinek mintegy genetikus fejlődés-
ét nyomonként kimutatni. — Több ízben volt már s lesz még
ezentúl is alkalmunk az ott felhozottakra emlékeztetni. Ilyenül
szolgál a „Latina“ közzététele is az által, hogy érdekesen éleszti
föl Révai ifjúkorának némely igen becses viszonylatait, melyek
egyik másika jelentősen átfűződik odább is.

A még szegedi tanuló korában 1768. készült latin elegiája,²⁾
meg egy másik, melyben utóbb (1776. Nagy-Károlyban) Karaba
Agoston iránt, ki a költészet művelésére bízta tta volt, hálás
kegyeletét ömledezteti,³⁾ meg több más latin productuma ifjabb
korából arra indítanak, hogy az azon időszakából visszaderengő
emlékezéseire itt még élénkebb érdeklődéssel reflectáljunk, kü-
lönösen az ő szellemi fejlődésének elősegítőire, főképen azokra,
kik annak hathatósb megindító vagy sűrűgöbb ápolói valának.

Leginkább Szegeden történt ez azon sikeres alapvetés által,
mely valóban üdvösen befolyásolta ifjúkora zsendülését⁴⁾ úgy,
hogy az ott nyert irányzat szerint következetesen folytatva ön-
művelését, körülményeihez képest aránylag elég gyorsan és biz-
tosan is oly kitünő eredményt vívhatott ki buzgó tanulmányozása
a tudományok több rendbeli ágazataiban.

7. Hogy s miképen történhetett ilyesmi azon oly számos kel-
léket nélkülöző szűkös állapotban, mint a minőben az akkori
iskolák sinlődtek?

Efféle kérdésre méltán fakadhat a mai nagyzást bíráló figye-
lemmel kíséző hazafias tünődés. És erre a nem lényegtelen kérdésre
meglehetősen fölvilágosító válasz telik azon adatokból, melyek a
mult századi tanítás módjáról szólnak s melyek forrásaira némi-
leg már a föntebbiekben rámutattunk.⁵⁾

Jóformán ismerve a szintén ott jelzett forrásokból azon
tanító egyének jelentősb részét, kik a szegedi tanintézetben az
idétt működtek,⁶⁾ bizvást föltehetjük, hogy ők is a nevelő taní-

1) Odább lesz alkalmunk e hivatkozásait idézni.

2) L. „Latina“ 16. l.

3) U. o. 46. l.

4) L. Révai M. élete. I. k. 18. 22. 29. s köv. 11.

5) U. o. l. 51. s köv. 11. — Desericzky Ince föntebb jelzett pedig műve már a
korábbi oktatást illetőleg is jelentős tanúságokat tartalmaz e tekintetben. L.
kütönösen „Vindicatio“-ja 62 - 82. l.

6) L. Révai M. élete. I. 23. 26. s köv. 11. —

tásnak azon módját gyakorolták, melyet akkoriban a rend jobb-
jai növekvő buzgalommal követtek. De hisz Révai tanuságaiból
is jó módon kiészlelhetni azt egybevető figyelemmel.¹⁾

Azok a derekasabb képzettségű tanférfiak, kikről annak
idején körülményesen emlékeztünk,²⁾ már a mult század közepé-
n legott igyekeztek foganatosítani Szegeden is a középoktatás
azon célszerűbb módját, melyet akkoriban a piarista-intézetekben
némely erősen ellenkező nehézségek leküzdése után mind jobban
és jobban sikerült felkarolhatni.³⁾

Ez által a reáltanok is mindinkább illetékes méltatásban
részesültek,⁴⁾ de a mellett a szellemképző latin irodalomba való
bevezetés is jóval alkalmasabb módon folyt.⁵⁾ Concretebb mű-
velődési alap vettetett ezen az úton és a szunnyadó tehetékek
hathatóságban ébresztettek önkéntes tevékenységre.

Mintegy megifjult erővel indult meg az ily irányú közok-
tatási buzgalom, nem kevésbé ösztönöztetve azon vetélyvágó által
is, hogy tényleg megmutassa a bajjal kivívott újabb tanításmód-
nak valóban előnyösebb értékét.

8. Ennek a föltetszőbb lendületnek időszakában nyerte képez-
tetését a szegedi gymnasiumban előbb Dugonics András, egy
évtizeddel utóbb Révai, aztán Vedres István, kik mint kiválóbb
példák jelentős mutatóványul emelhetők ki a tekintetben, hogy azon
intézet, melyben kitünő tehetségeik első sarjadásnak eredtek, gon-
dos ápolással fejlesztette bennök a reáltudományok iránti fogékony-
ságot, de e mellett a hazafias közhasznú munkásságra célzó
érületet is különösen a latin jelesebb írók megkedveltetése által.

Ha csak gyér tüneményekként vesszük is az imént emlí-
tett három nevezetességet: még úgy is mint agave virágokként
kiváló ritkaságok jelentős tanuságai az akkoriban mintegy oáz-
szerű Szeged szerény veteményes kertjének, melyben ily kimaga-
sultakon kívül még számos közhasznú honfi serdült föl.

Különösen azt a sarkalatos feladatú latin nyelvtanítást már
jóval előbb is oly ildomos célzattal kezelték azon lelkes tanítók,
hogy általa nem csupán élelmességi célzatokra igyekeztek képe-
síteni, hanem ezen fölül kiváltképen fogékonyabb tanítványaik-
ban a jelesebb classikusok megizlettetését, sőt aesthetikai gyö-
nyörrel való élvezését, meg ezen vonzalomnál fogva a magasb mű-
velődésre való törekvést igyekeztek fölgerjeszteni buzdító okta-
tásukkal. Meg azt is iparkodtak velök megértetni, hogy mily je-

1) U. o. 33. 61. l.

2) U. o. 14—26.

3) U. o. 56. s köv: II.

4) U. o. 33. l.

5) Hogy ez mily módon s minő gondal történt már előbb is a kegyes-
rendiek iskoláiban, arról részletesen szól Desericzky föntebb nevezett művében
(I. 70—77. l.) — a számtani oktatásban pedig főképen jeleskedtek. (u. o. 80. l.)

lentős alapul szolgál a latin nyelvnek teljesebb ismerete az újabb kulturai resultatumok elsajátítására is, hogy mily alkalmas kulcs az a nyugati nemzetek szellemi kincstárába való bejuthatásra, könnyű szerrel férhetvén a tanulékony elme általok a francia s más latin származású nyelvek birtokához, aztán meg hogy különösen a hazai tudományosságnak is mennyi gazdag forrása rejlik abban, minthogy már évszázadok óta latinul szólnak a nemzetünk történelmének kútfőiül tekintendő okmányok s szintűgy iratnak meg a hazánk multját behatóbban ismertető művek is. —

Ilykép érvelvén a latin nyelvnek nagy fontosságú feladatát, a lelkesebb tanulókra kétségkívül eléggé gyűjtő hatású lehetett buzdításuk.¹⁾ S a mint a főtebb nevezett jelesek közreható tevékenysége bizonyítja, valóban gyümölcsözővé is vált az.

Révainak ifjú korabeli törekvése föltetszőleg arra mutat, hogy az itt jelzett szellemi irány javában folyhatott már akkoron a szegedi iskolákban. Mert hisz ott indultak már némi fejlődésnek az ő később oly sok oldalú igyekvéseinek első rügyei, a mint azt nyomról nyomra követve tárgyaltuk a fentebbiekben. Valóban ott fogantak zsenge csirái azon szellemi magaslatokra irányult törekvésnek, melyet az életviszontagságok viharai sem voltak képesek szétdűlni, sőt még az ellenhatás is annál inkább erősítette. —

9. Roppant nagy áldozatok árán gyakran balul kísérletező tanügyünk száználmas vergődései mindegyre nyomósabban megokolják, hogy tényezői e szövevényes rendszer bonyodalmaiból némileg kibontakozva, kissé figyelőbb pillantásokat vessenek ama régebbi nevelő oktatás egyszerűbb praxisára; mert tetemes fogatkozásai dacára nem egy eszméltető tanulásig vonható el abból, sőt bíráló itélettel még hasznosítható is. — Hisz nem üres szóbeszéd az, a mivel a bölcsek a természetesség előnyeit érvelik: „Opinionum commenta delet dies, naturae iudicia confirmat.“

Bármint vesszük is, valami bensőbb életrevalóságnak kellett abban rejleni, — ha tán a gyarló alkalmazás kevesebb bírta is azt még feltüntetni, — a mi oly számos nemzedéken át fűződve, közben-közben éles itéletű elmék bíralataival megrostálva s erősen megpróbáló viszontagságokon keresztül áttörve, oly huzamos idő folytán nemcsak fenntartotta magát, hanem az időviszonyokhoz képest fejlődve, módosulva eredményeivel is meglehetősen igazolni bírta jelentős mivoltát.

Több rendbeli concret példája merült már föl ilyesminek a fenteb említettekben. S mennyit lehetne még részletes tárgya-

¹⁾ Éreztetni ezt Révai különösen a Christovich Imre püspökhöz 1778-ban írt levelében. I. Révai M. élete. I. 48. 340. s köv. 11.

lással kiemelni annak teljesebb kimutatására! Itt legfőlebb csak is a lényegesbekre mutathatunk rá némi távolságból. Mintegy kézügybe esvén azok emlékezete, nem mulaszthatók el feladatunk érdekére vonatkozásukat érinteni.

Már csak így is nyomósan éreztetik azok, hogy az a nevelő oktatás, melynek oly hathatós szellemi fejlődésüket köszönheték, sarkelveit illetőleg közelebb állott a természetes felfogáshoz, mint a mai fölöttebb complicált oktatási elméletek, melyek mind mesterkéltbb szövevényességgel hálózzák körül a szellemi képzés modern tanait úgy, hogy ezek a lázas sürögés dacára is mintegy Penelope szövését látszanak utánozni.

A társadalmi élet mohó sietségét véve irány- s mérvadóul, már az élet tavaszát gyümölcs-érlelővé kényszerítik. S megfosztván a mélyebb gyökerezés s törzs-izmosodás kellékeitől, többnyire virágzásában fonyadásra hajtják.

10. Ily éktelenségekre kevesebb vetemedhetett az a gyarlóként ócsárolt együgyű tanítás, mely leszámítva több rendbeli balságait, lényege szerint mélyebb lélektani észleletekre alapítá sarkelveit. A romlatlanabb korszakok s böles elmék eszme-magvaiból sarjasztá ezeket. Többet helyezett a kipróbált régi tekintélyekre, semmint a merészen föltozkodó újabb vélemenyekre. S a mily odaadással támaszkodott a biztosakul elfogadott irányzókra, úgy kívánta meg a tanítandóktól is nem csupán alanyi nézettel érvelt tanainak tekintélyét. Azt tartá, hogy csakugyan „magnum compendium in auctoritate.“ — Mily sajnosan sínli már e nagy jelentőségű elvnek feladását a mai nevelés!

Igaz ugyan, hogy amaz az ő határozott dogmatismusával előleg követelte némely csak későbbben fölfoghatóknak elvül elfogadását is; de mennyivel jogosultabban tehetta ezt szilárdabb alapú meggyőződésénél fogva, semmint a mai skeptikus-féle oktatás, mely azonban a tudományos kutatások némely még bizonytalan eredményeire s olykor a szellemi áramlatoknak mintegy szeszélyes hullámzásai által fölkapott elméletekre támaszkodva, mégis feltűnő erősködéssel követeli tanainak magasra tartását!

Nagy különbségök, hogy míg emez legtöbbször a mai tudomány ingatag színvonalára hivatkozik, amaz a századok tapasztalásai folytán tekintélyesült eszmékre épített, azokból vonta ki elveit, s nem is annyira egyes bármily kiváló tudós egyének hírnevéhez fűzte ragaszkodását, mint inkább a sokkal nyomósabb biztosítékú collectiv tekintélyhez. — Ilyennek készségesen hódolva, bátrabban igényelhetett alattasaitól is az iránti hódolást.

Azon meggyőződésénél fogva, mely szerint vajmi kevés elme terem rá arra igazán, hogy sikeresen önálló vizsgálódásra képesüljön, lehetőleg tartózkodott szabadjára eresztetni a kiskorú elméket. Ezért gondosan ellenőrizte az ifjúság önművelő igyek-

vését, habár a kijelölt ösvényen haladásra szívesen buzdítá azt s lehetőleg elősegíté a kitelhető eszközökkel.¹⁾

Nem annyira a sokat tudásra törekvést szította, mint a legszükségesebbeknek, főképen a legüdvösebbeknek minél jobban megértésére, megtanulására, megszívlelésére ösztönözött. Óvó intése vala a „pluribus intentus minor est ad singula sensus.“ Azért az önképző olvasmányokra nézve is ez volt irányadása: „non multa, sed multum.“

Még a derekasabb tanítók is többnyire azon voltak inkább, hogy a velős tanmondatokba szorított, vagy aphorismákként tanult nevelés-oktatási elveket avatott irányzóik útmutatása szerint buzgón gyakorolják, semmint hogy az eszeskedő újítók paedagogico-didaktikai terjedelmes elméleteibe merüljenek. — De a hagyományos irányelvek követése mellett a kiválók még is föl-tetszően értékesíthették alaposabb felfogásuk s különösen ildomosabb serénykedésök előnyét. Eléggé módjukban állt az ócska vak szokás gépiességétől ovakodni, a tespedést távol tartani.

11. Ilyes viszonylatai folytán az a szűk körben mozgás nem jelentéktelen befolyású lehetett az első alapvetésre, amint hogy ennek sok jeles bizonyítéka mutatható fel hazánk mult századi tanultjaiban. — De átlag véve is legalább az akkori csekélyebb igények kielégítésére kellett, úgy látszik, jóval alkalmasabban megszívleltethette s a lényegesebb tudni valókat hathatósabban forraszthatta még a gyengébb tehetségű tanulók lelkébe is az a csekélyebb adagokkal táplálgató tanítás, mint e mai túlterhelő rendszer. Elméiket nem engedte olykép, mint emez a túlkapásra s hiú kíváncsiság tárgyaira szállongni. Az akkori társadalmi csendélet sem nyújtott ilyesmire annyi ingert, mint ma leginkább a napi tarka eseményekről csevegő lapok özöne, meg az irodalom gomba termékei által fokozott izgatottság és egyéb heves lük-tetést okozó viszonyok.

A világ zajától, a köznapi üzelmek tolongásaitól jobbára elkülönülten, mintegy eszményies külön világban folyt akkor a nevelő oktatás. A hajdani kimagasló alakok szemléletével elfoglalva, vagy a régi bölcssek s költők elévülhetlen eszméinek, főnkelt érzelmeiknek búvölő hatásával lelkesítve, közvetőbb módon az idők messzeségéből jóformán megsűrten nyerték a tanulók a lélekébresztő fényugarakat, melyek így a tisztán szellemi célatatokra gerjesztőbbek valának.

Hogy az ilyen oktatás, főleg a vallás-erkölcsi elvek alapján és erélyes fegyelem mellett, mennyire hatásos lehetett a bensőbb lelki életbe gyűjtekezésnek és az elvontabb eszmevilág felé irá-

¹⁾ Látható ez azokból, a miket az előbbieken Révainak tanulókori képeztetéséről körülményesen tárgyaltunk, (l. Révai M. élete. I. k.) meg némileg Desericzky I. főntebb nevezett művéből is (I. 70—8. l.)

nyozásnak megszívleltetésére, meg egyszersmind a lelki tehetékek komoly célzatú fejlesztésére: alig szükségel érvelést.

Nagy példákban valósult ez meg. S ezek közt nem kevésbé kiemelkedő az is, melyet ezennel feladatkép tárgyunk.

Igen természetes, hogy csak az adományozottabb lelkű kiválóbbakat emelhetette az olyatén irányzás is a magasabb szellemi régiókba. A tehetségtelen, vagy túlnyomólag anyagi hajlamú, s így alantiasb foglalkozásokra termett tetemes többséget tehát kiismert rendeltetésök szerint igyekezett az inkább nekik valóval ellátni.

Minthogy a középoktatás még nem oszlohatott akkoron úgy, mint már ma különböző szakirányzatú iskolákra: a gymnasiumoknak kellett az ily hézagokat fedezni. Azok pótolták a népiskolai tanító-képezdék s reáliskolák hiányát, sőt az elemi oktatás fogyatkozásait is. S így bajos lett volna azokat valamely nagyon szabatos rendszerbe békézni, vagy csak az egyes osztályokban is a tanítást azonegy kaptára húzni.

Az olykor igen is különböző képességeknek együttes tanítását, mint már említők annak idején, holmi Bell-Lancaster-féle módszerrel kellett kisegíteni.¹⁾ — Ily nehézségek megokolják azon praxist, melynél fogva a szorosán követelt s valamennyit kötelező tantárgyak lehetőleg rövid compendiumokba szorítottattak, hogy a gyöngébbek is megbírhassák főképen a lényegesebbek elsajátítását. A többre képeseknek pedig mellékesen adatott mód a bővebb szellemi gyarapodásra úgy, hogy a kitünőbbek és a tanár különösebb irányzásának legkiválóbb mérvben megszívlelői aránylag részesültek annak mind magasbra emelő útmutatásában. Ezt aztán az alantabb fokú pályatársaiknak elősegítésével is kellett meghálálniok.

12. Ily megkülönböztető fölsegítésnek köszönhetette kiváltkép Révai az ő tanulókori sikeres előhaladását. Jelentős szellemi gyarapodása következtében így már Szegeden beavattatott egyszersmind a tanítás mesterségébe is.²⁾ De e végett annyival inkább ösztönöztetett arra, hogy a neki készségesen nyújtott s melegen ajánlott jó könyvekből teljesebben merítgesse azt, a minek csak lényegesebb alapvonalait adta az iskolai előadás.

Igy lón, hogy oly szilárd alapját nyerhetette már Szegeden a később szinte párhuzamos ösvényen haladó ideális és realis irány felé igyekvésének.

De mivel a latinság még a reáltanok érdekében is főfontosságú vala akkoron, — hisz annak révén lehetett ezek birtokába jutni a fenszöbbsébb iskolákban: — a gymnasiumi oktatás kényte-

1) L. Révai M. élete. I. 27. l.

2) U. o. 30. l.

len vala főleg arra terelni a tehetségesebb ifjak önképző szorgalmát is. E cél felé sürgetve, még a magyarság iránt lelkesült tanárok is, minők többen voltak már akkor is a szegedi intézetben, ¹⁾ sokkal inkább ajánlgták a latin jelesebb írók, nemcsak a régiebbek, hanem az újabbak műveinek olvasgatását, azok becsesb részeinek kijegyezgetését, betanulását, sőt magán szorgalmi dolgozatok általi utánozását is. ²⁾

A hazafiasabb érzelmű tanárok nem mulaszták el e végett azon hathatósan érvelő motivumokat sem, hogy láttassák tanítványaikkal, minő jelentős latin képesség írtak s írnak a magyar nemzet akkori jelesei s köztök az ő rendjök díszei, ³⁾ sőt hogy még azok is, kik a magyarul szónoklásban vagy verselésben valamivel jelentősebb képességet mutattak föl, leginkább a latin remekes sikeres tanulmányozása s követése által értékesítheték tehetségeiket.

Nem ritkán leljük még jóval odábbi években is a hazai tudósoknak s különösen tanítványaiknak azon erős meggyőződésük tanúságait, mely szerint a nemzeti nyelven való helyesebb, izlésesebb és velősebb nyelvezetű szólásra és írásra is a latin classikusoknak alapos tanulmányozása segít rá legalkalmasabban. ⁴⁾

13. De mire való ezeknek itt ennyire részletes említése? — Talán apológiája akar ez lenni a rég meghaladott álláspontú s vissza épen nem óhajtható mult századi fogyatékos tanításnak? Nem. — Főleg azt célozza ez, hogy kellőbb szempontból ítélhessük meg az odább felhozandókat.

Valamivel közelebbről kell már szemügyre vennünk, sőt némileg bírálóbbr figyelemmel vizsgálunk azon hatásos impulsust, mely Révainak nem csak szellemi tehetségeit indította több irányú, úgy szólva, összetes fejlődésnek, hanem szellemi életirányának s közreható munkássági terének kijelölésére is oly elhatározó befolyást gyakorolt.

„Latiná“-iban, mint már fentebb érintők, ⁵⁾ tisztos kegyelet-

¹⁾ Ilyen volt a többi közt kiválóan Horányi Elek, Hájos Gáspár, (l. u. o.) de meg Karaba Ágoston is, mint ez a közelebbiekből kiviláglik.

²⁾ Szintügy, mint ahogy ezt Desericzky I. is említi a korabeli piaristák tanításáról, (l. i. m. 75. l.)

³⁾ Ilykép nyerte Révai már a gymnasiumban számos jeles latin műnek, különösen a kegyesrendiek által írottaknak ismeretét.

⁴⁾ Figyelemre méltó, hogy e tekintetben egyebek közt néhutt különösen Révai példájára történik hivatkozás, a mint ezt Hannulik Chrysostomnak egyik értekezésében olvashatni, melyet a mult század vége felé írt a latin jeles írók tanulmányozásának szükséges voltáról. Ennek függelékét „Additamentum de Patria Poesi et Lingua“ cím alatt így kezdi: „Ad Patriam Poesim cum laude promovendam, frustra se accinget, qui prius gustum non tinxerit Graecorum vel Romanorum Poetarum lectione. Plebeium et ignobile, quidquid scribitur sine horum imitatione.“ A többi részéről odább lesz említés.

⁵⁾ L. fentebb 15. l. s. köv. II.

tel, mondhatni, lelkesült elismeréssel említi azok nehányát, kik ifjú keblét a latin irodalom iránt oly hő buzdulatra gerjesztették. Kiváltképen élénk emlékezetét, villantja föl azon hatásos momentumnak, midőn őt Karaba Agoston tanára a költészet művelésére lelkesíté.¹⁾

Mily alkalmasan tehette volna latin versezeti zsengeinek bemutatása mellett, hogy legalább jegyzetkép némi meleg elismerést nyilvánítson azok iránt is, kik az oly jelentős alapvetésnek érdemes tényezői valának! — Különösen jó alkalom kínálkozott erre ott, hol a Rátóthi Pálhoz, mint Szegeden volt iskolatársához szóló elegiája melletti jegyzetben említi, hogy ifjúságának nagyobb részét Szegeden töltötte, a midőn a tudományok első elemeibe és a humaniorákba avatottat be a kegyesrendieknél, kiknek ott igen népes és híres gymnasiumjok van.²⁾

Mint olyan, ki már ekkor meglehetősen mérvben tapasztalhatta volt az alapvető oktatás fádalmait s panasolta is már az ily vesződések hálátlan viszonzását,³⁾ valóban melegebb kifejezéssel adhatta volna tanuságát olyatén elismerésnek, mely az ott több részről tapasztalt fölsegítő igyekvések illetékes méltatásáért hálás emlékezésére is dicséretül háramlott volna. — Hogy ezt nemcsak ott nem tette, hanem egyébütt is elmulasztotta, habár az akkori befolyás eredményét néhutt eléggé nyomósan említi:⁴⁾ annak a pszichikai oknak róható ez föl, mely már eddig is több jelenségből észlelhető, odább pedig még föltünőbbben ki fog világlani.

Némileg olyasfélét is gyaníttat ez, hogy a közel 3 évtized előtti korából visszaderengő emlékezéseit már nagyon elhalaványíták az azóta folyt életviszontagságok és szenvedélyharcok. Ezeknek borús fellegein át inkább csak azon hatásosabb pillanatokra való emlékezés szűrődött át, melyek már akkoron is föltöbb önérzetes mivoltára megragadóbb hatást gyakoroltak s nagyobb mérvben örvendetes vagy fájdalmas benyomást éreztettek.

14. Kisegítve a kezdet nehézségeiből, a mint már fölbresztett tehetségei gyorsabb fejlődésnek eredtek úgy, hogy az önművelő olvasásvágy által is ösztönözve az emelkedettebb elmék termékeit érteni s élvezni képessé lett, önérzete illetéken túl fokozódott.

¹⁾ I. „Latina“ 46. l.

²⁾ U. o. 24. l. „Szegedinum, ubi potissimum adolescentiae partem transigi, dum primis litterarum elementis humanioribusque studiis imbuerer apud Scholas Pias, quae in hac Civitate frequentiam modum et celebritatem gaudent Gymnasio.“

³⁾ Így különösen a Paintnerhez 1785. jun. 7. k. levelében (l. Révai M. élete. II. 207

⁴⁾ L. u. o. 48. l. a Christovich Imre püspökhöz 1778. aug. 31. k. levele kezdetén.

Különösen a nagy előszeretettel olvasgatott, költők olykor meg lehetőszen kiejtették szerényebb sodrából. És zokon esett neki, ha abba visszatereltetett. Fájjalta, hogy az iskola szigorú közszabályainak, habár pályatársait tehetség és szorgalom tekintetében jóval fölülmulta, nagyobb részt korban is meghaladta, kivétel nélkül hódolnia kell. Kényszerűségből, de bensőleg növekvő idegenkedéssel engedelmeskedett a kötelező szabályoknak és azoknak, kik a fegyelem törvényeihez való alkalmazkodást pontosan követelték. — Nem lehetett ugyan a szabadabb ifjak módjára „monitoribus asper,“¹⁾ hálatartozásai nem engedheték, hogy indulatainak kifakadásaival sorsát kockáztassa; de kénytelen önfékezése valóban erőködésébe kerülhetett.

Felszállgó képzeletei azonban mind büszkébb önérzetre hangolák, mely az elbizakodott serdülők módjára hova tovább csak csekélyléssel gondolt vissza első eszméltetőire, kiket mint kicsinyes foglalkozásúakat költői szárnycsattogatásai közben már nagyon meghaladottakként tekintett. — Még a jó Hájos Gáspárt sem igen vette számba, kitől pedig mint a magyarság buzgó kutatójától igen sok hasznos jeladást nyerhetett egyebek közt arra nézve, a minek utóbb maga is szorgalmas búvára lön.²⁾ Sehoh sem leljük irataiban ennek csak említését sem.

Ilyes mellőzések oldalag (indirecte) mutatják hősünk korán támadt föllengős aspiratióját; — a főntebb említett vonzalmak pedig egyenest rávallnak arra, hogy legott emeltebb régiókba sovárgva, meglehetősen lenézte mind azt, a mit középszerűségnek látott. Sőt erős ellenszeny rögzött meg szívében azok iránt, kik fennhéjázó, olykor túlcsapongó önhittségét mérsékelni igyekeztek, néha szertelen gyűlöletté is fajult ez sérülékeny keblében, melytől ritkán vagy csak igen bajosan bírt menekülni, — mint ezt a következőkben még sajnosabb események is nyomósítják.

15. Leginkább ily forrásból erednek azon túlérzékeny panaszai, melyek ifjúkori verseiben nem egyszer túlságos kesergéssel ömledeznek.³⁾ Valódi viszonyainak tükrözése helyett azonban inkább csak nagyon is subiectiv érzelmeinek momentan háborgását érzetik. — Mert hogy a panaszolt viszonyok nem lehettek oly gyászosak, oly fölöttébb búsítók, mint ahogy némely siránkozó verseszete mutatja, arról más tanúságok eléggé meggyőzően szólnak. De a mint már az eddig tárgyalt viszontagságaiból látható, az ő fölöttébb érzékeny természete nagy sérelmeket tapasztalt ott is, hol a békeszeretők teljes megnyugvásban élhettek.⁴⁾

1) Horatius „Ars poetica“ 164. v.

2) L. Révai M. élete. I. 95 l.

3) L. Latina I. k. 31. 4. 44—6. l. és „Elegyes versei.“ 15—8. l.

4) Azon, kiktől ő is dicsérőleg emlékezik, jól meg tudtak férni ugyanazon

Valóban a „genus irritabile vatum“¹⁾ kényesebb fajtájához tartozott hősünk már ifjú korában, kit erősen fölingerelhetett ideális világának minden még csekélyebb háborgatása is főleg akkor, midőn mint Kisfaludy K. írja: „a föld határin túl szállong az elme, s ábránd-világban kél öröm- s gyötrelme.“

Ilyesmit tükrönösen különösen latin múzájának ifjabbkori termékei. Néhuitt még a későbbiekből is kéri egy-egy érzelő hang. Mintha a könyező múza költőitől ifjanta leginkább ezt sajátította volna el. Csak kevés latin versezetében szólal az enyelgő hangulat és pedig mondhatni sokkal megnyerőbben, mint amaz érzelő háborgás.³⁾

Hogy az imént jelzett hajlamának mélyebb alapját behatóban észleltessük: különösebben is reflectálnunk kell még a Karaba Agostonhoz szóló elegiáról. — Kiváló fontosságú annak tartalma hősünk érzülete jellemzésére.

16. Észlelőbb figyelemmel vizsgálva Révai „Latiná“-i közt e kitünő érdekű elegiáját, melyben az ő nagyrabecsült költészettanára iránti hálájának oly kegyeletes tanuságát vallja, úgy találjuk, hogy ez így a közzététel által mintegy emlékszerűvé emelkedve, még valamivel többet is jelez, mint a mit róla a föntebbiekben habár némileg részletezve is fölemlítettünk.⁴⁾

Az imént érintett didaktikai érdek tekintetéből⁵⁾ némely bensőbb ok-alapra is üdvösen eszméltet az különösen az által, hogy a benne éreztetett szellemi viszonyt huzamos időköz lefolyta után újra föléleszti.

Nem kis mérvben fokozza hatását, hogy ezennel már nyilvánosan ömleng hálás elismerése a még életben lévő mester iránt az oly sikeresen buzdító oktatásért, melylyel nemcsak a költészet művelésére, hanem ezen fölül egyéb szellemi törekvés magaslataira is hathatósan ösztönözte volt a nagy teendőkre képesíthetőként fölismert tanítványt, aki aztán csakugyan igazolni is igyekezett mentora jós sejtelmét s küzdelmes törekvései következtében már hazaszerte tündöklő vala költői s irodalmi hírnévvel s már szintén meghaladta volt életkora nyárszakát, többnyire ő is a tanítói pályán fáradozván, amidőn azokért a feledhetetlen buzdításokért hálás elismerésének nyilvános bizonyítékát adja.

Ekkép tekintve az a tanuságtétel Révai részéről a még ez idétt életben volt ifjúkori mentora irányában valóban nagy nyo-

viszonyok között. Némelyikök dicsérettel emeli ki azt is, ki ellen Révai erős kifogásokat tőn. (L. Révai M. élete. I. k)

1) L. Horatius Epist. L. II. Ep. II. 102.

2) Kisfaludy K. „Élet korai.“

3) L. Latina. I. 20. 24—7. 30. 1.

4) L. Révai M. élete I. 61—2. 266—9. 1.

5) L. föntebb 25 s köv. 11.

matékú s egyszersmind célzatos példázatul is vehető arra vonatkoztatva, a mit a „Latina“ lapjain néhutt,¹⁾ különösen egyik jegyzetében a tanítást illetőleg fölemlít.²⁾

De meg amúgy is, ha annak csupán a költészetre lelkesítő momentumát vesszük föl, az abban emelt kegyelet-émlék, környezze e nemű ihletének számos termékeivel, melyek mintegy ama szellemi eljegyeztetés foganatának sarjaiként virágozzák körül, már sokkal ünnepélyesebben tűnik élénk.

Épen akkorban, midőn a „Latina“ napvilágra került, még különösebb figyelem tárgyát képezhették az olyasok, amik Révai korábbi érületének s viszonylatainak földerítésére szolgáltak. Ennek okát láttatni fogják az odább említendő körülmények.

Latin versei, kiváltképen az ifjabbkoriak nem csekély mennyiségű adatot tártak föl, melyeket támaszpontokul használhattak ellenfelei szintűgy mint barátai, ezek rokon-, amazok ellenszenvők érvelésére, s ezzel ügyének előmozdítására vagy hátráltatására. Ez utóbbi tekintetben csakugyan eléggé fürkésző gondossággal kizsákmányoltattak azok szintűgy mint az előbb kiadott magyar versezetei is.

Ilyenféle mozgalmak még egyéb szempontból is késztetnek azok lényegesbjeire némileg visszapillantánunk, főleg arra, melyben szellemi irányzatának genesisét tünteti elő, meg azon irányelveket is, melyekből nagy célzatu törekvései kiindultak.

17. Karaba Agostont emeli ki abban, mint a költészetre első vezérlőjét,³⁾ ki legelőbb ismerte föl benne a verselés iránti élénk hajlamot s arra való tehetségét. Szívesen is ápolgatta azt, sőt hatáatosan biztatta a castaliai forrás felé.⁴⁾

De az őt ezért magasztaló elegiából is látható, hogy nem csupán ebből áll érdeme. Hisz mint költészettanárnak kötelességszerűleg kellett is ezt tennie. Azonban a mód, mely szerint ezt tette, jelentősen fokozza becsét. Nemcsak hogy nem könnyű feladatként lebegtette a verselésre hajlamos ifjú szemei elé a költői dicsőséget, hanem csakugyan nagy és fennsége elvek meg-

1) L. „Latina.“ 3. 4. 26. 30. 1.

2) U. o. 63. l. hol Hannulíknak Simonchicz Ince rendtársa tanári érdemeit dicsérő, de ellenben a lelkiismeretlen tanítókat erősen féddő verszetének tanulságos jegyzeteiről ezt írja: „cui adiectas illustrationes graves, et omni Institutiori praesertim publico per quam utiles, cuperem equidem amore boni communis ubique esse notissimas.“

3) A hozzá intézett elegia címzete így jelzi ezt: „Augustino Karaba Clerico Regulari Schol. Piarum, in re poetica primo ductori meo.“ Aztán a 7. s 8. verspár így említi:

Primus vidisti iuvenē hanc in pectore venam,
Conscendī collem te duce Gorgoneum.

Te monitore mihi haec primum sunt cognita sacra,“(L. „Latina“ 47. l.)

4) U. o.

szívlelését tüzte ki annak elérhetése végett szükséges föltételül. Korán megértette vele, hogy az igazi költészetre törekvésnek is valóban meredek az útja s mint Ovidius mondja (*Tristium* L. IV. 3.)

„*Ardua per praeceps gloria vadit iter.*“

Kebes életképének, Herakles válaszútjának magas célzataira eszméltette, az ő világ és a középkor nagy szellemhőseinek példái s tanai átgondolására serkenté felsóvárgó elméjét, mint a melyek elévülhetetlen mintái az igazi szellemkincsek felé igyekvésnek s ezért az akkori oktatás érvelő apparatusát képezék. Oda célozott, hogy azon meggyőződésre bírja, miszerint valóban nagy küzdelem árán juthatni a nevére igazán méltó költészet magaslatára, s hogy az arra vállalkozónak is le kell mondania oly nemű vágyakról, melyek az oly meredek útról könnyen alá ejthetik, — vagy fölöt-
több bajosan legyőzhető akadályokként nagyon vissza marasztalják az óhajtott céltől.

Az efféle irányzati elvek mutatják, hogy Karaba mentori oktatásai jóval magasabb törekvésekre céloztak, mintsem hogy csupán a költészeti *delectatio* édelgetésére szolgáljanak.

Érezte is a figyelő tanítvány a lelkébe sugallt üdvös tanok szívemelő hatását s tőle telhetőleg azon volt, hogy azokat hasznosítsa. A meleg érzelemmel adott intelmeket viszont hő kebelbe szedte s úgy igyekezett azokat meggyökereztetni, hogy idővel dúsan gyümölcsözzenek a haza javára. Egyelőre mentől előbbi felsarjadásnak kívánta indítani a szépzilési eszmemagának különösen a költészet buzgó művelésével. E nemű haladásának mindegyre sikerültebb tanúságaival iparkodott mentora figyelmét kiérdemelni.

18. Már alkalmasint a tanév vége felé lehetett, midőn a folyton buzdító s irányzó tanárt oly verses dolgozatával lepte meg, melyel őt föltünően lelkesült örvendezésre gerjesztette.

Az a feladat képezte ennek tárgyát, hogy miképen mentette ki atyját Aeneas az égő Trója veszedelméből. ¹⁾ — Főleg erkölcsi célzatú volt e feladvány, hogy a fiúi kegyeletnek megszívlelésére irányozzon. De meg egyébként is tapintatos szándék sui gallta azt, hogy az Aeneis ²⁾ egyik legvonzóbb s leghatásosabb részletének mélyebb tanulmányozására utalván, egyszersmind a többiránt is erősebb érdeklődésre gerjeszzen.

Révai gördülékeny latin *distichonokban* föltetszően önálló felfogással adott helyes kifejezést a föladvány eszméjének. Meg né-

¹⁾ L. „*Latina*“ 48. l.

„*Jussisti Aeneam scribi, ardente undique Troia,
Sustulerit patrem qua pietate suum.*“

²⁾ *Virgilius Aeneis*, II. 560. s köv. verseit.

mely érdekes digressiókat is szőtt közbe¹⁾ oly szellemben, a minőben a tanárának oktatásából elfigyelt irányeszmék szólának. Lehet, hogy különösen ilyesekkel nyerte meg leginkább mentora tettségét.

Idéz is ama zsengejéből az 1776-ban Karabához intézett elegiában egypár distichont, melyek, úgymond, tanárát leginkább megragadták.²⁾ Ezek tartalma is sejteti a szellemrokonsgot azon irányelvekkel, melyeket Karaba az ő kedvelt növendéke keblébe beltani oly igen igyekezett.³⁾

Ugy látszik, külön tárgyalás s részletesebb taglalás alkalmával azt vele felolvastatá, hogy kellőbb meggyőződést szerezzen arról, vajjon mennyire érezte át tárgyát, s mennyiben fogalmazta azt tudatosan. Alkalmasint jól hangoztatott felolvasásával még inkább fokozhatta annak hatását, hogy oly élénk lelkesültségre hangolta tanárát, mert ez örvendező dicséret-nyilvánítás közben⁴⁾ legott mint a költészetre valóban rátermettet igen hathatós szavakkal biztatta, sőt úgy szólva kényszerítette őt a poesisnak mintegy feladatszerű művelésére.⁵⁾

Oly élénken, s megkapó vonásokkal ecseteli Révai ezt a praegnans mozzanatot néhány distichonban, hogy az mintegy drámai jelenetként domborodik ki belőlök.

Szintoly hatályos kifejezésekkel villantja élénk a tüzelő buzditást, mint amily gyulasztónak érezte volt annak akkori hatását.

Magas eszmék iránti vágyódást gerjesztett volt tanára már előbb is lelkében.⁶⁾ De mennyire föllángolt ez ekkor a dicséret által mintegy gyújtó szerrel föllobbantva! Hogy pedig az nem volt csupán mulékony gerjedelem, tanusította az adott irány szerinti törekvésével.

1) Multa ego conabar fari, venturaque spectans,
Haec quoque tunc illis versibus inserui:
Tu quoque versa, heu in cineres, o Martia Roma,
Jam fueras tristi diripienda noto:
Nulla orbis domina, et nulla urbs aeterna stetitset,
Nec Capitolini templa superba Jovis.“

2) Eme 2 distichonra vonatkozólag írja nyomban:
Prae reliquis haec te rapueret, et laudis amantem
Illico me veluti religione ligas.“

3) L. „Latina“ 47. l.

4) „Ah meministi, et certe meminisse iuvabit, ut illo
Carmine me puerum laudibus ettuleris.“

5) „Mæcte animo! felix puer, inquis, lumine vidit
Nascentem placido te Dea Meipomene:
Te petat, intactum Aeneam quae flamma reliquit,
Perpete ni studio Delia sacra colas.“

6) „Altarum mihi mens incensa cupidine rerum,
Ut tunc admonitu creverat illa tuo!
Creverat, ut crescunt adiutae sulphure flammae.“

Időnként ugyan némi lankadás is megszállta őt, s a feltörekvés küzdelmében olykor mintegy megfogyatkozást, sőt visszahanyatlást is érzett, a mi bizony a magas célokra igyekvésben nem gyéren fordul elő még a legerősbeknél is: de a szeretett mesterétől befogadott vezérelvek, melyeket híven megőriz vala emlékezetében,¹⁾ megóvták az elernyedéstől. Megannyiszor fölűdíté lankadó erejét azoknak a magasra irányzó buzdításoknak megújuló hatása s győzelemre segíté az ostromló indulatok ellen.

Olyatén vívódását tanúsítják némely panaszos versezetei. S vallja azt épen ez a Karabához intézett elegia is. Esengve kéri ebben egykori mentora lélekerősítő tanácsát, hogy támogassa őt nehéz küzdelmeiben, ki előbb oly meredek ösvényű célzatokra lelkesíté. De sőt már előre is érzi bátorító biztatását s a tőle nyert nagy tanok fölűlt emlékezete legott ismét magához téríti.²⁾

19. Ily intensív befolyásúakként tünteti föl Karaba oktatásait, melyeknek még utóhatása is annyira óvja a hanyatlástól! — Jelzi is némileg főbb elveit, melyeket oly sikeresen oltott szívébe, hogy azok mintegy lényével forrtak együvé. Oda irányultak ezek, hogy az örökbecsű, tisztán szellemi javak érdekében minél inkább elvonják szívét a mulandó értékűek utáni vágyódásoktól,³⁾ úgy-mint amelyek a bölcsék nagy tanai szerint sokkép gátolják a fontos eszmék felé törekvést, olykor nagyon is a röghöz kötik, sőt el is fojtják az égi szikrát.

Egybevetve azon magasztos elveket, melyekkel a kincs- és hiú fény-vágytól kívánta visszatartani, a költészetre ösztönző biztatással, mintegy habozást érezhetünk az iránt, vajjon nem inkább ama magasabb bölcelet megszívleltetése céljából készítette-e őt oly melegen egyelőre a helikoni gyönyörködésre, hogy ifjú lelkét ennek varázsereje annál inkább vonja el az érzékes csáboktól s hogy a költészet bájos ligetein andalogva, önként vágyakozzék mind fölebb és fölebb haladni s behatolni Minerva főnnkeltebb régióiba.

Bármint vegyük azonban mestere irányzó törekvését, bizonyára nagyszerű eszmék s életmaximák csiráit ültette az hősünk fogékony keblébe, melyek megfoganszása és oly szívós kitartással fejlesztése mily dús termékenységet eredményezett a nemzeti közérdek javára! A z a tisztán szellemi érdekű, önzetlen indokú, egyelőre csak is költői dicsvágyú eszményies törekvés, mely aztán mind mélyebbre ható s magasabb célokért hevülő lankadatlan munkásságra lelkesíté, önvallomása szerint főleg e mentori

1) „Et tua dicta haerent animo servata fideli:
Juvit enim haec memori condere dicta sinu.“

2) „Sentio certe iterum diffusas pectore flammis.
Jamque animos capio, restituoque mihi.“

3) Hoc id erat, quod divitiis inhiare parandis,
Nec vano poteram laevus honore capi.“

oktatások- s buzdításokból nyerte kiindulását s odább is üdítő, erősítő táperejét. — Mert nagy lelket, magasztos érzületet, fennkölt gondolkodást szokottvolt mentora ifjú keblébe ihleni. Im így vallja ezt:

„Grandem animam in pectus pueri inspirare solebas,
Jussisti et dubios altius ire pedes.“

Az a „solebas“ kifejezés nyomosan jelzi a hatás folytonosságát, valamint ez a „dubios pedes altius ire“ sejteti, hogy a kitűzött cél felé mind magasbra bátorítá ingadozó lépteit.

20. Idábbi s kiváltképen a mai gondolkodásmód szerint mily letipró becsmérés alá vonhatók már az efféle elavultakként lenézett irányelvek! Mert lám mennyire különböző életirányokat javall ma már a „létért (sajátlag az anyagi jóllétért vívódó) küzdés“ s az erre sarkaló anyagelvi gondolkodás! Csak is a „hasznosság“ szempontjából indulva ki, még a szellemi törekvéseknek is úgy szólva merőben üzérkedési indokokat, anyagi érdek-hajhászást, mondhatnók szenyynes önzést ajánl ösztönül, mint ahogy ezt a classicismus s minden eszményies irány ellen merész táborozást indító Frary-féle áramlat újabban amily kecsesgetető, de az eszmélőbbeket oly borzongásra ingerlő ékesszólással ajánlgatja.¹⁾

Fanyar mosolyal mondhatnák ezen túlhajtó utilismust sürgetők, hogy bizony kár volt Révainak hálás elismeréssel adóznia olyan irányelvekért, melyek utóbb kényelmi tekintetből épen nem válhattak valami nagy előnyére; mert hisz a keblébe plántált idealis eszmékhez való ragaszkodást utóbb bezeg sok kínos nélkülözéssel s küzelemmel sínlette meg. — De a mélyebben vizsgálódó lélekbúvár mást hoz ki azokból. Meg a tényadatok nem csekély mennyiségét egybevetve, nagyon megokoltnak látandja a buzgó mentor jóssejtelmét, meg azt is, hogy Révai insége egyéb forrásból eredt.

Nagy becsú talismán volt az a szellemkép, melyet hősnünk keblébe ifjanta még elég jókor edzett az a komoly irányú nevelő oktatás és sokáig vezérfényként világította az meg bajos ösvényét, alkalmasint sok veszélytől is megóvta őt, ki egyébként szenvedélyes mivolta miatt az élet labirintjeiben vajmi igen könnyen tévedhetett volna veszes ösvényekre!

Ime ekkor is, midőn az itt tárgyalt hála- emlékezését vallja, mily főlegyenésítőleg hat az csüggedező lelkére! Mennyire acélozza fölbresztett bátorságát új küzelemre a törekvéseit ellenező viszon-

¹⁾ Amint már az eddig is több oldalról nyilatkozó ellenhangok éreztetik, ez a sívár szellemi irányzat még sem fog valami nagyon diadalmas hódítást tenni. — Ha pedig a túlságos tudóskodást s a hivatástalanul a latin-görög alapú tudományosságra feltolakodást mérsékelni segíti, s a józanabb realis irányt ok-szerűen előmozdítja: ez a küzelem hasznossá válhatik nálunk, hol már a szer-telenség amaz oldalról is bajlósztatúnak mutatkozik.

tagságokkal szemben! — Szabatos, erőteljes s így megható vonásokkal ecseteli ezt azon elegiája végső verseiben. ¹⁾

21. Valóban igen jelentős tanuságúak Révainak illetén hálanylátkozatai 7 év múlva, miután a jelzett irányelveknek csakugyan komolyan, sőt mélyebben is megszívlelését már azzal is nyomósan bizonyította volt, hogy azoknak mennél inkább megvalósíthatása végett utóbb az „evangeliumi tanácsok“ követésére, a szigorúbb önmegtagadásra határozta el magát. Oktatóinak épen nem kényelmes pályáját választván, annak az akkoron nagyon is szerény állapotú testületnek kebelében kivánta serény munkálkodásával hazájának viszonzni azt, a mit tőle ama rend buzgó tagjai által nyert vala. És az ő szívós kitartású szorgalmával már tényleg is sokképen tanusítá azokhoz a nagy elvekhez hű ragaszkodását. Kiváló sikerrel fejleszté szép tehetségeit több irányban. Jelesen épen akkor, midőn a főntebbi elismerést vallja, a bölcseleti tanulmányokban föltünő haladást tőn, mellesleg említve, a realis irányban is, úgymint a mathesisben és physikában, habár e mellett a humaniorákat is lehetőleg folytatja vala.²⁾

E szerint nem épen költői phrasisok azok, amikben mentorának rá oly mély hatású sugalmait annyira kiemeli, valamint azt is hangsúlyozza, hogy mily hű emlékezetben őrizte meg azokat. Mert csakugyan megmutatta, hogy a kebelébe ihlett nagy lelkületet (*grandem animam*) az ifjúkor legválságosabb éveiben, habár olykor ingadozva, habozva s nehéz küzdelmei közben némileg csüggedezve, megóvta mégis olyképen, hogy az még azután is, a néha ugyancsak sajnosan visszás állapotokba sodortatás dacára is, megmaradt szíve bensőbb rejtekében, mint kiapadhatatlan forrása az oly bámulatos mérvű munkaerőnek.

Annyira mélyen gyökereztek meg azok a mentori üdvös oktatások fogékony lelkében! De hogy ezt a megfoganzást nem oly rögtönös varázslat művelte, mint ahogy a főntebb említett buzdító jelenet képzelletti, már a mondottakból eléggé kiviláglik. Sőt nem is egyedül Karabának bármily hatásos befolyása eredményezte azt úgy teljes valóságában, hanem a szellemi fejlesztését, s képeztetését „a primis literarum elementis“ fokonyként előmozdító oktatási tényezőknek aránylag hathatós befolyása.

¹⁾ „At nunc extincto vix calet igne cinis,
Tu tamen, o Pater! o et Dux! his consule rebus:
Dumque fugit misero mens prior, adfer opem.
Fallor, an, ut meminì, quae possis dicere, cogis
Accensum amissas excoluisse Deas?
Nil studiis horrere meis contraria semper
Fata, heu! extorto deteriora metu.
Luctari contra audacem livore dolente,
Et me maiorem fluctibus esse meis.“

²⁾ L. Révai M. élete. I. 224. l.

22. Azonban ő a már említettük indoknál fogva¹⁾ főleg az ő rokonszenves költészettanárának, mint az oly annyira megkedvelt poesisra buzdítónak, juttatá elismerése koszorúját, melyet „Latina“-iban kiadva oly kiválóan megdicsőítővé tüntetett föl, — és pedig akkoron, midőn a lelkesült elismeréssel emlegetett eszme-magvagnak már eléggé dús termékenységét is bemutatta volt a hazának, — mintha csakis eme megnyerőbb befolyású mentora gyújtotta volna belé a prometheusi szikrát.

S mily érdekesen élesztette föl ezzel azt a szépemlékü viszonyt! — Azóta, hogy Szegeden köztük az a nagy horderejű lelki rokonság támadott, habár ugyanazon szerzet tagjaiként működve, Mentor és Telemaqueja többnyire oly távol estek egymástól, hogy alkalmasint nem is találkoztak többé személyesen.²⁾ Levél-váltásuknak sem lelhető nyoma. Révai elméjét más gondok lepték el, semhogy ifjúkori emlékezéseit gondosabban ápolhatta volna. Akkori kegyeleit is tetemesen megváltoztatták utóbbi szívedezései s viszontagságos küzdelmei. Talán már tudomása sem igen volt az oly gyöngéd pietással megtisztelt Karabának életben létéről, midőn a „Latina“ kiadásával hálaemlékét nyilvánossá tette.

De íme a „Latina“ közzétévésekor örvendetes meglepetéssel értesül Révai a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1792. május hó 8-diki számából, hogy egykori buzdítója nemcsak életben van még, hanem tevékeny is, még pedig a magyarság ügyében buzgólkodik ott a felvidéken.³⁾

Ez az örvendeztető hír kétszeresen fölelevenítette ifjúkori kegyelet-érzetét. Legott elhatározta, hogy jó alkalommal meglepi őt „Latina“-ival. Három példányt menesztett hozzá, hogy belőlök tetszése szerint kedveskedhessék másoknak is. Ily gyöngéd figyel-

¹⁾ U. o. 33. 1.

²⁾ Karaba Ágoston, már 1769-re Privigyére tétetett át a retorika tanítása végett, az után 1770-6-ig Turóc megyében nevelő volt b. Révay Simonnál, — 1777—82 Trencsénben a szerzeti ujonc növendékek oktatója s ez idő óta ismét Privigyén működött a rendház ügyei körül.

³⁾ Im így szól az érdekes közlemény a főt címzett újságban:

„Piaristae pii in Patria m. — Ezt az igazságot, nem egyszer, sem kétszer mutogattuk már mi, követésre méltó szép példakkal. Új bizonysgát adja ennek Nemes Nyitra Vármegyében, a Privigyei Piaristák Kollegiuma, melyben T. Rektor Mlin k a y Úrnak bölts intézése szerint Magyar Professor T. P. K a r a b a Aloysius (sajtóhiba Á g o s t o n helyett) Úrnak buzgó tanítása által, úgy kezd virágozni azon a részen A n y a i N y e l v ű n k, hogy a nevendék Tót Ifjúságnak a Nyelvre nézve való m e g m a g y a r o s o d á s á t is nem sok idő múlva méltán reménylhetjük; és ezt annyival inkább, mivel közel oda, más jó Hazafiakon kívül, egy drága Mecénás. Főtiszt. Bajmótzai Prépost Várady László Úr, a ki jutalmakkal ébreszti az Ifjúságot, a Magyar Nyelv tanulásában való szorgalmatsságra, s meg-igérte a szegényebb sorsúaknak, hogy tsak igyekezzenek meg-tanulni N e m z e t i N y e l v ű n k e t, a magok hasznokra: már azt ő Főtisztelendő Urasága meg tselekeszi, hogy szükségét nem fognak látni, a Nyelvtanulásra kívántató eszközökből. (l. Magyar Hirmondó“ 1792. I. 645—6 1.)

meért oly meleg érzelemből fakadt köszönő levelet írt Karaba Révainak 1793. febr. 24 én, tehát épen születése napján, mely a haladott korú (62 éves) férfit még szintoly hő kedélyűnek mutatja, mint midőn Szegeden Révait a költészet művelésére tüzelte volt.

Amily jellemző az Karabára nézve, szintűgy jelentékeny megvilágítást adja a főtebb jelzett viszonylatnak. Révai örömet bocsájította annak azon részét, mely ifjúkorára dicsérő okmányként szól, 1806-ban, tehát már élte alkonyán, a nyilvánosság elé.¹⁾

23. Ily okoknál fogva elég érdekesnek látszik, hogy ezt a művelt latinsággal írt levelet itt legalább meglehetősen fordításban szövegezzük. „Irataidnak — u. m. — igen kedves ajándékozásáért, melyvel engem meglepve boldogítál, nem is adhatok kedves Miklósom! annyi hálát, mint amennyit mind te érdemelsz, mind én adni óhajtanék. Annyanib köszönöm tehát, amennyiben lehet a nevenre írt elegiát különösen; melyben engem érdemenem túl azon kiválóan tisztos dicséretnek nagylelkűen teszsz részesévé, melyet te nagy és sok munkálkodással szereztél, te ki valamennyi tanítványaim közül, kiket valaha oktattam, minden tekintetben legkedvesebb és leghálásabb vagy. Olvastam, s újra olvastam kezdettől végig könyved valamennyi részét, és pedig a legnagyobb gyönyörködéssel, szívem legbensejéből örvendezve elmédnek kész könnyűsége, hő termékenysége s kellemes nyájassága fölött.

„De egyszersmind nagyon meghatottak tőbb ízben azon viszontagságok, melyekről ismételten említéd, hogy méltatlanul sajnargattak. Ha azokról oly beható és világos tudomással bírtam volna előbb, bizonyára bővebben és gondosabban válaszoltam volna panaszaidra: most, miután ez már rajtad mit sem segítene, baráti vigasztalás helyett csupán azon előttem egyébként is igen ismeretes verset emlitem föl bölcselő lélekkel való megfontolás végett: „Hectora quis nosset, si felix Troja fuisse?“²⁾

Ezután folytatólag a hozzá küldött példányok kiosztásáról így ír: „Könyveid közül egyet szép kéréssel kívánt maga részére Laczkó Ambrus, utódom az ifjuságnak a magyar nyelvre való tanításában, ki téged igen nyájasan üdvözöl;³⁾ a másikat én ajánlottam fel

¹⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján „Versegi Fer. Mtskolódásai a tiszta Magyarországban Pest, 1806.“ 192. l.

²⁾ Mint a főtebb tárgyalatra lényegesebb vonatkozású részletet nem lesz ránl fölőleges eredetiben is közöltnék. A Kardos Adorján által kiadatott részben ezt nem mutatta be: „Attamen — u. m. — et calamitatis tuis, quibus te indigne afflictum fuisse, identidem commemoras, vehementer saepe commotus. Si tam clare ac distincte de illis mihi prius constitisset, fusius certe, ac diligentius ad querelas tuas respondissem: nunc postquam istud te jam nihil juvaret, solum carmen unicum, tibi alioqui notissimum, amicae consolationis loco, suggero, animo philosophico expendendum: „Hectora quis nosset, si felix Troja fuisse?“ (Ovidius Tristium L. IV. eleg. 3.)

³⁾ Róla mint Szegeden az alsó osztályokban volt egyik tanítójáról emlékeztünk annak idején. (l. Révai M. élete I. k. 23, 25, 39. l.)

Géczy Andrásnak,¹⁾ a trencsényi noviciusok másod-mesterének, ki azt nem csak maga fogja olvasni, hanem mind növendékei, mind mások által is olvastatni, és a könyvtár számára bejegyezni; a harmadikat magamnak tartottam meg, és könyvtárunk részére szántam, mieink már többen olvasták s dicsérték jeles tehetségeidet. Adadtam Pales Henriknek is, az itteni noviciusok másodmesterének,²⁾ ki az ifjabbaknak szorgalmi buzdítására használja azt. Ha több példány volna belőle, még többen is kíváncsian olvasnák. De ezek végett nem akarok neked terhelést okozni. Ha megtűrheted alkalmatlankodásomat és költséges és kényelmetlenség nélkül megteheted, inkább arra kérlek, hogy egyéb dolgozataidból, melyekről a hozzám küldött kötetkében teszesz említést, főleg magyar munkáidból, hacsak egy-egy példánnyal is kedveznél. S minthogy olyan alkalomra, mely egyenesen Privigyére szállítaná, bajosan tehetesz szert, használd fel a Trencsénbe juttatót, onnét Géczy András szívesen átküld bármit.“

„Szorgalmadat a költészet művelésében és az egykori oktató iránti hálás érzelmedet jelesen igyekszik követni Valla Jácint³⁾ szónoklattanár Kalocsán, ki két rövid költeményt, természetes kellemű irálylyal tetszetőset, küldött hozzám a postán, azt írván, hogy van még több költészeti dolgozata, egynémely nyomtatásban is, meg több olyan, mely már kinyomtatásra kész, melyeket a postán nem küldhetvén, erre más utat jelöltem ki neki.“

Ezután írásának szabálytalanságát mentegeti az öregség, betegeskedés s munka általi törődöttség s különösen szemeinek gyöngélgédei említésével, mely bajok miatt — u. m. — már a magyar nyelv tanításával is kénytelen volt felhagyni.⁴⁾

Aztán fölmelegült érzéssel így ömledezteti jó kívánalmait: „Élj Miklósom! Isten dicsőségére, a haza boldogságának s rendünk dicsőnek előmozdítására s nevednek is dicsőre minél tovább. Légy minél boldogabb; emlékezzél rólam minél gyakrabban, ki téged a leggyöngédebben szeretlek, s fölöttébb becsüllek, és hogy óhajtsaid teljesüljenek, igen-igen kívánom.“⁵⁾

A mit odább levele befejezéseül ír, nem egy tekintetből szintén figyelmet érdemel, s Révai viszonyait illetőleg lényegesebben is

1) Ismertetését adja Horányi Elek „Scriptores Schol. Piar.“ II. 16—20 l.

2) L. u. o. 432—440.

3) L. u. o. 777—c.

4) „Ne inconcinuus character meus te offendat, memento, me nec antea scriptorem fuisse cultum, nunc insuper scito, praeter alias debilitates meas, partim aetati, partim morbis, partim laboribus toleratis adscribendas, oculis admodum misere adfectis esse; propter quas miserias Professuram linguae patriae, etiam pro hoc anno mihi obtinam, deprecari sum coactus.“

5) Ezen részlet latin szövege meg van a Kardos Adorján által kiadott kiadványban, l. u. o. — De a következő befejezés már nincs ott, mert nem látszott okmányul szolgálni otáni celzatára.

jelentős adatként vehető. „Ha e kötetkédek, melyet hozzám küldöttél, tartalmát második kiadásban szándékoznál közrebocsátani, és ha némely abban felhasználandó észrevételeket akarnál tőlem hallani,¹⁾ melyek becsületednek különösen javára válandónak, kérlek tudasd eleve: tapasztalni fogod, hogy őszinte barátod és kiváltképen javadra törekvő vagyok. Ismételve élj boldogul s légy egészséges. — Kelt Privigyén 1793-ban február 24-én, úgymint épen neved²⁾ és születésed napján, midőn az oltárnál Istentől buzgóbb óhajtással mind azon jóért könyörögtem részedre, a miket most is szívemből kívánok s a miket mint legjobbkat tenmagadnak leginkább kívánsz. Velem összhangzólag kívánták ugyan azokat mérsékelt pohár-köszöntés közt az itteni társak, a kik téged a legszívélyesebben üdvözlnek, és minden jót óhajtanak.“ — Név szerint említi az idősebbeket, kik a rend akkori tagjainak jeles érdeműi közé tartoztak.³⁾

24. Egybevetve az imént tárgyaltakkal e levél tartalma meglehetősen nyomatékolja a mindkettejőkre nézve emlékezetes viszonyt. Még azon tekintetben is nyújt ez némi támaszpontot, hogy rokonszenvezésök alapját kissé behatóbban is bírálhassuk. Mert im a 25 év előtt oly hathatósan tüzelő tanár még törődött rokkant létére is nem csak melegen ömlengő, hanem szintoly vermesen dicsérő is, mint előbb, ki viszont nem keveset helyez abban, hogy egykori tanítványainak jelesbjei kegyelik; sőt érzékenyítőleg hat rá kiemelő elismerésök. E mellett latin irálya is érezteti még azt a classicusokból beszívott zamatot, mely jóformán bizonyítja, hogy tehetségesebb tanítványait önpéldájával is hathatósan hódítja a kellemes latinság forrásai felé. Irányelveit is sejteti üdvkivánataiban.⁴⁾

Egyébként ő is azon szerény jelesek egyike vala, kik önzéstelenül s csupán fensőbb nemű impulsusnál fogva zajtalanul igye-

1) Sajnálható, hogy az ily szívesen ígért észrevételeket nem kívánta tőle, vagy azok tán elvesztek? Mily becses adalékul szolgáltak volna azok!

2) T. i. az előbbi Mátyás nevét érti.

3) „Si editionem alteram tomuli tui ad me missi adornare; si animadversiones pauculas in ea servandas, honori tuo apprime conducturas ex me audire volueris, me prius, quaeso, certiore reddere: amicium sincerum, tui boni studiosissimum experiere. Iterum vive, ac vale. Dabam Prividiae, anno 1793. Sexto Kalendas Martias, ipso nempe tuo et natali, et onomastico die, postquam calentioribus votis, ad aras ea omnia a Deo tibi sum precatus, quae nunc ex animo precor; quae ipsemet tibi optima optime optas; comprecantibus inter moderata pocula nostris Patribus omnibus, Rectore Aloysio Mlinkai, Vice-Rectore Joanne Kubranszki, Spirituali Domus Theodoro Wankowics, Ambrosio Laczko, et Henrico Pálesch Novitiorum Pro-Magistro, qui te salutant humanissime, tibi que cupiunt quam optime.“ — (E levél eredetije a m. nemz. Muzeumban van a Révaiának közt.)

4) Jelzik azokat ezen óhajtságai: „Vive, mi Nicolae! ad Dei gloriam, Patriae felicitatem, nostri Instituti honorem, tui nominis laudem, quam diutissime. . .“ (l. Kardos Adorján i. m. 193. l.)

keztek minél üdvösebben munkálni a közügy érdeke előmozdítására.¹⁾ Leginkább azon voltak, hogy növendékeik által érvényesíttessék eszméiket; részökről pedig azon becsvágyra sem gerjedeztek, hogy nevöknek irodalmi emléket állítsanak.²⁾ Talán mivel leginkább a nagy példákra figyeltek, jóval magasabb fogalmuk volt az irodalomról, semhogy csak is az ő képességek kimutatása végett igénybe vegyék a közfigyelmet.

Karabának derekas képzettségétől telt volna olyasmi is. De még kézirati hagyaték sem lelhető utána, mely bár csak úgy is, mint e becses levele, jelentős nyomát mutatná. Ezt is Révai kegyeletének köszönhetni, hogy fönmaradt. Ebben nyilatkozó érzülete valóban érdekesen összevágó avval a szellemképpel, mely Révai ifjúkori reminiscenciáiból túlkörződik élénk. S így méltán emelte ki tanuságul ennek ő rá vonatkozó lényegeseb részét ott, hol a Versegly ellen vívott harcban tanítványai által közzé tétetett védíratban a jeles bizonyságok egész sorát szólaltatja.³⁾

Teszi ezt nyomban ugyanott egy másik igen kedvelt s nagyra becsült szellemi vezére levelével is, a nevezetes tanférfiúnak, Hyross Sámuelnek azon válasz-iratával, melylyel őt a „Latina“ megküldése után 1793. jun. 20-án megörvendeztette.⁴⁾

25. Hyrossnak, ki a philosophiában és theologiában volt tanára, s kiről nem egy oknál fogva még többször fordult elő említés az előbbiekből, viszonzó levelét még szinte nyomósabb oknál fogva mutathatjuk be. Im így szól az:

„Bizonyára Minerva és a Múzák valamennyien méltán megharagudtak volna rád, ha „Latiná“-idat inkább akartad volna a homályban rejtőztetni, semmint napvilágra juttatni. Mert elmédnek s műveltségednek oly jeles gyümölcseit elveszni engedned, nem lett volna igazságos dolog. Tehát a kiadást javallóknak s eszközöknek is nagy köszönettel tartozunk. Tudd meg, hogy küldeményedet igen nagy ajándékuul tekintem s rendkívül gyönyörködöm abban, már magában véve is, meg mivel abban nevémet is a feledés karjaiból mintegy kiragadni és az öröklő emlékezetnek átadni igyekeztél. Azonban erre nézve attól tartok, hogy többet tulajdon

¹⁾ Karabáról jelentősen tanusítja ezt a kegyesrend halottairól szóló emlékkönyv, melyben róla az 1802. májushó 13. Privigyén elhunýtról egvebek közt ez van jegyezve: „Vir morum integritate et literarum studio conspicuus, qui confecto Vitae Religiosae Tirocinio, sublimiorum studiorum cursum laudabiliter emensus, Grammaticas et Humaniores Classes insigni discipulorum profectu docuit, Moderator dein vitae et studiorum L. B. Révay constitutus, imposito muneri per plures annos egregie satisfacit, quod idem luculenter praestitit, cum Pro-magistri munus obiret.“ (L. Historia defunctorum Ordinis Schol. Piar.)

²⁾ Ilyenek a levele végén említettek is, kik közül csak Palest és Mlinkait említü Horányi a rend írói közt.

³⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján u. o. 165. s köv. 11.

⁴⁾ U. o. 193. l.

nítál az irántam való különös vonzalmadnak, semmint annak, mintha csakugyan volna bennem valami nagyon dicsérni való. Ezért ám lásd, hogy minő bajt háritottál magadra miattam.

Mert ha lesznek, kik felőlem kételkedve, a rólam mondott dicséretedet¹⁾ megsokalják, mint ahogy ilyesmi azokkal, kik ki dicsértetnek, többnyire megtörténik: akkor a te dolgod lesz azt, a mit nekem oly nagylelkűen tulajdonítottál, megvédeni.“

Hyross levelének e halavány fordításából is jóformán jellemzőleg föltetszik érzülete, de élénkebben tükrözi azt annak latin szövege, melynek azonban csak ezen első fele van az idézett műben Révait dicsérő okmányként közzé téve.²⁾ Szellemi viszonyuknak jelzésére azonban még alkalmasint jelentősebb a többi része, mely azt is láttatja, hogy Hyross, a jobbjára latin műveltségű derekas tanfőú, ³⁾ miképen igyekezett Révainak magyar irodalmi törekvéseiben is kezére járni.⁴⁾

„Ide csatolom — úgy mond folytatólag — Caesart és Porphyrogenitust Faludi Ferencről, a kinek elméje és szorgalma gyümölcsét te az elveszéstél örökre megmentetted, aztán „Attilius Regulust és Egyiptomi Józsefet,“ a Léstyán Mózesről magyartottakat. Ezeket Hebler Jakabtól kaptam Bécsből, kit a mult évben, midőn Pozsonyba rándult, s engem meglátogatott, arra kértem, hogy ezeket néked engedné, ha kiadandóknak vélnéd és ebben velem Hebler, ki barátodnak mondta magát,⁵⁾ megegyezett, s úgy küldte azokat, hogy néked ajándékozzam. Már azóta Hebler meg is halt. Úgyhiszem erről másoktól is értesültél.“⁶⁾

26. E két kiválóan szeretett tanárának dicsérő nyilatkozatai után

1) L. „Latina.“ 4. 60. l.

2) L. Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 193. l.

3) Mint ilyenről meglehetősen mennyiségű tényadatot szóllaltattunk annak idején. (l. Révai M. élete. I. 197. 201—9. 217. 242—3. 247—9. l.)

4) U. o. 217. l.

5) A mint hogy valóban az is volt, főleg Paintner révén gyakori üdvözléseivel tanusítja ezt. (l. Révai M. élete. II. 71, 73, 77, 80, 193, 201. 208.) — Barátságuk Bécsben fűződött, hol a Jézus-társaságiak e jeles tudósa, mint nevelő s felügyelő oktató működött s a humaniorákban, régi s újabb nyelvészetben, meg egyéb tudományágakban is jeleskedett, a mint ezt kéziratban maradt dolgozatai is tanusítják. Ezekről l. Joannis Nep. Stoeger S. J. „Scriptores Soc. Jesu Provinciae Austriae. Viennae. 1856.“ 126. l.

6) „Adiunxi Caesarem, et Porphyrogenitum, a Francisco Faludi, cuius tu ingenium et industriam ab interitu in perpetuum vindicasti, deinde Attilium Regulum, et Josephum Aegyptium a Moyse Léstyán redditis hungarice. Has a P. Jacobo Hebler (rogaram enim, cum ille anno superiore Posonium excurisset, meque invisisset) Vienna accepi, ut eas tibi, si edendas censeret, traderem, et donarem, mecum sentiente ipso Hebelero, qui se amicum esse tuum praedicabat. Tempus urget, quominus liceat plura scribere. — Vale. Posonii 20. Junii 1793. Sed Heblerum iam esse mortuum, puto te ex aliis intellexisse.“ (Eredeti je a M. nemz. Muzeumban a Msta Révaiana közt van.)

szintén nagy nyomatékú documentumként következik ugyanott¹⁾ Hannulik Chrysostomnak a Latiná-kra vonatkozó contestatiója. Annyival jelentősebbnek tekinthette ezt Révai, minthogy e jeles rendtársa, ki az ő maecenásának gr. Károlyi Antalnak is különösen kedvelt bizalmasa volt évek során át, a latin classicusoknak kitünő avatottjával s leginkább a latin lyrának hazánkban akkoron legszerencsésebb művelőjeül tiszteltetett, sőt e nemű számos productumaival a hazán kívül is figyelmet gerjesztett a latin irodalmat kedvelők közt.²⁾

1793. év július 4-én kelt levelében ilyképen ír Hannulik Révainak azon hatásról, melyet „Latiná“-i keltettek volt benne: „Három nappal ezelőtt — u. m. — került a kezembe Révai Miklósnak nem nagy terjedelmű, de költői szépségekkel teljes könyve, melynek hogy kijöttéről nem volt tudomásom, igen fájjalom. Praefatiója betömi azok száját, kik valóban hiszik és ócsárolva mondogatják, hogy csak olyanok írnak hazai nyelven, akik úgy képezték magukat, hogy a szépek és kellőmesnek semmi érzését sem merítették a latin irodalomból. Révai, minthogy a római Gratiák által műveltetett, azért a legnagyobb sikerrel mozditja elő a hazai irodalmat. Légy tehát ép és egészséges Révain! és igyekezzél azt a latin tanulmányokból merített kincset, s a szépek izlését a hazai irodalomba is bevinni, amint hogy ezt teszed is. A praefatióban érinted a classikusok hasznát, és mily szépen! mily alkalmasan! úgy hogy már ez okból is bizonyára igen kell téged szeretnem. Mert az ezekből szedhető gyümölcsökre intőleg buzdítasz. Ugyanis az olvasót gyakran egy és más efféle nyilatkozat oktatja arra, hogy a könyvekben észre vegye azt, a mit különben nem bírt észlelni. Ezért igen örvendek rajta, hogy e könyved napvilágra került.“³⁾

27. Révainak szellemi rokonságait illetőleg valóban érdekes egybevetésre nyújtnak alkalmat e jeles rendtársának íme bizalmas levelei. A mellett, hogy némileg föltárják egymáshoz való viszonylataikat, még a nemzeti művelődés sikeresebb előmozdítására irányult igyekevéseikre is vetnek világot.

Megjegyzést érdemel különösen az, hogy az itt szólaltatott három férfiú mindegyike túlnyomólag latin képzettségű, származásra nézve nem magyar ajkú, de a magyarságnak lelkes becsülője s tehetsége szerinti előmozdítója.

Nem alaptalanul tehetjük fel, hogy Révait Karaba és Hy-

1) L. Kardos Adorján i. m. 194. l.

2) L. Horányi „Scriptores Schol. Piarum.“ II. So. s. kőv. II.

3) Levelének befejező részéből, mely a kiadásban mellőzötetett, úgy látszik, hogy a maecenas gróf házában látta azt előbb, s azért kíván abból tüstént maga számára is. Az oly késő tudomás mutatja, hogy Révai nem hirdette a Latina kijöttét.

ross tanárai, ha kiváltképen a latin irodalom művelésére buzdították is, de e mellett már a magyarságra meglehetőleg buzgalmit is üdvösen befolyásolták, hogy az egykoron az ó-remek irodalmából elsajátítható magasabb izlés követelményeinek megfelelőbb termékeket hozhasson létre.

Hyrossnak nyomtatásában megjelent derekas beszédeit¹⁾ olvasva, hozzávetőleg erős valószínűséggel állíthatjuk, hogy Révai-ban azt a Cicero művei iránti nagy buzdulatot különösen ő gerjesztette föl hathatósabban, úgymint ki Cicerónak szintén buzgó tanulmányozója vala.

Különös figyelmet érdemel Hannulik levelében annak az eszmének élénkebb föl-villantása, sőt némileg hangsúlyozott kifejezése, hogy mily igen befolyásos a latin classicusok alapos tanulmányozása a nemzeti irodalomnak sikeresebb művelésére a végett, hogy ez a szépnek érzékét hathatósabban fejleszthesse s jóval inkább lendíttesse azon emelkedés felé, mely nélkül szűkölködve többnyire csak köznapiasan alantjáróvá törpül el.

Még nyomósabb kifejezését is leljük Hannulik ily nézetének odább azokban is, a miket Révaihoz vagy rá vonatkozólag Eger-váry Ignáchoz írt,²⁾ meg egyébütt is említett³⁾. S ez a nézet akkor nálunk mindinkább erősödő gondolkodási irányzatként karoltatott föl a komolyabb körökben, megokolva különösen az által is, hogy az a nemzeti visszahatás célzatai miatt lábra kapott népieskedő irodalom, mely főleg a külterjes hatásra törekedett, az intensív értéket elhanyagolva, mindinkább az alnépies felé gravitált s így tetemesen alá ejtette a közizlést.

Hogy e balságot miként panaszolták s kárhoztatták a nemzeti irodalom jelesbjei is, már némileg érintettük a föntebbiekben.⁴⁾ — Övszer végett némelyek az újabb irodalmak felé fordultak. De a francia szellem már mindegyre elidegenítőbbé fajult vala, a német iránt is nagy ellenszenvet keltett volt a germanizáló erőszak.

28. A közviszonyok s politikai coniuncturák alakulása különösen az iskolai oktatást nagyon arra terelte, hogy ismét főbb feladatul tekintse az ellapított izlésnek és gondolkodásnak fölirányzása végett az ókori, főleg latin classicusok ajánlását. Ezen áramlat lengedezését érezteti Révai is a „Latina“ praefatiójában.⁵⁾

Ezért az ímént felhozott dicsérő nyilatkozatokon kívül még egyébünnen is vett ő szíves elismerést latin iratainak közzé tétele után, amint hogy ilyesekről lesz még odább is említés. — Nem csak a latinság különös kedvelői üdvözölték e kiadványát meleg

1) L. Horányi i. m. II. 158. l.

2) L. Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 195. l.

3) L. föntebb 30. l.

4) Különösen Kazinczynak erős nyilatkozataival is. (l. föntebb 38. l.)

5) L. „Latina“ 6. — 7. l.

applaususokkal, hanem a magyarság lelkesültjei is jó néven vették azt, hogy oly föltetsző cáfolatát adta benne ő, mint a magyarság egyik leglángolóbb buzdítója, azon balhiedelemnek, mintha a magyar irodalom művelésében buzgólkodók csak azért írnának magyarul, mivel a latin nyelvnek nincsenek eléggé birtokában, a mint hogy az efféle rágalmatok néhány évvel előbb Dugonics is szükségesnek látta az „Argonauticum“ című ékes latinságú művével hathatósan megtorolni.¹⁾

Ilynemű cáfolások már sokkal inkább szükségessé váltak ekkoron a külföldön terjesztett balhiedelmek mérséklése végett is. Mert, mint említők,²⁾ azok a József uralma alatt a germanizálás végett importált idegen tanárok, hivatalnokok s egyéb e fajta betolakodottak, kik aztán a nemzeti visszahatás következtében fölöslegessékként visszavonulásra kénytelenültek, az ő „culturai hódításuk“ meghiúsultát fájlván, bosszúsán hintegették szélében a nemzetünk elleni becsméréseiket s kiváltképen a magyarság serkentőit többnyire oly rövid látású rajongókként tüntették föl, kiktől alig telhetik ki valami jelentősebb műveltségi tanúság.³⁾

29. Révai „Latiná“-i e tekintetben is vethettek valamelyes nyomatékot a latba ama kisebbítések ellensúlyozására. Nem egy jelentős megjegyzés, közben némely visszatorló ellenérv is szögell ki azokból, olykor különösen a németekre vonatkozólag.⁴⁾

Altalában többfelé szólván azok tartalma, méltán kelthetett számosaknál figyelmet. De leginkább a hazai tanférfiak, kiváltképen pedig rendtársai fogadhatták élénk érdeklődéssel, sőt rokonszenvesen is azok megjelenését. Több helyen is fordult elő olyasmi közöttük, mint a mit a jó Karaba jelez a privigyei társak szívélyes üdvözléséről.⁵⁾

Hogy ne érdekelték volna őket különösen azon részletek, a melyekben rendjök több jeles tagját oly kiemelő elogiumokkal tiszteli meg?

De ezek némelyike már akkor elköltözött volt az élők sorából. Az ő kedves barátja s jótevője Peer Jakab akkor tájban, midőn a „Latina“ napvilágra került, áldásosan munkás életének már végső napjait látta tűnedezni.⁶⁾ S így alig élvezhette derültebben a fölötti örömet, hogy barátja nem csak valósítá sürgetett kívánatát, hanem azt még oly gyöngéd kegyelettel is tetézte, hogy a Latina I. könyvét neki dedicalván, ezt a hozzá 1787-ben Po-

1) L. Argonauticum Libri XXIV. Posonii. 1778.

2) L. Révai M. élete III. k. 240. s köv. II.

3) L. Babel és Ninive.

4) L. Latina. 128 140 l.

5) Hannulik a főntebbi levele végén kiváltképen Berents Keresztély barátja részéről jelent Révainak szívélyes üdvözlést, kihez, mint „meghitt igaz barátjához“, 1779. írt volt egy meleg érzelmű alagját. I. Elegyes versei. 56. – 8. l.

6) † 1792. aug. 10. (I. Magyar Hirmondó 1792. II. 317. l.)

zsonyban írt hála-nyilvánító elegiával kezdi, melyben méltán kiemeli szintűgy az ezek kiadására nógató buzdítását, valamint az ő egyébkénti szívességét is.¹⁾

Conradi Norbert az ő érdemleg magasztalt tanára is elhunyt volt már akkorban, a mint ezt említi is a róla szóló jegyzetben.²⁾ De még életben valának többen, kiknek emlékét érdekesen eleveníti föl s kik ezért bizonyára a baráti viszony ideiglenes szünetelése után üdülő érzelmekkel andalodtak vissza feléje, a többi közt különösen az oly szépen amily méltán kiemelt Dugonics András és Perczel Imre, Volaco Marcel és Keszthelyi László, Sárváry Ferenc és Simonchicz Ince, meg Fray Ferenc és a szende lelkületű Rapf Károly, egykori tanítványa, ekkoron pedig már rendtársainak egyik jelese, kit utóbb Paitner is latin versezetével való megtisztelésre érdemesített.

30. Az itt felsoroltak iránti jó viszonyának nyilvánosságra hozása valóban nem kevésbé válhatott reputatiójának javára nem csak rendtársai, hanem mások előtt is, kik közül többen sokkal inkább elidegenültek vélték őt sorsosaitól, különösen azon anomaliák folytán, melyek oly felöltő jelenségekben láttaták meghasonlottságát. Hisz olyasminek maga is eléggé visszás tanúságait szóalattá közzétett magyar versezeteinek némelyikében.³⁾

Ilyetén háborgásaival szembe állítva „Latiná“-i már az engeszteltség földerültét láttaták. A „iuveniliá“-kban is a rég háttérbe vonult borulatnak csak némi fellegfoszlányi észlelhetők; a „maturiorá“-k pedig már mindinkább éreztetik magába tért meg gondoltságát s átszűrtebb érzelmeinek fennköltebb érdekek felé irányulását. — Kegyelettel hangoztatnak ezek dicséretet oly előkelőkről, kik nem csupán állásuknál, hanem személyes érdemeiknél fogva is méltók arra. Nem bérenc számítással vall hódolatot, nem is pazarolja tömjénezését. Olyképen adja az illetékes tiszteletnek kifejezését, ahogy az belső érzelmét sem ejtheti önérdék-

¹⁾ L. Latina. 14—5. l. ahol gyöngéd hála nyilatkozattal említi föl, mily jótékony vala irányában e nemes lelkű barátjának szívessége Pozsonyban, midőn oly kritikus körülményei közt őt szállással is ellátta. Annál jelentősebb ez mindkettejökre nézve, ha e nem csak a tudományosságnak jeles híve, hanem egyszersmind kiválóan jeles szerzetes férfúnak jellemét ismerjük, melyet Lihan Paulinus a szigorú elvű rendtárs ily érdekes vonásokkal jellemez: „In hoc — u. m. Peer Jakabról — spes pulchra Provinciae praeciosa est. Paucis solet, quod illi obtigit, ut constanter ac perpetuo domi ac foris amaretur et aestimaretur. — Ad academicam Cathedram translatus studium disciplinae Calasanctinae non remisit, sed intendit. Singularem animi contentione eo ferebatur, ut religioso cultu, ut verbis, ut integris moribus, ut industria et solida ac salutari iuventutis institutione Provinciae et suam existimationem apud externos augeat.“ — S így ezzel a feddhetlen jó szerzetes valódi példáját tünteti föl benne. (L. Rulla Maior p. 92.)

²⁾ L. Latina. 58. l.

³⁾ L. Elegyes versei, 85—9. l. — a Barkóczy F. primást dicsőítő versezetében (Orczy L. versei kiadásában) s egyebütt.

hajhászó hizelgés gyanujába. De meg az ő eszményies irányzatainak érvényesítésére is sok üdvös célzatát szövi közbe. Különösen azokban, a mikkel a dynastia iránti hódolatosságának szándékosan kívánja adni nyomósb tanuságát,¹⁾ a honszeretet érzelme nem kis mérvben van hangsúlyozva. Mondhatni egyébütt is eléggé, sőt kiválóan hatályos vonásokban nyilatkozik a lelkével erősen együvé forrt hazafiság eszméje. Valláserkölesi érületének is több rendbeli jelentős kifejezésére találunk ezekben.

Alanyias mivolta s még utóbb is idegesnek látszó érzékenysége ezennel sem tagadja meg magát, de már tetemesen enyhülve, az önmérséklésnek föltetsző szilárdulását, mintegy uralomra emelkedését érezteti. Mődját találta néhutt annak is, hogy előbbi ingadozásait, elkapatásait amúgy ildomos érveléssel mentegesse, így különösen az anakreontikák ellen irányult megszólalásoknak is tompítsa élességét, ügyesen megokolja azokkal való foglalkozását a magyar nyelv s költészet művelése érdekeért.²⁾

Ezek szerint eléggé jelentős documentumokként vétethettek „Latiná“-i arra nézve, hogy magasabb tudományos célzatú vágyait a megvalósulás felé segíthessék. Vajjon úgy lesz-e ez? E kérdésre feleljenek a következők.

¹⁾ L. Latina. 133. l.

²⁾ U. o. 129. l.

III. Révai sikertelen törekvése az egyetemi tanszékre.

1. Már harmadszor történt az, hogy Révai időnkint irogatott verseit egy-egy füzetbe foglalva közrebocsátotta. — Két első ízben magyar, az utóbbiban latin lantjának zengeményeivel örvendeztette meg eképen műzája kedvelőit. — Szintígy teszi ezt később még negyedik ízben is.¹⁾

Mindannyiszor hathatós motivumok izgatták ilyesmire. — Becsvágy hevítette hazafias buzdulatait közviszonyi impulsusok is jelentősen fokozták.

Körülményes egybevetés nyomán nem csak hogy pályájának más és más phasisát látjuk illetén költői igényű föllépései által jelezteni, hanem a korabeli nemzeti élet kiválóbb mozzanataival is sajtóságon találkoznak azok.

Magyar alagyáinak zsengeit különösen az 1777-ben initiált közoktatási intézkedésnek, mint a nemzeti művelődés új korszaka földerülését ígérő jelenségnek hő üdvözlése végett sietett egy füzérbe szedve a hazának bemutatni.²⁾ — Élénken érezteti ezekben legott a nemzeti szellem föléledése iránti buzdulatát, valamint azt is, hogy mennyire igyekszik ő is az ébresztők sorába fűződni, azzal az előérzetes kilátással, hogy neki is hálás szerep jutand a haza lelkesítő dalosai közt, sőt még előkelő rang is néz rá a magyar Helikonon.³⁾ — S nem is mondhatni, hogy az oly igen fölkésztető auspiciumok épen hiú álmokként kápráztatták volna.

Több oldalról rokonszenvesen üdvözölte a hazafias lelkesültség már kezdeti kísérleteit,⁴⁾ melyekkel egyelőre az antik méretű magyar verselésben mintegy úttörőként vágyott föltűnni.⁵⁾

1) L. „Carmina quaedam Joannis Nicolai Révai. Sopronii, 1801.“

2) L. „Magyar Alagyáknak I. könyve. 1778.“ 2. 3. 22. 24–32. l. — Révai M. élete I. 334. l.

3) U. o. 2. 22. 24. 25. 30. 31. l. — Révai M. élete. I. 328. l.

4) Révai M. élete. I. 334–5. l.

5) L. „Magyar Alagyák“ I. K. 2. l.

Emelkedett önérzettel vallja magyar alagyaínak ily szíves fogadtatását még 9 év múlva is,¹⁾ midőn a nemzeti újhódásnak alig egy kissé földerengett hajnal-hasadását nyomban mintegy alkonyodással fenyegetődző borongás váltotta fel, melynek csüggesztő hatása ellenében Révai, mint a nemzeti nyelv művelésére vállalkozott bajnok, lantjával is merészebb kísérletekhez fogott.

2. E másik föllépése már irodalmi hivatottságának teljesebb öntudatánál fogva is jóval tágasabb tér hódítására irányult. Ugyanis némi javításon átejtett alagyaíat „elegyes versei“ című kötetében újra kiadván, azonnal egyszersmind változatosabb s dallamosabb versfajokkal igyekvék lendíteni az akkortájban erősebb buzdulásnak indult nemzeti érzelmet.

Annnyival hathatósabban sikerülhetett ily törekvése. minthogy ekkor már nagy tanuságok érvelék ébresztő szándékait. — Több rendbeli dolgozósaival, közben újságírói serénykedésével s e miatti sanyarúságaival, aztán főleg gyűjteményes kiadási vállalatával országosan ismert hírnévre tőn szert. — Faludi szellemét föltámasztva, már Orczy lantját zengedezteté. Sőt a nemzet jelesb költőinek szinte egész karát kívánta szólaltatni.²⁾ — Eléggé észlelhettek mindeből az eszmélőbb honfiak, mennyire rajta van, hogy minél hőbb lelkesedésre, minél fönnkeltebb önérzetre gerjeszse a magyarságot épen akkor, midőn a szertelenül fokozódó hatalmi önkény részint alkotmány-rombolással, részint fajvedlésre késztető németesítéssel igyekszik vala azt beolvasztani.

Valóban igen jelentős tényező volt így Révai azon tekintetben, hogy a hatalmi erőszak ellenében támadt visszahatási erjedés, mely egyébként főleg az ősi intézmények feldúlása miatt háborog vala, a magyar nemzetiség lényegesb érdekeinek felkarolására is oly annyira föllekesült, mint azt ez előtt még nem igen érezteté nemzetünk. S ennél fogva azon szellemibb irány lendítésében is nem csekély érdem illeti őt, mely a nemzeti művelődés fontosabb igényeinek hathatós éreztetése által az egyrészt csakis szűkkeblű kiváltságainak revindicálására törekvő reakció konokságát, másrészt a nyugati mozgalmak által befolyásolt elméknek túlhajtó szertelenkedéseit meglehetősen mérsékelte. — Nyomós adatok érvelik e nézetünket, melyek bőven meríthetők az akkori pamphlet-irodalom számos maradványaiból.³⁾

¹⁾ L. „Elegyes versei“ Pozsony. 1787. „A jámbor olvasóhoz“ intézett előbeszédje elején.

²⁾ L. Révai M. élete. II. 96. 276—7. l. — „Elegyes versei“ 90. l.

³⁾ Figyelemre méltó e tekintetben az, a mit Concha Győző „A kilencvenes évek reformeszméi“ című érdekes művének V. fejezete elején említ. „A 90-es évek politikai irodalmának sajátos jelensége, — u. m. — hogy a nemzetiség eszméje aránylag csekély szerepet visz abban, hogy a politikai és társadalmi élet nemzeti fölpezsdülését igen mérsékelten tükrözteti vissza a szabadsági törekvések mellett. — A conservatív irányú politikuskok, a

3. Hírnevének irodalmilag szerzett népszerűsége eléggé biztató alapul szolgált így neki arra a bátor agitációra, melylyel ama válságos évben (1790-ben) a magyar nyelv ügyéért vívó küzdelem nem csak hatályosan buzdította, hanem azt jelentős sikerre is segítette úgy, hogy leginkább az ő sürgölődése következtében, mint már említők, különösen a magyar tudományos társaság eszméjének megvalósítása felé is igen biztató lépések történtek. S alkalmasint jóval közelebb is juthatott volna ez az ügy céljához, ha oly fatalis bajok s balságok nem gördültek volna útjába.¹⁾ — Si sors, „si mens non laeva fuisset.“²⁾

Bizonyára nem Révai igyekvése fogyatkozásán mult annak jóval sikeresebb eredménye. — Ha előbb a hatalmi parancs visszautasíthatta bátor kérelmezését, aztán meg a balviszonyok miatt a baráti óvás gátolhatta a végetti sürögését: a közlekedés megindulta már annyival inkább fölhevítette huzamosan visszatartott buzgalmát.

„Fogj hozzá, míg lángol a tűz a Nagyokban,
A Nyelv izét így is neveljed azokban.“

Ekkép tüzelé nemzetét 1790-ben a magyar játékszín előmozdítására.³⁾ S így tön maga is már előbb a nemzeti nyelvet s művelődést hathatósabban elősegítendő tudós társaság létrehozása érdekében.

Költői hatásának s agitatori szereplésének mintegy culminatói időszakát láttatja az 1790-ediki nemzeti forrongás. —

De a mily lelkesülten emelte őt úgyszólván egész a tetőzete magaslatáig a nemzeti visszahatás árja: úgy le is ejté aztán apadásával, hogy utóbb nagyon is sivár valóra kellett ébrednie a szép remények tündér álmaiból. — Különösen helyzeti állása tekintetében még az előbbinél is sokkal mostohább állapotra virradott ama káprázatos tünetések lezajlása után.

Mint látók, elég gyorsan bekövetkezett annak az előbb oly igen neki-hevült országos aestuációnak lelohadása.⁴⁾ Már félév mulva mindinkább elsimultak viharos hullámzásai, melyek a haza határain kívül is éreztették volt zajlásukat. Hogy is ne? Hisz a rópiratok egész legiója hangoztatá szélében a hazánkbeli izgalmakat, felidegzett vágyakat s törekvéseket, melyek részben ugyan a nyugati, különösen angol és francia szabadsági eszmé-

szépirodalom, a nyelvészet küzdenek a nemzetiségért, a liberalisokat inkább érdeklik „az ember jussai.“ — Igen jelentős észrevétel ez oly mű írójától, melyben az akkori szellemi forrongásnak oly nagy számú irodalmi productumai tárgyalvák. — Lesz alkalmunk az odábbiakban erre többször is hivatkozhatni.

¹⁾ L. Révai M. élete. III. 201. s köv. II.

²⁾ Virgilius Aeneise II. 54.

³⁾ L. Révai M. élete. III. 276. I.

⁴⁾ I. Révai M. élete. III. 256—9. 371. I.

kért rajongtak,¹⁾ de másrészt az ily túlhajtások által még inkább visszariasztva, többnyire az ősi institutióknak változatlanul visszairtatásáért lelkendeztek.²⁾

4. Habár a hatalmi önkénynek forradalmi irányzata igen bajos zavarodást támasztott a közjogi kérdések elintézése tekintetében: de ily bonyodalmas viszonyok dacára is meglehetősen helyét állta a nemzeti értelmiség. S mondhatni jelentékeny szellemi értékű eszmélődés nyilatkozik azokban a reform-javaslatokat tárgyaló pamphletekben,³⁾ de egyszersmind nyílt tanuságai azok ama hullámzatos időszaknak, mely a természetes fejlődés fokozatos menetét szem elől tévesztve, képzeletével merészen hidalja át a roppant meredekségeket. — Föltetsző, mily igen gravitál némelyikben a szabadság- és reformvágy a szabadság és forradalom felé, amint hogy íróik, ha tán nem is szándékosan, ilyenét fuvalmaktól szíták be gerjedéseiket. — Hisz csak inémt a fejedelmi példa is ilyesmit láttat vala. — Tetemes részök oly fennhéjázó népboldogítási elméleteket tárgyalt, melyeknek amint nagyon messzűnnek s igen különböző talajból vétettek csiráik, úgy fölöttébb bajos leendett akkoriban meghonosításuk, még jóval kedvezőbb coniuncturák közt is, mint a minők nálunk akkora valának. — Nagyon is utópikus álmadozásoknak tekinthette azoknak nagy részét a honi viszonyokat s fajunk történelmét számba vevő higgadtabb gondolkodás.⁴⁾ Így lón, hogy azok a túlcsapongó elméletek többnyire a retrograd iránynak erősbödését segítették elő annyival inkább, minthogy már előre is fölöttébb megnehezítették az afféle hajlamok a trón és nemzet közti kiengesztelődést s abból az abnormis állapotból való kibontakozást, sőt tetemesen hozzájárultak a kuszált viszonyoknak bonyolításához,⁵⁾ mely miatt aztán a belátóbb hazafiak mérsékelt óhajtásai sem valósulhattak meg.

Alig csodálható így, ha az eredmény mind inkább a merev reakciónak előnyére hajlott. Másrészt az sem lehet épen felőtölő, hogy e miatt a nagyon feihangolt reformvágyak boszúsan vonultak magokba, hogy elfojtott keserüségeket majdan veszélyes kísérletekké érleljék.

Sok eleme annak az erjedésnek hiú páráként oszlott szét,⁶⁾ de nem kevés mennyisége zárkozott titkos rejtekeibe, s duzmán korrogott vagy némán borongott a nagyon visszatetsző következmények miatt. Aztán meg utóbb másként is érezteté az ügyek kedvezetlen folyama miatti háborgását.

1) L. Concha Győző „A kilencvenes évek reformeszmei.” „Olcsó könyvtár 195. sz.” 185. s köv. 11.

2) U. o. 74. l. — Révai M. élete III. 250. s köv. 11.

3) L. Concha Gy. u. o. 70. s köv. 11.

4) U. o. több helyen.

5) L. Révai M. élete. III. 215. 250. s köv. 11.

6) U. o. 259. l.

Csak annyiban érintjük itt a később oly végzetes kimenetelű fejlemények indiciumait, a mennyiben azok már a zajlás idején, vagy nyomban utána eléggé éles nyilatkozatokban jelentkeztek, a mint ez némely közzétett iratokból bőven kiviláglik.¹⁾

5. Hazánk történelmi lapjaiból meglehetősen ismerhető a közhangulat azon nagy változása, mely II. Lipót megkoronázása után nyomoként szembeszökőbb ellentétét láttatá az előbbi zajlongásnak. Nyomós okait éreztetik ennek a szint-váltásnak az akkori külviszonyok rémséges coniuncturái.

Napról napra megdöbbenőbb hírek szállongtak nyugat felől, melyek különösen az uralkodó házat családi kapcsolatánál fogva is igen búsítólagon érinték, de meg egyébként is terhes gondokkal tetézték. — Nagyon is más irány felé fordíták az ily baljóslatú jelenségek az intézők körök figyelmét, semmint hogy az országyűlésen követelt s részben el is fogadott átalakítási célszabályok fogantatását kellőbben sürgethették volna.²⁾ Töprengő tünődést keltettek már a közigazgatás tényezőiben még a szerényebb reformvágyak is, mint olyanok, melyek az akkori lázas izgalmakat mind merészebb igényekre szítogathatják.

Jobbára háttérbe szorultak így a lelkesültebb honfiak részéről nyilvánított óhajtások, különösen a nemzeti művelődés hatásosabb lendítése végett indítványozott javaslatok. Kiváltképen a magyar nyelv sikeresebb művelése végett alakítandó akadémia eszméje nagyon kényes ügynek mutatkozott, minthogy miatta a már imént is berzengésre keltett heterogen elemek³⁾ netán még hevesebb kifakadásokra ingerülhetnének. Ezért is hovatovább szándékos halogatással mellőztetett az, úgy, hogy ha lehetséges, akár „ad graecas Calendas“ relegáltassék.

6. Egyébként a nemzet részéről is majd minden oda látszott irányulni, hogy a visszaigtatott alkotmányos élet mentől inkább a felforgatási decennium előtti békés, habár még oly lassudad haladású kerékvágásba tereltessék.

Nem is volt ez valami tetemes nehézséggel járó dolog.

A 10 évi zaklatottság s a visszahatási lázas izgalom már annyira kifárasztá a hazafias törekvésűeket is, hogy végre készséggel bele nyugodtak az aggodalmaikat alkalmasint inkább csak jó reménynyel csillapító kiegyezésbe. Egyelőre eléggé fontos vívmánynak látszott azon kezesség is, mely vigasztaló kilátásba helyezte a nemzet óhajtásainak majdan a jövőben lehetőleg kielégítését, különösen az alkotmányos jogoknak sértetlen gyakorolhatóságát. — Úgy hitték, ez úton a nemzeti nyelv teljesebb illetteke is kivívható lesz idő folytán.

¹⁾ L. Concha Gyűző i. m. 140. s. köv. II.

²⁾ L. Horváth Mih. „M. O. történelme. Bpest, 1873.“ VIII. 134—8. l.

³⁾ L. Révai M. élete. III. 215. 254. l.

Hisz e tekintetben történtek is már azonnal holmi biztató intézkedések.¹⁾ A többinek jobb időkre hagyott bekövetkezéseig majd csak gyarapodást nyer az a magyarság magától is, vagy legalább eltenyészik valahogy, úgy mint eddig, holott még a szorongatás dacára is erősödését láttatá. —

Miért is taglalnók ezt részletesebben? Sokkal közelebbi állapotainkból is eléggé gyanítható, mennyire bele találhatta magát a nembánomság kényelmébe a mi kiváltság kedvelő fajunk szellemi indolentiája. — Mert bizony voltaképen nem is igen izmosodott az a nemzetiségi érzelem a honfiak keblében még oly túlnyomólag dominans elemmé, hogy annak bármily sarkalatos igényeiért is valami szívósabb kitartású erélylyel sürűghettek volna különösen a forrongás csillapulta után.

Más tanuságát adták volna különben ahhoz való hőbb ragaszkodásuknak főleg a nemzeti irodalom áldozatra kész pártolásával. — Amde az ily szellemiesb buzdulat már az erősebb aestuatio megindultával inkább csak tetemes fogyatkozását mutatta még az időszaki sajtónak valóban jelentős termékei iránt is.²⁾ A politikai célzatú irodalom pedig csak is kevés részben tükrözeti vissza a nemzetiség eszméje iránti lelkesedést.³⁾

Nem cáfolja e nézetet még az sem, hogy a visszahatási pöszdület az absolutismus és germanizálás ellenében tünetési eszközként használta föl a ruházatban s beszédben való magyarkodást. — Többnyire csak is ephemer lobbadozásnak bizonyult ez.⁴⁾

A latinul iskolázott nemesség, mely kiváltságait s ősi törvényeit a latin nyelvhez forrasztottnak látta, egyébként is erősen kételygett az iránt, hogy ezek a magyar nyelvnek politikai közegül érvényesítése mellett kárukat ne vallják.⁵⁾ Ez okból nem jelentéktelen volt az a reactio, mely a magyar nyelvnek országossá emelését ártalmas következményűként ellenezte. Toldy szerint is „erősen nyilatkoztak annak bal felfogásai“ már a forrongás zajlásakor is.⁶⁾ Éreztetik ezt az ellenők küzdelemre kelt apologiák.⁷⁾ — Elgondolható, mily szívesen vehették így a nemesi alkotmányhoz ragaszkodók az előbbi „status quo“

1) L. Toldy Ferenc „A magyar nemzeti irodalom története. Budapest. 1878.“ 156. l.

2) Tanusítja ezt különösen a kassai „Magyar Museum“ és „Orpheus“ meg a „Mindenes Gyűjtemény“ iránti gyöngé részvét. L. Révai M. élete. III. 239. l.

3) L. Concha Győző i. m. 179. l.

4) L. Révai M. élete. III. 355. l. — Kazinczy F. „Pályám emlékezete.“ Budapest. 1879. 138—140. l.

5) U. o. 353. l. — Concha Győző i. m. 32. 33. l. — Báróczy S. „A védelmettetett magyar nyelv“ „Bé-vezetés“ 6—7. l.

6) L. Toldy F. „A magyar nemz. irodalom története. Budapest. 1878.“ 156. l.

7) L. Révai M. élete. III. 349. s. köv. II.

felé közelítést. — A főrendiek pedig korcsosodott mivoltuknál fogva, kevés kivétellel még örömelebb fogadták azt.¹⁾ Készséggel fordultak vissza a külföldi műveltebb nyelvek használatára a külsőkkel való viszonyaik s társalgási érintkezéseik, meg egyéb külön érdekeik s hajlamaik tekintetéből is.

Jobbadán csak azt a nem nagy számú lelkesültebb sereget, mely a nemzeti genius ihletétől erősebben megszállva, a nemzeti nyelvért önfeláldozó buzgalommal munkált s küzdött, búsítá gyöt-rőbbben a viszonyok illetén alakulása s a közhangulatnak efféle átmásulása.

7. Csak nagyjából érintők itt e metamorphosist. Eléggé megokolhatja ez így is a magyar irodalom munkásainak e miatti bús panaszait s különösen Révainak olykori erősebb kifakadásait, melyekre odább többször lesz alkalmunk reflectálni.

Az imént említettek egybevetése nyomán kevésbé lehet már felőtli, ha ő, ki a magyarság ügyéért oly bátran szállt síkra s arra oly áldozatos tevékenységgel buzdított, már ezentúl felhagyva egy és más magyar irodalmi szándékaival, az előbbitől jóformán különböző irányú tevékenységet folytat s mintegy túlnyomó hajlamot éreztet a latinul írásra még bizalmas levelezéseiben is. — Valóban a hazai viszonyok nagy változtával függ ez össze.

Csakugyan búsítólag valósult az észlelőbbek bajjólata, melynek különösen Decsy Sámuel adta nyomós kifejezését azon aggodalmának nyilvánításában, mely szerint ő a magyarságnak nemzeti buzdulatát csakis mulékony tünetnek véli;²⁾ „hasonlónak tartja azt a száraz tsipke bokorhoz, melly meggyújtatván, hirtelen lángot vet, nagyot pattan, s egy szempillantás alatt hamuvá leszen.“³⁾

Ugyan ő nem alap nélkül jelezte már eleve azt is, hogy az oly hön ohajtott „tudományos társaság“ létre jöhetésének némi akadályá támadhat a fejedelemnek ily nemű célzat iránti bizalmatlanságából.⁴⁾

Igen valószínű, hogy Révai már annyi keserű tapasztalatai után szintén nem bizhatott valami nagyon abban a látszatos fölmelegültségben. Ismerte a főbbek szeszélyeit s változékony hajlamait, valamint az alantabbiak ingatagságát s szalmatüzét. De e hiedelmi fogyatkozása dacára is erőtette reményét. Ezért írta

¹⁾ L. Concha Gyűző u. o. 33—4. l.

²⁾ L. „Pannoniai Féniksz. Bécs. 1790. Felajánló előbeszède“ 3. l.

³⁾ U. o. 142. l.

⁴⁾ U. o. 148. l. „Egy Magyar Mánás — u. m. a 82. §. (c) jegyzetében — emlitvén Leopold Király előtt Nemzetünknek egy tudós Társaság fel-állítására iránt való szándékát: Én, úgymond a Király, benne ellent nem állok, csak hogy úgy ne járjon ez a Társaság is, mint némely Olasz-Országai tudós Társaságok, mellyeknek semmi foglalatossága nem lévén, végtére motskos leveleknek (Pasquillusoknak) írásában töltötték idejeket.“

már a mozgalom keltekor azt a buzdító versezetét, melylyel a magyar öltözet és nyelvnek állandóan megtartására kívánta ösztönözni a fölbuzdult nemzedéket.¹⁾ Ámde legott érezte, hogy még ennek nyilvánosítása is valamikép kárára válhatik. — Nagyön is igazolták a következmények e sejtelmét.

Egyebek közt Révainak Darvas Ferenchez 1794-ben írt azon versezete, melyet föntebb már érintettünk,²⁾ néhány éles vonással jellemzi azt a magyarságra nézve időnként komorabbá vált fordulatot, mely a nemzeti emelkedésért epedezőket mind mélyebben elszomorítja.

8. A magyarság Vertumnusa hovatovább autunnus felé fordult. S vele együtt Révaié is, kinek sorsa valamint érzelmi világa is oly igen rokonult vala a nemzetével.

Mily találkozó ezek szerint a közhangulat átváltozásával az is, hogy „Latiná“-inak közrebocsátását a körülmények alakulásánál fogva sajtátságosan azon időre volt kénytelen halasztani, midőn a hazai viszonyok már nagyon is az imént jeleztük irány felé fanyarodtak!

Ugyanis Peer Jakab rendtársának ismételt buzdítása s nógatása folytán már 1787-ben rászánta volt magát azok nyilvánosítására,³⁾ habár érezte, mily igen alább szállt a latin irodalom becsülése.⁴⁾ Sőt, a mint „praefatio“-jának datuma mutatja, az 1789. év derekán már rá is igyekezett a közzétevésre. Azonban legott a nemzeti pözdület áradása forgatta ki e szándékából. Aztán meg a „Planum“ és „Candidati erigendae eruditae Societatis Hung.“ összeállítására s kiadására foglalta el, meg egyéb bajlódások.

Különben is nagyon szembeszökő anachronismusként tűnhetett volna az föl, ha a nemzeti nyelv ügyének oly lelkesítő bajnoka épen akkor, midőn ily érdek miatt a latinság iránti rokonszenvezést hűtögetni igyekeztek a magyarságért buzgózkodók, velök mintegy ellentétbe helyezkedik.

Mennyivel megokoltabb vala akkor léptetni ki „Latiná“-it, midőn a visszahatási forrongás csillapultával a magyar nyelv iránti enthusiasmus már nagyon is meglanguyult úgy, hogy már a latinság pártolói is szánakozva mondogaták „en iam patrioticus nimium deferbit aestus“! sőt a retrograd irány makacsabb hívei közt némely balkövetkezmények miatt holmi ellenszenves hangulat is keletkezett azok ellenében, kik annak hevesebb tüzelői va-

1) L. Révai M. élete. III. 273 l.

2) L. Révai M. élete. III. 289. l.

3) L. „Latiná“ 14—5. l. „Dedicatio Rdo. ac Clar. P. Jacobo Peer, — —“ hoi ekkép vallja ezt; „Tu tamen usque mones: iam pareo, lege sed illa“, hogy hálája jelcül fogadja a nevére dedicalást.

4) „Nam Latio nunc cadit omnis honor.“ U. o. 14. l.

lának. Ilyesminek okai bővebben kiderülnek majd a további fejleményekből.

9. Némi villámhárítóul vagy legalább paizsul s időszerűleg alkalmas palástul is szolgálhatott már ekkor Révaiiak különösen újabb célzatai végett latin múzája termékeinek közzététele.

A viszonyok illetén fordulataihoz képest igen érdekében állott oly nyilatkozatokat szólaltatni magáról, melyek őt felsőbb helyen minél loyálisabb érzelműként tüntessék föl. — Ilyesek meglehetős mennyiségben voltak már előbbi productumaiban is.¹⁾ — Úgy igyekezett, hogy még többel is nyomósítsa azokat.²⁾ — A közbejött fejedelmi gyász, meg nyomban a fejedelmi utódnak trónralépte kétszeres alkalmat nyújtottak neki ilyesekre. Sietett is ezt megragadni.

A II. Lipót hirtelen halálát gyászoló s I. Ferenchez a haza reménykedéseit szólaltató szép latin elegiáit³⁾ tüstént közölte a bécsi magyar és pesti latin hirlapok útján⁴⁾ s külön nyomatban azonnal elküldötte a nádornak is március hó végén. Ez, mint ápril 5-kén kelt levelében tudatja,⁵⁾ szívesen vette azokat, valamint a hozzá intézett levelét is, melyben Révai azért könyörgött, hogy mellékelte folyamodványát a felséghez — ajánló közvetítésével támogatva — fölterjeszteni kegyeskedjék.⁶⁾ — A „szépen és művelt nyelven írt versekért, melyeket — u. m. — nem csekély gyönyörűséggel olvasott, köszönetét jelenti, a folyamodványt pedig ő felségének ajánlólag mutatta be s örvendeni fog, ha Révai óhajta célját elérheti.“⁷⁾

Kérelmezésében, mint már a fentebb említettekől tudható,⁸⁾ az aesthetika tanszékeért esengett. De ez az ügy akkor már alkalmasint el is volt döntve. — Mert ápril 12-kén kelt számában már a „Magyar Hirmondó“ közzé tette Schedius kineveztetését. E szerint tehát ezúttal már csakugyan „post festa cantavit.“

Lehet, hogy már jóval előbb is meglehetősen sejtette folyamodásának balsikerét. De úgy vélhette, hogy e mozgolódásával legalább jövőre nézve szerez némi előnyt. — Mint látni fogjuk, a tudós társaság létesülése iránti reménye fogytával már az ország fő

1) U. o. különösen a Mária Teréziát dicsőítő elegiában és róla parentáló beszédben, meg a Sándor Lipót főhígnak nádorrá választatására írt elegiában.

2) L. u. o. 133. l.

3) L. u. o. 133. 137. l.

4) U. o. 133. l. jegyzetében.

5) L. közzétéve Fényfalvi Kardos Adorján által „Versegi Fer. mtskolódásai.“ Pest 1806. 203. l.

6) U. o. „Supplicem suum Libellum ad Suam Maiestatem... interpositione mea fulciendum flagitare voluit.“

7) U. o. „Supplicem Libellum Suae Maiestati cum Commendatione exhibui: gratulatorus, si Paternitas Vestra voti sui compos reddi potuerit.“

8) L. Révai M. élete. III. 4 1. l.

tanintézetébe juthatni mindegyre növekvő óhajlásává vált úgy, hogy a végett több rendbeli kísérletekre s közben nem kevésbé föltűnő erőfeszítésre is rászánta magát.

10. Már föntebb érintők, hogy ezen első folyamodásának elejtetése után nem sokára személyesen is megjelent 1792-ben mind a nádornál, mind a királynál is.¹⁾ Gondot fordított arra is, hogy a befolyásos körökben minél kedvezőbb hangulatot keltsen ügye és személye iránt.

Ezért iparkodott különösen „Latina“ című kiadványát olyan főbkekhez juttatni, kiknél némi kedvességet vélt általok szerezhetni. — Első sorban ilyenül tisztelte meg Szerdahelyi György Alajost, ki ekkor a magyar kir. helytartó tanácsnál a tanügyi bizottság előadó ülnöke volt. Ez pedig azért hálálkodó contestációt intézett Révaihoz 1792. év augusztus hava 13-án. Nyomós oknál fogva áll levele azok sorában, melyeket dicséreti okmányok gyanánt közöltetett Révai Kardos Adorjással.²⁾

Helyén lesz azt itt is bemutatnunk; mert odább nem egy ízben kell majd rá reflectálnunk. „Szíves köszönetét mondván a művelt s kellemes nyelvezetű irodalmi ajándékkért, úgy vallja, hogy nagyon gyönyörködik abban s érette igen lekötelve érzi magát. Ohajtja, hogy részéről is tanusíthasson szolgálatot, a mit adott alkalommal bizonyára örömet is tenne, mert tudja, hogy Révai előnye s becsltetése közhasznára válik a tudomány ügyének. Ajánlja magát továbbra is az ő szívésségébe s barátságába, lévén s maradván az ő buzgó munkálkodása s törekvései iránt mindenkor legjobb indulattal.“³⁾

Mennyi része van e levélben az udvarias nyájszkodásnak, az odábbi tényadatokból ki fog világlni.

Mutatványnak tán elég ennyi is abból, amit a fensőbb polcokon lévők biztatóul mondogattak és irogattak Révainak arra nézve, hogy mily igen készségesek ügyét előmozdítani. Hogy miképen valósíták meg tényleg a szép szavakban nyilatkozó igéreteket, azt a következőkből mérlegelhetjük.

Kétségkívül több más előkelőnek igyekezett ilyképen kedveskedni latin productumaival. Ingataggá, precarius-szerűvé vált

¹⁾ U. o.

²⁾ L. „Versegi F. motskolódásaí“ 197. l.

³⁾ Nyomósb tanuságul álljon itt ennek eredeti szövege is, mely így szól: „Admodum Rde, et Clarissime Pater Professor! Pro munere Literario, Erudito et Eleganti, mihi nuper submisso, habeo gratias humanissimas: et profiteor, me eo admodum delectari, et obstringi. Opto, ut possim servire A. Rdae Paternitati Vestrae: quod certe, data opportunitate, libenter facerem propterea; quod sciam ex emolumento, honoreque Patis Vrae, commodum publicum in Re Literaria nasciturum. Commendo me porro benevolentiae, et amicitiae, qui certe sum, et maneo semper Studiis et Conatibus A. Rdi et Clar. Pris Professoris Additissimus Servus Georgius Szerdahelyi m. p. Budae. 13. Aug. 1792.

helyzete s egyéb kellemetlenségekkel is búsító körülményei nagyon ösztönzék arra, hogy minél hathatósabb befolyású támogatókra igyekezzen szert tenni, főleg tervbe vett tudományos célzatai érdekében. — Sőt azt is igen javalta az ildomosság, hogy ily szándékainak kedvezőbb siker felé segítettése végett egyáltalán gondosabban igyekezzen ápolgatni a jó viszonyokat különösen azok iránt, kikhez rendeltetési feladatai az együvé tartozás kapcsaival csatolják.

11. Ilyen s efféle motivumok okozhatták, hogy, mint látók, föltetszően igyekezett a korábbi szíves hajlamokat föléleszteni. ¹⁾ Epen jó alkalmul szolgálván erre „Latiná“-inak kiadása, hol tiszteleti, hol baráti xenionként küldözgette annak példányait alkalmilag különösen rokonszenves körökhöz, a hol azok oly melegen fogadtatva, mint ahogy a főntebb említett privigei rendtársakról jelezte neki Karaba, ²⁾ irodalmi hírnevének terjedését eszközölték ott is, hová magyarul írt művei csak későbbben nyertek bejutást, alkalmasint a „Latinák“ nyomán támadván irántok élénkebb vágy.

Habár zajtalanul, mégis meglehetősen hódított így latin lyrájával a ridegebb gondolkodású körökben is, hol pedig a közviszonyok változtához képest igen kívánatos vala részére, hogy érzülete jóval komolyabbként tűnjék föl, semmint ahogy előbb némely balhírek az ő „Sturm und Drang“-féle időszakában nevét kétes értéküként szállongaták. ³⁾

Mint az egyetemi tanárságra aspiráló ekkor már papi characterét is mind correctebb minőségben kívánta ismertetni.

Ezért „Latiná“-inak másik fele, ⁴⁾ melyben a „maturiorá“-k foglaltatnak, nem kevés részben tartalmaz olyasokat, a mikkel a „iuvenilia“-k gyarlóságait, s különösen magyar verszeteinek némely exorbitatióit igyekezett némileg dilaálni. ⁵⁾

12. A körültekintő eszély javalta azt a taktikát is, hogy mind-ezen szándéklata mellett még is inkább csak úgy nesztelenül szivárogtassa szét azokat. Nem leljük hirdettetését. Pedig Görög-Kerekesék szívesen közlöttek volna buzgó elvbarátjokról olyast. Jele annak, hogy a könyvpiacra nem is kívánta juttatni, legalább akkoriban nem. ⁶⁾ Talán azért, nehogy mint iménti agitator valamikép a magyarságtól elpártoltnak vagy köpenyforgatónak látszat-

¹⁾ L. főntebb 33. s köv. II.

²⁾ U. o. 42—3. l.

³⁾ L. Révai M. élete. II. k. 231. l.

⁴⁾ „Elegiarum Liber II. Collectanea Maturiorum complectens.“

⁵⁾ U. o. különösen a 129. l.

⁶⁾ Egyébként is a kiadási költséget az erre buzdítók fedezték, különösen Nagy Pál székes-fehérvári kanonok, ki már mint pozsonyi akadémiai tanár is versent gyámolítá őt Peer Jakabbal. Azért dedicálja Nagy Pálnak a Latina II. könyvét, valamint Peernek az I. (L. „Latina“ 13—5. 67—8. l.)

tassék a nemzeti nyelvért hevesebben buzgózkodók előtt. Az ily átmeneti időszak igen termékeny a gyanúsításokban.

Gondja volt arra másképp is, hogy az ilyféle megszólásoknak elejét vegye. Lelkes nyilatkozatokban szólaltatja hazafias és nemzeties érzelmeit latinul is, különösen az utóbbi években kelt elegiáiban, és pedig kiváltképen azokban, melyek a dynastia iránti hódolatát jelezzik. sőt épen az uralkodó ház tagjaihoz intézvék.¹⁾ — De loyalis hazafisága egyszersmind rosزالást is hallat a téves felfogású patriotismus elkapatásai ellen.²⁾ Néhutt ugyancsak erélyes kifejezésekkel rója meg azokat.

Föltetszően éreztetik ezek, hogy — habár a nemzetiség eszméje érdekében mint agitator a visszahatási mozgalomnak igen jelentős tényezője volt, —³⁾ politikai tekintetben főleg azon mérsékelt irányhoz tartotta magát, melyet a „Hadi történetek“ írói köre védett, s nem csak hogy a túlhajtó politikát úzó honfiaktól igyekezett távol állani, hanem azon irodalmi férfiak irányában is óvatosan tartózkodó volt, kiket a francia láz fuvalma látszott izgatni.⁴⁾ Azóta pedig még sokkal inkább visszariasztották komolyodó kedélyét annak borzongást keltő következményei, amint hogy az ilyesek a magyar közlönyökből is meglehetősen kivehetők valának.

Jelentős oknál fogva emelhetjük ezt ki az odábbiakra való tekintetből. Sőt méltán nyomatékolhatjuk, hogy valóban helyes érzéket, élénk sejtelmet s alaposan észlelő egybevetést tanusított ekkoron a koresemények megfigyelésében s azok megítélésében. Előnyösen kiválik ezzel azon írói társai fölött, kiket a váltságos mozgalmak által keltett enthusiasmus vajmi igen elkapatott,

¹⁾ L. „Latina 75—9. 115—120. 133—140. l.

²⁾ U. o. 116. l. Különösen a túlhajtó hazafiak szertelenkedését feddve az 1790. évben történetekre vonatkozólag a 121—2. l. így szól:

„Heu! male concordés animos ferus abstulit error,

Atque diu attonitam miscuit Hungariam.

Moesta minabantur pro perantem fata ruinam,

Et prope tempestas saeva coorta fuit.

Qui Patriae simul et Regis pietate moventur,

Tam trepidis poterant ingenuisse malis.

Mens scelereta! ferox cui stat sententia flxa:

Regem non Patriae iungere posse suae;

Quantá tuae demens infers incendia genti,

Dum Regem et Patriam tu duo monstra facis:

Corpus idem, siquid sapis, esse putabis utrumque:

Rex caput est, Patriam cetera membra tene.“

³⁾ A főntebb idézettek Fengler József győri püspökhöz 1790-ben írt elegiájában fordulnak elő, hol egyszersmind a magyarságért vívott küzdelmeit is hangsúlyozza.

⁴⁾ Így idegenkedett Verseghytől s Bacsányitól, ki ennek már 1789-ben adta némi jelét, sőt mint említők, már Kazinczy F. irányában is tartózkodást éreztetett. (L. Révai M. élete. III. 225. l. — Kazinczy F. „Pályám emlékezete“ i. k. 324—5. l.)

sőt aztán veszélyes bajokba is bonyolított! ¹⁾ — E különbözését, mint a jellemzésére szolgáló vonások egyik jelentős bikét épen nem fölőleges már itt ennyiben érintenünk, annyival inkább, minthogy a „Latina“ kiadásában már mintegy a jövőre vonatkozó jős intelmekül is vehetők ily hazafias mérsékü óvásai. —

Ahhoz képest, a mint a forrongási időszakában nyilvánult háborgós érzelmei mutatták, könnyen sodródhatott volna lángoló hazafisága — különösen az ő dicsszomjas becsvágyánál fogva — ²⁾ olyatén áramlatba, mint aminő akkoron nem egy jeles elmét ragadtott azon ösvényre, melyet Révai mint veszélyest alapos oknál fogva kárhoztatott. ³⁾ — Őt jobbik geniusa megóvta olyasoktól.

Igen érdekesen világlik ki az 1790-ben s az után írt műveiből, mennyire áthajolt ehhez, mind mélyebben térve magába s mind komolyabban megszívélve az egykoron befogadott üdvös sugalmakat.

13. Nagyon úgy látszik, hogy midőn „Latiná“-inak közzétevése végett korábbi élelményeinek emlékeit eszmélődvé illesztgeté össze, élénkebben merültek föl lelkében az előrelátó lelki vezérek óvásai. Mintegy újra beleélte magát azon éveibe, melyek folytán ifjú korának mentorai, védszellemei lelkét oly edző elvekkel befolyásolták. S jól esett szívének azon sokképen intő kor hullámzásai közepett előszedegetni a keble mélyébe rejtett magasztos eszméket, melyek mélyebb jelentését immár a viszontagságos tapasztalatok és komoran fenyegetődző sejtelmek valódibb értékök szerint tüntették föl.

Az a heves becsvágya, mely már elég korán a tisztán szellemi érdekü célzatok felé irányoztatott, — a fényes reményeket keltő verőfényes napokban mindinkább fölismervén a színes ürügyekkel palástolt önzést s hivalkodó léhaságot, mely majd hazafiságot, majd más nemes erényt szenvedelve igyekszik silány céljai felé, — hatályosabban érvényesíté a heraklesi feladatok telé igyekvését. Amazokkal élesebb ellentétül mind magasabb nemü hazafias munkásság felé tört utat, nagylelkűen fordulva el egyéb bármi kecsagető ambíciótól.

¹⁾ Odább lesz rólok említés.

²⁾ Erről az 1790-ben Tertina Mihályhoz írt elegiájában is a többi közt ily vallomását leljük:

„Impulit et laudis satis ambitiosa cupido. —“

³⁾ Mily szemmel nézi a nyugati nyugtalanságokat, egyebek közt kivethető ily jelzéseiből:

„Europae furias, trepidis incendia regnis
Spargere supposita quas iuvat usque face.

Gallia gentili moeret vitata veneno,
Aegrius, heu! rabidis obicienda minis.“

(„Latina“ 134. l.)

Érdekesen tükrözi illeten érzületét egyebeken kívül különösen az 1790-ben írt két szép latin elegiája, ¹⁾ főleg az, melyet Tertina Mihály tanárhoz intézett, ki latin verseinek kiadására oly hathatósan sürgette.

Szép alkalmat nyújthatott volna Révainak irodalmi nagy célzatai valósítására az akademia eszméjének megtestesülése. De azt az idő mostoha fordulata s a honfiak fogyatékos hazafisága szomorúan cserbe hagyták. Előbbi vidító kilátása elborultával mindinkább az egyetemi tanárságra irányul óhajtása, melyre már tekintélyes előkelőségek is biztaták. Azonban e törekvése is sajnosan érezteté balcsillagzata engesztelhetetlenségét.

14. Hogy Révai miért kívánczolt oly igen a haza főiskoláiban tanárkodni: e vágyódásának az előbb említettekén kívül ²⁾ még egyéb motivumait is észlelhetni az 1792-ben írt elegiáiban. Ezek egyikében, melylyel II. Lipót halálát kesergi, fájdalmasan panasolja a hazai tudomány ügyének elhanyagoltatását, mely miatt nagy kár háramlik az országra. ³⁾ A másikban a haza elkeseredésének ad kifejezést a miatt, hogy kívülről behozott selejtes tanárok rontják szellemileg s erkölcsileg az ifjabb nemzedéket. ⁴⁾

Ez utóbbi panaszt, melyet akkoron a komolyabb honfiak mindinkább hangoztattak már, azért nyomósította oly erélyesen az ifjú királyhoz címzett hazafias szellemű elegiában, mert jóformán tudta már akkor az aesthetika tanszékének betöltése végetti fondorlatos célzatokat. —

Lehetőleg részletesen tárgyaltuk föntebb ⁵⁾ e pályázati ügy lefolyását. Jeleztük némileg a pártoskodó mozgalmat is, mely a háttérben sürgölgött.

Mennyire zokon esett Révainak, hogy az oly forrón óhajtott és a nemzeti művelődés érdekében méltán kérelmezett tisztas álásra nem méltatták, holott arra inkább egy hozzá képest nagyon ifjú kezdő író, ki a tanításban még nem is működött, neveztek ki: sejtethő abból is, hogy e miatti keservében alkalmilag Győrött az ifjú királyhoz is elment, meg a nádornál is volt ⁶⁾

¹⁾ L. „Latina“ 115—132. l. — ²⁾ L. föntebb 10. l.

³⁾ L. „Latina“ 135. l., hol így ömlesztí keservét:
 „Acrius hoc uno maceror, quod tempore tanto
 Musas ambiguo conspicio esse loco.
 Inde salus regni primum repetenda putetur:
 Nam dubiis Musis nutat et ipsa salus.“

⁴⁾ U. o. 139—40. l. — ⁵⁾ L. föntebb 5—14. l.

⁶⁾ Emlii ezt Sándor Istvánhoz 1792. jun. 11-én Győrből írt levelében, melyben panaszkodik az ország bírása ellen, ki protectiójával Schediust betolta, s írja, hogy a királylyal is szólt Győrött ezen tárgyról és a nádor-ispánnal s úgy értette, hogy a király kénytelen volt ezt tenni.“ (L. Horvát István kivonatait Révainak Sándor Istvánhoz írt leveleiből a magy. nemz. muzeumban). Annak a kénytelenségnek némi okát már föntebb említettük. L. Révai M. élete. III k. 411. l.

alkalmasint főleg azért, hogy személyesen bemutatván magát, leg-
alább jövőre nézve nyerje meg figyelmüket.

15. Minő véleményben volt Révai még évek mulva is azon
mozgalmakról, melyek a többi közt az ő mellőztetését is okozták,
kiviláglik azon bizalmas leveléből, melyet 1795. évi febr. 24-kén
írt Paintner Mihály barátjához.

E levelének tartalma szerint „azok, kik Schediust pártolták
fondorkodva (machinationibus) a concursust szükségesként javal-
ták s ki is eszközölték. Ekkor aztán „három hirhedt piarista:
Gabelhofer, Koppi, Dugonics a többiekkel, kik részint fél, részint
fő lutheranusok valának, úgy intézték a dolgot az ő cliensök
Schedius javára, hogy Tóth Farkas itéletök szerint igen roszul
állotta ki a vizsgálatot. S ezért sokáig emlegettetett kudarca.“
„Ezt ő, Tóth Farkasnak barátja lévén, soha sem helyeselte, sőt
annyira utálta, hogy e miatt a királyhoz is folyamodott és ese-
dező levéllel, meg írott versezettel is panaszt emelt azon pártos-
kodás miatt.“¹⁾ Meg is nevezi legott, hogy a „Latina“ II. részé-
nek utolsó elegiájában, mely I. Ferenc királyhoz szólaltatja az
esedező Magyarországot, „adott kifejezést azon panaszának s hogy
Makó is helyeselte e törekvését.“²⁾

Miképen s mily indokokból fejlődtek ki a tudományos
egyetem kebelében olyatén differentiak, amelyek aztán afféle pár-
toskodást és machinatiókat is szültek, mint a minőket Révai is
említ: erre nézve többrendbeli adatokat kell még szólaltatnunk.

16. Úgy volt-e csakugyan, amint Révai vélte? — S ha igen,
vajjon mennyibe és miért lehetett az úgy, hogy az egyetemi
tanárok néhányának pártoskodása és machinatiója okozta az ae-
sthetika tanszékére történt pályázatnak olyatén eredményét, mint
a minőt Révai a főtebb érintettük levelében jelez?

E kérdésnek lehetőleg földerítését fontos érvek igénylik itt.
Nem egy jelentős következménynek szolgálhat az megokolására.
Végezte első sorban az akkora oly hullámzatos állapotú, több-
nyire még az újjá-alakulás küzdelmeiben vajudó magyar kir. tu-
dományos egyetemünk történetének lapjait kell közelebről szem-
ügyre vennünk. Igen tanulságos adatokat tartalmaznak ezek,
melyek nemcsak hogy ama pártoskodás mivoltának behatóbb
észlelésére segíthetnek, hanem annak mintegy genetikus fejlődését
tárják elénk.

Különösen úgy, amint azokat Pauler Tivadar jeles művé-

¹⁾ Révai e panaszlását írásban és előszóval alkalmasint akkor terjesztette
a király elé, midőn ez Győrött átutazván, máj. 31. kihallgatást adott a színe elé
kivánczozóknak, a mint ezt akkora a bécsi „Magyar Hirmondó“ is tudatja. (I.
1792. I. 810. l.) „Ebédőtől fel kelvén, audientiákat osztogattak mind a F. Ki-
rály, mind a F. Királyné, s különös le-botsátkozással beszélgettek mindennel.“

²⁾ E levél tartalmát odább részletesebben ismertetjük.

ben¹⁾ helyenként fölemlítve leljük, nem egy szől köztük Révai panaszos nyilatkozatának nyomósbitására. Azonban némelyikből annak cáfolása is meglehetősen istápot nyer.

Az ügy iránt közelebbről érdeklődőknek legalább némi tájékozása végett nagyjából rámutatunk itt azok jelentősbeire.

17. Révainak azon kifogását, mely szerint a Schediustól pártolók fondorkodva javallták a pályázati vizsgálat szükségességét, s azt ki is eszközölték, meglehetősen gyengíti az, hogy már 1774-ben az egyetemnek tetemesben megindított átalakításakor kir. rendelet nyomán a megüresedett tanszékek végleges betöltése pályázati vizsgálat útján eszközöltetett.²⁾ Sőt „elvül kimondatott, hogy a tanszékek rendszerint pályázati vizsgák útján töltendők be.“³⁾ Némi kivétel azonban már eleve is említették ott, melyről odább szólunk.

Ama szabály szerint történt aztán az egyetemi tanszékek betöltése még odább is, különösen amidőn az előbbi intézkedést hatályosan nyomósbitá az 1777-ben foganatba vett országos tanügy-rendezés is,⁴⁾ melynek tekintélyes codexe a „Ratio educationis“ szintén jelzi a concursus kellékét.⁵⁾

Hogy ne tudta volna mind ezt Révai? Hisz már 1774-ben jeles latin elegiával is megénekelte Perczel Imre és Dugonics András rendtársainak ily pályázati diadalát.⁶⁾

Kétségkívül elégséges tudomása volt Révainak a közoktatás ügyét illető intézményekről. Már ifjú korában föllelkesítve különösen Deseritzky Incének „Pro cultu literarum in Hungaria Vindicatio“ című műve s másoknak olyatén tartalmú munkái által, élénk tudásvágygyal kutatta mindazt, a miből a hazai művelődés, főleg az irodalom s oktatásügy előhaladását behatóbban megismerhette.

18 Érdekesen vallja a jeles fejedelem asszonyról Nagyváradon 1780. dec. 22-én tartott gyászbeszédében, mily sovár vágygyal igyekezett olyasokról minél fölvilágosítóbban értesülni,⁷⁾ különö-

¹⁾ „A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története. Budapest. 1890.“

²⁾ U. o. I. 55. 85–88. l., hol az e tekintetben kiadott felsőbb rendeletek keltők szerint jelezvék.

³⁾ U. o. 87. l.

⁴⁾ U. o. I. 13. 122. l.

⁵⁾ L. Ratio educationis totiusque rei literariae. Vindobonae. 1777. 28. 203. §.

⁶⁾ I. „Latina“ 35–40. l., hol egyik jegyzetében így szól: „In hoc celebri et primo in Hungaria Concursu Literario, qui Tirnaviae habitus est, Pertzely Theologiae Dogmaticae Doctor delectus est, Mathematicum vero Dugonitsius.“

⁷⁾ „Ego — u. m. — priora illa, ob aetatem meam talium rerum incapacem, nondum sentire potui. Deinde, cum in meliorem spem adollescere, nescio, qua mihi innata aviditate arripui omnia, quae de praeteritis memorabant Seniores nostri: quaeque in praesenti fierent, studui omnia penitus nota explorataque habere. Inter quae magna me semper rapuit animauitque huius Reginae nostrae admiratio. Inprimis vero illa

sen a mióta a nemzet-kegyelte királynő a hazai közoktatásnak teljesebb átalakításával egyszersmind a nemzeti újhódás hajnalodását kezdé előidézni.¹⁾

Ilyetén éber érdeklődésénél fogva bizonyára nem mulasztotta el az ő intézkedéseit minél körülményesebben megismerni.²⁾ Nem kerülheték ki figyelmét azon kivételes módok sem, melyek a főntebb érintett szabványokhoz mintegy csatlóványként illesztvék. S így nem alap nélkül támaszkodhatott az aesthetika tanszékére óhajtkozó igénye ama felsőbb rendeletekhez mellékelt feltételekre. Azok szerint ugyanis „a tanszékek rendszerint pályázati vizsgálatok útján töltendők be, kivévn, ha ismeretes tudományosságú és híres férfiak jelentkeznek.“³⁾

Igy szólnak ez érdekre nézve az 1774-ben kelt felsőbb helyi rendeletek, melyeknél fogva aztán, midőn „az akademiáknál üreseedésbe jött tanszékek betöltése végett Budán 1777. okt. 1-jén pályázat tartatott, erre — mint Pauler T. írja, — a vizsgálatra jelentkezőkön felül még tudományosságuk által ismeretessé vált más férfiak is előleges vizsgálat nélkül jelentkezhetek.“⁴⁾

19. Meglehető érvvel támogatja ugyan már ez is Révai igényét

mih i admodum singularia esse videbantur: quae haec Princeps in Educationis Reique Litterariae Ratione omnino materne constituenda et firmanda suscepit.“ — Elismeréssel említi, hogy sok történt ugyan már előbb is hazánkban a közoktatás és nevelés javára, a mennyiben a bajos viszonyok közt lehetett: de Mária Terézia ezt az előbb nagyon megoszlott gondot mind magához karolta fel.“ (L. „Latina“ 181—2. l.)

¹⁾ Szinte elrészékenyült kegyelettel mondja el ugyanott, minő hatást gyakorolt rá, midőn egy két évvel az előtt Bécsben a „Ratio educationis“-t kéziratban láthatta, sőt olvasgatta is, melyben különösen a gondos királynőnek saját kézzel írt jegyzeteit elragadtatással bámulta. „— ut tum ego mihi ereptus sum, ut tum stupui: praesertim, quod multa ibi Augustae manu mutata, multa ita fuisse addita reperi: ut illa mirifice prodiderint incensum inflammatumque in materno pectore nostri amorem. Deinde sermone de ea re producto, explicatum tandem est a Viro gravissimo, (alkalmasint Denis volt ez) a quo haec mihi exhibita sunt: Mariam Theresiam in eo opere ita fuisse avidae versatam, ita amantem, ut sit etiam identidem materne contestata: nihil esse, quod fore utile videret, quod illa quidem suis charissimis Hungaris non quam libentissime praestaret.“ Ily gyöngéd érzelmeiről értesülve — u. m. — ennek oly hatását érezte, hogy örömeben könyezett, „ut mihi tum liquidissimo solatio lacrimae ubertim exciderint: exclamaverimque continuo, hoc mihi ad summam felicitatem esse reputandum, quod me Hungarum hoc tempore nasci contigerit.“ — (L. „Latina“ 182—3. l.)

²⁾ Nyomós bizonyosságát látatja ily érdeklődésének az 1777-ki „Ratio Educationis“-nak ép azon példánya is, mely Révai hagyatékából jutott a pesti piarista társház könyvtárába. Ehhez csatolta Révai a sajátkezűleg igen szép kalligraphikus írással jegyzett tabellákat is, melyek a gymnasiumi osztályokra szabott tanóra rendet mutatják 22 lapon.

³⁾ L. Pauler Tivadar i. m. 87. l.

⁴⁾ L. Pauler T. u. o. 122. l.

az egyetemi tanszékre: de még jóval inkább az, a mit szintén Pauler T. föntebb idézett művében ekkép ad elő: „Miután az újonnan felállított tanszékek első betöltéseiránt a királynő intézkedett, az országos tanulmányi rendtartás elvül mondotta ki, hogy az egyetemi tanszékerek oly férfiak alkalmazandók, kik tudományosságuk s tanításuk által maguknak hírnevet szereztek. — Ezen tanszékerek első sorban az akadémiai és főgymnasiumi tanárok hivatvák, de tekintetbe veendő k más férfiak is, kiknek hivatottságát hírnevök és munkáik bizonyítják, és azok nemcsak Magyarországból, hanem az örökös tartományokból és a külföldről is meghívandók.“¹⁾

Ennek az oly liberalis elvnek, mely Mária Teréziának előbbi nézeteitől jó formán eltér, főbb sugalmazói s érvényesítői a magasabb tudományos cultura érdekében kivül alkalmasint más célnél is tarthattak szem előtt. mely aztán odább eléggé élesen kiviláglott. De némileg sejtethő volt az már azon indokolásból is, melylyel az a „Ratio Educationis“-ban támogatattik.²⁾

Figyelembe veendő azonban, hogy Mária Terézia már a közoktatás teljesebb átalakításának kezdeményezésekor nagyon is felölelte annak ügyeit. Különösen a tudomány-egyetem igazgatásának szálait mindinkább a trónhoz vonta. Olykor a csekélyebb részletekre is figyelő gondoskodása eléggé érezetét, mennyire irányul az hazánk főiskoláinak államisátása felé³⁾ s egyszersmind arra, hogy azok a birodalom hasonnemű intézeteivel egy lábra állíttassanak.⁴⁾

20. De a mit a tapintatos fejedelemnő mégis lehetőleg kiméletes óvatossággal kezdeményezett,⁵⁾ azt a hatalmi központosításra merészen törekvő fia az ő módja szerint amúgy katonásan sietett mentől előbb végrehajtani. — Autokratai irányzatánál fogva csak oly önkényűleg igyekezett elbánni az oktatásügy átalakításával is, mint az egyházi s közjogi ügyekkel. Nem törődve a még oly alaposan kimutatott jogi akadályokkal s ugyancsak nyomósan érvelt ellenzésekkel, hajthatatlanul s mintegy mohó sűrögéssel szor-

1) U. o. 151. l.

2) L. „Ratio educationis totiusque Rei Literariae... Vindobonae 1777.“ §. 216. „Cum ad cathedras in Universitate Regia vacantes non nisi praecellentis doctrinae, nominisque celebritatem adepti viri sint vocandi, universe non videtur jure postulari posse, ut citra jacturam rei literariae soli indigenae rem studiorum administrent. Itaque ad Doctorum munia in Universitate capesenda non modo Hungariae, et aliarum haereditarium Provinciarum civesposito privato et domestico affectu, quo respublica literaria penitus vacua esse debet, sed etim exteris e regionibus acciri poterunt viri eruditionis fama inclyti, tradendisque literis adhiberi.“

3) L. Pauler T. i. m. 58—9. 79. 87. l.

4) U. o. 68. l.

5) U. o. 45. 49. 222. l.

galmazá olyatén reformjait,¹⁾ melyek minél inkább érvényesítsék újító szándékait; hogy így száműzve az előbbi hagyományos és történeti multak s korábbi jogalapok emlékeit,²⁾ mennél teljesebben megvalósíthassa nagyhatalmi szándékait.

Szinte felötlő, mily határozottan szab már uralkodása elején az egyetemi tanításnak a Mária Terézia elvétől³⁾ tetemesen eltérő irányt, kiváltképen „az állam céljainak előmozdításába, alkalmas hivatalnokok képezésébe helyezvén az egyetemi tanítás fő feladatát.⁴⁾ S ez értelemben határozá a tanrendszer is megállapítandónak.“⁵⁾

Hevenyésző sürgelme miatt azonban nem egyszer kényszerült mégis némely rendelkezéseit csakhamar megváltoztatni,⁶⁾ úgy hogy néha mintegy szabály által látszott hajtatni.

Kiváltképen az újabb eszmék elhatalmasodó áramlatában biza- kodva, nagyon is igyekezett az előbbi intézményekkel szakítani.⁷⁾ Ennél fogva különösen rajta volt, hogy a Jézus-társaság egykori tagjai minél inkább eltávolíttassanak az egyetemi tanítástól,⁸⁾ habár azok „az új rendszerhez a más egyetemeknél, különösen Prágában és Freiburgban tett tapasztalatokkal ellenkezőleg egész készséggel alkalmazkodtak.“⁹⁾ Némely nyilatkozataiban igen ellenszenves, sőt drastikus kifejezéssel is érezteti ily törekvését.¹⁰⁾

Mintegy veszedelmes kovásznak tartván azok elveit, helyőkre annál inkább iparkodott olyatén külföldi tanárokat beszállítani, kik az ő németesítő s központosító célzatainak alkalmasabban megfelelhetek.¹¹⁾

1) U. o. 184—6. 230. l.

2) U. o. 184. 183. 202—3. l.

3) Ennek ily kifejezését adja a „Ratio educationis“ 198. §-a: „Institutio vero ejusdem (universitatis) huc potissimum collineat, ut juvenus Hungara, comparatis opportunis litterarum subsidiis, solidaque et multiplici eruditione, non administrandae solum sacrae et profanae reipublicae, sed etiam excolendis scientiis, ac optimis artibus in patria propagandis universe idonea efficiatur.“

4) József császárnak 1782. dec. 14-én kelt elnatórözása így szól: „Muss nichts den jungen Leuten gelehrt werden, was sie nachher entweder sehr selt- sam, oder gar nicht zum Besten des Staates gebrauchen oder anwenden können, da die wesentlichen Studien in Universitäten für die Bildung der Staatsbeamten nur dienen, nicht aber b'os zur Erziehung Gelehrter gewidmet seyn müssen... Alle übrigen Facultäten ohne Ausnahme müssen hinführo auf deutsch alle ihre Vorlesungen abhalten.“ (L. Pauler T. i. m. 222. l.)

5) L. Pauler T. u. o.

6) L. Pauler T. i. m. 224. 235—6. 285—8. l.

7) U. o. 184—9. 202—3. l.

8) U. o. 180. 230—61. l. — Némi praecedens történt ez irányban már 1774- ben is, midőn Mária Terézia, „a Jézus-társaság volt tagjait a hittani tanszékek- nél mellőzendőknek rendelte.“ (L. u. o. 89. l.)

9) U. o. 88. l.

10) U. o. 189. 239. ll.

11) U. o. 260. l.

Föltünőleg fokozódott ily irányú igyekvése azon időtájban, midőn a magyar alkotmányra és nemzetiségre ama súlyos csapásokat mérte, melyekről a fentebbiekben részletesebben emlékezünk.¹⁾

Ugy látszik, mintha ekkoron nagyobb mérvben hatott volna rá a korszellem azon áramlata, mely az illuminatizmus jelszavát hangoztatva, mindegyre bátrabb föllépésével s hódítási igényeivel már-már sirba döntéssel látszott fenyegetni az előbbi kor hagyományos szellemét, sőt történeti emlékezéseit is.

József császár kiváltképen a philosophiát akarta az újabb szellem szerint tárgyalatni, s e végett igen is kívánatosnak vélte, hogy azt inkább külföldi vagy külföldön tanult protestáns tudós adja elő az egyetemenél.²⁾

Különösen figyelmet gerjesztő az, a mi akkorban ily érdekből a tudomány-egyetem bölcséleti szakának tanszékei betöltése végett történt.

21. Odábbi mondandóink érdekében idéznünk kell erről holmit Pauler T. művéből: „A bölcsészeti karban Handerla Ferenc a bölcsészet tanára, Balogh Pálként legjelesb tudósaink egyike, meghalván, (1783. febr. 20.) utódjául az egyetem, a helytartótanács és magyar udvari cancellária kiválólóg Szuerics Márton győri tanárt ajánlotta.³⁾ A császár azonban e tanszék betöltését Ürményi kir. biztos jelentéstételéig elhalasztotta, nehogy e ki-nevezés által a jezsuita irányzat új gyarapodást nyerjen,⁴⁾ és ezen tanszékre (1784) Fogarasi Pap Józsefet, a bölcsészet és mennyiségtan marosvásárhelyi tanárát nevezte ki; az előbb, mint sem tanszékét elfoglalhatta volna meghalván (1784 december 16), ezen tanszék újabbi betöltését is protestáns vallású tanár által célba vette, és arra Hissmann Mihály göttingai tanárt 1200 forintnyi fizetéssel hívatta meg, ki a bölcsészet irodalmi történet körében több jeles dolgotat bocsátott közre. Ez a meghívást el nem fogadván, Kreil Antal lett a bölcsészet tanára.“⁵⁾

1) L. Révai M. élete. II. k. 178. s köv. II.

2) L. Pauler T. u. o. 250. 260. l.

3) Szuerics Márton a Jézus-társaság 1773-diki „Catalogus“-ában mint harmadévi theologia-tanuló clericus fordul elő, aztán Győrött volt mathesis s bölcsélet tanár, utóbb gymn. igazgató. Mint ilyenről volt már említés fentebb (l. Révai M. élete. III. 397. l.) Később a helytartótanács tanulmányi bizottságának ülnöke. s a budai egyetemi főgymn. igazgatója. V. ó. Stoeger J. Scriptoris S. J.

4) Az udv. cancellaria 1783. máj. 24. 5859. sz. felterjesztésére az uralkodó válasza volt: „Antequam cathedrae distribuatur, a me petita genuina relatio totius Universitatis Budensis, a Consiliario Ürményi expectanda erit; ne fors novo iterum professore iesuuiticus principiis infecto, iisdem iam ibi vigentibus novum subsidium addatur, Josephus.“ A cancellaria az elhalasztást indokolás nélkül tudatta a helytt. tanácscsal. (L. Pauler T. u. o. 259. l.)

5) „Branischa József a bölcsészeti kar rendk. tanárának folyamodását a bölcsészet tanszékének elnyeréséért, az udv. tanulmányi bizottság teljesíthetőnek

Kreil bajorországi katolikus volt; de mint az odább említendőkből kiviláglik, a szabadabb gondolkodás terjesztőjeül működött. S e miatt utóbb vádak támadtak ellene.¹⁾

József császár azonban, míg a bölcseletkedési szabadelvűséget oly készségesen előnyösíté az egyetemen, némely tanszakokban igen óvatoskodó restrictiókat szabott. — A theologia tanításában is szívesen engedett tért olynemű liberalis elvek terjesztésére, melyek különösen az ő irányzatának támogatására szolgálhattak, úgy hogy efféle intézkedései ellen az egyházi elüljárók kénytelenek voltak olykor remonstrálni.²⁾ De más részt a célzataival kevesebbé egyezhető tudományok tanítását lehetőleg meghatárolta.³⁾

22. Föltetsző megkülönböztetést tesz a tanítási szabadságra nézve egy 1784. jun. 14-én kelt helytt. intézvény, mely szerint t. i. „bizonyos tanoknál, mint az egyházi jogban, az azokban foglalt elvek és rendszer szorosán megtartandók; más közönyösebb tárgyaknál a tanároknak némi szólási és írási szabadság engedtetvén, azok a kitézött tankönyvek szoros követésére nem köteleztettek, sőt a tanfolyam rendszerének megfelelő más könyveket is használhattak, ha azokat az udvari tanulmányi bizottság megvizsgálta és jóváhagyta.“⁴⁾

„Nevezetes — u. m. Pauler T. — e kor változatosságára, hogy ezen intézkedésről két évvel később Kovachich mint „régí rendszábról“ szól.“⁵⁾

Mondhat a jelzett viszonyokra vonatkozólag az is valamit, hogy ez idétt „egyetemünkön Magyarország oknyomozó, egyházi és irodalmi történetének tanszékei megszüntek.“⁶⁾

Különben is busásan érezte 1784-ben az átalakítási szenvedélyű autokrata a történelmi multak iránti kiméletlenségét.

Mikép módosultak aztán utóbb a korszellemet oly hön pár-

---

nen tartá, minthogy e tanszék betöltése akatholikus tanár által fölötte kívánatos, mire nézve már intézkedés is történt.“ Felterj. 1785. jan. 19. 1546. canc. sz. (L. Pauler T. u. o. 260 l.)

¹⁾ L. Pauler T. u. o. 264. l.

²⁾ U. o. 223—4. l.

³⁾ U. o. 226, 227, hol a magyar közjog, meg az egyházi közjog tanítására nézve nagyon óvatos intézkedések vehetők észre. Így az utóbbit illetőleg „az egyházi jog tanárának meghagyatott, hogy az egyházi közjog kényesebb természetű kérdéseit rövidebben fejtegesse, a megszabott tankönyvhöz ragaszkodjék, a magyar egyházi jogra vonatkozó tanításait nyomtatásban bocsássa közre.“

⁴⁾ „In certis disciplinis communia systemata, uti in iure canonico rite observari vult Sua Maiestas; in disciplinis nihilominus magis indifferentibus aliqua professoribus libertas dicendi et scribendi admittatur, iidem ad edendas suas praelectiones animentur, neque ad praescriptos scholasticos libros anxie ligentur.“ Helytt. int. 1784. jun. 14. 14127. sz. 50. p. (L. Pauler T. i. m. 235. l.)

⁵⁾ U. o. — Merkur von Ungarn II. évf. 51. l. a) jegyz.

⁶⁾ Pauler T. i. m. 233. l.

toló fejedelemnek szabadelvű nézetei az oktatási ügyre nézve, szintügy mint több más hasonló irányú bölcselkedő már egy pár évvel utóbb, midőn a nyugati fejlemények, kiváltképen pedig „a franciaországi események mindinkább nagyobb óvatosságra intettek“: e tekintetben ugyanott nyomban jelentős tanúságok lelhetők.¹⁾

De ezekről odább lesz inkább helyén szólnunk. — Most tárgyunk érdekében az aesthetika tanszékének viszontagságait kell némileg ismertetnünk.

23. Ennek az akkoron még új tudománynak első tanítója volt a nagyszombati egyetemen Szerdahelyi György Alajos, ki aztán (1778-ban) irodalmilag is elsőül jelentkezett hazánkban e tannak terjesztésére.²⁾ 1774-ben Sz. újolag neveztetett ki ezen tantárgynak előadására.³⁾ 1780-ban az aesthetika tanszéke a humaniorok tanárjelöltjei vezetésétől és oktatásától elkülönítettén, azon Szerdahelyi György A. odább is megmaradt⁴⁾ egész 1784-ig, amidőn a már jeleztük tetemesebb és célzatosabb változás állt be, melyről Pauler T. művében ezt olvassuk:

„Hasonló irány — t. i. afféle, mint aminőt a bölcséleti tanszékre vonatkozólag említettünk, — nyilvánult a széptan tanszéke betöltésénél is; az egyetemi főgymnasium igazgatója Molnár János szépei kanonokká báró van Swieten ajánlatára azért neveztetett, hogy Szerdahelyi, a széptan hírese tanára, helyébe lépven, ennek tanszékét protestáns foglalhassa el; a mint csakugyan Szerdahelyi után arra Werthes Frigyes Agost, volt stuttgarti tanár neveztetett (1784),⁵⁾ ki II. József halála után gyenge egészségét indokul hozván fel, állásáról lemondott és egy évi fizetéssel végkielégítést nyervén, hazájába visszatért 1790-ben. . .“

24. Mennyire igyekezett a császár kiváltképen ama válságos évben (1784-ben), melyet gyökeres átalakítási szenvedélyének oly merész vállalatával tett emlékezetessé,⁶⁾ az egykori jezsuitákat

1) U. o. 235—6. l.

2) L. Toldy F. „A magyar költészet története. Pest. 1867.“ 436—7. l. — Pauler T. i. m. 100. l.

3) Pauler T. u. o. 92. l.

4) U. o. 154. l.

5) „Báró van Swieten 1784 aug. 9-én írta a cancellárnak, hogy a császár az ex-jezsuiták számát a budai egyetemen kevesbiteni akarja és azért Molnár helyére Szerdahelyi, annak tanszékére pedig protestáns nevezendő, Ud. cancell. 9094. sz. Orsz. lev. tár — E jegyzetében megemlíti Pauler Werthesről Fejér Györgynek, ki hallgatója volt, ezt a jellemzését: „Aestheticam ad calamum dictaverat, authores vero classicos interpretatus germanice, miserando cum profectu.“ (L. Historia Academiae Scientiar. Pazmaniae 128. l.), de nyomban hozzá teszi az egyetemi tanácsnak róla 1791. jan. 11. ülésében kedvezőben szóló nyilatkozatát is, mely a távozottat dicsérlettel emeli ki. (L. Pauler T. i. m. 260. l.)

6) Alkotmány- és nemzetiség-ellenes intézkedésein kívül tanúsítja ezt az 1784. jun. 14-én a helytt. által kiadott „Reformatio Studiorum Jo.

az egyetemtől eltávolítani: annak eléggé szembeszökő tanúságai láthatók Pauler T. művében.¹⁾ — Az odább tárgyalandók kellőbb megvilágítása végett helyén lesz itt azoknak fölemlítése. „A jogi karból — u. m. — a bölcsészeti áthelyezett egyetemes világtörténetre Koppi Károly kegyesrendű áldozár és kolozsvári történettanár lett kinevezve.²⁾ A nagyhírű Katona István, tantárgya a magyar oknyomozó történet megszüntetése folytán, 25 évi tanítás után 500 forintnyi díjjal nyugalomba helyeztetett (1784).³⁾ Hasonló sorsban részesült 400 forintnyi nyugdíjjal Püspöky Ferenc az elemi természettan tanára, később bihari apát és nagyváradi kanonok, kinek tanszéke a felsőbb és kísérleti természet-tanával ismét egyesítve lett (1784); — és gyengélkedő egészsége folytán a címer és pecséttan jeles tanára és könyvtárór Wagner Károly 400 forintnyi nyugdíjjal (1784).⁴⁾ A címertant és pecsét-tant Pray vette át, az oklevéltan tanárává és egyetemi könyvtárórré pedig Cornides Dániel neveztetett (1785). Ennek 1787. október 4-én bekövetkezett halála után az egyetemi magistratus Pray ajánlatára az oklevéltan tanítására kapcsolatosan eddigi tantárgyaival 200 forintnyi jutalomdíj mellett Schönwisner Istvánt tudományos érdemeinél fogva ajánlotta;⁵⁾ ugyancsak e tantárgy egybekapcsolását tanszékével Koppi Károly a történelem tanára is, tekintettel csekély fizetésére kérte. A császár azonban az oklevéltan tanárává és könyvtárórré nevezte Schwartner Mártont, a soproni evang. lyceum tanárát, Bécsben tett vizsgája alapján (1788), ki Pray nagyváradi kanonokká történt nevezése után (1790) a címer és pecsétant is átvette.“

25. Méltán érdeklődhetünk itt már az iránt is, hogy ezen úgy

sephina“ (I. Fejér György „Historia Academiae Scientiarum. Budae. 1835.“ „Documenta“ Nro XVI. 67—75. l.)

¹⁾ L. Pauler T. i. m. 261. l.

²⁾ Kinevezési okmányában indokul ez mondatik: „Ab eximia capacitate, atque sui applicatione Suae Maiestati multum commendatus.“ Helyitt. intézm. 1784. nov. 15. (L. Fejér Gy. Hist. Acad. Scient. Document. XV. 67. l.) Koppi fizetése, minthogy szerzetének helyben van társháza, 300 forintban állapított meg. (L. Pauler T. i. m. 201. l.)

³⁾ Helyitt. intézm. 1784. dec. 13. 28177. sz. — „Aligha nem volt — u. m. Pauler T. u. o. — befolyással ezen intézkedésre is, a Szunerics és Szerdahelyire nézve felemlített körülmény; mi annál valószínűbb, miután az egyetemi tanárok 1784 jellemzésében Katonáról megjegyeztetik: „Admodum diligens, ob recensionem attamen in edito ab eodem opere nonnullorum miraculorum nimium credulus.“

⁴⁾ Wagner távozását nem annyira gyengélkedésének, mint inkább ellenei fondorlatának tulajdonítja Stoeger, „Anno — u. m. — 1784. valetudinis causa, verius adversariorum technis dimissus, vir mansuetissimus omniumque tricarum osor, virtutibusque omnibus viri vere religiosi ornatus pie obiit Cibinii 1790.“ — (L. Stoeger Joannis Nep. „Scriptores Soc. Jesu Prov. Austr. Viennae 1856.“ 386. l.)

⁵⁾ Schönwisner István, valamint Püspöky Ferenc is a Jézus-társaságnak, míg fel nem oszlattott, tagjai voltak.

szólva kialakzásféle változtatás folytán milyen értékű tudományi tényezők állítottak be hazai főiskoláinkba. Felöltő példa e tekintetben különösen a kívülről importáltak közül mindjárt az, a kiról Pauler T. idézett művében néhány sorral odább azt jegyzi, hogy szintén ezen évben (1784-ben) „Bécsben tartott pályázati vizsga folytán¹⁾ a német nyelv és irodalom rendkívüli tanára Hoffmann Lipót Alajos lett, ki aztán 1790-ben ugyan e tárgyak tanárává a bécsi egyetemhez helyeztetett át.“

Hogy minő szellemi gyarapodásul szolgálhatott e hirhedt egyéniség központi fő tanintézetünkben, arról sokkal nyomósabb tanuságok szólnak németül és pedig főleg Bécsből, semmint magyarul s épen itteni működése színhelyéből. — Szinte megdöbentő az a sötét kép, melyet Wurzbach Constant „Biographisches Lexicon“-ában róla vázolt, azon sajnálatosan jellemző vonásokból állítván őt elénk, melyekkel Hoffmann a korabeli bécsi írók még életében nyilvánosan megbélyegézték. — Azokhoz képest csakis enyhe hibájaul vehető az, hogy némely jogosulatlan igényeinek nem teljeseése miatt boszúból a „Babel“ és „Ninive“ című röpirataival a nemzeti mozgalmat a külföld előtt oly igen becsmérélte²⁾ s ez által a lelkesültebb magyar hazafiakat keserű indignációra ingerelte.³⁾

Ugyanis itteni működése többnyire abból állott, hogy tanítói feladatának nem bírván valami jelentős sikerrel megfelelni, más nemű szolgálat-készséggel igyekezett a bécsi kormányférfiaknak kegyét tőle telhetőleg meghálálni. — Pesten Gotthardy bukott

1) Minthogy erről szóló okmányra Pauler nem hivatkozik, igen valószínű, hogy Hoffmann kineveztetése csak amúgy pályázat nélkül történhetett, a mint azt Wurzbach Const. Biographisches Lexiconában látjuk jelezve, hogy t. i. b. van Swieten, a tanügy reorganisatora, ezt az akkoron Bécsben bérenc irogatásból tengődő s már attól is elesett tollforgatót szánalomból (aus Mitleid) nevezte ki hazai egyetemünkbe a német nyelv s irodalom rendkívüli tanárává, melyre hogy nem is bírt valami jelentős képességgel, a következmény eléggé tanusítá.

2) Pauler T. i. m. 270. l. Hoffmann L. A. irodalmi műveit felsorolván a Babel és Ninive-re vonatkozólag ezt jegyzi meg: „Ez utóbbi két éles vitairatot Hoffmannak tulajdonítja Schwartzner: Statist. d. Königr. Ungern. 2. kiad. l. 31. l. és Wurzbach, ki Hoffmann jellemét igen kedvezőtlen színben tünteti fel. (Bibliograph. Lexicon IX, k. 161–2. l.)“ — Ehhez hozzá teherjük az 1792-diki „Magyar Hirmondó“ I. szakasza 247–8. l. olvasható soraiból azt, hogy Hoffmann L. A. mint ekkoron a bécsi Universitátsnál az Eloquentiának professora az általa kiadott „Wiener Zeitschrift“ III. kötetében „megvallja, hogy a Babel és Ninive nevezetű motskos írásoknak maga a szerzője“

3) „A kik által olvasták — így folytatja odább a „Magyar Hirmondó“ u. o. — ez n köteteket, s nemes érzékenységgel bírnak, közönségesen meg teltek bosszúsággal. Némelyek el is kezdték már a Szerzőt írásokkal érdekléni.“ S nyomban említi Kampe, Huber és Alxinger támadásait. — (L. „Magyar Hirmondó“ 1792. l. 248. és 507. l.) — Nálunk a már említettük Eleutherius Pannonius táborozott ellene. Még egy-két gyarló német cáfolatát említi Concha Gyöző a „90-es évek reformeszméi“ című művének i. k. 184. l.

kávással, később rendőri biztossal megbarátkozva, a kémkedés és árulkodás üzelmében tanusította ügyességét, melynek következtében neve közmegevetés tárgyává lön. Ennek tulajdonítható, hogy az egyetemi magistratus némely követelőző kérelmeit visszautasította, meg felsőbb helyen is elvettette.¹⁾ 1790-ben már itt nem lehetvén többé maradása, Gotthardyal Bécsbe ment. Ott aztán még nagyobb mérvben folytatta kémkedő s denunciáló serényiségét, mely által, minthogy egyrészt a jakobinus célzatú titkos társulatokba már előbb be volt avatva Gemmingen által, más részt furfangosságánál fogva a felsőbb helyeken is meghallgattatást nyert, ez irányban fölöttébb nagy tevékenységet fejtett ki és sokakat szerencsétlenségbe ejtett. E miatt igen félelmissé lön, habár egyébként mint publicista nevetségesnek tartatott. Leginkább Alxinger az akkoron hírneves bécsi költő és Huber Ferenc hirlapíró álcázták le s állították őt kíméletlenül pellengérré. S így már 1792-ben mint olyan, ki épen nem alkalmas a közoktatásra, nyugalmaztatott s Wiener-Neustadtban elvonultan tengődött mint közmegevetés tárgya, hol 1806-ban mult ki 58 éves korában.²⁾

Sujtőbb megtorolás érte így Hoffmant utólag honában, mint nálunk. És az Eleutherius Pannonius-féle gúnyirat csak szelid enyelgés ahhoz képest, a mit fajrokonai zúdítottak fejére.

26. Ettől az ily sajnálatos emlékmű Hoffmanntól, — ki az érintett adatok szerint nem kevésé compromittálta a tanügy reorganizálásával megbízott protectorát, valamint a bölcselő fejedelem germanizáló célzatait is, — meglehetősen különböző jellemű ugyan Bretschneider Henrik Gottfried: de a főntebb érintett változtatásokra nézve némileg befolyásos működése tekintetéből szintén nevezetesen kiváló példánya azon fajnak, melyet az előbbi oly szomorúan illusztrál.

Bretschneider itt nem tanárképen volt alkalmazva, de mint az egyetemi könyvtár másodőre az említett reformláz idején cselszövényes áskálódással igen tudta érvényesíteni azt a fönnenről szívesen pártolt szemeskedő tevékenységét, mely oda irányult, hogy német irodalmi foglalkozásai mellett a jezsuiták elleni nagy gyűlöleténél fogva becsmérő följelentéseivel minél inkább szitogassa a császár gyanuját az egyetemi könyvtárban s tanszékeken működő ex-jezsuiták ellen.

Fondorlatai nem sikerültek ugyan egészben, mind a mellett

1) E kivánalmaknak tárgyairól részletesebben l. Pauler T. i. m. 234. 237. l.

2) Wurzbach szerint: „mit dem schmachvollen Andenken eines elenden Verleumders und von tödtlichem Gram verfolgt.“ (L. Biographisches Lexicon. IX. 162.) Ugyanott az akkori magyar mozgalomra nézve is jelentős megjegyzés olvasható, hogy t. i. az ily elvetemült eszközök használata helyett vajmi más nemesb módokról kellett volna a kormánynak gondoskodnia a magyar nemzet irányában.

még is többrendbeli bajlódást idéztek elő s meglehetősen befolyhattak némely jelentős változtatásokra.

Valóban megfigyelést érdemlő adatok azok, melyeket ezen ügyről Pauler T. idézett művében ¹⁾ főlemlit s nagyon arra mutatnak, hogy Bretschneidert főleg magán szenvedélye s az ex-jezuiták elleni fékezhetlen gyűlölete indította azon chicanerie-kre, melyekkel oly sok ízetlenséget okozott. — Csak néhány vonást érintünk itt a lényegesbektől az odábbiakra való tájékozás végett.

1783. ápril 26—29-én a császár megszemlélvén Buda és Pest nyilvános intézeteit, a cancellárhoz ápril 27-én intézett két rendű iratában éles kifejezésekkel említi némely dolgok elleni kifogásait. — Az egyetem állapotát egyáltalán nem találta kielégítőnek. ²⁾ A helytelenségek „okait a folytonos megfontolásban és a jezuítismusbán keresi;“ ³⁾ ezek vezérlik a kir. egyetemi tanácsot, gátolják tevékenységében a tanulmányi bizottságot, a helytartótanácsot és a cancellariát. Új megfelelő intézkedések szükségét látja, és azoknak megállapítására a tanulmányi ügyek cancellariai előadója, Ürményi József királyi biztosnak küldendő ki. — Hogy a császár rövid idejű tartózkodása alatt ezen meggyőződését nem merítette csak saját tapasztalásából, hanem mások jelentéseiből, feladásaiból és hogy ezek nagy részt Bretschneider másodkönyvtárnoktól származtak, a következők mutatta. ⁴⁾

27. Ezután odább némi részletekben jelzi Pauler T. a kir. biztos működését, mely itt kiváltképen az ármánykodás földerítése tekintetéből igényli figyelmünket. „A magistratushoz intézett kérdései annak ügykezelésére, netaláni kivánalmaira és javaslataira vonatkoztak; az egyetem tagjai közt felmerült egyenetlenségekre utalván, nyilatkozatra szólítja fel az iránt, vajon azok nem az eltörlött Jézustársaság tagjai befolyásának tulajdoníthatók-e?“ ⁵⁾

A magistratus 10 pontban foglalta egybe kivánalmait s „a kir. biztos kérdéseire sajnálatát fejezi ki, hogy némelyek ő felségét az egyetem és tanügyre nézve káros egyenetlenségekről

¹⁾ „A budapesti magy. kir. tudomány-egyetem története, I. 188—193. I.

²⁾ „Was die Universität anbelangt, scheint noch alles sehr unordentlich, und wird eine Hauptänderung um so mehr statt haben müssen, als auf diese Art, und seit zwei Jahren besonders nur immer geschrieben, investigirt und nichts beschlossen noch gewirkt wird.“ Orsz. lev.tár Canc. oszt. 1783. 4125. sz. (Pauler T. u. o. 189. l.)

³⁾ A császár „Die Personalitäten des Jesuitismi“ kifejezéssel él; az udv. cancellaria azonban kiadmányaiban mind a kir. helytt. tanácshoz, mind a kir. biztoshoz csak: „vigentes ibidem personalitates“ szavakat használja, a jesuítismusról nem tévén említést. (U. o.)

⁴⁾ Pauler T. u. o. 189—90. l.

⁵⁾ Egyetemi magistratus 1783. jun. 4. ülés jegyzőkönyve 21. sz.

értesíték, holott oly egyetértés uralkodik a magistratusban, melyhez hasonlót más egyetemeknek is kívánnának.“¹⁾ — „A magistratus ügykezelésében, hatósági köre gyakorlatában előfordult rendetlenségekről és hiányokról tudomással nem bír, azért azoknak okai- és forrásairól sem adhat felvilágosítást. A felozlatott Jézus-társaság tagjai kisebb számmal vannak, mintsem hogy a királyi rendeletek, vagy magistraturalis intézkedések foganatosisát megakadályozhatnák. Egyetlenségek az egyetem egyes tagjai közt fordulhatnak ugyan elő, azokról a magistratus nem bír tudomással, és ennél fogva azoknak sem okairól, sem ellenszereiről véleményt nem mondhat. Az egyetem felvirágzását saját és a karok javaslatai- és indítványainak teljesítésétől várja.“

„Az egyes tanárokhöz intézett kérdések tanszakukra, szolgálati viszonyaikra vonatkoztak, nevezetesen vajon saját könyvgyűjteménnyel bírnak-e? hajlammal viseltetnek-e saját tanszakuk, vagy netalán más szak iránt? írtak-e munkákat, és mily bírálatokban és ismertetésekben részesültek azok? Kérdések, — u. m. Pauler T. — melyek férfiakra nézve, kik mind hazájukban, mind a külföldön irodalmi műveik által híresekké lettek, mint Pray, Katona, Schönwisner, Mitterpacher Lajos, Horvát Iván, Winterl stb. nem csak fölöslegessé, hanem sértőknek is tűnnek föl.“²⁾

Annak jelezte után, hogy mely kellőleg tájékozva minden irányban s mily beható figyelemmel járt el a királyi biztos feladatában, az eredményt illetőleg így folytatja e tárgyalását Pauler T.: „Vizsgálatai — u. m. — kiderítették, hogy Bretschneider könyvtárnoknak vádjai, melyeket az egyetem kir. tanácsa, ennek tollnoka, könyvtári tisztársai ellen, az állítólag uralkodó jezsuita szellemre nézve közvetlenül a fejedelemtől és a kir. biztostól tett, legnagyobb részt alaptalank.“

„A m. kir. udvari cancellaria a biztosi vizsgálat eredményeként a fejedelemnek jelentette, hogy Bretschneider földadása nem

¹⁾ „Cum magno dolore Magistratus hic Academicus accepit sinistris quorumdam sermonibus Sacratissimae suae Maiestati relatum esse, non eam, quae ad felicitatem rei litterariae provehendam necessaria foret, animorum consensionem vigere. Quum tamen nos eam animorum unionem in hoc Magistratu vigere gratulemur, ut parem aliis etiam Universitatibus precari iure possimus.“ 1783. jul. 11. 12. ülés 27. 28. sz.

²⁾ „Katona válaszában — írja Pauler erre vonatkozó jegyzetében, — önérettel hivatkozik a lipcei, göttingai, helmstadi tudományos folyóiratoknak, Koller József, Kollár Ádám stb. bírálataira, ismertetéseire; idézhetne bővebb elismerő nyilatkozatokat volt rendtársai részéről, de minthogy ezek részrehajlónak látszhatnak, szorítkozik a protestáns Severini János e nyilatkozatára: „Faxit numen supremum, ut praeclari quoque duum viri Steph. Katona et Steph. Schönwisner quam diutissime in emolumentum reipublicae litterariae supersint.“ (Dissert. de situ veterum Pannoniae oppidorum.) „Haec sunt vota — u. m. — hominis augustanae confessionis.“

annyira kötelességérzetből, mint boszúból és túlzott becsvágyból eredt, az egyetemi egyenetlenségek szerzője a vádló maga; a kir. tanács és Pray könyvtárnok ellen felhozott vádjai rágalmak, állításait a jezsuita szellemről be nem bizonyította, a volt jezuzársaságiak túlsúlya iránti panaszai, azok kisebb számánál fogva — minthogy összesen csak 17-en vannak, — hasonlag valótlanak.“

„Különösen kiemeli az udv. cancellaria Bretschneider azon vak merőségét, hogy Prayt „ignorans“-nak mondani nem átalotta. A jesuitismus befolyásáról mondja: „Asseri quidem, nulla autem ratione probari.“ — Az udv. tanulmányi bizottság a jezsuiták túlsúlyát, minthogy összetartanak, igazoltnak tartá, de ellenkező nézetben voltak a magyar udv. cancellaria tagjai. A kir. tanács tollnoka Schauernek gúnyoros írmódját a kir. biztos rosztalta. (censura notat.)“¹⁾

28. Ily eredményéből annak az oly igen figyelmes biztosi vizsgálatnak eléggé látható Bretschneider jelleme,²⁾ mely így jelentékenyen különbözik attól, melyet róla a Wurzbach közlött biographia tükröz, habár az egybevető figyelem abból is jóformán kiolvashatja a mélyebb alaposság nélkül szűkölködő, álfölvilágosultságában szerfölött sokat helyező, túlzott önérzetű s kalandor mivoltú parvenu-t, ki a sors holmi kedvezményeiben s némi elméskedő tehetségeiben elbizakodva jogosulatlan igényekkel követelőzik s dölyföngésével amúgy tudóskodó nyegleként szerénytelenkedik. Irodalmi productumainak némelyei még inkább így tükrözik őt.

Katonai szolgálatai majd osztrák majd porosz részen, utazási kalandjai, közben titkos megbízatásai, Nicolaival való bizalmas viszonya, majd felsőbb megbízatás folytán bérelt tollforgatása³⁾ nagyon nyomósítják azt, a mit róla egyik jellemzésében olvashatni, hogy „száz színű Peregrinus Proteus,“ némely iratai meg azt is, hogy „encyclopaedista a nélkül, hogy d'Alemberttel és Diderot-val összeköttesben állana.“⁴⁾ — Elégtelen iskolai képeztetésének hiányait főleg a római classikusok szorgalmas olvasásával igyekezett pótolni; de azokból leginkább az inye szerintieket asszimilálta. S jellemző, hogy Apicius „ars coquinaria“ ját oly

¹⁾ Canc. felterjesztés 1784. év 2959. sz. Orsz. lev.tár. (Pauler T. u. o.)

²⁾ Izzágáinak nyomai láthatók az egyetemi kvtár jegyzőkönyveiben is.

³⁾ L. ezekről Wurzbach Constant „Biographisches Lexikon Wien, 1856.“ f. 140—3. l.

⁴⁾ L. Allg. deutsche Real-Encyklop. für die gebild. Stände, 1830. idézve Wurzbachnál u. o. 143. l.

nagy előszeretettel betanulta s e mesterség gyakorlatában is oly nagy kedvét lelte.¹⁾

Sajátságosan jellemző a viszonyokra nézve, hogy e kalandos egyéniség oly kiváló megbecsültetésben részesült az autokratikus fejedelem előtt még ama vizsgálatnak kudarcát valló eredménye után is. Ugyanis vádjainak alaptalansága kiderítettén. „habár a császár iránta közvetlenül érdeklődött, — írja Pauler T. —²⁾ Lembergbe helyeztetett át,“ az ott újonnan alapított egyetemhez s még kormánytanácsosi címmel is feldíszítette.³⁾ Izgága természete ott is sok ízetlenséget támasztott.

Mennyiben gyarapította Bretschneider azon rágalmazó iratok számát, melyek akkoriban a magyarok ellen busásan jelentek meg az ily szövetű jöttmentektől: nem tudható, minthogy számos iratait többnyire névtelenül adta ki. De gyanítható olyasmiből, a mit róla Wurzbachban olvasunk, hogy költői művei is gyakran a helyi s időviszonyokból nyerték színezetöket.⁴⁾ — Mardosó tolla aligha tartózkodott azon viszonyok becsméréstől, melyek közt kalafintás törekvései oly balul ütöttek ki.

29. Tudomány-egyetemünk története lapjain az importált német felvilágosítók s műveltség-terjesztők közül kiváltképen e két nevezetesség tűnik föl különlegességül a jelzett irányban. De némely keserű zúgolódások s panaszos iratok azon időből⁵⁾ nagyon arra mutatnak, hogy többen is voltak itt akkoron efféle jövővények, kik ha tán nem is épen úgy, mint ezek, de mégis meglehetősen compromittáltak a bölcselő fejedelemnek, valamint a tanügy teljesebb átalakítására, vagy inkább újonnan szervezésére kinevezett tényezőinek intézkedéseit.

Ha csupán Révainak illetén bajok elleni nyilvános panaszlását vesszük is közélebről fontolóra: élesen kéri abból is az, hogy bizony számosan lehettek itt akkoriban e nemű áldástalan országboldogítók, kik a hazai művelődést sűrögve, de balul igye-

¹⁾ L. Wurzbach u. o.

²⁾ Pauler T. i. m. 288. 299. l.

³⁾ Wurzbach u. o. 140. l. — József császár az 1782-ben felállított „Studien Hofcommission“-ba is szándékozott őt alkalmazni, de ezt a szándékát Br.-nek némely közleményei miatt elejtette. — Br.-nek az udvarnál való kegyeltségéről Wurzbach ezt jelzi: „Zwei Monarchen: Kaiser Joseph und Kaiser Leopold konnten und schätzten ihn, und bedienten sich seines Rathes in wichtigen Angelegenheiten.“ U. o. 141. l.

⁴⁾ „Seine Schriften tragen oft eine lokale Färbung und sind zunächst an die Zeit geknüpft, in der sie erschienen sind.“ U. o.

⁵⁾ L. Dugonics András „Följegyzései“. Olcsó Könyvtár 162. sz. 17. l. „A császár parancsolatot adott, — u. m. — hogy a ki németül nem tud, se tisztséget az országban, se professzóságot az oskolákban ne reméljen. És valóban az universitásunkat meg is kezdette immár rakni Németországból ide küldött német professzorokkal — —.“ — V. ó. „Antinive“, idézve Concha Győző többször említett műve 185. lapján.

kezvéen előbbre vinni. azt sokkal inkább vissza zökkenették. — Az odább mondandókból mind inkább ki fog ez világlani.

Lehet, hogy nemcsak az egyetemi, hanem más nagyobb s kisebb iskolák idegen fajta tanáira is vonatkoznak azon éles megrovások, melyeket Révai 1792-ben mély honfi-fájdalommal szólaltat az újonnan trónra lépő I. Ferenchez, a végett esdekeltevéen előtte a hazát¹⁾ és vele különösen az ily kerszei miatt „halavány nyá lett magyar Pallast,”²⁾ hogy szüntesse meg e fölöttébb zokon eső fájdalmai miatti siránkozását.³⁾

S vajon miket hoz fel e fájdalmak okaiul? — Nagyon érdekes, hogy azokat itt Révainak saját kifejezései szerint is szólaltassuk, annyival inkább, minthogy azokra maga is különösen figyelmeztette még utóbb is Paintner barátját.⁴⁾

Hálás elismeréssel vallja azt, hogy az uralkodó-ház mily készséggel egyengeti útját hazánk művelődésének, s ennek előmozdítására jelentősen tanúsítja jóakarátát; ámde azok, kik különösen az utóbbi időben az oktatásügynek részletei végrehajtásával s a tanerők megválasztása iránti gondoskodással bizattak meg, többnyire ellenséges célzatuknál fogva balul jártak el ily nemű feladataikban. — „Bizonyára nincs erről tudomásod óh kegyes király! — Ismerd meg tehát figyelmeztetésemből, (már úgy mint az előtte esdeklő Hazáéból) hogy ezek, mintha az ég megtagadta volna fiaimtól a szellemi javakat s különösen az elmebeli tehetséget, gyakran megtöltik a tanszékeket idegen tanítókkal, s ami annál fájdalmasabb, a silányabb fajúakkal. A ti tartományaitokból kihányt selejtet vagyok kénytelen kebelemben táplálni. Hisz nincs is olyan dicsekvéssel hánytorgatott tudományuk, melylyel szülötteim képességét fölülhaladhatnák. És a mi még aggasztóbb, erkölestelen életük mutatja, hogy hitvallásuk

1) L. „Latina“ 137—140. l. Elegia XIV. Ad Serenissimum Dominum Franciscum I. Regem Apostolicum Supplex Hungaria.

2) U. o. 130. l. — A németeknek a magyarokat méltatlanul s gonoszul rágalalmazó iratai ellen panaszkodván, így folytatja kerszeit:

„Hoc ut ego precibus te mater amara rogarem,

Lugentes nati congemuere mei.

Non satis est: quiddam dolet et Soror Hungara Pallas:

Adspicis, ut castas palleat illa genas.

Innata attonito facundia torpet in ore,

Pro se me poscit, si sinis, illa loqui.“

3) Végül ime e sorokkal fejezi be e nevezetes tartalmú elegiáját:

„Si qua mei tibi cura sedet, placidissime Regum,

O! fac, et hac caussa ne tibi laesa fleam.

Sed bene me sperare iubes, lacrimasque cadentes

Leniter abstergis me relevante manu.

Sic tibi dent Superi longaevae gaudia vitae,

Sic orbis prompto pareat obsequio.“

4) L. Paintnerhez 1795. febr. 24-én kelt levelét, melyről odább tüzete-
sebben szólunk.

is szintoly megméltelyezett. — És mily rágalmakat hangoztatnak ezek fölfújt képpel ellenünk! — Ez-e vajjon az ok, amiért nékik elsőrendű jutalom adatik? — Adázabb ennél is még az, hogy általuk megrontatui látom gyermekeimet, midőn már gyöngéd kebleikbe ültetik be tanaik gonosz magvait.“

30. E halvány fordításnál jóval hatályosabban szól az eredeti szöveg, melyet méltán csatolhatunk itt e vázlatához. Im ekképen hangzik az:

„Austriaci Divi! sit sane gratia vobis,
 Quam magnam de me vos meruisse scio:
 „Quod mihi discupitis provectas Palladis artes,
 Culturae et varias sternitis usque vias
 Sed partita quibus committitur ardua cura,
 Rebus ut est horum mens inimica meis!
 Inscius es certe, pie Rex! me discite monente:
 Quanta, heu! hoc vestro munere damna gemam.
 Hi, tanquam nil det coelum mihi mite bonorum,
 Natisque ingenium denegat omne meis:
 Hi cathedras opplent peregrinis saepe magistris,
 Quoque magis doleam, deteriore nota.
 Faecem, parce mihi, vestra regione reiectam,
 Cogor et invito moesta fovere sinu.
 Nam nec adest tanto iactata scientia plausu,
 Quae foret ingeniiis anteferenda meis.
 Et, mihi quo gravius metuam, docet improba vita,
 Esse hos foedatos religione pari.
 Hi mihi quae ructant tumida convitia bucca!
 Hoc est, cur illis pensio prima datur?
 Saevius est, mea quod corrumpi pignora cernam,
 Dum tenero iniciunt semina prava solo.“

Annival hathatósabb volt ezen erősen megbélyegző nyilatkozat, mivelhogy Révai a „Supplex Hungaria“ nevében az ifjú király figyelmét kéri ki az iránt, még pedig szinte felötlőleg hangzó bátorsággal, s igen világosan kinyilatkoztatja, mennyire veszélyeztetik azok az ifjabb nemzedék erkölcsseit is.

31. De nemcsak e tekintetben igen jelentős e felszólalása, hanem azért is, mert nemes hazafiúi érzettel mentegeté ebben egyszersmind a nemzet egy részének holmi szertelenkedéseit, melyek következtében az afféle külföldi selejt, miután utóbb fölöslegessé vált itt, boszúsan agyarkodott a magyarság ellen, nemcsak az utóbbi visszahatás miatt korholván azt, hanem régebbi fogatkozásait, sőt hajdani szellemi kiskorúságát is mint vad mivoltát gúnyolva, szinte kiengesztelhetlen dühhel hánytá rá becsmérléseit.

Nem kis mérvben hatásosak lehettek ezek szerint a nemzet értelmeseire Révai latin lyrájának 1792-diki hangzatai, t. i. azon két elegiája, melyek egyikével II. Lipót kora halálát gúnyolva, óvó célzattal figyelmeztet a balidók nyomasztó jelenségeire s gyöngéden fedi a honfiak egyenetlenkedését, — a másikon pedig a trónra lépő I. Ferencet az esdeklő Haza nevében figyel-

mezteti nemzetének némely égető sebeire s az irigység folytonos rágalmaira, kérve őt, hogy ezeket fékezze s amazokat orvosolja, egyszersmind engesztelőleg enyhítgeti a nemzet megszedült részének tévedéseit.) — Szigorúbb bírálóinak azonban némely fogas észrevételeik is voltak ezeknek egyik-másik részletére különösen a tekintetben, hogy hát vajjon ő nem járult-e szintén hozzá akaratlanul is a panaszolt bajok szaporításához? — Ilyeseket aztán utóbb eléggé búsan kellett tudomásul vennie.

32. Jelentősen hatályosítja főleg az ifjúság erkölcsi romlása miatt hangoztatott panaszait az, hogy már e tekintetben a hazai értelmiség közérzete is eléggé fölháborodva nyilatkozik.

Már József császár idejében mindegyre érzékenyebben tapasztaltak a szabadelvű nevelés és oktatás aggasztó eredményei.²⁾ Maga a császár is mindinkább kezdte belátni, hogy bizony már okvetetlenül szükséges a szabados elmének tágra eresztett gyep-lőjét különösen „az általános szabadságláz és szédelgés“ miatt³⁾ fokoként szorosabbra vonni. — Valamint egyebekben, úgy a közoktatás dolgában is sajnosan kellett éreznie eszményies intézményeinek tarthatatlanságát, habár mintegy görcsös ragaszkodással igyekezett következetes állhatatosságot bizonyítani. Fejére nőttek az ellenkező áramlat hullámai.

Mily sokat halomra döntöttek vagy elsöpörtek azok az erős akaratú autokrata alkotásaiból! — És mégis meunyi eleme maradt fönn még utóbb is annak a fajnak, melyet makacs célzatainak

1) „Si quid erat, quosdam quod devius abstulit error,
 Quo sat ego rerum turbine laesa fui:
 Pars certe potior mansit tamen integra vobis,
 Consilia et reliquis haec meliora dedit.

— — — — —
 Nec fuit hoc tantum scelus, ob quod tota notarer:
 Nam poteram multo vulnere iure queri.
 Et tamen, heu! laceror scriptis proscissa malignis:
 Heu! et livori nunc quoque quanta licent.
 Temporis en longe repetit fera facta remoti:

Nec pudet effrenem crimina ficta loqui.“ „Latina“ 138. l.

2) L. Pauler T. i. m. 264. l. a Kreil Antal bölcsészettanár elleni vizgátról; — s odább a 278. l. a következő részletet: „Még II. József életében az ifjúság közt elterjedt erkölcstelenség és vallástalanság miatti panaszok a kir. helyt. tanácsot arra indították, hogy az egyetemen és akademiákon a kötelező isteni tiszteletnek és egyházi szónoklatnak visszaállítását sürgesse. Ezen, az udv. cancellaria által is támogatott felterjesztés következtében, a fejedelem, habár az udv. tanulm. bizottság, és az államtanács több tagja ellenezte, megparancsolá, hogy — —“

3) Jelentős adat e tekintetben egyebek közt az is, a mit a császár 1789-ki dec. 8-án van Swietenhez intézett sajátkezü iratában — némely a jogtudori vitaköznél fölvetett főtélre vonatkozólag nagyobb óvatosságot ajánlva — jegyzett „Da jene Sätze — u. m. — bei dem gegenwärtigen ohnehin fast all gemeinen Schwindel für Freiheit und Unabhängigkeit eine dem Staat gefährliche Auslegung bilden.“ — (L. Pauler T. u. o. 236. l.)

megvalósítása, különösen a magyarság beolvasztása végett egy évtizeden át becsődíteni iparkodott! — Révainak főntebb idézett panaszai eléggé éreztetik, hogy még 1792-ben is mily sajnosan vívódtak nemzetünk jobbjai az „idegen tanítók“ szellemi szatócskodása miatt, kik álbecsű, kérkedékeny képzettségökkel háttérbe szoríthatták a hazai értelmiség kiválóbbjait is.

Mert úgy van az, hogy a nagyon is szemeskedő élelmesség vajmi könnyen kieszeli annak módját, miképen lehet kivált fejletlenebb viszonyok közt a talmi aranyt a valódinál is értékesebbként ragyogtatni. — Holmi olcsó szabadelvűsködéssel, ha kell, akár hazafiaskodással, vagy színleges magyarkodással is tetszelegve, mindig könnyen megejthetni nálunk még a kissé tanultabbak itéletét is. — Ilyetén fogással nem egy kártékony özöndék fészkelte s honosította már be magát nemzeti sarjadékunk romlására — s nem tapasztalva kellő rendreutasítást, még bitorkodásra is vetemedett.

Mennyiben sikerülhetett ilyesmi akkoron némely betódult vagy importált elemeknek hazai tudományos intézeteinkben: annak tüzetes kimutatása egyébutt lehet inkább helyén. — Itt feladatunkra nézve elég annak jelzése, hogy a josephinus szellem irányzata, — habár annak kegyeltjei közül a notorie selejtesebbeket 1790-ben a főzúdult közellenszenv távozásra készíteté, — még hazai legfőbb intézetünkől sem enyészett ki egy könnyen. Hívei más és más színben chamaeleonkodva folytatták odább is több tekintetben üdvtelennek bizonyult működéseiket. Ugy látszik, némileg a Bretschneider-féle törekvéseknek is maradtak még követői, hacsak kevésé föltetszően is.

De az effélék agyarkodásai miatt előbb oly mostoha faggatásokkal szomorítottak közül is találkoztak olyanok, kik aztán némi önérzettel mutatva rá a josephinismus balkövetkezményeire, melyeket eleve sejtván elleneztek volt, a fordulat után már ők is megkísérlették elveiknek érvényre emelését s a végett tőlök kitelhető tevékenységet is fejtettek ki.

Alig csodálható így, ha aztán a meglehetősen szöges ellenkezés holmi pártoskodást szült, mely némi machinatiókkal is iparkodott szándékait előnyösíteni. — Ezen küzdelem még huzamosan odább nyúlva, nem egy sajtáságos jelenséget fog időnkint fölvilantani.

33. Komolyan számba veendő okok követelték az iménti visszapillantást azon zilált viszonyok kútfőire, melyeknek ártalmas eredményeit vajmi súlyosan és sokképen sínlette meg nemzeti művelődésünk!

Miattok különösen a közoktatás ügye, mely már vidító lendületnek kezdett volt eredni, fölötébb össze kuszáltatván, emelkedés helyett inkább hanyatlott, sőt a reménylett üdvös siker

helyett többnyire áldástalan gyümölcsöket termett, — a mint ezt nyomban oly búsító események tanúsíták.

Nem csupán Révai föntebb idézett panaszainak jelentősége tűnik élénk azokból élesebb megvilágításban, hanem a hazai közérületnek ama balsikerű közoktatás ellen nyilvánított többrendbeli vádjai, olykor eléggé keserű feljajdulásai is¹⁾ erősebb megokolást nyernek ama meghasonlott viszonyoknak behatóbb vizsgálatából. — De meg a rohamosan fejlődő eseményeknek némely megrendítő jelenségei is alaposabban felfoghatók így, ha korábbi előzményeiket mintegy genetikus nyomozással vesszük szemügyre.

Már csak ama nagyjából jelzett adatok is meglehetősen észleltetik, mily igen kedvező ápolást nyertek ilyeseknek rügyei az önkényű hatalom felforgató intézkedései s olykor nagyon is tévesen választott közegei által.

Kiváltképen az ifjabb nemzedék képezéséhez fogott ez baljóslatú eszközökkel. Pedig ehhez különösen vérmes reményeket látzott fűzni. — De leelőbb is ez irányban kellett csalódásainak szomorú gyümölcsseit tapasztalnia.

34. Alighogy a nemzetünk iránt szíves hajlamú uralkodónó a közoktatásnak fokenkénti emelése végett oly korszaki becsű alapvetését megtette s annak lehetőleg átgondolt tervét megvalósítani kezdette, már nyomban mily veszélyeztető válság érte azt oly nyakra főre rögtönzött felforgatások által, melyek a nagylelkű alapító nemes célzatai iránt is megdöbbentő kegyelethiányt éreztettek!²⁾

Amde ugyancsak rá is vallották a visszatetsző következmények legott nevelés- és tanügyi reformjainak elítélését. Ama lázrohamos átalakítás után alig egy év múlva már felöltő jelenségekben mutatkoztak azoknak fanyar gyümölcssei, úgy, hogy a merész autokrata kénytelen volt már 1785-ben belátni, mennyire kigúnyolják a tények elméleti számításait.³⁾

Alaposabb lélektani felfogással előre is tudhatta volna, mily igen hajlamosak a kiskorú elmék arra, hogy a hirtelen tágitott fegyelem kedvezményeit mentül szabadosabb visszaélésekre használják fel.

De a meglepő concessióknál⁴⁾ még sokkal elkapatóbb vala az ő felforgató példaadása, mely a törvénytisztelet s hagyomány szentesítése kegyelet legmélyebb alapjait is megingatta s kiváltképen azidétt nagyon is azon hiedelemre szédíthette az idétlenebb fejeket, mintha csakugyan abból a hitetlenségből fogna már for-

¹⁾ L. Pauler T. i. m. 278. l.

²⁾ U. o. 184. s köv. ll.

³⁾ U. o. 278. l.

⁴⁾ U. o. 273. l., hol némely vallásos gyakorlatok eltörlése s a mulatozási engedélyek kitégítése mutatja a hevenyében hosszú pórásra eresztést.

rászolni az emberi jobblét, melyet a nyugati eszmefforrongás eget ostromló hősei mindegyre vakmerőbben tárogatának szét.

35. Már fentebb említők, hogy József császár irányzata lényegében forradalminak bélyegeztetett. Mint „szabad gondolkodót“ dicsőítették őt már uralkodása előtt. S gyökeres reformjaival, főleg egyház-politikai átalakításával nagyon is erősítette e hiedelmet. Habár aztán mindinkább visszariadt is az encyclopaedista törekvésektől; a hatalmi egységesítés végett elkövetett erőszakos praecipitatioi mégis inkább olyatén felforgató hősként tüntették föl. — Ilyesmire mutattak a történeti alapokkal merőben szakító újításai, néha a vallásos érzület devotiainak amúgy félvállról lenézése, olykor éles iróniával illette, ellenben az új bölcselések föltűnő előszeretettel ápolása,¹⁾ sőt ama kor izlése szerint ily szellemben a kegyelet tárgyairól is néha felötlő cynissal nyilatkozása, aztán meglehetősen conventiája még az olyan Blumauer-féle irodalom iránt is,²⁾ melynek frivolitása nemcsak a valáserkölcsei érzelmeket fonnyasztotta, hanem a társadalmi illemesség érzékét is tompította.

Magasztalói közül számosan alkalmasint még ócsárlóinál is inkább kétesítették a császár jobb érzületét az által, hogy némely drastikus élcmondatokban s adomákban csattanós elmeszikként terjesztgettek róla afféle nagyon is inyők szerinti nyilatkozatokat, minőket II. József olykor nem csak szóval, hanem írásban is ejtett volt a fejedelmi fenség rovására.³⁾

Olynemű elemekhez szító hajlamát gyanították egyebek közt, különösen nálunk, az a Bretschneider-féle egyéniségek iránti bizalma.⁴⁾ — Nem is épen kellett ilyesmiből sok arra, hogy a komolyabbakban az iránta való kegyeletet csökkentse, a léhakat pedig selejtes vagy balirányú gondolkodásukban erősítse. — Silyn ürgy is elég ilyeseknek, hogy azonnal magasb példaadásra hivatkozhasanak s megrovást érdemlő hajlamaikat érvekkel fedezgethessék, főleg oly időszakban, midőn az affélüket amúgyis mintegy közkeletűekké emel a korszellem rohamos áramlata.

Vajmi bajosan vethet aztán gátat az ilyesekből legott bőven áradó visszaéléseknek különösen az, ki tényleg is oly igen megindította a törvények s felsőbbbségi tekintélyek lerombolását! — Sajnosan kellett ezt tapasztalnia József császárnak nyomban ama nagy praecipitatioók után.⁵⁾

¹⁾ U. o. 260. l. — ²⁾ L. Révai M. élete. II. 30. l.

³⁾ Arneht Alfrednek Mária Terézia életét tárgyaló nagy művében és a II. Józsefről írt számos művekben nem kevés lehetett efféle. Pauler T. idézeteiben is fordul elő ilyesmi. (L. i. m. 259. 291—2. l.)

⁴⁾ Wurzbach Const. „Biogr. Lexicon“-a liberalis kiméletességgel tárgyalja ugyan Bretschneider jellemzését, mégis megvallja olykori túlzását a pietismus ostorozásában. (L. II. 141. l.)

⁵⁾ L. Pauler T. i. m. 278—9. l.

36. Nem igen lehetett így jelentős a sikere azon igyekvésének, melylyel némi tilalmak által már 1785-ben korlátozni kívánta különösen az ösztöndíjasok szabadosságát, aztán meg 1788-ban „az erkölcstelenség és fegyelem meglazulása miatti panaszok folytán“ az ifjúság kellőbb fékezése végett a hatóságokat véleményadásra felszólította.¹⁾ Mert odább még inkább növekedett annak rendetlenkedése. Tanúsítják ezt a császárnak azon intézkedései is, melyek már az előbb oly szabadelvűleg félrevetett vallási gyakorlatok némelyikét fölélesztetni parancsolák;²⁾ de még inkább vallják ezt a későbbi sajnós panaszok.³⁾

Valóban felöltő, hogy e közben a fennsőbb hatósági vélemények is miképen oszlottak meg a nagyfontosságú kérdések tárgyalásában.⁴⁾ Még a tényadatok megbírálásában is meglehetősen eltérők voltak a nézetek. A Bécsben tanakodók nem látták a panaszolt bajokat oly súlyosaknak, mint az itthoni megfigyelők.⁵⁾ Meglehet, hogy az országos sérelmek miatti remonstratiók közt a tanügy ellen hangoztatott panaszokat is reactionarius törekvésekül gyanusíták.

Elképzelhető, hogy a nemzeti visszahatás növekedtével még inkább fogyatkozott a „kalapos király“ rendeleteinek hatása. — Kedvezőbb körülmények közt sem igen könnyű szilárd tekintélyt rövid idő alatt szerezni, különösen a tekintély valódi alapjainak oly annyira erőszakos fölbontása után. — Oly baljóslatú constellatiók idején pedig sokkal kevésbbé.

Sajnálatra méltó habozás volt az, a mit a folyton tevékeny fejedelem az ifjúságnak az ő sajátos felfogása szerinti célszerűbb képeztetése végett, mintegy kapkodva megkísérelt. — Egyebek közt a felsőbb tanintézetek székhelyeinek változtatásai láttatnak ilyesmit.⁶⁾

Ugy látszik azon szándékával utóbb mindinkább felhagyott, hogy a főbb iskolákat külföldi tanítókkal „megrakja.“⁷⁾ Valami különösen jelentősebbek úgy sem igen vállalkoztak a nem épen fényesen díjazott, meg egyébként is bajos helyzetű tanszékekre.⁸⁾ Sőt már a honosakban is észrevehetőleg fogyatkozni látszott a tanárságra való pályázási vágy, úgy, hogy holmi kecsegtető címekkel igyekeztek arra buzdítani,⁹⁾ nehogy különösen a vidéki

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 281. 303. l.

⁴⁾ U. o. 278—90. l.

⁵⁾ L. Pauler T. i. m. 280. l.

⁶⁾ U. o. 284. s. köv. II.

⁷⁾ Dugonics A „Följegyzései“-ben írja, hogy „universitásunkat kezdette megrakni Németországból ide küldött német professorokkal.“ — Azonban nem nem említi, hogy aztán folytatta is ezt a törekvést.

⁸⁾ L. Pauler T. i. m. 252. 260. l.

⁹⁾ U. o. 250. l.

tanintézetek a tanerők hiánya miatt nagyon elsilányuljanak, — amint hogy néhutt különösen a kisvárosi gymnasiumokban csakugyan mutatkoztak is már illetén hiányosságok.

37. Felöltő tanúságait vallják az elvi következetlenségnek azon felsőbb helyről kelt intézvények, melyek illetén fogatkozások miatt nyomós kifogásokat tesznek oly testület ellen, melynek nemcsak ily bajok orvoslása végetti kérelmeit visszautasíták, hanem annak minél ziláltabb állapotba jutását éveken át fönnenről többféle kuszáló intézkedésekkel ugyancsak sajnálatosan idézték elő.

A kegyes tanító rend egy-egy irattárának azon korról szóló documentumai valóban sajtáságosan meglepő adatokat tárnak föl a tekintetben, hogy a korszerűvé átalakítás és jobb karba helyezés ürügylésével minő felbomlasztó rendeletek menesztettek felsőbb helyről II. József uralkodása folytán ezen utóbb már csak egyedül tengődött szerzetes rendhez, hogy végelgyöngülésig satnyítva kénytelen legyen ez is így vagy amúgy megszűnni.

Ezen elnyomorításnak körülményesebb tárgyalása másutt lesz inkább helyén. Itt a szóban forgó ügy igényéhez képest csak is mellékesen reflectálhatunk némileg illetén viszontagságaira. Mert habár előbb valóban különös felfogású tervezet szerinti átídomíttatását híresztelték Bécsből, aztán meg 1786-ban már a teljesen eltöröltetése iránti elhatározást is rebesgették az intéző körök tényezői:¹⁾ még is aztán nem sokára, miután az ilykép sorvadozásra kényszerített testület, mely fogatkozásának új erőkkkel való pótlásában is meggátoltatott, iskoláinak ellátását kellőleg nem teljesíthette, oly követelményekkel faggatták azt, mintha valami jelentős kedvezményekkel segítették volna elő hivatási feladatának célszerű megoldásában.²⁾

Megemlíthetjük még az imént érintettekre vonatkozólag, hogy azon búsító tapasztalatok nyomán, melyek a hazai ifjúságnak szellemi elsivárulását mind aggasztóbb mérvben éreztették s e miatt a valláserköcsi fegyelemnek lehetőleg fölélesztését mindigre hatályosabban sürgeték, a felsőbb helyről kelt intézvények fokonként élénkebb érdeklődést láttatnak az iránt, hogy ez a nevelő tanítással hivatási feladatkép foglalkozó szerzetes intézet előbbi kétes állapotából kiemelve, sajnosan megfogyatkozott szervezeti életét újra felüdíthesse.³⁾

38. Valóban eszméltető tanúságokat tartalmaznak a helyett. tanácstól ez érdemben kelt intímatumok, melyekről odább lesz kissé részletesebb említésünk. — De előbb rendén valónak látjuk némileg behatóbban jelezni azon kifogásokat, melyek a josephinus

1) L. Protocollum Provinciae Schol. Piar. Hung. Nro 17. de anno 1785. p. 40.

2) U. o. de anno 1788. 88 s kőv. 11.

3) U. o. 89. s kőv. 11.

irányzatú oktatás eredményét valóban szomorú megvilágításban tüntetik elő.

József császár uralkodása vége felé mindegyre hatályosabban nyilatkoztak már ilyesek. Több rendbeli e nemű panaszok közül némi mutatóványként érintünk holmit azokból, a miket Szuhányi Ferenc¹⁾ 1789-ben a naturalisták vagyis erős lelkeké-ként dicsekvő felvilágosultak véleményeinek cáfolása végett közzétett dialogusainak előbeszédében főlemlt.²⁾ „Az ifjúság — úgy mond, — egykoron különös dicséretnek tartotta azt, hogy az igaz tudományhoz csatolja az erkölcsi épséget. S hogy erre képes lehessen nemcsak otthon, hanem az iskolákban is figyelmesen meghallgatta a buzdításokat, s azok nyomán igyekezett életét a tisztesség törvényei szerint intézni; úgy aztán mind erkölcsi, mind értelmi tekintetben megfelelt a szülők váráhozásának. Most pedig számosaknak erkölcsi bukás felé rohanását vagyunk kénytelenek siratni, s vajha e síránkozásunkkal megörvosolhatnók fájdalmunkat!“³⁾

Aztán odább azt hozza fel e veszélyek okául, hogy némelyeknek vélekedése szerint az látszik a tudományosságban előkelőbbnek, a ki az Isten létét, lélek halhatatlanságát és a kinyilatkoztatott vallást kétségbe vonni nem átalja.⁴⁾ — E bajnak forrásul pedig az olyan újabb könyveket vádolja, minők kiadásában a titkos könyvsajtók sürgőldnek. — Amily vaktában olvastatnak az ilyenek, szintoly mohón szíják belőlök a megfontolatlanok a tévesztő eszméket,⁵⁾ Ez oknál fogva főleg az ifjúságnak jobb érzületre terelése végett írja a „naturalisták véleményeinek cáfolására célzó dialogusait,“ melyekben Theophilust és Cosmophilust beszélteti társalgólag a pro és contra vélemények képviselőiként.

¹⁾ Ex-jezuita, volt tanár, aztán a kassai kir. akadémiában aligazgató, később pankotai apát.

²⁾ L. „Dialogi quibus Naturalistarum seu fortium spirituum virorum opiniones variis de rebus, iisque oppositae sententiae referuntur a Francisco Xav. Szuhányi. Cassoviae. 1789.“

³⁾ „Ea erant olim tempora, ut juvenus nihil perinde laudi duxerit, atque veram scientiam pari morum integritati jungere, cuius ut compos redderetur, non domi duntaxat; sed in publicis quoque scholis institutorum monita avidis auribus excipere haud intermisit, quin plena adhortantium vocibus vitam ad omnes honesti, decorique leges exigere est adnisa; quo factum est, ut parentum de se conceptam spem virtutiibus juxta, atque vario doctrinarum genere aluerit semper, vixque repertus est quispiam, qui expectationi non responderit; nunc vero multorum praecipites ire mores lugemus, et utinam lugendo dolori mederemur!“

⁴⁾ „Is enim nonnullorum opinione caeteris scientia praestare videtur, qui Dei existentiam, religionem revelatam, animae immortalitatem, multaque alia veritatis innixa in dubium, ac crísim vocare non erubescit.“

⁵⁾ „Causam tanti mali si penitus inspiciamus, haud dubie non alia est, quam novorum librorum, in quibus edendis occulta praela desudant, lectio, qui ut temere volvuntur, non secus avide ex iis errores imbibuntur —“

Szuhányi Ferencnek illetén nyilatkozata magában véve is nyom valamit a latban. Miut a tanügy egyik veterán tényezője, ki ily érdemeinél fogva a kassai akademia igazgatójául működött, eléggé bő tapasztalatból meríthette meggyőződését, s hogy ez mennyire áthatotta lelkét, még odább is tanusította szintily irányú irodalmi eszméltetésekkel.¹⁾ — De meg több rendbeli rokon szellemü nyilatkozat is bizonyítja, hogy ő nem csupán subiectiv nézeteinek adott kifejezést.

39. József császár közoktatási reformjait illetőleg komoly figyelmet érdemel Fejér Györgynek mint kortanunak nyilatkozata. Kiváltképen a tudomány-egyetemre vonatkozva, ennek történetét tárgyaló művében egyéb adatok mellett még azon időbeli saját tapasztalataira is hivatkozván nyíltan vallja, hogy József császár célzatai sikertelenek voltak. „*Intentiones Augusti — meo met novi experimento — successu caruerunt.*“²⁾ Különösen a tudományos ismeretek előadását jellemezve némely részletes tanuságokkal is nyomósítja ezen állítását.³⁾

Pauler T. pedig a levéltári iratok tetemes mennyiségét átvizsgálva, már jóval emelkedettebb álláspontból tekint vissza azon nagy sűrűségű tevékenységre. Mondhatni, államférfiúi bölcs mérséklettel s az obiectiv felfogás nyugodtságával szemlélve annak változatait, elfogulatlanul szólaltatja az azokról jegyzett hivatalos ténykedési actákat.⁴⁾ De ezekből így is jóformán szintazon resultatum vehető ki, hogy az oly hevenyészve átalakított közoktatás tudományos tekintetben sem igen eredményezhetett valami nagyon jelentős előhaladást, erkölcsi tekintetben pedig fölöttebb káros következményeket idézett elő főleg az által, hogy a fejedelem pártolta szabadelvűsködésnek épen a legártalmasb balirányzatai felé szédíté a kiskorúságot. Mert találkoztak meglehetőss számmal a tanárok közt is olyanok, kik a korszellem rosszabbik áramlatától elkapatva, részint a fehérsőbb kegynek kiérdemlésére, részint az alantabbi olcsó népszerűségnek kivívhatására számítván, mintegy kacérkodólag tetszelegtek oly tanok pöngetésével, melyek inkább félreértve, mint alaposan megértve az ifjúságot hova további elszilajodásra készíteték.

1) Egyebek közt említhető itt még kiadott művei közül az „*Origo et progressus ruinae regnorum. Cassoviae 1792.*”, — különösen pedig a „*Considerationes probi et sinceri patriae civis super causis. quae juvenum mores corumpunt, eosque communi Societati noxios reddunt. Cassoviae 1793.*” 8. (L. Stoeger Joannis Scriptorum Soc. Jesu. Viennae 1856. 358. l. — Egri emlékkönyv Bartakovics B. félszázados jubileumára. Eger, 1865. 288. l.

2) L. Fejér György „*Historia Academiae scient. Pazmaniae. Budae. 1835.*” 126. l.

3) U. o. 127.

4) L. Pauler T. „*A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története* Bpest. 1880.“

Érezhető volt ez úgy a társadalmi, valamint a családi életben is. Itt mint amott az idősbek, sőt szülők s előljárók iránti kegyelet-hiány és dac, törvényszegés és különféle garázdaságok által tanúsítá az ifjabb nemzedék mindinkább vérszemet kapó elfajulását.

40. Ily búsító tapasztalatok növelték a közérzetnek mind-egyre keserűbb feljajdulásait.

Efféle jelenségekről vett tudomása, meg a nemzeti visszahátas fokozódása miatti tünődése bírhatta a fejedelmet arra, hogy nemsokára alábbhagyott tanügyi rohamos átalakításaival, különösen nem folytatta a főbb intézeteknek holmi kétes értékű külföldi tanerőkkel való ellátását. — Egyébként már előbb is azon véleménynek adott volt kifejezést, főképen az egyetemre vonatkozólag, hogy az ily intézet lendítése „nem a tanárok számától függ, hanem azok jeles tulajdonságaitól, minthogy pedig ilyenekkel kevesen bírnak, nem számuk szaporítására, hanem kevesbítésére kell törekedni.“¹⁾ Lehet, hogy a nyugdíjazási költség megkiméltése leginkább visszatartá²⁾ őt olyas kimustrálástól, mint aminőt 1784-ben különben is oly visszatetsző eredménnyel hevenyészett volt.

„II. Lipót alatt — írja Pauler T. — még erélyesebben és hangosabban ismétlődtek a panaszok, melyek a közoktatásnak és nevelésnek a vallásosságra és erkölcsiségre nézve veszélyes iránya és annak káros következményei fölött már II. József uralkodása utolsó éveiben támadtak.“³⁾

Mennyire általánosakká válhattak ezek, észlelhetni Szluha Györgynek „Puncta et animadversiones — —“ című művéből.⁴⁾ — „Minden rendű s rangú családtyák sohajtozását s panaszolkodását hallhatni — u. m. — kik a magyar ifjúságnak és fiaiknak majd tudatlanságát, majd feslett erkölceit siratják úgy annyira, hogy mindegyik vármegye utasításul adta követeinek, hogy e bajnak, vagy is az ifjúság rossz nevelésének néminemű orvoslását határozza el az ország.“⁵⁾

1) U. o. 249. l.

2) U. o. 252. l.

3) U. o. 303. l.

4) Ennek teljes címe ez: „Puncta et animadversiones pro rei litterariae per Regnum Hung. emendatione et meliori Catholicarum Scholarum institutione. Budae. 1790. 8° 67 l. — Szerzője Szluha György Demeter, ki Brüstle József szerint (l. Recensio Cleri dioec. Quinque ecclesiensis 1880. IV. 324—7. l.) előbb paulinus volt, aztán Nagyváradon tanárkodott, (hol Révainak is collegája volt) 1792. Szegzárdi plébános, utóbb apát † 1820.) Wurzbach Biogr. lexicona tévedésnek állítja, hogy Szluha György Demeter ugyanazon egyének tartassék, de Brüstle hitelesb adatai, sőt Szluha végrendelete szerint mégis úgy van.

5) „Omnium ordinum et statuum, patrum familias, gemitus et lamenta audiuntur, iuventutis hungaricae filiorumque suorum iam ruditatem, iam dissolutos mores deflentium, adeo ut quilibet Comitatus in instructione Ablegatis suis dederit, ut huic malo, seu malae iuventutis educationi remedium aliquod per regnum statuatur.“ (U. o. 29. l.)

Volt azonban olyan is, ki nemcsak hogy nagyon exaggerálnak vélte a bajnak ily nagyítását, hanem alkalmasint igen találva érezvén magát az afféle megrovásokban, visszatorló irattal lépett ki ellene.¹⁾ De a tényadatok, kiváltképen az előkelőbb városokból, csakugyan többnyire elég nyomósan igazolják a súlyosbított panaszokat.

41. Valóban jelentős mozgalom indult meg különösen némely vármegyékben a tapasztalt erkölcsi körtünetek lényegesebb okainak kipuhatólása végett. — S nem sok kellett ahhoz, hogy ezek fészket különösen a főbb iskolákban leljék föl. Ugyanis a vallás-erkölcsi érzetet nélkülözö szertelen insolentia s bitorkodás délceg hősei főleg az új fölvilágosodás tanaira hivatkoztak, melyek feladata minden kitelhető módon „küzdenni a hagyományos elfogultság s vakhittú jámborkodás ellen.“ — Kiváltképen „az újabb bölcsélet fennen magasztalt eszméi“ nevében látszottak merész antagonizmust képezni azok ellenében is, kik iránt legbensőbb hálával s kegyelettel tartozának.

E nemű jelenségek leginkább a philosophiát tárgyaló tanárok ellen keltettek gyanut. S ennek következtében különösen „Pozsonymegye rendei kevéssel II. József halála után — írja Pauler T. — az ifjúság erkölcsi romlottsága ellen szót emelvén, azt leginkább némely tanárok vallástalan tanításának tulajdonították, azoknak elmozdítását és nemes honfiak által való helyettesítését kérték. Névszerint Kreil Antalt a bölcsészet egyetemi tanárát vádolták.“²⁾

A vád pontjainak s az ellene indított szigorú vizsgálatnak előadását mellözve s e végett Pauler T. művére utalva, csak azt jegyezzük itt meg, hogy Kreil az ő „védiratában alkalmazásánál nyert azon utasítására hivatkozott, hogy a bölcsészetet ne dogmatikailag, hanem történeti kritikai módszer szerint adja elő, s olyan elveket tanítson, melyek minden vallásnak egyiránt megfelelőek; szorítókozzék arra, a mi a természetes észből bebizonyítható, a többire nézve a kinyilatkoztatásra utaljon. Hivatkozott arra, hogy ugyanazon elveket a bécsi, prágai, salzburgi, göttingai, jenai, lipcsei egyetemeken tanítják, azok Feder, Ulrich, Plattner, Kant stb. munkáiból merítvék, a vallásra nézve összhangozó Fleury, Huetius, Dalham, Antonius Genuensis, Weiss Ulrik katolikus írók állításaival; hivatkozott továbbá a kar igazgatójára Makó Pálra, ki vizsgáin jelen volt. Chiolich és Prandthuber (theologiai tanárok) észrevételeire élesebben nyilatkozván, azok ellenészrevételeiket adták be.“³⁾

1) Ilyen egy névtelennek meglehetősen cynismussal írt gúnyirata e címmel: „Prodromus in librum cui titulus: Vanitas somniorum novi rei literariae Reformatoris Demetrii Szluha Monachi, vigilantium interpretationibus illustrata.“

2) L. Pauler T. i. m. 264. l.

3) A Kreil iratainak átvizsgálásával megbízott 5 tanár közül a többi u. m.

42. Érdekes tényadatként említhetjük föl ezek után a fensőbb hatóságoknak ez ügyben különböző nézeteit. — Ugyanis „a kir. helytt. tanács az eléje felterjesztett vizsgálati iratok nyomán elismerte, hogy Kreil az ellene emelt vádként 4 tételbe foglalt tanok egyikét sem tanította; de az észszerű hittanban némely állítását aggályosnak, módszerét skeptikainak találván, a szüléknek alapos aggodalmainál fogva a tanítás sikeres folytatására alkalmatlannak, és annál fogva elmozdítandónak véleményezte; azt a panaszok megszüntetésére, az elkeseredett kedélyek megnyugtatóására, és az egyetem iránti bizalomnak helyreállítására szükségesnek állította.“ — Mennyire enyhébb volt ennél az udvari cancellária ítélete! Ott gr. Mailáth alcancellár és 5 tanácsos a helytt. tanács javaslatát pártolták: míg gr. Pálffy cancellár 8 tanácsossal, tehát a többség ellenkező véleménynyel volt, és miután bebizonyult, hogy Kreil a kérdéses tételeket nem tanította, a történelmi-kritikai módszer neki vétkeül nem tulajdonítható, tanítványainak évről évre növekedő száma bizalmatlanságra a szülék részéről nem mutat; a karnak igazgatója Makó apát exjezsuita a vizsgákon mitsem tapasztalt, mi aggodalomra okot szolgáltatathatna, a nevezett tanárt nem tartotta elmozdítandónak, hanem csak óvatosságra intendőnek és utasítandónak, hogy iratait Makóval közölje, ez időről időre váratlanul leckéit látogassa, a félév végén pedig tanításáról tüzetes jelentést tegyen.“

Végül majdnem teljesen eloszlattatott a vád érvénye a legfelsőbb helyen. Ugyanis „a felség lényegében elfogadta a többség javaslatát, de mivel Kreil a bepanaszolt tételek egyikét sem tanította, megintését és Makó ellenőrzését is mellőzendőnek ítélte és őt csak arra figyelmeztetni rendelte, hogy a vallásra vonatkozó tárgyaknál az egymással ellenkező érvek előadása után az igaznak tartandó tételt határozottan fejezze ki. Pozsony vármegeyének a legfelsőbb roszalás jelentetett ki, hogy általában ismeretes jeles tanárt (allgemein bekannnten und geschickten Lehrer) kellő tudomás megszerzése előtt oly súlyos vádakkal alaptalanul illette.“¹⁾

Ezen ügy tehát akkoron az izgalmas 1790-dik évnek ápril-
okt. hónapjaiban ilyetén módon intéztetett el. Mintegy fél decen-

Stuhr, Rác és Nitray, a vádpontokat alaptalanoknak találták, de Chiolich a theol. moralis tanára több aggályos és vallásellenes tételt talált azokban és Kreilt mind a csodák, mind az Isten létének bizonyításában mutatkozó scepticismussal vádolta, míg ellenkezőleg Rác a scepticismusnak semmi nyomát sem találta. — A tanulók iratainak vizsgálatával megbízott 4 tanár ezekben sem lelte a 4 vádpont tartalmának nyomát, de Chiolich ezen iratok által is igazoltnak látta említett véleményét, nézetében Prandthuber és Horvát Iván is osztozkodtak. Az ifjak kihallgatása sem eredményezett terhelő vádat Kreil ellen. Csak 2 hittanuló adott némi kétes feleletet. (L. Pauler T. i. m. 265. l.)

¹⁾ Pauler T. u. o. 266–7. l.

nium mulva azonban az elkomorultabb közviszonyok miatt már valami más felfogás nyilvánult onnan felülről az affelé skeptikus elvekről, mint a minők itt a kérdéses vizsgálat tárgyát képezték!

43. A következmények jelentősége majd nyomósabban megokolja annak idején azt, hogy már itt ennyiben jelzendőknek véltük azon véleményi differentiákat, melyekből aztán odább némely igen gyanussá vált szövetkezésnek holmi bensőbb indító okai fejledeztek. — De meg valamelyes közelebbi csöndes mozgalmaknak némi megvilágítására is szolgálnak ezen előzmények.

A Kreil tanítása ellen formulázott vádpontok bebizonyítása nem sikerült ugyan, mert egyebek közt még hallgatói is az ő részére tőnek tanuságot, két hittanuló kivételével, kik theologiai szempontból némi kétes feleleteket adtak: ¹⁾ azonban az ifjúság téves irányzását panaszló aggodalmak nem lehettek valami különös megnyugvást; mert majdnem országszerte sürgették a hazafiak a közoktatási hiányok orvoslását.

„Panaszainak gyökeres orvoslását, óhajainak teljesítését a nemzet az országos választmány munkálatától, annak szellemében létesítendő reformoktól várta,“ ²⁾ miután II-ik Lipót a sürgető közóhajtás következtében „az országos választmány tanulmányi munkálatának elkészültéig, a teréziai tanulmányi rendtartást újra megerősítette, intézkedéseinek foganatosítását meghagyta.“ ³⁾

Minő mozgalmat keltettek a nemzet illetén óhajtásai: kiviláglik azokból, a miket Pauler T. i. m. odább felsorol különösen az egyetem székhelye végett megeredt tanakodásokról. „Az országos választmány javaslatának — u. m. — és a legfelsőbb elhatározásnak híre elterjedvén, és a közoktatási ügynek fontosságát a külföldi események, különösen a francia forradalom rémjelenetei, melyeket sokan a terjedő téveszmék hatályának tulajdonítottak, mindinkább feltüntetvén, megindult az országos mozgalom az előlegesen elintézendő tanulmányi ügyekre, nevezetesen az egyetem székhelyének kérdésére nézve is, mely elődeink élénk érdeklődésének az egyetem iránt, melyet Békés vármegye a nemzet szent letéteményének (sacrum nationis depositum) mondott, kétségtelen bizonyítékául szolgál.“ ⁴⁾

44. Nem csak a szabadabb irányzatú bölselet gyanusítottott ezek szerint az ifjúság romlásának okául, hanem a népesebb városok társadalmi fesledezése is szorongásba ejtette a vidéki atyákat, alkalmasint azért, hogy azoknak heterogen elemei közt mindinkább elharapózni látszott azon mind erkölcsi, mind politikai

¹⁾ L. Pauler T. u. o. 265. l.

²⁾ U. o. 304. l.

³⁾ U. o. 303. l.

⁴⁾ U. o. 306. l.

tekintetben ártalmas irányú érzület, melyet a külföldi irodalom termékei már évek óta lázítólag szítogattak.

Ilyeseket aztán a skeptikus szellemű tanoknak még oly gyöngéd lebbentgetése is könnyen izgathatott féktelenkedésekre. — Gyülékony anyag bőven találkozott a kedélyekben. — Az idélen korok bódítását is már sok káros előzmény sietteté évek során át. Meg hisz már a hazai irodalom is tetemes mennyiségét ömledezteté az oly eszméknek, melyek ama búsító közviszonyokhoz képest mindegyre baljóslatúbbaknak látszottak úgy, hogy a jövőt sejtő honfiak fölöttébb szükségesnek érezték azoktól óvni a szédlékeny elméket, főleg a tanuló ifjúságot.

E nemű célzattal írta a többi közt Szuhányi Ferenc fön-
tebb említett műveit¹⁾ s a hírneves egyházi szónok Alexovics Vazul, később egyetemi hitszónok²⁾ „a könyvek szabados olvasásáról“ szóló munkáját, melynek már előbeszédében jelezi táborozási szándékát „a z új módi fél-Philosofusok, és Tudós-kák“ s még inkább „a semmi-hitű szabad-lelkek“ ellen, kikkel — u. m. — „mostanság tele az Országunk.“³⁾

45. Ily aggályos szellemi viszonyok fejlődésekor alig csodálható, ha a skepticismus vagy kriticismus új tanainak bármily kiméletes terjesztése is felötlően biztatónak látszott azon merészebb eszmék felé, melyek már is vészterhes eredményűek valának Franciaországban.

Lehet, hogy Kreil, — mint a szabadelvű gondolkodás híve,⁴⁾ kit József császár épen ama lázas átalakítása évében szállíttatott be külföldről németesítő célzatainak előmozdítójául és tán ezért különös kedvezménynyel is tekintélyesítettett,⁵⁾ — hatásosabb népszerűsége szerttevé végett olyképen tetszelgett hallgatói előtt az új bölcelet tárgyalásával, hogy az ifjúság csakugyan bátorodást merített azokból olynemű vélekedésekre, melyek szabadosabb hajlamainak mindinkábbí tágulását eredményezték. — Kiskorú elmék egyébkor is főleg azon vannak, hogy a félhomályú tanokból az alanyiséguknak mentől kedvezőbbet értelmezzék ki; a fenhéjázó tudománynak inkább füstjén, semmint fényén kapkodnak.

Pécsett, hol Deling János szintén Kant bölceletét fejtegette,⁶⁾ még terhelőbb vádak keletkeztek utóbb a skepticismus-

¹⁾ L. föntebb 274—5. l.

²⁾ L. Pauler T. i. m. 429. l.

³⁾ „A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely. Pest, 1792. Előbeszéd, 3. 5. l.

⁴⁾ L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880. 404. l. — Pauler T. i. m. 396. l.

⁵⁾ Alkalmasint felsőbbi kívánatra történt, hogy Kreil Antal, Werthes Frigyes és Schwartner Márton tiszteletbeli tudorokká lettek 1784. (L. Pauler T. i. m. 248. l.)

⁶⁾ L. Pauler T. i. m. 350—1. l.

féle tanok ellen, melyeknek botrányos következményei aztán még keserűbb indignatiót támasztottak a Kant-féle bölcsélet ellen. De erről odább lesz helyén szólnunk.

Kreilt illetőleg valószínű, hogy a nemzeti visszahatás hevélete tán annnyival élesebben formulázta ellene a vád-pontokat, minthogy a germanizálás közegéül vélte őt importálnak, ki aztán hogy még a császár kimulta után is itt maradhasson, minden tőle kitelhető alkalmazkodással igyekezett rokonszenvezést kivívni.

Ilyesmit gyaníttatnak azon többrendbeli adhaesiók, melyek ügye iránt többnyire kedvezőleg nyilatkoztak. S hogy ez oly enyhe elintézészt nyert fensőbb helyen, ahhoz talán azon incidens is járulhatott némi részben, hogy a külföldi lapok olyatén erős hangú nyilatkozatokat szólatattak legott a nemzeti visszahatás zajlásakor a többi közt különösen Kreil professornak Pozsony vármegyje általi vádoltatása ellen, mint ahogy ezt annak idején a „Hadi történetek“ közléseiből idéztük volt.¹⁾

46. Kreilt, ki már e vita folytán éles megrovással torolta vissza különösen az említett két theologiai tanárnak ellene szóló nyilatkozatait, ügyének diadala alkalmasint hathatósan bátoríthatta utóbb arra, hogy állásában való megszilárdulás végett mindenkép igyekezzék olyanokat besegíteni az egyetembe, kik vele rokon szelleműek, s mint ilyenek küzdő társai lesznek megrovói ellen.

Ebből következethető, hogy különösen ő is élénken buzgózkodott Schediust a széptani tanszék elnyerésére segíteni. Meglehet, hogy elvtársaival együtt némi befolyást gyakorolt e végett az udvari cancellaria némely tagjaira is, hol aztán oly intézkedések tétettek, melyeknél fogva Schediusnak pályázata sikert arathatott.

Amúgy is kedvözött neki a viszonyok alakulása.

Kreilnek Schediussal való igen bizalmas barátságát több rendbeli viszonylatuk tanusítja, különösen pedig azon tetemes mennyiségű levelezése, mely a magy. tud. akademia levéltárában lelhető.²⁾

Kreil, kit Révai „fél lutheranus“-nak jelez főntebb már ismételten is említett levelében,³⁾ annál inkább serénykedhetett

1) L. Révai M. élete. III. 302. l. Hohenlohe hgnő szül. Reviczky Judit közleménye a „Hadi történetek“ II. 765—6. l.

2) E levelei, szám szerint 40 darab, Schediushoz 1796—1802-ig Bécsből írvák, tartalmuk átlag véve bizalmas közlések tudományos, gyakran bibliographiai s bibliophil ügyekről, közben némely hazai tudósainkról is érdeklődőleg emlékezik. Tüzetesebb áttanulmányozásuk, mi azonban fölöttébb apró betűi miatt nem épen könnyű feladat, alkalmasint érdemes dolog lehetne az akkori kulturai s tudományos viszonyok földerítésére. — Több hazai és külföldi nevezetes férfiak levelei is vannak ugyanott Schediushoz, melyekből szintén érdekes adatok méríthetők ama kor illusztrálásához.

3) L. Painterhez 1795. febr. 24-én kelt levelét.

Schedius mellett, minthogy Szerdahelyi György A. hathatós buzgalommal iparkodott Tóth Farkast, egykori rendtársát s ekkoron a budai főgymnasiumban a humaniorák idősbik tanárát, a széptannak egyetemi tanszékébe juttatni, azon tanszékbe, melyen ő, mint az aesthetikának hazánkban első lendítője, évtizeden át elismert buzgalommal és sikerrel működött volt s melyről, mint említők, ¹⁾ 1784-ben ama jezuita-ellenes törekvések következtében némi promotio ürügylésével tétetett a budai főgymnasium igazgatójává, csakhogy helyébe a protestans német Werthes Frigyes mint a germanizálás közege helyeztethessék, ki aztán nem valami jelentős sikerrel működvén ²⁾ 1790-ben betegség ürügye alatt arról lemondott s hazájába visszatért. ³⁾

47. Szerdahelyi ily praecedensek után igen jogosultnak hihette azon igyekvését, melylyel a vezetése alatti gymnasiumnak azt a jó tanárát, ki már különben is huzamos idő óta foglalkozik vala a classikusok értelmezésével s kit jelleme és tanítói minőségére nézve is kifogástalannak ismert, ily érdemei tekintetéből mindenkép elősegíteni iparkodott. — Jó lélekkel vélte ezt tehetni, sőt mintegy erkölcsi kötelességének is tarthatta ily buzgózkodását főleg azon közoktatási érdekből, melyet a föntebb érintett panaszok oly nyomósan megokolnak. ⁴⁾

A mint a helytt. tanács felterjesztéséből látható, nem is volt sikertelen Szerdahelyi György szives ajánlata. Mert a Consilium jun. 10-én kelt 10,273 sz. felterjesztésében a 8 folyamodó közül ⁵⁾ első helyen ajánlotta Tóth Farkast, mint olyant, ki az aesthetika tanszékét akár mindjárt is betölthetné.

A többi folyamodót is szép ajánlattal terjeszté föl, és különösen a 3-ik helyen fölterjesztett Révai Miklósról főlemlíti, hogy őt a győri püspök bizonyítványa s felsorolt művei a széptani kathedrára mindenkép méltónak mutatják (pro hacce cathedra aestheticae omnino dignum esse ostendunt. ⁶⁾) De mint a candidatio sorozata és Tóth Farkasnak azon különös ajánltatása mutatja, főleg ezt kívánta kineveztetni, úgymint ki már azonnal be-

1) L. föntebb 72. l. — Pauler T. i. m. 260. l.

2) Erről Fejér György mint hallgatója a „Historia Academiae Scient. Pazmaniae“ művében (l. 128. l.) ezt jegyzi: „Clemens Werthes Aestheticam ad calamum dictaverat, authores vero classicos interpretatus germanice, miserando cum profectu. Linguae graecae studium a tempore virorum Soc. J. intermissum fuerat adeo, ut duo nonnisi nostrum Iliadem noverimus interpretari.“

3) L. Pauler T. i. m. 260. l.

4) Megjegyzendő, hogy a felsőbb helyről adott utasítás is arra nézve, hogy mire legyen főleg tekintet a tanárok candidatiójában az erkölcsi minőséget teszi első helyre, így sorolván fel a kellékeket: „1. Mores. 2. Graeca et patria lingua. 3. Opera. 4. Aesthetikai művek ismerete. 5. A tanügyi érdemek.“

5) Név szerint: Tóth Farkas, Katancsics Péter, Révai Miklós, Nagyváti János, Schedius Lajos, Belnay György, Rájnis József, Bacsnányi János.

6) 2-ik helyre Katancsics Péter jelöltetett; Schedius pedig 5-ik helyre.

tölthetné azon tanszéket, melyen Werthes távozta után pótlóként Gabelhoffer Gyula osztrák piarista tanítója vala az aesthetikát.¹⁾

48. Boszús ellenhatásra készítette a „szabadelvűek“-et a Szerdahelyi György buzgózkodásának tulajdonított illetén eredmény. Nagyon megütődtek azon, hogy az első helyen ex-jezuitát ajánlott a helytt. tanács. a 2-dikon sz. Ferencrendit, 3-dikon kegyes-tanítórendit, és midőn a szerzetes férfiak ilykép előnyösítették, az, a kiért ők különösen érdeklődtek, t. i. Schedius csakis az 5. helyre tétetett. Elég korán tudomásul vevén ezt, úgy látszik, legott hozzáfogtak a kedvezetlen candidatio érvénytelenítéséhez. Nem is igen került az valami különös erőfeszítésbe. Ott fenn Bécsben, amint Kreil ügyének elintézéséből, meg egyebekből is látható, igényöknek eléggé hathatós pártolást nyerhettek. — Még folyton lenge-dezett ott a Józsefkori áramlatnak meglehetősen quantuma.²⁾

Miért s mi okból, nem tudható, de mint Révai is jelzi,³⁾ Schedius Bécsben kiváló pártfogásnak örvendhetett.⁴⁾

Ily coniuncturáknál fogva nagyon könnyen lehetett a vizet az ő malmára hajtani olykép, hogy a M. Terézia-féle immár rehabilitált rendtartásra utalva, a pályázati vizsgálat szükségét annyival inkább megokoltnak tüntetheték föl, mivelhogy a kivételes eljárást nagyon nehezíteni az erre igényt tartható érdemesekek száma, kiket a Consilium mind szép informatióval terjesztett fel.⁵⁾ A vizsgálatot pedig eléggé megkönnyíthették az illető pártolók annak, kit leginkább kívántak győztessé tenni. Est modus in rebus. — Kreilnak jó része lehetett a themák föltevésében, vagy tán azoknak eleve gyaníttathatásában is? — Különben is azoknak tárgyaról, valamint általán az újabb aesthetikáról kellőbb s teljesebb ismeretet nyerhetett Schedius a göttingai tudósoktól.

49. Ezt a manoeuvret jókor kiészlelvén Révai, Rájnis és Bacszányi, irodalmi érdemeik önéretében hátráltak a versenyzéstől. Tóth Farkast pedig alkalmasint Szerdahelyi menesztette bele mint első candidatust, kinek azonban nem sikerülvén a kissé meghegyezett elméleti feladatok megoldása, nem csak hogy Schediusnak jutott a diadal, hanem egyszersmind pártolóinak is az a nagy öröm, hogy pártállásukat erősítettnek érezhették. S ezért Révai jegyzése szerint mintegy kárörömmel emlegették Tóth Farkas bukását huzamos ideig.⁶⁾

¹⁾ L. Pauler T. i. m. 404. l. — ²⁾ Nem csekély tanúsága ennek az is, amit Martinovicsnak ez idétti pártfogoltatásáról némely adatok bizonyítanak. (L. Pauler T. i. m. 395. l. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése“ i. k. 60—70. l.)

³⁾ A Sándor Istvánhoz 1792. jun. 11-én kelt levelében. (L. Révai M. élete. III. 411. l.)

⁴⁾ Alkalmasint ez okból emelték ki jelességét már előre is a „Hadi történetek“ írói. (L. IV. Sz. 182. l.)

⁵⁾ L. az 1791. jun. 10-én kelt felterjesztéséről főntebb 13. 96. l.

⁶⁾ L. Paintnerhez 1795. febr. 24-én kelt levelét.

Révai e kedvelt barátjának balesetét is érzékenyen szívére vette, de még inkább zokon eshetett neki saját mellőztetése. — Azonban midőn Paintnernek utóbb e dolgokról ír, úgy emeli ki Tóth Farkas ügyének elejtetése miatti boszankodását, mintha csak is az készítette volna őt arra, hogy ama pártoskodás ellen a király elé terjeszse panaszát.¹⁾

Csakugyan folyt tehát a pártoskodás ez ügyben. Mert, mint Révai írja Paintnerhez, Tóth Farkas érdekében is minden kitelhető igyekvéssel működtek egykori rendtársai.²⁾ Epen ezért agítáltak aztán annál inkább az ellenféliek s mintegy pártküzdelemmé növelték így törekvéseiket a széptani kathedra ügyében.

50. Vajjon e jelentős célzatú surlódás közben csatlakozott-e valóban Koppi, Dugonics és Gabelhoffer is azon „fél- és fő lutheranusok“-hoz, kik, mint Révai említi, Schedius mellett pártoskodva fondorlatosan eszközölték ki, hogy az ügy pályázati vizsgálat útján döntessék el: erről elégséges tanuságok hiányában bizonyost nem mondhatunk. Csak is némi gyanításként vehető fel Révai ily véleménye annyiból, hogy mindhármuk némi neheztelessel lehetett némely ex-jezuiták iránt, kik a szabadelvű irányhoz vonzódásukat nem helyeselték, sőt olyatén szellem felé hajló irataikat a budai „librorum revisionis officium“-nál működő két ex-jezuita hivatali feladatuk igényelte szigorú censurával róttá meg.³⁾ Dugonics ugyan többnyire szintén ily sérelmi oknál fogva némely ex-jezuitáktól való idegenkedését itt-ott holmi darabos kifejezésekkel is érezteti s az ő köznépies modorában olykor kissé érdesen duzzog ellenök:⁴⁾ de már azt még is bajos lenne róla fel-

¹⁾ L. u. o.

²⁾ „Meministi — írja Révai Paintnerhez u. o. — Wolfgangum Tóth Rhetorem Budensem, Virum mihi optime affectum, etiam qua Jesuitam pro Aesthetica omni conatu fuisse a suis propositum, Nos, ut ut competierimus, optime tamen convenimus. Sed illi, qui pro Schedio erant Juvene Göttingano, machinationibus, ut nunc in Numismatica fit, Concursus necessitatem suaserunt, et induxerunt etiam. Concursum est itaque. Tres famosi Piaristae Gabelhoffer, Koppi, Dugonits, cum ceteris (semilutheranis et Archilutheranis) ita rem instituerunt pro suo cliente Schedio, ut Tóth in concursu pessime substituisse iudicaretur. Egrege infamatus vir bonus diu circumferebatur. Hoc ego nunquam probavi, imo adeo abominabar, ut ad ipsium Regem recurrerim, et Supplicii Libello, et scripto Carminé de factione questus sim. Legeris, puto, Elegiam meam ultimam Libello II. ad Regem Franciscum I. — Mako probavit conatum meum.“ — (L. Révai Paintnerhez 1795. febr. 24-én kelt levelét.)

³⁾ Koppi és Gabelhoffer Ráday Gedeon felett emlékbeszédet tartván, némely olyatén kifejezéseket használtak azokban, melyeket Hübner Mihály és Rietaller Mátyás ex-jezuiták, mint azok megbíráásával megbízott censorok egyházi szempontból kifogásoltak s ki is töröltek. E kitörölt részleteket följegyezte Kazinczy Ferenc függelékül mindkettejök kiadott beszédéhez. (L. Ráday levelei Kazinczyhoz a magy. tud. akad. levéltárában.)

⁴⁾ Dugonicsot úgy látszik, leginkább azon censurái gáncsok, melyekkel Hübner ex-jezuita revisor Etelkájának kiadását késleltette, ingerelték ily boszankodásra. — Látható ez emlékirati „Följegyzései“-ből. (L. Olcsó könyvtár 162.

tennünk, hogy az ellenök törekvő küzdelemben azok pártjához szegődött volna, kiket József császár épen akkor ültetett be az egyetembe germanizáló célzataiért, midőn nem csak az ex-jezuitákat igyekeztek elvhivei onnét kitolni, hanem még Dugonics ellen is találtak oly kifogásokat, melyekkel majdnem kitudták abból a „tudományos mindenség tudakossági oktató székéből.“ — Alkalmasint főleg a magyarság ügyéért való nyakas ellenkedése lehetett az a szemet szűrő ok, melyért őt a subordinatio megtartásában elégtelennek találták; csakhogy a hivatalos felterjesztésben nem úgy specificálták.¹⁾

A másik kettő közül Koppiról, kit, mint az utóbb bekövetkezett szomorú események mutatják, Kreil tanárral együtt hasonló sors ért, már inkább föltehető, hogy evvel bizalmasabb viszonyban lévén, Révai gyanuja nem épen alaptalanul háramlott rá. Koppiról Révai még odább is ellenszenvesen nyilatkozik. Galbellhofferről pedig kevesebb látszik gyanuja igazoltnak.

Bármint volt is mindez a dolog valósága szerint: Révai az ő szellemi összeköttetéseinél fogva úgy értesült arról. S hogy azt bizonyosként hitte, mutatja a következmény. Azt a meggyőződést merítette ezen sikertelen kísérletéből, hogy az oly szöges ellentétű pártok küzdelme odább még inkább élesbedvén, neki mint már úgysis régóta a szerzet gremiumán kívül élőnek lehetetlen előbbi minősége szerint az oly forrón dhajtott egyetemi tanszékre jutnia, hanem e céljának elérése végett valamely más utat kell választania. — A közviszonyok akkori alakulását is számba vevén nem sokára hozzá is fogott ily szándéka valóztatásához.

sz. 29. l.) — Ebből származhattak némely utóbbi ellenszenvet valló kifejezései, minők például a Bruna Ferencnek egyetemi bölcselettanárrá ajánlata elleni nyilatkozatában, sőt ez ügyben a nádorhoz 1796. jun. 10-én intézett kérvényében is előfordulnak. Olvasható e terjedelmes folyamodványa a szegedi kegyesrendi társház történetében. (Hist. Domus Schol. Piar. Szegediensis II. pag. 95—100.) Részleg említi „A Piaristák Szegeden 1720—1886. Irta Pap János k. r. tag. Szeged 1886. 160. l. Szintén ez ügyről lásd Pauler T. i. m. 398—99. ll., hol Dugonicsnak Bruna Ferenc ajánlata elleni külön véleményéből idéztetik e nyilatkozata is: „Hinc patet me adversus omnes ex-jesuitas non agere, sed adversus tantum eos, quos vel ad professoratus inhabiles censeo, vel in quibus spiritum mihi detrahendi video. (L. Pauler T. i. m. 398—9. l.)

¹⁾ Az udv. biz. fölterj. 1784-ki május 23. 7872. Ürményi biztosi jelentése az egyes tanárok jellemzését is tartalmazván, Dugonicsról, kinek nyugalmaztatását fegyelmetlensége miatt a karigazgató már 1783-ban eredmény nélkül indítványozta, a kir. biztos megjegyzi, hogy beteges; „Subordinationis non usque quaque observans.“ (Pauler T. i. m. 250. l.)

IV. Révai átlépése a győri egyházmegyébe.

1. Minő fordulati hajlam kezdett jelenkezni Révai érületében már az 1788. év folytán s miképen módosult ez aztán lassanként az előbb ellenszenvesen megszólt viszonyokhoz is mindinkább alkalmazkodóbbá, már főntebb érintők némileg, valamint azt is, hogy kiváltképen Fengler József püspök tapintatos bánásmódja volt rá ez irányban hathatós befolyással. ¹⁾

Nem lényegtelen dolog e változásnak némely körülményeire is reflectálnunk. — Lélektani érdekénél fogva is érdemes lesz itt kissé behatóbban nyomoznunk e jelentős conversio keletkezését s haladását, különösen szemügyre véve főbb mozzanatait s azok lényegesb motivumait. — Mert tudni való, hogy nem könnyen, nem is épen foltétlen készséggel történt e haragos Achilleus-féle dacoskodó-lak engesztelődése.

Alkalmilag maga tette ugyan meg a közeledő lépést, de nem oly módon, mintha önérzetessége meghajlásával kívánná az előbbi feszültséget enyhíteni, ²⁾ vagy a nyájasabb tekinteteket megnyerni, habár több rendbeli indító okok eléggé készíteték már ilyesmire. Olyatén éles nyilatkozatok után, mint a minőkkel Révai kevéssel előbb a győri egyháziakat itt-ott megszólta, ³⁾ sőt némely főbb tekintélyek ellen nyilvánosan is expectorált, ⁴⁾ nagyon felőtli lett volna egyenes önmegadását éreztetni. Ily gyors meghódolás nem telt makacs büszkeségétől, különösen akkor még nem. Azonban jóformán kezére járt a körülmények kedvezőbb alakulása. 1787-ben történt, hogy az 5 év óta üresedésben volt győri püspöki széke Fengler József a piarista rend osztrák provinciájának jeles tagja neveztetett ki. Róla Révai már eleve oly tudomást nyert, mint a minőtül őt később a „Latina“ kiadásában jellemzi. ⁵⁾

¹⁾ L. Révai M. élete III. 409. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. II. 298. 300. 308. l.

⁴⁾ U. o. 315. l.

⁵⁾ L. „Latina“ 110—1. l. „Christianus Josephus Fengler de Clericis Regularibus Scholarum Piarum Provinciae Austriacae. Primum in Ordine suo,

2. Azon dicséretes tulajdonok, melyeknél fogva Fengler József különösen tudományos és tanügyi érdemeinek következtében, meg talán főleg türelmessége és ildomos mérsékeltisége tekintetéből emeltetett fokónként azon díszes egyházi méltóságra, nagy bizalmat keltettek Révai keblében az iránt, hogy tőle mint rendjének egyik kiválóan jeles tagjától méltán remélhet ügyefiránt kedvezőbb hajlamot. — Ily bizalomra meglehetően készséggel vette elő már 5 év óta csakis egyszer szólaltatott latin lantját,¹⁾ hogy a vidulásra gerjesztő beigtatási jelenséget megénekelje.

Figyelemre méltó, mily sajátos módon teszi ezt. Oly bátor nyíltsággal tárja föl ezennel is alanyi érzelmeit, hogy közben szinte felöltő nyilatkozatokra fakad. Meglátszik ezen különös tartalmú elegiájában, mennyire megrögzöttek volt szívében azon keserű érzelmek, melyek miatt akkoriban már egy pár év óta oly igen élveződik vala. Nem bírta azokat visszatartani még az ily ünnepélyes alkalmi üdvözlésében sem. Vagy talán épen szándékosan kívánta azokat ekkor hangoztatni mintegy öngazolásul?

Azonban a mily kesernyés célzásokkal, oly elmés fordulatokkal s ügyesen elegyítő berendezéssel fűzi azokat az örvendezésre buzdító vereszetbe úgy, hogy az erősen ecsetelt szomorú mult borulatainak oly komor árnyalása mögül annál vidittöbbsként tűnjék föl a bizonyos jósolt jobb jövő derengése.²⁾ Kétségkívül érezettni akarta a főpásztor illetén üdvözlésével is loyális érületének határait, s hangsúlyozni egyszersmind nézeteinek jogosultságát. Előre bocsátván, hogy mily szép tulajdonok kíséretében érkezik püspöki székébe e jeles főpap, valamint erényeit személyesített alakokként lebbenti elő,³⁾ úgy szintén az egyházmegyét

---

doctis insigniter et humanioribus litteris et Philosophia: ac inprimis Mathesi tam Pura quam Adplicata Viennae ad Sanctum Ivonem iussu Principis singulariter tradita: pulcherriman nominis claritatem adeptus est. Deinde in Militari Academia Neostadiensis, Superioris munere diu integre et magna cum laude defungens, multam et hic atque assiduam contulit operam in Nobili Juventute litteris ac praecipue virtutibus excolenda. Augustus Caesar Josephus II. ob haec merita, prudentiaeque maturitatem, doctrinam, et probitatem, aliasque animi dotes singulares, primum illum Commendatarium Abbatem esse iussit celeberrimi Monasterii Melicensis, deinde et Episcopatu ornavit Jaurirensi.⁴⁾

1) L. Révai M. élete. III. 409. l.

2) L. „Latina“ 111. l.

„Jam meliora fluent depulso tempora luctu:“ — —

3) „Et qualis, quantusque venit? quae fronte serena
Ridet Maestas? quis nitet ore vigor?

Illi docta diu magnis Prudentia rebus,

It comes et cauto provida Cura pede:

Pervigil et Labor, et firma Constantia mente,

Et socia gaudens Sobrietate Pudor.

It comes et placido indulgens Clementia vultu,

Iustitiae miro foedere iuncta manum.

is personificáltan panaszoltatja¹⁾ az érkező főpásztor előtt azon bús viszonyokról, melyek az erkölcsi megfogyatkozottság következtében már huzamos idő óta gyötrik vala. S itt éles vonásokkal jelez olyasokat, a mik az ő hiedelme szerint győri viszontagságait oly keserűekké tették. Észrevehetőleg céloz különösen azokra, a kik őt hatalmi tekintélyvel igyekeztek fékezni s néha tán dolyfösen is éreztették vele, hogy mennyire kárhoztatják őt némely külsőségi különködések miatt, tekintetbe sem vévén méltatást érdemlő hazafias fáradozását, szigorúan elítélték, sőt Győrből távozásra készítették.²⁾

3 Majdnem ugyanazon hangulat rí ki némely soraiból itt is, mint azon magyar verzetéből, melyet kevéssel az előtt b. Orczy Lőrinc költeményeinek kiadása elé tűzött volt, s melyben oly keserűen ömlesztette ki boszús érzelmeit, igen észrevehetőleg célozva még Batthyáni József primás ellen is,³⁾ meg a minőnek oly éles kifejezését adta volt akkoriban a b. Orczy Lőrinchez írt leveleiben.⁴⁾

Enyhíti azonban némileg ilyes érzelmeinek még többnyire csillapíthatlan forrongását az által, hogy itt a szellemi közügy érdekében s a sinlődő egyházmegye által panaszoltatja azon szertelenségeket, melyek neki ama zokon érzett bajokat okozták. De még inkább nyomósbitani igyekszik olyatén kesergéseinek jogosultságát azzal, hogy nem kevesebb roszalja azon ellenkező túlzást is, mely az élesen megrótt vakbuzgalom leküzdése végett

*Alliciens sequitur Favor, et securabonorum
Spes, et Amor, generis Praesidiumque sui.*⁴

1) „O mihi si liceat mordaces dicere curas,
Quas tacita effudit pectore Sponsa suo!
Deterge has tandem maculas, sic incipit illa,
Indigne adpersas quas mihi, Sponse, vides.”

2) „Jam solida est virtus neglecta, et vestibus haesit,
Et probitas signis haesit inutilibus.
Vae tibi contra aliquid conanti: te sacer ignis
Corripit, certe tu mala multa feres.
Sanior at iam mens, curis vigilata molestis,
Hanc retudit rabiem, nec manifesta furit.
Sed furit illa iamen, nondum lux plena refulsit:
Fervet adhuc stulta pro pietate iecur
Nunc quoque, si fas sit damnato igne urere quemquam,
Multa mihi circum busta videnda forent.
At video tamen, ut versa ratione nocendi
Occultis pereat grex mihi consiliis.
Rebus ut hic aliquem implexis, et crimine ficto,
Cogant in moestum duriter exilium.”

3) Révai M. élete. II. 315—6. l.

4) U. o.

a divatos szabadosságot ápoló álfelvilágosodást törekszik uralomra juttatni. ¹⁾

Különös figyelmet érdemelnek ez utóbbi nyilatkozatai azon időszakban, midőn a visszahatási törekvések, mint már említők, némely jóra való elméket is holmi szélsőségekre ragadtak. Nem csekély jelentőségű, hogy ama forrongás fokozódása közben az indulatos Révai higgadó megfontolással az üdvös irányú közeputat javálja, ²⁾ s a valódi világosságnak, igaz vallásosságnak, a szíveket nemes célokra egyesítő szent szeretetnek ápolása szükségét hangsúlyozza. ³⁾

Ezzel jóformán mérsékeli a föntebb jelzett keserű kifakadásainak dissonantiáit. Zokon vehették ugyan így is azok, kikre néhutt erős célzásokat éreztet, de ilykép ellensúlyozva mégis tetemesen megtompult ezek élessége. Ugy hitte, hogy nemes megtorlással szolgáltait így magának nyilvános elégtételt.

4. Az eredmény tanúsítja, hogy Révai ez úttal nem csalatkozott bizalmas reményében. Következményeit tekintve alkalmassint közelítőbb volt e lépése, mint talán egyelőre hihette. Bizony-ságul szolgálnak erre az odább említendő viszonylatok.

Hogy azonban boszús érzülete fokenként kiengesztelőbb irányt vőn, azt leginkább a püspök bölcsen mérséklő tapintata eszközölte.

A tudományos műveltsége s kegyessége tekintetében mél-

1) Sic isthic peccatur adhuc caligine mentis,
 Transversumque animos sic malus error agit.
 Adversa his acies, tenebris intenta fugandis,
 Orta quidem, et vultu iam meliore nitet.
 Sed nihil integrum in terris, nihil undique sanum est:
 Omnia sic aliquo sunt vitiosa malo.
 Et nimio studio immodice peccatur et illic,
 Et pene est primo saevior iste furor.
 Demetere informes frutices, et tollere abusus
 Monstra, est excellens, est pius iste labor.
 Sed multos nimium perstrinxit lumen, acuto
 Pro visu tenebrae quos rapuerit novae
 Namque hi partem etiam sinceram corporis aegri
 Turpiter avellunt, cum vitiosa secant.
 Nulla est Religio, nulla est his cura decori:
 Ebría libertas quae iubet, illa placent.

2) Nil medium est: stant enormes utrinque cohortes:
 Pugna est haec facili non superanda manu.
 Foeda Superstitio tenebris est mersa stupendis;
 Est et Libertas lumine foeta malo.
 Forsitan enumerat iustus dolor acrius ista,
 Miscet amaritiae qui mihi laetitiam.

3) Sanctus amor, qui dissidiis ita totus abhorret,
 Atque ita tranquillae commoda pacis amat;
 Ut iunctis animis mens una putetur inesse,
 O bona tot lacrimis saepe vocata meis!

tán dicsért püspök¹⁾ nyájias figyelemmel fogadta Révai üdvözlő versezetét. Méltányos volt nyílt bizalmú panaszai iránt is. Nem mulasztotta el azonban mentül behatóbban tudomásul venni azok valódi indokait. S habár több oldalról értesülve eléggé belátta, hogy mennyiben idézte elő, sőt növelte is az érzékenykedő panaszos e kedvezetlen viszonyait: alapos pszichológiája szerint atyai kegyességgel kívánta enyhíteni bajait s őt jó móddal igyekezett megnyerni a jó ügynek. Kellőleg fölismervén jeles tehetségeit, képzettségét s tudományos célzatait, azon volt, hogy ezekhez méltó becsültetést szerezzen neki s megszüntetvén azon félreértetést,²⁾ mely előbb némely függetlenkedő különösségei miatt oly súlyos megrovást is okozott neki,³⁾ mindinkább kiemelve őt meghasonlott állapotából s érdemleg rehabilitálja egyházi tekintetben is.

Nehogy azonban föltünhető felkarolásával gyanúsításra adjon okot, egyelőre mégis némi tartózkodással érezette vele szíveségeit. Azonban így is mindinkább lekötelező volt irányában. Olykor asztalához meghíván s vele nyájasan beszélgetvén, más-kor beteges állapotában enyhítő s tápláló szerekkel ellátván, jelentősen tanusította kedvezéseit,⁴⁾ közben némi segélyezéssel is. Ilyesmiket Révai a maga részéről szintén készségesen igyekezett viszonzani némely tőle telhető munkálkodásokkal.⁵⁾

Azok tudtával, a mik Révait Győrött előbb oly keserítőleg s lealázólag érték, elgondolható, minő lelki üdülést szerezhetett neki az, hogy a megye főpapja annyi megszólások dacára oly szívélyesen közelébe vonja, sőt azon is van, hogy méltatott képessége szerint őt lehetőleg emelje is.

5. Magában véve is föltöbb jótékony hatású volt Révaira nézve ez a püspöki kegy, de viszonylatait tekintve kiváltképen az idétt, főleg az emelhetette ennek becsét az ő szemében, hogy egyszersmind biztatóbb remény látszott abból derülni már is nagyon kétséssé vált állapotának jobb karba hozhatására.

Nyomós okai voltak különösen e tekintetből is arra, hogy azt a jó hajlamot minél teljesebb mérvben igyekezzék részére megnyerni. Mert a küszöbön álló válság nem csekély tünődést kelthetett már ekkor elméjében az iránt, hogy miképen fordul-

1) llykép jelzi ezt róla Révai az üdvözlő elegiájához csatolt jegyzetében: „Jam in ipso aditu huius ampli Sacerdotii multa hic Praesul dare coepit documenta, quae et nunc exercet perpetuo tam vigilantiae ac sollicitudinis in gregem suum paternae, quam etiam liberalitatis praesertim in pauperes prope effusae, hospitalis item animi omnino memorabilis.“ („Latina“ III. 1.)

2) U. o. 123. l.

3) L. Révai M. élete. II. 231. l.

4) Hálás elismeréssel vallja mindezt Révai a Fengler J. üdvözlésére 1790. írt elegiájában. (L. „Latina“ 121—6. l.)

5) L. Révai M. élete. III. 410. l.

hat majd annak következménye az ő szándékai iránt még az eddigi viszonyánál is kedvezőtlenebbé.

Nagyon úgy mutatkozott a constellatio, hogy a közjogi törvényes alapot nélkülöző kormány államgépezetének félreveté- sével az alkotmányos legitim állapot restaurálása legtöbbszörre hatályon kívül helyezi amannak tényezőit s érvénytelenévé teszi az alkotmányt mellőzött autokratának önkényűleg alkotott intézményeit.

Már pedig alig egy pár évvel ez előtt még Révai is ilyenekbe kapaszkodva igyekezett függetlenkedő hajlamát biztosítani s az egyházi hatóság rendelkezése elül menekedni. — Némely oldalról alkalmasint nyájasan biztatva hathatós támogattatást remélhetett, hogy idővel még önállóbb helyzetet is vívhat ki a kormánykörök előkelőbbjeinek kegyelése által. Akkoriban lázasan háborgó kedélye igen jelentős kedvezménynek képzelte az ily kecségtetést s mintegy diadalnak hitte azt.¹⁾

De ahhoz fűzött reményeit csakhamar mindinkább leapasztá a nemzeti visszahatás erjedése.

Ennek tényezői arányát s főképen túlnyomólag föltetsző irányzatát egybevetve, meglehetősen sejtthette, hogy minő közviszonyi alakulás fogja felváltani legvalószínűbben azt a bureaukratikus absolutismust, melynek elejtetése aztán a tőle függő hivatalokra s belőle sarjadott intézményekre is igen válságos következményű leend.

A mint már akkor a mérvadó körökben az alkotmányos élet helyreállításáról folytak a tanakodások, eléggé észlelhető volt azok jeladásaiból, hogy a törvényes állapotnak visszaigatása miképen fogja az egyházi hatóságoknak előbb nem kevéssé zsbasztott, sőt olykor bénított tevékenységét hatályosítani. Már jelenkeztek is e célzatnak prognostikonjai.

Különösen a főntebb érintettük dissolutio ellenszeréül az egyházi fegyelem restaurálása is mind komolyabban sürgette- tett. — A helytartó tanács közelebről s behatóbban méltatván a nemzeti közérzület lényegeseb igényeit mint a Bécsben székelő cancellaria, már némileg érezte is a normalis állapot felé gravitálását, sőt az átmeneti előkészületeket is.²⁾

Ily vajudási előjelekből elégségesen tájékozhatták magokat a hazafias gondolkodásúak. — Révai is kiészlelhette azokból, hogy minő következmények fejlődhetnek belőlük az ő helyzeti viszonyaira vonatkozólag is. — Győri állapota egyébként sem látszott igazolni azon káprázatos reményeket, melyektől akkori izgatottságában elkapatva, mintegy dacoló diadalérettel kelyez-

¹⁾ L. Révai M. élete, II. 305. l.

²⁾ Némely odább említendő adatok meglehetősen tanuságot jeleznek erről.

kedett csekélyes állásába.¹⁾ Busásan meggyűlt ottani bajairól s azok miatti sajnálatos surlódásairól szoltunk már annak idején.²⁾

Afféle kellemetlenségek, meg az előre sejthető nagyobb ízetlenségek alig egy év mulva hathatósan érlelhették keblében azt a vágyat, hogy valamely kedvezőbb helyzetnek elnyerhetése végett oly tekintélyes pártfogóra tehessen szert, a ki a beállandó alkotmányos viszonyok közt is jelentősebben támogathassa ügyét.

Kiváltképen ilyenül tekinthette Fengler József püspököt, kit csakugyan oly szíves jóakarójául nyert meg s ki épen azon aggodalmakat támasztó időszakban úgy tünt föl neki, mint „Deus ex machina“, „qui in tam praecipiti tempore ferret opem.“

6. Leginkább feltűnő mérvben tanusítja iránta e jeles fautora valóban maecenási kegyét 1790-ben, midőn a nemzeti buzdulat zajlása közben őt, a hazafias törekvéseinek előmozdítása végett Budára kívánkozót, magához vette s az országgyűlés idején ott a magyar tud. társaság létesítése ügyében sürgőldőt szállással s élelemmel ellátva, e nemzeti célú munkálkodásában jelentősen elősegítette.³⁾

Nem kevéssé emelhetette az előbbi balhírek miatt félreértéseknek kitett,⁴⁾ meg különben is bizonytalan állapotáért sokkép gyanúsított szerzetesnek hitelét a püspöki kegy azok előtt, kiket az akademia eszméjének hathatós pártfogóiuil kell vala megnyernie. Bizonyára jelentős súlyt nyert ottani működése az által, hogy püspökének aegise alatt s mintegy általa támogatva fejti ki nagyfontosságú igyekvéseit; kiváltképen a főrendi hazafiak előtt annyival buzdítóbb hatásúak lehetnek kérelmezései, minthogy az ajánlott ügyet a nem magyar származású főpap is oly tényleges szívességgel gyámolította.

Ezzel ugyan a magyarul még nem igen nyilatkozható püspök is pótolhatta illetén hiányát s emelhetette népszerűségét: mégis jeles érdeméül vétetett ez a lelkesültebb hazafiak részéről annyival inkább, mivel ilyesmit akárhány előkelő honfi valósággal nem igen éreztetett akkoron. Sőt találkoztak olyanok is, kik nem mulasztották el ezt a föltetszőbb kegyelést amúgy alattomban becsmérelgetni s holmi balra értelmezett indokoknak tulajdonítani.

Külünösen felötlő volt az azok előtt, kik Révainak a nemzeti pezsdülés kezdetekor Győrött oly feltűzelő buzdítását is megorrolták s aztán a magyarság érdekében tett agitatióit is szeretlen túlhajtásként rosztalták, tán leginkább akkor, midőn Rájnisal és Fábchichchal, kik az oly igen felkapott nemzeti öltönyt az egyháziakra is mintegy obligát viseletül indítványozták elfogad-

1) L. Révai M. élete. II. 305. l.

2) U. o. III. 396. s köv. II.

3) U. o. III. 172—3. l.

4) U. o. II. 231. 237. l.

tatni, ily átalakítási kezdeményért a püspök általi megintetését is sürgették volt. ¹⁾

Ugyanis részint felülkerekedni törekvő önérzetességnek, részint érdekhajhászó számításnak bélyegezték ekkori merész kilepéseit. Ugy hitték, hogy többnyire azért igyekezik a nemzeti visszahatás kiváló bajnokául föltűnni, nehogy különben mint a josephinus intézménynek egyik bármily csekélyes állású függeléke s abban kormányilag „megerősített“ ²⁾ hivatalnoka majd az alkotmányos kormány által mellőztessék. Hisz Kazinczyt is érte akkoron efféle megszólás, ki talán némileg ily ok miatt is itt ott erősebben hangsúlyozva igyekezett tudatni nemzeti érzelmeinek hatályát, nehogy előbbi funkciója miatt az kétesnek gyanúsíttassék, a mint hogy úgy is érte őt ócsárlás azért, hogy mint tanfelügyelő a német nyelv tanítását szívesen ajánlgatta, még pedig Péczeli József, a germanizáló császárnak oly buzgó tisztelője, támadta meg ezért Kazinczyt. ³⁾

7. Amde mennyivel enyhébben ítelt Fengler József püspök, Révainak a visszahatási zajlás idején történt szerepléséről! Annak valóban nyomós tanuságát adta azzal, hogy hazafias igyekvéseit oly szívesen gyámolította.

Oly benső hálára kötelezte ezzel Révait, hogy főleg ezen célzatú iparkodásának elősegítéseért külön elegiában kívánta iránta való hő tiszteletét leróni, sőt azt megörökítve a jövő kor kegyelétébe is melegen ajánlani. Nyíltan vallják ezt Fenglernek a koronázási ünnepély utáni visszaérkezte üdvözlésére 1790-ben írt szép elegiájának következő verssorai:

„Si facilis mihi Musa favet, cinerique superstes
Pars aliqua ingenii creditur esse mei:
Sera dies leget hæc victuris addita chartis,
In me munificum noscet et illa Patrem.“ ⁴⁾

Ugy látszik, hogy Révai evvel a Fengler József érdemeit 1790-ben méltán kiemelő elegiával amúgy oldalvást egyébire is célozott. — Akkori diadala érzetében egyúttal nyilvános megtorlást is akart alkalmilag juttatni az előbb szenvedett sérelmekért, különösen azoknak a győri egyháziaknak, kik ellen b. Orczy Lőrinchez írt leveleiben oly kemény kifakadásokkal panaszolkozott, hogy az ő hazafias célzatait föl nem fogva, vagy inkább félreértve magyar irodalmi igyekvéseiben háborgatták.

Ez úttal példákban mutatja ki neheztelésének jogos voltát. Mert ime a győri egyházmegye ekkori főpapja Fengler J. az ő püspökük, kit pedig mint külföldit többen nem szívesen láttak

1) L. Révai M. élete. III. 291. l.

2) U. o. II. 305. l.

3) Toldy Ferenc „Kazinczy F. és kora.“ Pest, 1859. 69. l.

4) L. „Latina“ 123 l.

azon méltósági polcon, mily egészen más szemmel nézi az ő nemzetes irányú törekvéseit!

Ekkori emeltebb hangulatában csakugyan éles kifejezésekkel lúgozza meg őket. ¹⁾ S mindezt olykép szövi közbe, hogy a pártfogó püspöknek iránta való jósága annál világosabban tűnjék ki. ²⁾ Ezért némely érdekes részletekben említi ezt föl. Kiválóan hangsúlyozza, hogy már huzamos idő óta kedvez az ő szellemi törekvéseinek és jobb helyzetbe is kívánja őt juttatni. Képességeit ismerve, alkalom előfordultával gyakran lendíti is ügyét, s mindenkép emelőleg hat rá. ³⁾

Leginkább neki köszönheti azt is, hogy imént oly annyira fölbátorodhatott a magyar nyelv ügye érdekében Budán azon lelkes mozgalmat előidézni, mely bármint károgjon is ellene az igaz érdemet mardosó irigység, az ő elvitázhatatlan érdeme s dicsősége, hogy t. i. ott a magyar tudományos tarsaság eszméje oly lelkesen felkaroltatott s országos ügygyé emeltetett.

Jelzi ebben egyszersmind azt is, hogy e törekvése nagy küzdelembe s türelembe került neki s hogy azonnal az irigykedés is hozzá fogott ártalmas működéséhez: a rágalmazáshoz. ⁴⁾

1) Így panaszojja ugyanott előbbi keserveit:

„Me, licet innocuis intentum rebus, iniqua

Sors tamen innumeris obruit ante malis.

Hei mihi! nequicquam patrio mihi pectus amore

Arsit, et illustrem iussit inire viam.

In sanae mentes, ad publica commoda sensu

Torquentes stupido, me voluere premi.“

2) „Praesulis at placido adfulsit mihi gratia nutu,
Protinus et saevas contudit ille minas

Jussit et erectam me sensim attollere mentem,

Coepit et hic firmo res mea stare loco.

Ardua conantem rerum ne turbet egestas,

Saepe occultam suppediavit opem.“

3) „Ille meis dudum studiis, favet ille labori,
Et poni cuperet me meliore loco.

Quin interposito, prout est occasio nata,

Saepe Patrocinio rem movet ille meam.

Ille meas dotes et eo dignatur honore,

Saepe ut convivam me velit esse suum.

Et licet erubeam, tamen illo iudice saepe

Gaudeo me factum de meliore luto.“

4) „Multa tuli, cum vel nuper molimine pulchro
Intendi Patriae consuluisse meae.

Livor edax veri meriti, rumpare dolore:

Est mea promoti gloria consilii:

Quo Linguae decus Hungaricae iuvenit esse perenne,

Jam dudum svadent hunc mea scripta modum.

Ingratus quamvis operam subduxeris omnem,

Et tetro scideris pectora dissidio:

Quod tamen ausus eram ad coeptam procurrere metam,

Haec quoque Magnanimo laus datur Indigenae.“

8. Révainak ily magasztaló dicséreteit még ezentúl is több rendbeli szívességgel igazolta Fengler J. püspök, főleg pedig azzal, hogy illeték szerint elismert képességét a hazai szellemügy javára óhajtván értékesíteni, őt nagyobb hatáskörű tanszékre igyekezett helyeztetni.

Már főntebb említők, mily készségesen ajánlotta őt az egyetemi széptani katedrára,¹⁾ a miért aztán ismét megszólások is érték őt némely oldalról, balra értelmezvén nemes szándékát, melylyel pedig ő Révait, mint a hazai tudományosságnak s felsőbb tanügynek is nagy hasznot tehető férfiút, főleg a közérdek iránti buzgalomból iparkodott kiemelni azon csekélyes helyzetéből, melyben többféle kellemetlenségei következtében fölöttébb elkeseredve, már úgyszólva meghasonlott kedélyűvé lőn, s e miatt tudományos célzatú törekvéseit sem folytathatá kívánatos eredményyel.

Miután azonban Fengler szíves ajánlata útján sem sikerült Révainak az egyetemi tanszékre juthatni és folyamodásának sikertelenségét a püspök előtt is olykép panaszolta el, mint a hogy a Paintnerhez irt levelében is említi, hogy kiváltképen az a végett versengő pártoskodás okozta mellőztetését, s illetén antagonismus miatt a jövőre nézve is alig reménylheti sikerét ezen óhajtásának: Fengler úgy ismervén a viszonyok alakulását a mint az akkoron már eléggé nyilvánult is, jó lélekkel még sokkal inkább mint ez előtt, oda irányozta tanácslásait, hogy Révai a rendjéhez való viszonyát minél kellőbben igyekezzék megszívlelni. Mert úgy inkább remélheti a kormányhatóságok általi figyelembe vételt, s akkor elleneseinek is kevésbé álland módjukban az egyetemhez vagy más előkelőbb tanintézethez leendő ajánltatását megakadályozni, különösen afféle ellenvetésekkel, hogy „clericus regularis“ címzetű szerzetes létére a szabályszerű életmódot mellőzi.

Ugy látszik, mintha a jóakaró püspököknek s tán másoknak is ilyenmő javalásai legalább egy időre gondolkodóba ejtették volna.

Lehet, hogy azon szelidült érzelmek, melyeket a „Latina“ ismertetésében mint ilyenmőket kiemeltünk, jó részben szintén a tapintatos püspök befolyásának eredményei.

9. De Révait a mindinkább komorodó közviszonyok s ezek miatt mindegyre bizonytalanabbá, sőt nyomasztóbbá sanyaruló körülményei valamely más kisegítőbb expediensnek felkarolására készíték.

Ugy látta, hogy tudományos és irodalmi nagy célzatainak sikeresebben megvalósíthatása végett oly helyzet kivívására kell

¹⁾ L. főntebb 13. l.

már törekednie, hol függetlenebbül munkálhasson s mennél alkalmasabb módon és teljesebb mérvben tehessen szert az e végett kívánatos kútfők és segédeszközök használhatására, meg aztán a szükséges költségre valónak se legyen oly nagy szűkében, hanem hogy küzdelmes munkálatainak eredményét tisztességesen bocsáthassa közre a nélkül, hogy folytonos esedezésekkel kelljen az illető pártolást kikoldulnia. Mert bizony a jelentősebb irodalmi fautoroknak, illetőleg a magyarság Maecenásainak száma már egyébként is nagyon megfogyatkozott ez időtt. —

Mintegy csoportosan szállták meg ekkor Révai lelkét a kétes jövő iránti aggodalmak. — Ilyetén búsulásai közben 1792. szept. 12-én Bécsbe ment. Ott 3 hetet töltött „d o l o g b a n“, mint Sándor Istvánnak írja;¹⁾ ugyanis „járta ott — u. m. — az architekturát és folytatta a rajzolás mesterségét, úgy érezvén, hogy ebben jártasabb még mint a poezisban. Aztán okt. 1-én Sopronon át Rákosra ment a győri püspök jószágára s itt egy hetet töltött.“²⁾ Alkalmassint leginkább jövőbeli állapotának elintézése ügyében folyt ott a beszélgetés.

A következményekből gyanítva, úgy látszik, már ekkor Bécsben is tett sorsának kedvezőbbé változtatása végett némi előleges lépéseket. Mert az időtt történéhetett leginkább azon elhatározása, hogy magát szerzeti kötelezettségétől fölmentetni és a győri egyházmegyei klerus közé fölvétetni kerje. —

10. Egy ideig talán mégis tusakodott némileg e szándékával, mert annak valószínűsítéséhez tényleg csak a következő évben fogott hozzá, a mint ezt a folyamodási okmányok mutatják. — Csakugyan különös változásnak látszhatott az előtte is, hogy a „Latina“ kiadása után, melyben még oly nyíltan és többszörösen is érezteti a szerzete s annak reá üdvös befolyással volt tagjai iránti elismerését, nyomban ettől való megválását sürgesse és valahogy épen azok közé kívánjon soroztatni, kiknek nehányával már eddig is holmi ízetlenségei valának, amint hogy eléggé keserű kifakadásokkal panaszolta is e visszás viszonyát.³⁾ De Révait már mind erősb impulsusok készíteték s az iránta anyyi jó indulattal viseltető Fengler püspök kegye által mégis leginkább remélhette a kívánt secularisatiót kieszközöltethetni.

Nem kevéssé járultak e szándéka lendítéséhez az akkori sajtóságos coniuncturák.

Mert úgy történt, hogy akkortájtban rendtársai közül többen tettek ily elválási lépéseket, azok különösen, kik a József császár decenniuma alatti rend-bomlasztás miatt igen könnyű szer-

¹⁾ L. Sándor Istvánhoz 1792. okt. 29-én Győrből írt levele kivonatát Horvát Istvántól. Magy. nemz. muzeum MSS. Fol. Hung.

²⁾ U. o.

³⁾ L. Révai M. élete. II. 298. 300. 308. l.

rel mehettek ki egyes előkelő házakba nevelőkül vagy lelkész-helyetteseknek, aztán pedig már fennsőbb helyről a rend helyreállítására igényeltetvén, meghagyatott a rendkormányának a gremiumon kívül lévő tagoknak visszahívása és a szerzeti fegyelemnek minél kellőbb restaurálása.

Igy a szigorúbb életmódtól már idegenkedő rendtagok, kik mint nevelők egyébként is szívesen marasztaltattak a főbb családoknál, hogy a visszatérési kötelességtől mentek lehessenek, secularisatio által kívánták azt kikerülni.

1789—94-ig már 10-en voltak ilyenek; négyet Fengler vett föl. Köztök volt Révainak két közelebbi bizalmas barátja, különösen Frey Ferenc is, kiről föntebb már volt említésünk¹⁾ s még lesz az odábbiakban is.

Ezekről megtudván azon módokat, melyek épen akkoron Rómában ez ügyet némileg megkönnyíték, Majer Ferenc barátjától segítve Révai is hozzáfogott a fölmentetés végetti sűrűséghez.

A hazai fölöttébb bajos körülmények összetorlódása, melyet némileg már a föntebbiekben jeleztünk, mégis nem kevésbé nehezítette ez ügyet. Ez okból alkalmasint több rendbeli levelezés előzte meg Révai ilyenén szándékának megvalósítását. — Csak is a lényegesebb iratokat sikerült e tekintetben eléggé huzamos idő óta nyomozásunk folytán összehozhatni. De már ezekből is jóformán kiviláglik, hogy minő lépéseket tett Révai e célzatának sikeresítése végett.

11. Úgy látszik, az ügy kezdeményezését többnyire személyes megjelenés útján élő szóval intézte el. Így aztán csakis a leglényegesebb dologra szorítkozhatott azon leveleiben, melyek ez úgyról mint okmányok maradtak fenn.

Leginkább 3 főtényezőt kellett a végre megnyernie: először is oly pártfogót, ki valamelyes fenntartási biztosítékról adjon kötelezvényt, melylyel kimutassa, hogy a papi állást illető tisztességes ellátása meglesz a nélkül, hogy e végett a szerzetre, melynek kebeléből kilép, élemedettebb vagy különben hanyatló korában támaszkodni kénytelenülne, aztán a rendkormány beleegyezését megnyerni, hogy szerzetétől megválhassék s meg a püspöknek befogadását.

E három főtényezővel valóban leginkább szóbeli értekezés útján intézte el a dolgot. Legelőbb a pártfogói kegyre igyekezett szert tenni. Ezt gr. Károlyi Antal özvegyétől Harukker Jozéfa bárónőtől alkalmasint már akkor nyerte meg, midőn Bécsben 1792-diki szeptemberben 3 hétig időzött. Kegyének megnyerése és számára biztosítása végett egyébként is részint verses, részint

¹⁾ U. o. I. 260. 294. l.

máskép hódolatos leveleket intézett hozzá új évi s névnapi alkalmakkor.¹⁾

Fengler J. püspökkel elég gyakran beszélhetett ez ügyről egyébkor is, meg imént különösen Rákoson léte alatt.

Hogy szerzetes rendje főnökével is volt alkalma személyesen érintkezni az 1793. év első negyedében, kiteszik egy kezemenél lévő iratból. Egy $\frac{1}{2}$ ívnyi papírra Révai sajátkezűleg másolta le a Krisztina fhgnótól 1786. nov. 18-án Brüsszelből és Lipót nádortól 1792. ápril 5-én Bécsből hozzá intézett levelet, melyeket már a föntebbiekben ismertettünk. S ezt a másolatot 1793. március hó 19-én Győrött adta át alkalmilag talán egyéb nemű iratokkal együtt Perczel Imre rendtartományi főnöknek.²⁾ Ekkor tehát élő szóval előadhatta szándékát, vagy legalább az iránt holmi előleges tudakozódást tehetett; mert a főnök két napig időzött ott s ez alatt a püspöknél is tisztelkedett.³⁾ Azonban a püspöknek itt alább idézendő levele azt gyaníttatja, mintha a secularisatio ügye még akkor nem jött volna szóba.

Ugyanis Fengler J. püspök 1793. május hó 16-án ily tartalmú levelet intézett Perczel Imre provincialishoz: „Tudomásul vehette nt. Atyaságod T. P. Révainak kegyedhez intézett leveléből,⁴⁾ hogy mik az ő óhajtásai és kérelmei. Ezekhez csatolom az én közbenjárásomat is, már csak azért is, mivelhogy ezen kegyes elnézés útján remélhető, hogy e testvérnek szívét sikerül idő folytán mindinkább megnyerni, úgymint ki képzelt sérelmek miatt egykor nagyon fel volt háborodva, de most már szelidülni kezd. — Előre látom, hogy a rajziskola Győrött nem sokáig fog fennállhatni azon okból, mert a városi hatóság nem képes arra költséget adni. Pesten alkalom nyílik, melyet T. P. Révai meg akar ragadni, mielőtt Győről elbocsátatnék. Ezért, ha a rendházi fegyelem megbolygatása nélkül megtörténhetik, engedje meg Nt. Atyaságod, hogy ő az elemi iskolákra való bizottság által tervezett lakásban a collegiumon kívül tartózkodhassék.⁵⁾

1) Erről tanúságul szolgál az odább említendő verzeset és levél.

2) Bizonyítja ezt Lihan Paulin titkárnak kívülről rá írt ime jegyzete: „Paria epistolarum Palatini Regni et Archiducis Christinae ad P. nostrum Nicolaum Révai datarum; data a b e o d e m Jaurini Patri Provinciali 19. Martii 1793.

3) Így jegyzi ezt Lihan Paulin a „Provinciae Protocollumban de anno 1793.“ 357. l.

4) Minthogy Révainak illetén levele az ezen ügyre vonatkozó többi okmány csomagában nem lelhető, lehet, hogy az nem is jutott Perczel Imre főnök kezébe, ki ez időt a rendházak látogatása végett folyton utazott az ország felsőbb vidékein. Ezt a Fengler J. levelét is Máramaros-Szigeten jun. 3-kán kapta, amint az rajta jelezve van.

5) Fontossága tekintetéből álljon itt e levél eredeti szövegében is, mely így szól: „Admodum Rde. Religiosme ac Eximie Pater Provincialis! Intellexe-

12. E praeludiuma az ügyfolyamnak jelentős okmányul vehető nem egy tekintetből nemcsak a főntebb érintettekre, hanem még alkalmasint az odább említendőkre nézve is.

A püspök jól látja, a jelzett kiváncsóság teljesítésének bajosságát különösen épen akkor, midőn a rend eddig kívül működött tagjainak a testületbe visszahívása oly annyira követeltetik, meg különösen Pesten az egyetemenél tanárkodó rendtagokra is kötelezőül sürgettetik a rendi fegyelem.¹⁾ S így csak is föltételesen kívánhatja az engedélyt Révaira nézve azon oknál fogva, mert úgy véli, hogy ezen elnézés által inkább megnyerhető leszen elidegenült kedélye, mely előbb holmi képzelt bánatalmak miatt háborog vala, de már szelidülésnek indult.

Látható ebből, hogy Révai a püspöknek, ki őt célzatai érdekében is szívesen buzdítgatá a testületéhez való visszatérésre, menségül oly sérelmeket emlegetett, melyeket a püspök mint szintén e szerzetes rendnek volt tagja, nem ismert el alaposaknak; de már az egyházi rend iránt egy idő óta mind inkább hódolatosnak tapasztalta őt annyiból, hogy szívesen teljesítette az egyházi functiókat, néha egyházi beszédekre is vállalkozván. meg egyéb papi teendőkből is részt vevén, alkalmazkodott az előbb idegenkedéssel mellőzöttekhez úgy, hogy ily hajlamánál fogva már 1792. májushó 31-én Scharlach Károly győri vicarius által; a püspök oly engedelmet adottt neki mint gyóntatónak, mely „*facultas a casibus reservatis absolventi*“ nevezet alatt teljesebb megbízhatóságot jelent.²⁾

13. De vajjon minő biztatás lehetett az, melynél fogva Révai a Pesten kínálkozó alkalmat megragadni kívánta: erről egyébütt sem lelünk említést. Annak sem található nyoma, hogy mit válaszolt Perczel Imre főnök a püspöknek e közvetítő kérelemre.

Bizonyára gyötrelmes dilemmába hozták az ily kívánalmak különösen épen akkor a kiválóan lelkiismeretes főnököt, kinek az a fölöttebb bajos feladat jutott, hogy az előbb felsőbb helyről

---

rit Praetta Pattas Vra ex litteris R. P. Révai ad Eandem datis, quae sint ejus vota, quaeque preces. Adjungo his meam quoque interpositionem, vel propterea; quod Spes sit, hac indulgentia, Fratris animum successive lucrandi, qui putatiis afflictionibus multum olim commotus, modo mansvescere incipit. — Praevideo Scholam delineatoriam Jaurini non diu porro perstare posse hac ex causa; quod Civicus Magistratus sumptus ad illam suppeditare non valeat. Adest occasio Pestini, quam R. P. Révai arripere vult, antequam Jaurino dimittatur. Quare si praeter domesticae disciplinae convulsionem fieri potest, indulgeat Eximia Vra Paternitas, ut in projectata a Commissione Normalium Scholarum habitazione extra Collegium frui valeat; Qui me piis ad aram precibus commendans, sum peculiari cum affectu Admodum Rdae, Religiosae, ac Eximiae Pattatis Vrae Benevolus Pater Josephus Fengler Eppus Jaurinensis. Jaurini 16-a Maji 1793.

¹⁾ „Protocollum Provinciae Hung. Schol. Piar.“ Nro 17. p. 123. 130. 141. 151—9.

²⁾ Magyar nemz. muzeum Fasc. 353. Fol. Hung. Nr. I. a.

származott balirányzatok következtében ernyedező testületet ekkor szintén a felsőbb helyi sürgetésekre minél inkább tömörítve szilárdítsa s az üdvös fegyelmi rendszabályoknak érvényre emelése által lehetőleg szerves tevékenységre sarkalja. – Ezért járt-kelt ő épen ekkor országszerte, hogy személyes megjelenésével erőlyesen buzdítva minél hathatósabban éleszsze föl a megfogyatkozott jobb szellemet.¹⁾ S e lelkesítő restaurálási buzgalmának valóban áldozatul tette ki igen becses életét is, mely erejét főlemesztő fáradalmi következtében Kalocsán végzett hivatalos látogatása után még ott érte kimulását 1795-ben.²⁾

Ily gyötrelmes viszonylatok miatt igen valószínű, hogy Perczel Imre a püspök levelére nem adhatott kedvező választ.

14. Lehet, hogy ez sarkalóbban ingerelte Révait a secularisatio-kieszközöltetésére. Erre tüzetesen szólnak az itt közlendő documentumok, melyeket ezennel időrendi sorozatban mutatunk be.

1793. okt. 14-én kelt gróf Károlyi Antal özvegyének azon biztosító levele, melyben, úgymond, Révai Miklós kegyestanító rendi áldozó pap erkölcsi jámborsága, feddhetetlen élete s egyéb jeles lelki tulajdonai által indíttatva, meg tekintetbe véve az ő készséges tiszteletét, melylyel kegyeletes emlékü férje s egész családjá iránt mindenkor viseltetett, és szem előtt tartva a tudámannosság és tanügy terén, különösen az ifjúság oktatása által szerzett érdemeit, neki azon esetre, ha mint világi pap öregség, betegség vagy más előre nem látható szomorúbb esemény miatt éllelmezési kellékeit megszerezni képes nem lenne, illetén esetre s azon időre életfenntartására élte fogytáig évenkénti 150 forintot önként s jóakarólag ígér s ezen összegnek kiszolgáltatására utódait is kötelezetteknek nyilatkoztatja.³⁾

E biztosítókkal ellátva s a püspök által biztatva, azonnal

1) *Protocollum Prov. Hung. Schol. Piar. u. o. 357. s. köv. ll.*

2) L. Horányi „*Scriptores Schol. Piar. II. 475. l.*”

3) Im ennek eredeti szövege Révai saját kezével másolt és hivatalosan hitelesített átirat szerint: „*Infrascripta tenore praesentium memoriae commendo, quibus expedit, universis: Morum probitate, vitae integritate, aliisque praeclaris animi dotibus Adm. R. Patris Nicolai Révai Clericorum Regular. Matris Dei Scholarum Piarum Presbyteri permota; spectata nem prompta illius, qua in pia memoriae Maritum meum Antonium Comitem Károlyi totamque domum meam semper ferebatur observantia; consideratis praeterea ejus in rempublicam litterariam, quae juventutem publice instituendi munere sibi comparavit, meritis; his, inquam, omnibus in reflexionem sumtis, si idem Adm. R. P. Nicolaus Révai, qua Presbyter Saecularis, ob senium, infirmitatem, aliudve, quod praevideri non potest, tristius incidens, vitae media sibi amplius promereri non posset, in illum casum, et pro eo tempore, ipsi in titulum Mensae quotannis, quoad vivet, 150 Rfl. id est Centum Quinquaginta Rfnos sponte ac benevole promitto, et ad pendendam hanc 150 fnorum summam Successores quoque meos obstrictos esse volo. In quorum robur praesentes syngrapho meo munitas extradedi Litteras Asscuratoriales. Viennae die 14-ta Octobris anni 1793. Josepha Vidua Comitissa Károlyi, Nata Baronissa ab Harruker m. p. (L. S.)*”

elküldötte folyamodását Perczel Imre főnökhöz a rendből való elbocsátásért.¹⁾ S minthogy azonnal választ nem kapott; ekkép ismételte kérelmét: „A püspök ő kegyelmessége meghagyása következtében mély alázatossággal írtam Nt. Atyaságodhoz a rendből való elbocsátásért, vagy, ha ezt egyenesen nem lehetne megadni, legalább annak kinyilatkoztatásáért, hogy Nt. Atyaságod fölmentésem ellen nem vet akadályt. E legalázatosabb kérelmemet ezennel mély tisztelettel ismételve egész kegyelettel maradok Nt. Atyaságodnak alázatos szolgája Révay Miklós. Győrött. 1793. okt. 31.”²⁾

Erre Perczel már harmadnapra válaszolt, s okát adván, hogy miért nem felelt előbb, tudatja, hogy Révai szándéka ellen épen semmi akadályt nem fog gördíteni. „Többet — u. m. — üggyekben nem tehetek. Irni fogok Ő Excellentiájának is, mihelyt Győrre visszaérkezik. Elj boldogul. Őszinte jóakaród Perczel Imre. Pest. 1793. nov. 3.”³⁾

15. Az ezen ügyre vonatkozólag folytatásul következő iratok már a másik évben keltek, s arra mutatnak, hogy a végrehajtott lépéseket komoly megfontolás előzte meg, hogy előbb még az 1793. év végeig tán némi útegyengető lépések történtek, vagy hogy Révai talán még a módzatok iránt kellőbb tájékozást igyekezett szerezni. Mert a szerzetes köteléke alóli fölmentetését kérelmező folyamodása Rómába csak az 1794. év első hónapja derekán küldetett el. Látható ez Fengler J. püspöknek azon leveléből, melyben a győri egyházmegyébe fölvételét tudatja, s melynek tartalma ez: „Miután Révay Miklós kegyesrendi áldozó pap, a győri elemi fő iskolában nyilvános rajztanító, előttem alázatosan előadta, hogy azon okoknál fogva, melyeket Szent Atyánkhoz VI. Pius pápához esedező levelében felhozott, Ő Szentségének kegyéből reményli megnyerhetni a fölmentést arra, hogy

¹⁾ E folyamodása nincs meg a kegyesrendi levéltárban, hol a többi ez ügyre vonatkozó irat egy csomagban lelhető.

²⁾ Teljes szövege Révai saját leveléből híven átírva ím ez: „Admodum Reverende Pater Provincialis! Pater Indulgentissime! Jussu Excellentissimi Episcopi scripsi humillime ad Paternitatem Vestram Admodum Reverendam pro Dimissione ab Ordine, aut, si haec directe dari non posset, saltem pro ea Declaratione, Paternitatem Vestram Admodum Reverendam Dispensationi meae impedimenta non esse posituram. Quam meam petitionem humillimam dum isthic submitte repeto, cum omni observantia et veneratione persevero Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae Servus humillimus Nicolaus Révay m. p. — Jaurini 31. Octobr. 1793. (Eredetije a kegyestanító rendiek központi levéltárában Forulo 60. fasc. 5. — Kivül rájegyezve, hogy „Accepta 1793. 1. Novbris.”

³⁾ Eredetije szószerint ez: „Reverende Pater Professor! Ad priorem epistolam tuam nihil literarum dedi; quia, quo dirigere epistolam debeam, Jaurinum vel Viennam, non scripsisti. Nunc ex ultima intelligo, te in loco habitationis esse. Scribo, me nullum omnino obicem cogitatio tuis positurum. Plus in tua re agere non possum. Scribam suae Excellentiae, quamprimum Jaurinum redierit. Vale. Tibi sincere addictus Emer. Perczel, Pestini. 1793. nov. 3. (Átírva a m. nemz. muzeum kéziratárából. L. Mssta Révaiana.)

a világi klerushoz átléphessen, és e végett fölvételi bizonyítványra van szüksége; e kérelmének szívesen helyt adván, íme levelemmel kinyilatkoztatom: hogy föntebb megnevezett Révay Miklós atyát, mint életjámorsága és erkölcsi feddhetetlensége által igen ajánlottat, egyházmegyémbe befogadom és fölveszem. Kelt Győrött 1794. január 16-án. Fengler József győri püspök.“¹⁾

16. Révainak itt említett folyamódása a pápához egész szövege szerint még csak másolatban sem áll rendelkezésünkre. De annak lényeges tartalma resumálva van a Rómából jött fölmentési levél elején, hol ez az előzmény olvasható: „Révay Miklós kegyesrendi beesküdtött tag s áldozó pap, ki a győri egyházmegyében tartózkodik, minthogy már 17 év óta él a szerzetes testület rendházain kívül, nyilvános tanársággal foglalkozván, és illő fenntartással el van látva, legalázatosabban kéri Szentségedtől, méltóztatnék neki kegyesen megengedni, hogy életének hátralévő idejét a saeculumban világi papként élve tölthesse el.“²⁾ Ezért tehát — így szól folytatólag a dispensatio — a „Sacra Poenitentiaria“ a pápa ő Szentségétől engedélyezett apostoli tekintélynél fogva tudatja a győri püspök által, hogy tekintetbe vétetvén e fölterjesztett kérelem, a nevezett kérelmezőnek, miután a paphoz illő tisztességes ellátottságát hitelesen kimutatta, megengedtetik, hogy a saeculumban világi papként élhessen, fenntartván mégis szerzetes fogadalmának lényegesbjeit, hogy különösen a megyés püspöknek, kinek joghatósága alatt él, engedelmeskedve, patrimoniumot s egyéb egyházi emolumentumokat tisztességes öfenntartása végett élvezhessen. Ebbe azonban nem foglalva be a bármily egyházi javadalmak elnyerésére való képesítettséget.

Ez lényege szerint a fölmentő okmánynak tartalma. — De az ügy fontossága miatt, különösen az iránta érdeklődőbbek kedvéért, ide csatoljuk ezen okmánynak eredeti szövegét is Révainak

1) „Lecturis Salutem a Domino, in quo est vera Salus. — Postquam Nicolaus Révay, Sacerdos Scholarum Piarum, in Jaurinensi Principali Normali Schola Graphidis Professor Publicus, humiliter mihi exposuisset, quod ex adductis in Supplici Libello ad Sanctissimum Patrem Nostrum, Pium Sextum, Pontificem Maximum rationibus Eiusdem Sanctitatis gratia Dispensationem Transitus ad Clerum Secularem se speret obtenturum, atque in hunc finem Receptionis Testimonio egeat; Illius petitioni lubens delaturus his Litteris declaro: quod supradictum Patrem Nicolaum Révay, Virum a probitate vitae, morumque integritate multum commendatum in Dioecesi meam suscipiam, et adsumam. Datum Jaurini, die decima sexta Januarii, anni 1794. (L. S.) Josephus Fengler m. p. Episcopus Jaurinensis. (Átírva Révai M. másolatából, mely a kegyesrendiek levéltárában van.)

2) Copia. „Beatissime Pater! Nicolaus Révay Clericus Regularis Scholarum Piarum Sacerdos Professor in Dioecesi Jurinensi commorans, cum jam a septemdecim annis vivat extra Claustra Publici Professoris munere occupatus, deque congrua sustentione sit provisus, petit humillime Vestrae Sanctitati, velit pro sua Clementia facultatem ipsi impartiri reliquum vitae suae tempus vivendi in saeculo in habitu Presbyteri Saecularis.

azon sajátkezű másolatából, melyet ő Perczel Imre provincialis kívánatára 1794. nov. 17-én neki megküldött,¹⁾ hozzá tevéen egyzersmind a consistoriumi protocollumnak kivonatát is, mely az ő secularizáltatásának publicatióját tartalmazza.²⁾

Egyéb jelentős írásbeli tanuság ez ügyfolyamnak teljesebb megvilágítására eddig nem jutott kezemhez, habár Győrött ismételt kutatással s valódi tudományos érdeklődéssel igyekeztek a bizalommal fölkért tudányszerető férfiak, különösen Ebenhöch Ferenc tudós kanonok úr az óhajtott részletes adatokkal támogatni, kiknek szíves közleményeit egyébütt emlitem hálás elismeréssel.

Azonban ez ügy lényege, úgy vélem, már ennyiből is meg lehetösen kiviláglik. Következésményeiről pedig az odábbiak körülményesebben fognak szólni.

1) „Quare — Pro Gratia de exp. — Sacra Poenitentia de speciali et expressa Apostolica Auctoritate a Ssmo Dno Pio Papa Sexto, in casu, de quo agitur, pro utroque Foro sibi concessa Ven, in Christo Patri Episcopo Jaurinen. Facultatem communicat: quatenus attentis expositis, sive per se, sive per aliam idoneam Personam Eccliam, ab eo specialiter ad hoc deputandam, supra scripto Sacerdoti Professo Oratori, postquam de legitimo ac sufficienti Patrimonio, seu alio congruo emolumento pro Ecclico Titulo sibi prout de Jure constituto, docuerit, et non antea, ut in Saeculo in Habitu Presbyteri Saecularis, servatis tamen substantialibus Votorum suae Religiosae Professionis, quantum respective ad Votum Paupertatis, et similia, in eo statu commode fieri poterit, quae semper quoad substantialia huoi in suo robore permaneant, sub Obedientia et Jurisdictione Ordinarii, in cujus Diocesi, vel Territorio commorabitur, in vim etiam Solemnis Obedientiae Voti specialiter subjectus, quoad vixerit, remanere, et si nullum ei obstet Canonicum Impedm. in suis Ordinibus, etiam in altaris ministerio ministrare: Missamque de Ordinarii Localis Licentia celebrare: Patrimonii fructibus, aliisque Ecclis Emolumentis pro honesta sui sustentatione uti et gaudere licite valeat, pari Apostolica expressa Auctoritate dispensando in utroque Foro de speciali Gratia indulgeat. Citra ullam Habilitationem ad quaevis Ecclesiastica Beneficia assequenda, Constitutionibus et Ordinationibus Apostolicis, caeterisque contrariis quibuscunque speciali quoque et individua mentione dignis non obstantibus. Datum Romae in sacra Poenitentia die 7. Februarii 1794. P. Paracciani S. P. Regs. — A. Carabella S. P. Secretarius.“

2) „Anno 1794. die 28. Martii celebrata fuit Sessio Consistorialis sub Praesidio Rssmi Dni Gralis Vicarii, considentibus Rssmis Dnis Assessoribus. — Qua Occasione etc. 188: Ad Gratosum Suae Excellentiae Episcop. Mandatum lecta et publicata fuit hodierna in Sessione Consistoriali Saecularisatio Rdi et Clarissimi Patris N j c o l a i R é v a y Clericorum Regularium Matris Dei Schol. Piar. Presbyteri et in Jaurinensi Principali Normali Schola Graphidis Professoris Roma obtenta, una cum Testimonio Receptionis in Dioecesim hanc Jaurinensem per Suam Excell. Eplem factae, et Assecuratititidis de 150 fl. pro Titulo mensae per Excell. Dnam Viduam Comitissam Károlyi, natam Josepham Baronissam ab Harrukker Sponte, et Benevole oblatis; quae triplicis ordinis Documenta in vidimatis paribus in Archivo Consistoriali asservabuntur.“ — Ennek hitelesített másolatát kiadta Zanathy János a püspöki Consistorium hites jegyzője 1794. március 28-án. (Átírva ez is mint a föntebbi a kegyestanító-rendiek központi levéltárából.)

V. Mire törekszik Révai a secularisatio után?

1. Mozgalmas életének több rendbeli phasisából eléggé ismeretes már, hogy mily emótiót keltett Révai kedélyvilágában állapotának minden jelentősbb fordulata, sőt néha helyzeti viszonyainak csekélyesebb módosulása is.

Ideges mivoltát könnyen alterálták a kellemetlenségek, melyek olykor nagyon is kiejtették sodrából. De más részt az örvendetes jelenségek is fölöttébb fokozták élénkségét. Mintegy hatványszerű hevület ragadta meg különösen akkor, midőn hazamos bajlódás vagy épen terhesebb küzdelem után sikerült valamihez jutnia. Némi elragadtatásban tört ki ilyenkor diadalérzete.

Efféle emótiót idézett elő benne különösen a secularisatio megnyerése. Annyival gerjesztőbb hatású volt ez, minthogy az említett bajos körülmények miatt épen ez időtt némely súlyosb akadály is nehezítette annak kieszközlését, meg több tekintetnél fogva valóban epesztő szorongásba, sőt beltusába is került az neki. Meglehetősen sejtethni ezt egyik-másik tépelődő nyilatkozatából, melyeket odább említendő leveleiben lesz alkalmunk jelezhetni.

Egészségi állapota sínlődő vala ez idő tájban.¹⁾ S az ügye miatti gyötörődés kedélyére is nyomasztóvá nehezítette annak gyöngékedését. De törekvéseinek sikerülte legott hathatósan fölvilványozta. — A Rómából megérkezett fölmentés nem csak borongásait oszlatá, hanem a jövőre nézve derültebb kilátással is enyhíté. Főlizgult képzelme nem egy bájoló reményt fűzött e jelentős vívományához. Némely bizalmas ömlengései azt vallják, hogy ezenel mintegy új életre viradottnak érezte magát.²⁾

2. Nem véve még itt számba egy-egy rejtett s későbbben is csak

¹⁾ Sándor Istvánhoz 1794. április hó 16-án írt levelében említi ez előtti betegeskedését.

²⁾ Így nyilatkozik a Paintnerhez 1794. július hó 22-én írt levelében, melyet odább részletesen ismertetünk.

enyelgeve ellebbentett óhajításait, közelebbi nyilatkozatai szerint egyelőre főleg abban látszik vigaszának dús forrását lelmi, hogy immár jogosultabbnak érezheti függetlenkedési hajlamát.

Mert úgy hitte, hogy már ezentúl nem szólhatják meg a saját tűzhely iránti előszeretetét, melyről a német közmondás szerint azt tartá, hogy „eigner Herd ist goides werth“, — nem becsmérelhetik külöködését tüzetes hivatásától idegenkedő abnormitásnak, — nem éreztethetik vele, ha csak úgy oldalvást is, az „esto hoc, quod es“-féle intést, — s a mi oly érzékenyen bántotta, nem érheti már a tisztesebb tanári állásra törekvését olyatén kifogás, hogy ha ilyest kíván, miért nem folyamodik azért az iránta oly jóakarató rendkormányhoz? Miért nem tanúsítja bizalmával is igaz tiszteletét különösen Perczel Imre főnöke iránt, kit imént kiadott „Latiná“-iban magasztalva celebrál? ¹⁾ Miért nem követi őt egyszersmind abban, a mit róla dicséretül jelez, ²⁾ s a mi ennek nem csak rendje, hanem más igaz tisztelői részéről is oly jeles érdemeül ismertetik el, hogy t. i. a szerzetes testület igényeinek teljesítése végett, készséggel mondott le egyetemi tanári állásáról s a jók nagy vigasztalódására szívesen elvállalta azon terhes állásokat, melyek főleg ama fölöttébb nehéz viszonyok közt leginkább oly tekintélyes és önadaadó nemes lelkületet igényeltek, mint a minő Perczel Imrénéé vala, ³⁾ ki mint egyetemi tanár is 12 éven át, habár ekkor nem saját rendtársai közt élve, ⁴⁾ szerzete fegyelmi szabályait kifogástalanul megtartotta. ⁵⁾

¹⁾ I. Latina 35. l.

²⁾ U. o. 36. lapon ezt jegyzi róla Révai: „Pertzelius, abdicato serius suo hoc munere, Collegii nostri Debretzinensis Rector factus est. Nunc, dum haec edo, Ordini nostro ut Praepositus Provincialis praeest feliciter.“

³⁾ A főntebb mondottak s odább mondandók nyomósb érveléseül méltán idézhető itt e jelentékeny tényezőnek azon magában véve is érdekes, mert magvas tartalmú és tömör szabatossággal kifejezett jellemzése, melyet róla Lihan Paulin, volt titkára s hű munkatársa jegyzett föl emlékül a rend „Nulla maior“ című jegyzőkönyvében: „Hic vir immortalis memoria dignus, iam in tirocinio praesignificabat indole, moribus, ingenii docilitate, se Provinciae columen, lumenque futurum. Inde a tirocinio erat otii hostis, laboris, studii, pietatis amicus. Sermone cautus et affabilis, corde sincerus, moribus ac vita integer. Actione strenuus, consilio promptus, zelo prudens, in consortio pacificus, vanitatum osor, commodorum corporis negligens, Votorum sancte memor, in propositis constans, in munere exequendo assiduus, monitor svavis, affectuum domitor, legum et disciplinae custos et vindex; nec adversis rebus fractus, nec prosperis elatus. Instituti amore ardens, a boni publici cura etiam aegrotó corpore non remittens. In ipsa Visitatione Collegii Coloczensis apostemate pectoris pressus, ex ictu hemiplexiae loquela prope destitutus, eodem tempore, quo laborare, vivere desiit 28. Junii Coloczae 1795.“ (I. „Nulla Maior“ 24. l.) Minő befolyással lehetett Perczel Révaira ifjabb korában, mint 177²/₃-ban volt lakótársára Veszprémben, jelezte annak idején. (L. Révai M. élete. I. 159. 160. l.)

⁴⁾ Előbb Nagyszombatban, aztán Pozsonyban tartózkodván mint theologia-tanár.

⁵⁾ Ezt Horányi így említi róla: „12 annis hoc arduo munere functus, tanta

3. De Perczelen kívül még mások is tanusítottak ilyennemű önzetlen kegyeletet rendjök iránt, kik aztán különösen az ő főnöksége alatt szívesen csatlakoztak lelkes igyekvéseihez, köztök több olyan, kik iránt Révai is tisztelő érzettel viseltetett,¹⁾ de példaadásukhoz nem szövetkezett, sőt nehezebbre esett, ha az azokkal való versenyzést jóakarólag ajánlották neki, meg közben amúgy szeliden azt is éreztették vele, hogy miért cáfolja meg tetteleg azon meleg elismeréseit, melyeket kevéssel ez előtt nyilván is vallott. „Latina“-iban rendje s különösen annak jelesbjei iránt s miért vonakodik azokkal együttesen s vetélkedő buzgalommal a haza közhasznára munkálni: ellenben miért ad inkább a gyöngébbeknek biztató példát a hivatásban való ingadozásra, kiváltképen azon nehéz időben, midőn rendjének az előbbi ernyedésből kiemelkedve minden jó móddal tömörülésre kell törekednie?

Hogy ilyennemű figyelmeztetések s intelmek, habár csak igen kiméletesen s többnyire inkább indirecte, de mégis jóformán tudomásul vehetőleg jobbra fennsőbb állású férfiak részéről csakugyan történtek Révai irányában, eléggé kiviláglik némely odábbi nyilatkozataiból, valamint az is, hogy mennyire bántották effélék az ő függetlenkedési hajlamát s alanyias önérzetességét, ha csak gyöngéd célzásként említették is jóakarói részéről. A helyett, hogy jó néven vette volna, sokkal inkább ellenséges szándékú fagatásként gyanúsította ezeket.

4. Ilyesekből álló volt az a szörnyű gyötetés, „enormis vexatio“, melyet — mint az odábbi leveleiben panaszolja, — már nem tűrhethvén tovább, a secularisatio által kívánt annak teljesen véget vetni. Ennek sikerültével tehát, mint ezt meghittebbjeihez írja, az ilyesektől való mentességnek örvendetes érzete dominálta főleg kedélyét.

Mintegy boldogító meggyőződéssel hitte, hogy e metamorphosis után már teljesen nyugta lesz minden afféle töprengésektől, melyek problematikus helyzeti viszonyai miatti aggályával versent zaklaták s így tudományos és irodalmi célzataiban is fölöttébb visszatarták. Enyhült kedélylyel engedte át magát azon biztatóreménynek, hogy most már mielőbb a béke révpartjához jutván, akadálytalan ösvényen haladhat hazafias nagy szándékai megvalósítására. Hisz mint „világi papot“ nem illethetik őt már olyan szemrehányással, hogy miért nem igyekezik hivatásának megfe-

---

nominis gloria effloruit, ut ad Universitatem accedens non mores, non animum, non vitae rationes, non religiosam disciplinam, sed locum tantummodo mutasse videretur.“ S még tovább folytatva igen példányszerűként tükrözi őt. (L. Scriptores Schol. Piar. II. 474—6. l.)

¹⁾ Ilyenekül említhetők a már fentebb kiemelték közül Révainak némely kedveltebb barátai is, mint Bolla, Sárváry, Simonchicz, Egerváry, kik már ekkor a rend érdemesbjei közt díszlettek.

lelni ott, a hová fogadalomszerűleg tartozik. — Bizvástabb változtathatja már sorsát tudományos és irodalmi célzatainak igénye szerint.

És ha nem is épen hamarosan, de tán nem sok idő múlva zöld ágra jut ő majd kétségkívül. — Legalább élte alkonya felé, mielőtt physikai ereje tetemesebben megfogyatkoznék, kivergődik alantias állapotából s így vagy úgy segítve lesz azon a nyomasztó bajon, melyet eddig a „res angusta domi“ is fölöttébb nehezít vala.

Avagy hát miért ne kopogtathatna már ezentúl különösen az iránta oly jó indulatú püspökének, meg majdan a részére megnyerendő más főbkeknek pártfogása révén olyatén javadalmakért is, melyekre az úgynevezett „clerus secularis“ oly előnyösen jogosult? — Hisz mint már ehhez tartozónak nyílt útja van a fensőbb polcokra is, különösen olyanokra, minőkért a közhasznú szellemi céltatok s a tudományos érdemek méltán folyamodhatnak.

5. Habár a silány önzéstől ment s a nemzeti művelődés közérdekéért őszintén hevülő szándék méltán sugallhatott neki ily jól megokolt reményt: még is óvatosan tartózkodott egyelőre ilyes vágyakat sejtetni. Csak is az új állapot közelebbi előnyei fölötti örvendezés foglalta el jobbára kedélyét. Főleg gyönyörködve andalgott képzelve annak érzetében, hogy az előbbi zajlásos, aztán meg apályos évek izgatató hatásától kifárasztva, végre nyugodtabban fordulhat vissza a huzamos idő óta mellőzött muzákhhoz, sőt gyűjtekezettebb elmével merülhet bele a nyelvemlékek tanulmányozásába, melylyel oly dús kincseket remél föltárhatni nemzete szellemi tőkájének kellőbb kamatoztatása végett.

Valóban eléggé boldogító érzettel tölthette el keblét már csak e vidámító kilátás is! — Hogy ne fűződhetett volna ehhez aztán még az a szép remény is, mely jogosan kecsgettette képzelmét azzal, hogy majd idővel a megalkotandó művek közzétévése végett sem kell már neki annyi megalázkodással holmi maecenási pártfogásért esenkednie; maga lesz önmagának maecenása, sőt talán másoké is. Meg a mi főképen jelentős, így már bátrabban munkálkodhatik a magyar tudós társaság létrehozásáért is, különösen azok közt, kik előbb szerzetesi mivolta miatt illetéktelennek tarták őt oly nagy dolognak mozgatására.¹⁾

6. De ha még oly kaleidoskop-szerűen tükrözte volna is fölzugult képzelve a várható jobb sors előnyeit: annyira még sem kápráztathatta, hogy a mosolygva körüllebegő reményeknek amúgy könnyű szerrel megvalósulhatásával hitesse magát. Sőt igen is érezte, hogy biz azokért az elnyerhető előnyökért

¹⁾ Kiviláglik ez Révai „Planum“-ának azon részéből is, melyben a „Sepo nendum partium studium“ cím alatt a szerzetesek elleni balhiedelmeket cáfolja. (L. „Planum“ i. k. 29—30. l.)

serényen kellend neki sürgőldnie s alkalmasint küzdenie is, jól tudván, hogy a régi példaszó szerint „Dii laboribus omnia vendunt“ és ezért „certandum est, nulli veniunt sine Marte triumpho.“ — Azt is nagyon érezte, hogy a győzelem kivívására mily igen szükséges, szövetséges társakról is eleve gondoskodnia.

Hisz élelmesség dolgában is helyt tudott ő állni s ha úgy rávetette fejét, kifoghatott az egyívásúak akárhányán. Csak indulatoskodásával, olykor szertelen túlkapásaival, ne rontotta volna le, a mit jobbik eszével épített!

Ismerve a hathatós protectiók kiváló előnyeit, valamint az ügyes közvetítők nagy hasznavehetőségét, ekkor még inkább, mint ez előtt igyekezett ilyesek szerzése végett a jó viszonyokat ápolgatni mindazokkal, kik e tekintetben igen alkalmas tényezőknek látszottak. Odább számos tanuságát észlelhetjük afféle szorgalmaskodásának, minőt eddig is nem csekély mérvben éreztek úgy bizalmas levelei mint némely tisztelgő versezetei is.

Kitetszik ezekből, mily udvariaskodó vala a tehetős pártfogók irányában s mily megnyerő a baráti hajlamok hódításában. — A gróf Károlyi család iránti kegyeletének több rendbeli tanuságait idéztük már. Azon levelekből, melyeket különösen Károlyi Antal grófhhoz, mint első pártfogójához intézett volt, sok érdekes vonás vonható el Révai jellemzésére.¹⁾

7. Nyomós okunk van itt különösen arra emlékeztetni, melyet hozzá Nagyváradról írt²⁾ s melyben mintegy kesernyében panaszolja már akkor, hogy mily viszontagságok beláthatlan hullámaira tereltetett az által, hogy némely biztatások nem teljesülése „megfosztotta őt legfoganatosabb eszközétől állapotja szerencséltetésére.“³⁾

Azon kegyes pártfogolás után, melylyel Károlyi Antal Révait Nagy-Károlyban és Nagyváradon létekor oly hathatósan elősegítette,⁴⁾ Révainak Bécsbe költözésével megszakadt a kegyelési viszony. Ugy látszik Révai félreértése 'okozta ezt,⁵⁾ mely aztán viszontagságos hányódása folytán mintegy idegenkedéssé fajult el. — De 1786-ban a gyűjteményes kiadás gyámolítása végett ismét fölkereste a lelkes gróftól előbbi bizalmával.⁶⁾ Az után dedicatioval is megtisztelte előbb ugyan a grófnét,⁶⁾ aztán meg 1789-ben fiát Józsefet arájával Waldstein Erzsébettel ekkoron történt egybekelésök alkalmával. Az erre készített dedicáló epithalamiumban már föltetszőbben is jelzi visszahódolását a grófi

1) L. Révai M. élete. I. 354—7. l.

2) U. o. 356. l.

3) L. Révai M. élete. I. 302. s köv. II.

4) U. o. II. 7. l.

5) U. o. II. 223. l.

6) U. o. 245. l.

ház kegyéhez, melyet lehetőleg biztosítani óhajt odábra is.¹⁾ — Örvezdettető jelét tapasztalta ennek 1788-ban, ifjúkori mae-cenásától igen szíves levél és kegyadomány által szerencsél-tetve²⁾ Ezen évben újra megénekelte Károlyi Antal hazafias lelkületét,³⁾ s a következő év derekán írt levelében is meleg érzellemmel vallotta iránta tartozó háláját.⁴⁾

Lehet, hogy ezen szívélyes viszonynak még több tanuságai is maradtak fenn, melyekhez eddig nem sikerült férhethünk. De már az imént s a föntebbiekben felhozottak is igen érdekes ta-nuságai annak, a mit az özvegy grófné biztosító levele Révairól nyilatkoztat, hogy az ő boldogult férje valamint családja iránt mily kegyelettel viseltetett Révai, ki Károlyi Antal gróf elhúnyta után főleg özvegyétől remélte hathatós segélyeztetését. — Ezért irogatt neki tisztelgő leveleket s közben magasztaló versezetet is. E levelek nem maradtak fenn olykép megőrizve mint a gróf-hoz írottak, de a grófné egy két válaszából láthatni, mi volt tartalmuk lényege.

8. Alkalmasint újabb segélyezésének megnyerése végett írta azt a kedveskedő versezetet, melyben a grófné kegyességét oly gyön-gédeden feldicséré, s melyet aztán az 1792-ki „Magyar Hirmondó“-ban közzé is tett.⁵⁾ Mint kegykereső udvarlásának tanusága álljon az itt, ezen oldalról való ismertetéseül teljes szövege szerint:

Mint sugára a szép Napnak,
S jó illatja a Virágnak,
Minden felé elszéllyed:
Kegyés Grófném jó Szívének,
Adakozó Nagy Lelkének
Ditső Neve úgy terjed,
Ezer ajak viszi hírét,
Mert ezernek szorultl ügyét
Édesen enyhítette:
Nagy és Kitsiny magasztalja,
Hála adó szívvel vallja,
Inségben mint védette,
Mikor harmat hull az égből,
Ez éltető nedvességből

Nem tsak tölgyek zöldülnek;
Az alatsony ivolyák is,
Apró füvek, kis rózsák is
Attól untig frissülnek:
Ugy e Grófné jó voltából,
Szánakodó irgalmából
Nem tsak nagyok újjulnak;
Kitsinyek is bő kegyelmét,
Érzik nyujtott segedelmét,
S új életre vidulnak.
Bátor mindég sok áldások,
Ezért jámbor kívánások
Az egekbe nyujtatnak;
Még is bé vett idejekre,

¹⁾ U. o. 407. és a „Két nagyságos elmének költ. szüleményei“ dedica-tiojában.

²⁾ Révai M. élete. II. 410. l.

³⁾ U. o. 412. l.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ L. 1792-diki Magyar Hirmondó I. 18. l. S így nem erre, hanem egy a grófné névnapját üdvözlő másik versezetre vonatkozik Toldy F. azon meg-jegyzése, hogy külön jött ki. Ugyanott tévesen írja Toldy, hogy Révainak epis-tolája gr. Károlyi Antalhoz a Hirmondóban 1792. II. k. 18. s k. II. jelent meg. (L. Magyar költők élete. Pest, 1870. I. 213. l.) Ilyen epistola sem ott, sem egyé-bütt a bécsi Magyar Hirmondóban nem lelhető, hanem a föntebb idézett verse-zet van meg annak I. k. 18—20. lapján, melyet, mint a szerkesztői bemutatásból látszik, Révai egyenesen oda küldött közzététel végett.

Óhajtások Innepiekre
 Jelesebben mondatnak.
 Új esztendő virrad reánk,
 Új tettekre készül Anyánk,
 Öröme nő Szívének:
 Mert jót tenni, s ember társán,
 Könyörülni szegény sorsán
 Öröm ő Nagy Lelkének.
 Felleg nélkül víg napokra,
 Mindég boldog jó dolgokra
 Keljen tsendes álmából:
 Harinat s bőség mezejére,
 Járjon áldás tér földjére,

Gyűljön bő kints nyájából.
 Vigasztalást Egy Fiából,
 Nagy Házának Oszlopából,
 Vegyen Öregségére:
 Lássá bokor Unokáit,
 Kik Jósága szép példáit
 El tanulják kedvére.
 Szárnya alatt meg maradni,
 Kegyelmeből még vigadni
 Jó tevő Asszonyának,
 Eggyetlen egy óhajtása
 Mellyet követ ajánlása
 A leg kisebb Szolgának.

E verszetnek már címével is nagyon hódolatosan vallja Révai, hogy „a kegyes Pártfogó Asszonynak, mint alázatos engedelmessé szolgálja, kíván új évre minden boldogságot“, szövege folytán pedig eléggé világosan értésére adja, hogy segélyért eseng, kétségkívül nem is eredménytelenül. A gyöngéd érzelmű grófné alkalmasint ismerve a gyakran szűkölködő poeta körülményeit, nem mulasztotta el őt oly dicsőítőleg megénekelte könyörületességének kegy-harmatával enyhíteni annyival inkább, minthogy a köszönet végén „egyetlen óhajtásaként“ hangsúlyozza a „jőtevő Asszonyának kegyébe megmaradhatását.“¹⁾

Nemcsak újévre, hanem — a mint látható egy másik verszetéből, — névnapra is beállított nála Révai megköszöntő leveleivel. Még beteges állapota sem tartóztatta vissza illetően udvariasságától. Kivehető ez a grófnénak Révaihoz 1793. ápril 4-én intézett válaszából.²⁾

¹⁾ De már előbb az 1789. febr. kezdetén kelt nászénekében szintígy ajánlotta volt magát a fiatal gr. Károlyiék kegyébe is, ekkép zengedezvén azon epithalamiumában: (l. a „Két nagyságos elmének költ. szüleményei.“ Pozsony 1789. dedicatiója végén.)

„Igy én, ki ifjantan Kegyes Öregeknek,
 Elvén jó voltokkal Nagyságos Szüléknek,
 Nevedtem arra a Költő Nagyságra,
 Kényem szerint való fényes Méltóságra:
 Hogy Hazám, mind a két renden irt Versemet
 Helybenn hagyván, meszszebb terjeszti Híremet:
 A Fiatal Párnak hanyatló korombann
 Érezsem kegyelmét alkonyodásombann;
 S lehessek holtomig mind azon Kedvese,
 A Károlyi Háznak őszült Enekese.“

²⁾ Figyelemre méltó mutatványként ide igtatjuk ezt a nemz. muzeumban lévő eredeti szövegből átírva. „Drága Tisztelendő Atyám! — Valamint sajnálva értettem beteges állapotját, szinte úgy örvendtem, tapasztalván, hogy T. Atyaságodat hozzám vonzó figyelmetességének ki jelentésebe, sem meg gyengült keze, sem meg nehezedett feje meg nem gátolhatta, mely Nevem Napjára küldött üdvözlő rendei nekem szinte oly kedvesek voltak, mintha azokat leg édebb versekbe foglalta volna. Kívánom, hogy T. Atyaságodra is mind azon Jók, melyeket nekem kíván hasonló bő Mértékbe háromolyanak. S magamat ájtatos imádságiban ajánlván különös hajlandósággal Maradok Tiszt. Atyaságodnak

9. Láttatják e nemű tisztelgéseit, hogy Károlyi Antal grófnak 1791. aug. 24-én történt¹⁾ elhúnyta után Révai az ő özvegyét, mind sűrűgöbben igyekezett inséges állapotának gyámolítójául megnyerni s kegyét a jövőre is minél inkább biztosítani. Ily hódolatos buzgalomával bírta őt rá azon hathatós istápolásra, melynek nyomatékos tanúságát adja az 1793-ki okt. 14-én aláírt kötelezvény²⁾ az évenként adandó 150 frtnyi segélypénzről „in titulum mensae,” melylyel aztán a secularisatio ügye oly hathatós előmozdítást nyert. Így tetemesebben lekötelezve még azontúl is folytatta officiosus hálálkodásait, mint erről bizonyító adatul szól a grófnénak egy másik levele, melyet 1796 január 5-én írt Révainak új évi üdvözlésére válaszul.

Fő Maecenásának, gr. Károlyi Antalnak kimultát e szerint még jelentősebben pótolta rá nézve az özvegy grófné, ki oly biztosítékot kötött le részére, minőt férje aligha teendett, már úgy-mint Révainak secularisáltatása végett, különösen az akkori körülmények közt, midőn az ily átlépések már felsőbb helyen reprobatiót kezdettek előidézni.³⁾

10. Azon sajnos veszteségéért is, melyet 1789-ben b. Orczy Lőrinc elhúnyta okozott, enyhítő kárpótlást nyert Sándor Istvánnak iránta mind inkább fokozódó barátságában, mely több ízbeli jótékony segítségésben is nyilatkozott. E lelkes hazafira szintűgy alkalmazható vala az, a mit Révai Orczy Lőrinc emlékének jelzéseül írt, hogy

„Pártfogó s Iró Társ volt Nyelvünk ügyében,
Értékkel és tollal fáradt érdemében.”⁴⁾

Sándor Istvánnal, a magyar irodalomnak e buzgó pártfogójával, ki aztán annak serény munkásaként is működött, Révai az 1786. év derekán kezdett levelezni. Egyelőre a „gyűjteményes kiadás” ügyéről, s avval való bajlódásairól irogatott neki, aztán alkalmasint feltetszőbb részvétét tapasztalva, mindegyre bizalmasabban tárta fel előtte érzelmeit, viszonyait s az iroda-

Szíves jó akarója Özvegy Gróf Károlyi Antalné. — Bécs. 4-a Aprilis 1793. (L. a m. nemz. muzeumban Mssta Révaiana.)

¹⁾ Ez hitelesebb adat, mint mely főntebb (l. Révai M. élete. II. 407. l.) hibásan idézve szept. 1-jét említi halála napjául.

²⁾ L. főntebb közölve 114. l.

³⁾ Nem hozható itt fel ellenvetésül azon tény, hogy Henyei Vince piarista, ki gr. Károlyi Antal egyetlen sarjadékát Józsefet nevelte volt, nyugdíjaztatása után szintén átlépett a győri egyházmegyébe; mert ez még 1789-ben történt, midőn az utóbb oly igen megváltozott viszonyok még nem támasztottak különös nehézségeket; gr. Károlyi Antal pedig, mint az illető okmányokból látható, akkor sem folyt be annak eszközlésébe.

⁴⁾ Révai e verseit iratták Görög-Kerekesék b. Orczy Lőrinc képe alá, midőn ezt emlékül 1791-ben a „Hadi történetek” IV. k. elején kiadták.

lom érdekében folyt nehéz küzdelmeit,¹⁾ melyek a jómódú s egyszersmind tevékeny hazafit fokonként meghittebb bizalomra melegítették iránta úgy, hogy előbb némely dolgozatainak átnézetésére kérte fel Révait,²⁾ aztán pedig ily szívességének bőkezű viszonzását is érezte vele. Meglehetősen kiviláglik ez Révainak Sándor Istvánhoz írt levelei kivonataiból is, melyeket azokból Horvát István csak igen röviden jegyezgetett ki.³⁾

A mily érdekes tanúságait láttatják ezek Sándor István pártfogói kegyének, úgy más részt jóformán sejtetik azt is, hogy Révai a szellemes férfiú és hőkebelű hazafi iránt viszont hálás igyekezett lenni, s már szellemi érdekeltetésénél fogva is örömet collaborált irodalmi tevékenységének lendítésére s tán jelentékenyen befolyásolta is őt ez irányban. Ugy látszik nem csak „utazásait“ és „Sokféléljét“ revidéálta s javíttatta akkor, midőn Streibig kérésére a Heltai krónikája folytatását nem vállalta el, hanem alkalmasint Sándor Istvánnak nagybecsű „Magyar könyves ház“-a összeállításában s gyarapításában is jelentős részt vőn.

11. De más részt vajmi bajos feladatul esett Révainak kárpótlást szereznie egy harmadik veszteségeért, mely őt épen ama nagy reményekre gerjesztő pezsdületi időszakban érte Nunkovits Györgynek halálával, melyet 1790-ben a már említettűk kesergő verszetével oly méltán megsirattott.⁴⁾ Mert ez a nemzeti nyelvért kiválóan buzgólkodó egyházi férfiú tüzetesen az általa szándékolt magyar nyelvtudományi dolgozatok kiadására lett volna a mily kívánatos, oly kiválóan hathatós Maecenás. Révai pedig e nemű nagy tervei végett valóban még több olyan Nunkovits-féle patronust is méltán óhajthatott, különösen az egyházi dignitariusközül.

Hisz a régi nyelvemlékek kiadása végett ezek tárgyánál fogva is főleg az egyházi tekintélyek megnyerésére kellett leg-

¹⁾ Említettük ezeket időnként s helyenként a fentebbiekban. (L. Révai M. élete II. és III. k. több lapjain.)

²⁾ Sándor Istvánhoz 1790. febr. 24-én kelt levele szerint Révai „revidéálta Sándor I. u t a z á s a i t.“ Az 1791. jul. 28-án írt levelében pedig említve van, hogy ekkor „ügyelt Sándor I. Sokféléljének kinyomtatására és a Manuscriptumot revidéálta.“ (L. Horvát István kivonatait Révainak Sándor Istvánhoz írt leveleiből a m. nemz. muzeumban.)

³⁾ Hogy Sándor István Révait pénzzel segítette, kitetszik a hozzá 1790. jun. 14-én, — 1791. febr. 28-án s ápril 15-én, — 1792. nov. 12-én, — 1797. ápril 27-én írt leveleiből. — Az 1790. jun. 14-én kelt levele szerint „vacatióra Sándorral Svajcot akarta megjárni“, kétségkívül Sándor l. költségén, vagy Lukára menni az ő jószágára, 1791. nov. 7-én kelt levele szerint „ez évben Lukán töltötte a vacatiót Sándornál.“ Az 1791. aug. 10-ki levelében köszönetét jelenti Sándornak ajándékáért, Az 1794. ápril 16-ki levél szerint „Sándor ki akarta maga költségén nyomtatni Révai Anakreontikonjait.“ Az 1797. ápril 27-ki levél említi, hogy „Sándor tetemes summával segítette“ Révait.

⁴⁾ L. Révai M. élete. III. 43: 1.

inkább törekednie. — Ámde ezt a feladatot felettébb bajossá nehezítette Révai részint az előbbi anomal viselkedése, részint némely irodalmi publicatiói által is, melyek, mint említők, kellemetlen érzelmekre hangolhatták irányában a fennsőbb állású egyházi férfiakat, kik olyatén merész nyilatkozásai után, minőket nem átallott még az ország primásának becsmérlésére is közzétenni, főleg az akkori viszonyok közt, még oly hazafias gondolkodásuk mellett is némileg compromittálónak vélték azt, hogy iránta való hajlamuknak nyilvánosabb tanujelét láttassák.

Nem oly könnyű volt így ezekre holmi elérzékenyítő rhythmosos versekkel hatni, már csak azért is, mert hisz épen ilyesekkel követte el ama bajosan feledhető sértegetéseit, melyeket még kevéssel előbb oly nagy garral hangoztatott volt az egyházi főbb tekintélyek rovására is.¹⁾ — S ha ezeknek csak a magán körökben amúgy élő szóval mondogatott vagy privát levelekben szét-eregetett része elég hamar elpárologhatott is, de annál inkább beszámíttatott az, a mit nyomtatás által maradandósított. S ezért „mansit alta mente repostum convicium — — spretique iniuria cleri.“ —

12. Alig csodálkozhatni e szerint azon, hogy a többi közt még oly hazafias érzelmű és az irodalmi törekvéseket oly szívesen gyámolító főpap is, mint Szily János szombathelyi püspök, Révainak magyar irodalmi igyekvéseit kevesebbé velt hajlandó elősegíteni, mint másokét s különösen Rájnisét is.²⁾ Sőt szinte felőtli, hogy azon mintegy szemrehányó levél után, melyet Révai az 1787. év derekán írt hozzá,³⁾ Szily János 1790-ben oly szívélyes levéllel tisztelte meg őt, melyben mind személye iránti nagyra-becsülésének, mind hazafias munkássága iránti elismerésének élénk kifejezését adja, s melyhez kétségkívül némi jutalmazást is csatolt.⁴⁾

¹⁾ U. o. II. 315. s köv. II.

²⁾ Rájnisnak „Virgilius eklogái“ fordítása kiadását Szily János költséggel segítette. U. o. II. 319. l.

³⁾ U. o. 287. l.

⁴⁾ Megokoltam vélem ily tekintetből e levelének itt teljes szövege szerinti közlését: „Tisztelendő s Kedves Hazafiú! Akár azon két Könyvben, melyekkel Tisztelendőségem engem meg bötölteni tetszett, foglalt dolgoknak nagyságát, akár az Iróknak ékesen szólását, akár pedig a kibotsátónak Nyelvünk gyarapodásán fáradozó Szorgalmatosságát, s egyszersmind hozzám viseltető szívesességét tekintsem, ezen ajándék felettébb nagy betset, felettébb nagy kedvet lelt nálom. Mert ha ditséretre méltók a nagy érdemű férfiaknak nevezetes tselekedeti, valóban ditséretessek azon igyekezetek is, melyek amazoknak hírét, s nevét a setétségből napfényre hozni, és ditső emlékezeteket a következő időkre terjeszteni iparkodnak, kiváltképpen, midőn ezek édes Hazánk, édes Nemzetünk ditsőítésével öszve vagynak kaptsolva, kihez képest el legyen felőlem hitve Tisztelendőségem, hogy valamint a küldött ajándékot tulajdon maga érdeméért, úgy az ajándékozónak hasonló érdemű Személyéért, és erántom tekél-

Fürkészőbb egybevetéssel talán abból is lehetne némi okát gyanítani annak, hogy miért nem mehetett Révai többre Szily János püspöknél, ha úgy következtetést fűzünk ahhoz, hogy kegyét Révai antagonistája Balog Sándor is hajhászta, már jóval előbb (1777-ben) kezdvén ezt egy „halievtikon“ (halász idyll-féle költemény) dedicatiójával.¹⁾ Az odábbiakból bővebb megvilágítást nyerhet ezen gyanítás, melyet itt elég ennyiben érintenünk.

Az imént jelzett körülmények hathatós indokokkal terelheték Révait a főntebb tárgyalt irányzat felé. Különösen a mióta a nemzeti buzdulat apadtával a tudós társaság eszméje iránt is búsítólag fogatkozott a lelkesültség, mindegyre sarkalóbb ösztönt érzett arra, hogy az egyházi főbnek pártoló hajlamát minél alkalmasabb módok által megnyerhesse.

Említők, minő kezdeményezéssel fogott ehhez s mikép folytatta a teljesebb kiengesztelődésre igyekeztét. Egyik jelentős tanúsága ennek az is, hogy már 1792-ben olyatén „iurisdictioniért folyamodott, melynél fogva neki „a casibus reservatis absolvendi facultas“ adassék; ²⁾ mely mint „extraordinaria iurisdiction“ a győri egyházmegyében leendő tartózkodása idejére meg is adatott.³⁾

13. Legott még közelítőbb viszonylatok szerzésére is törekedett. S hogy azon célját, melyért mind erre igyekezik vala, minél inkább elérhesse, nagy gondot fordított az alkalmas közvetítők megnyerésére.

E tekintetben kiválóan arra valónak ismerte Paintnert. Igen, de az ő előbbi meghasonlottsága ezt is elidegenítette volt tőle. Már fél évtized óta szünetelt előbb oly élénk barátságuk. — Az óta semmi érintkezési vagy levelezési tanúságot nem lelhetni arról.

Mi okozta tüzetesen a köztök beállt feszültséget, arról írásbeli bizonyíték hiányzik; de hallgatásuk nagyon azt vallja, hogy a baráti viszony meg vala bontva.

Ezen hathatós tényezővel tehát, kivel előbb mintegy pythagoreus-féle frigyét ápolának, fölöttebb szükséges volt a reconciliatio.

---

letes szívességéért is nagyra, és igazán nagyra bötsülöm. Bár tsak számosabban volnának, kik Nyelvünknek gyarapításában ilyenén szorgalmatossággal fáradozának, bár tsak számosabban volnának, kik illy hasznos munkálkodást méltóképpen bötsülnék, és elősegítnék. En azonban állandó szívességgel vagyok Tiszteledőségednek igaz szolgája Szily János m. p. Szombathelyen 16. Januarii 1790. (L. a nemz. muzeumban Révainak kézírati hagyatékában a vegyesek közt.)

¹⁾ L. Stoeger J. „Scriptores Soc. Jesu Prov. Austr.“ i. k. 20. l. és Wurzbach Const. „Biogr. Lexicon“ Wien. 1856. l. 136. l.

²⁾ Scharlach Károly generalis vicarius 1792. máj. 31-én kelt irata szerint „desideratam casibus reservatis absolvendi facultatem ad tempus futurae suae hac in dioecesi commorationis duraturam sua Illustritas Eppalis gratiose elargitur.“ — (L. a magy. nemz. muzeumban levő Revaianák közt.)

³⁾ Fengler J. püspök 1801. szept. 3-án kiadott bizonyítványa szerint „iurisdictione tam ordinaria, quam extraordinaria — — gaudet.“ (L. u. o.)

Mint látszik, nem sok kellett hozzá, csak némi jeladás a dacos Révai részéről, ki alkalmasint jóakaró feddése miatt haragudott meg Paintnerre is, mint több másra ama „Sturm und Drang“-féle háborgásai közben.

Mindkettejöknek zokon eshetett az elkülönültség. Mert szellemi tekintetben is tetemes előnyökkel járt érintkezések, kölcsönös haszon háramolván abból tudományos igyekvéseik célzataira, meg közben némi egyéb érdekek is csatlakoztak e szellemi szövethozzához, már úgymint a derültebb jövőre való reményeik ápolása végett. — Mind ennek dacára alkalmasint érzékenyen sértettnek hitt önértékek közel 7 éven át késlelteté a régebbi jó viszony megújítását, míg végre az elidegenedést különösebben okozó Révainak makacsságát a mostoha viszonyok miatti tünődés mindinkább megpuhította.

Csakugyan erős motivumok készíteték őt már a kiengesztelődésre. Hisz folyton szem előtt tartott céljai végett ekkor inkább mint valaha igen nagy szükségét érezte olyatén közvetítőnek, ki az oly kiméletlenül megszólt egyháziak hajlamát is jelentősebben nyerve meg részére, meg aztán a világi föbbeknél, különösen a kormány közegeknél is minél kedvezőbb reputációra segítse őt.

Paintnernél nem igen ismert ilyesmire alkalmasabb tényezőt, ki nem csak tekintélyes összeköttetéseinél fogva magasb pártfogások által sikeresebben lendíthette ügyét, hanem egyébként is nagy javára lehetett. Ugyanis mint tudós és irodalmi munkásságú férfiú részint dús könyvtárával, részint maecenási hajlamával is hathatósan elősegíthette Révai tudományos törekvéseit. Pedig mind erre az előbb érintett viszonyok folytán valóban égető szüksége volt.

Hogy minő közeledő lépések által kezdeményezettett végre az 1794. év elején ismét folyamatnak indult bizalmaskodás: erről írott tanúság nem áll rendelkezésünkre. Csak úgy „ex abrupto“ nem újulhatott az meg 7 évi hallgatás után, mint ahogy azt Révainak 1794-iki ápril 8-án kelt levele látszik initiálni.¹⁾

Alkalmasint egy-két személyes találkozás melegítette föl huzamos elhidegültségek s úgy fűződött aztán ismét együvé a barátság megszákadt láncza.

Ilyesre a közelség elég alkalmat nyújtott, különösen azzal, hogy Paintner némely hivatali ügyeiben is, meg udvariasságból is több ízben megfordult a győri püspöki udvarban, s azt tapasztalva, hogy Révai ott már meglehetősen acceptált, úgy szólva udvarképes egyén, nem nehezítette a régi viszony megújítását, melynek ezentúl elég sűrű tanúságaival fogunk találkozni.

¹⁾ L. odább 131. l. közölve.

14. Azon levelek csomaga, melyeket Révai 1782. év elejétől 1804. év végéig időnként irogatott Paintnerhez s melyeket ennek irodalmi célzata gondosan megőrzött,¹⁾ láttatja, hogy az 1787. év derekán megszakadt élénk correspondentia 1794. ápril 8-án indult meg ismét, és pedig olykép, hogy az előbbinél még sokkal élénkebben folyjon az köztök. — Mondhatni, legjelentősebb forrás ez Révai bensőbb lelkiéleti mivoltának jellemzésére.

Révai beszédes közlékenységét kiváltképen ezekben láthatni. De egyszersmind természetének árnyoldala is ugyancsak kirívólag tükröződik bennök. — In multiloquio vix deest vaniloquium.

Helyenként bizony sajnos csorbát is ejtend Révai reputatióján e hevenyészve sincerizáló leveleinek közzététele. Tartalmukat olykor erősen izgult, néha a dúltságig felháborodott kedélye ömleszté. De idővel kiegyenlítik azt is utóbbi megfontoltabb nyilatkozatai.

Tárgyalásunk pragmatismusa és psychologikus iránya megkivánja, hogy ily teljesebb életrajzából ne hiányozzanak azok se, a mik fogyatkozásait tanusítják. Különben hogyan foghatnók fel kellőleg a mostoha sorsáról annyiszor zúgolódo panaszait? Korunk realismusa is, mely nagyon ellenzi az eszményies felfogást, minél valárdiabb tárgyalást követel. S miért is ne teljesítők a történet fő kellékeit épen annak irányában, kinek néhutt nagyon is kiméretlen megszólásai forognak kérdésben, hogy vajjon mennyiben felelhetnek azok meg a valóságnak, a miket mások rovasára maga mentségeül felhozogat.

Tárgyilagos szempontunk szerint készséggel szólaltatjuk őt saját szavaival. De megjeleljük egyszersmind a viszonyi okokat, melyek hatása alatt némely téves nyilatkozásai keletkeztek. — A többire nézve megítélését inkább a figyelmes olvasókra bizzuk. Hogy pedig ezt mentül alaposabban tehessék, az átvizsgált adatok kitelhető mennyiségét mutatjuk be, melyekből nem jelentéktelen megvilágítást nyernek egyszersmind az akkori szellemi viszonylatok is.

15. Jelentős érdekű lesz Révainak Paintnerhez intézett levelei közül figyelmesen egybevetni különösen azt a kettőt, melyek egyikével 1787-ben az első *cyclus* bevégeződik s a másikával 1794-ben a másik folyamat megkezdődik. Mily különböző érzület a 7 évi intervallum eredménye!

Amavval méltán elriaszthatta magától még az oly Pylades-féle rokonszenvű Paintnert is, ki mint igen loyalis érzelmű s udvarias férfiú kétségkívül nagyon megütközhetett indulatoskodó barátjának olyatén kifakadásain, melyek őt is, mint már akkor

¹⁾ Eredetijök a pannonhalmi könyvtárban; másolatuk Méry Eteltől átírva a m. tud. Akademia levéltárában. Idézeteim ebből vettek.

egyházi dignitariust, nem kevéssé compromittálhatták. Hisz azok éle leginkább a győri egyházmegyei papság ellen irányult vala, melyhez Paintner is tartozott.¹⁾

Emebben meg arról értesíti őt Révai, még pedig örvendezve, hogy már ő is ugyan azon egyházmegyének papjai közé vétette föl magát. — E levél szövege nagyon arra mutat, hogy köztök a feszültségi viszony már némi előzmények által jó formán ki volt ekkor egyenlítő.

Im ekkép szól az 1794. ápril 8-án kelt levél: „Mégkivánja azt tőlem azon szereteted, melyre engem alanti állapotút most is méltatsz, — Te oly jeles férfiú, ki keresztel és infulával vagy díszítve, — hogy inkább tőlem, mint mástól és pedig mentül előbb vedd tudomásul: hogy a Rómából szerencsésen megnyert apostoli engedély által mindenkép törvényes forma szerint a győri világi papság közé vagyok igtatva. A minő szívvel viseltetel irántam, bízom abban, hogy e fölött Te is épen úgy fogsz örvendezni, mint ahogy annak én örülök. Méltán örülök azért, hogy azon fagatásoktól megmenekültem, melyeket sokáig tűrtem. A többit tudod.²⁾ Most Téged barátságunkra nagyon kérlek és könyörögve sürgetlek, hogy engem, mint olyant, kit már sok év óta ismeresz s kit teljesen átismertél, hogy minő lelki tehetséggel s képességekkel bírok s minő türelemmel edzett vagyok a munkák elviselésére s mily hűséggel és szorgalommal járok el a hivatalos teendőkben, hogy engem, mint ilyent, Te is a te nagy nyomatékú és tekintélyű ajánlásoddal Novákodnál³⁾ támogatni és előmozdítani el ne mulaszd.⁴⁾

Fölöttébb nagy örömemre fog szolgálni, ha azon dolgoza-

¹⁾ Így jegyzi ezt Paintner Horányihoz küldött és sajátkezűleg írt autobiographiai jelentésében. Kiadott életrajzaiban pedig nem említették az, hogy a győri egyházmegyébe volt bekebelezve.

²⁾ Okmányi értékénél fogva álljon itt annak eredeti szövege is, mely így kezdődik: „*Resmo Dno Praeposito Michaeli Paintner Joannes Nicolaus Révai salutem cumulatissimam!* — *Exigit hoc a me tuus ille amor, quo me dignaris, nunc etiam, hominem certe humilem tu talis Vir, cruce et infula illustris, ut ex me potius, quam ex alio, et id quidem quantocyus rescias: me Indultu Apostolico Roma feliciter obtento Clero Seculari Jaurinensi omni forma legali iam adscriptum esse. Quo tu in me es animo, confido sane, et hac de re ita mihi gratulaturum, ut ego mihi gaudeo, Merito gaudeo, me vexationibus ereptum esse, quas diu tuli. Nosti cetera!*“ — Hogy mire céloz a „vexatio“ kifejezéssel, eléggé tudható a fentebb említettekből.

³⁾ Novák Chrysostom bakonybéli apátnál, mint ekkor a pécsi tanulmányi kerület főigazgatójánál, ki később pannonhalmi főapát lett.

⁴⁾ „*Nunc te pro amicitia nostra maiorem in modum interpello et obsecro, ut me, hominem tibi iam a multis annis notum et exploratum penitus, qua sim et animi facultate ac dotibus, et in perferendis laboribus patientia, in obeundo munere fide et industria, ut me, inquam, talem et tu tua commendatione, plena ponderis et auctoritatis, apud tuum Novakium adiutare et provehere non intermittas.*“

tomban, melyet mint a te neveddel díszítendő s tiszteletedre felajánlandót készítek, az irántam való számos érdemeidhez majd egykoron főleg azt is oda számíthatom, hogy oly sok hányattatásaimat végre győztesen kiállva, a te ajánlásod és közbenjárásod által jobb és tisztesebb helyzetbe jutva, a kedves hazának hasznosabban szolgálhatok.¹⁾

Ezért, a mennyiben szívedet ismerem, reménylem, hogy kétszeres és fölöttébb nagy lesz a miatti örömed, hogy mind nekem használtál, mind pedig némi részben a hazának is javára működöttél az én fölemeltetésem eszközlése által. Nekem pedig tartozó kötelességemmé válik, mind a te várakozásodnak, mind pedig a hazáéának erőmhöz képest eleget tenni akkép, hogy a te szeretetedet és a haza kedvezését továbbra is kiérdemeljem. Éljd boldogul és szeress. Ha olyanokat ismersz, kinél jó emlékezetben vagyok, mondj nekik tőlem igen sok üdvözlötet. Győr. 1794. ápr. 8.²⁾

Jelentékes bizonyág már ez is a főtebb említettekre. Még nyomósabban szólnak olyast a következő levelek, melyek igen jellemzően világítják meg Révai belvilágának ekkori mozgalmait.

16. Mihelyt iménti sínlődéséből kellőbben felüdülhetett, nem késett más pártfogóinak s meghittebb barátainak is mentül előbb tudtára adni a győri egyházmegyébe történt átlépését. — Sándor Istvánt 1794. ápril 16-án írt levelében értesíti erről. E leveléből látható, hogy iménti betegeskedését aranyér és szembaj okozta.

Hannulik Chrysostom rendtársának és kedvelt barátjának Apollóban alkalmasint még előbb megírta e metamorphosisát. Hannulik épen husvét napja előtt mintegy félívnyi levélben válaszolt Révainak azon levelére, melyben vele átlépését, mint látszik, mentül előbb s különösen tudományos célzatai tekintetéből nyomós indokok felhozásával tudatta. Mert Hannulik mindent egybevetve eléggé érveltnek találta azt.

A szerzetes testületre nézve nem csekély veszteségnek tartja ugyan, hogy Révai belőle kilépett: de a viszonyok tekintetéből — u. m. — nem roszalhatja ezt.³⁾ Legjobb kívánatok kifejezé-

¹⁾ „Vehementer gaudebo, me in ea lucubratione mea, quam tuo nomini consecrandam adparo, tuis illis, quae multa de me sunt, meritis, et hoc praecipue olim adnumerare posse: me tua etiam commendatione et opera, tot fluctibus tandem superatis, meliore et honorificentiore statione subsistere, ac Patriae charissimae utilius servire.“

²⁾ „Qua ex re, ut tuum novi animum, spero te duplici eaque incredibili affectum iri voluptate: quod et mihi profueris et Patriae aliqua parte consulueris me evehendo. Mearum vero erit partium et tuae et Patriae expectationi ita pro viribus satisfacere, ut et tuum amorem, et Patriae favores porro etiam promerear. Vale et me ama. Si quos nosti mei bene memores, his velim a me salutem dici plurimam. Jaurini. 8. Aprilis. 1794.“

³⁾ Így kezdi levelét Hannulik: „Reddidit mihi Lubius tuam epistolam, dum minime exspectarem, ex qua conversionem vitae tuae rationum intellexi; qua

sével baráti érzelmeit továbbra is kikéri, egyszersmind társai üdvözlését is jelenti. Mint költői collegájának továbbra is melegen ajánlja a nemzeti költészet mellett a latin classica literatura művelését,¹⁾ melynek már ekkoron nagyon érezhető hanyatlását búsán panaszolja. E tekintetből még odább reflectálunk Hannulik ezen érdekes levelének némely részére, melyhez Révai latin verseinek dicséretére rögtönzött 4 latin distichonát is oda csatolta.²⁾

Igen valószínű, hogy Révai a Hannulikhoz írt levelében gondosan szem előtt tartotta azt, hogy ez, mint a grófi család körében nagyrabecsült férfiú, minél kedvezőbb véleményt gerjeszsen ott iránta s alkalmasint Luby Károlylyal is, ki által Hannulikhoz írt levelét menesztette, ily érdek végett igyekezett személyesen érintkezni.³⁾

17. Révai ily bizalmas leveleire érkezett válaszok közt, mint mondja, legörvendeztetőbbnek találta Paintnerét, ki a mint hozzá a legsarkalóbb érdekekben intézte volt kérelmét, úgy arra nézve legbiztatóbban felelt is.

1794. július 22-én kelt levelében, melyet Paintnerhez „amicus et patronus“ megszólítással kezdve intéz, ily vallomást tesz arról: „Nékem mintegy holt állapotból új életre kelőnek, azután hogy azon végzetszerű togaból, mely annyi bajba bonyolított, végre szerencsésen kibontkozhattam, a te leveled mindennél inkább vidító volt, úgy mint melylyel nemcsak régi barátságunkat kívántad megerősíteni, hanem pártolómul és védőmül önként ajánlkoztál. Minthogy jól ismersz, minő tehetséggel vagyok megáldva

tametsi bonam partem honoris Institutum, quod ornabas tuo ingenio, amiserit, eam tamen improbare nequeo, dum omnia simul confero, quae debeo. Tu nunc tranquillus vivo literis.“

1) „Tibi sane precor ex animo, ut consequaris, quod optas. Caeterum amoenitates Latinas Patriis iungere ne desinas; ex illis enim tam caste scribere, et vivide sentire didicisti, et res etiam Patrias bonis, dulcibusque sensis ditare, ac linguam promovere tuum ingenium consuefecisti. Si ego quidem delicato sensu non careo, si venustatem rerum discerno, eam in tuis scriptis invenio, Hoc meum de illis est iudicium. Qui familiaritate Romanorum usi non sunt, neque sese penitus ad eos applicuerunt, iudicent, uti sciunt.“

2) „Nuper, quia me lectio tuorum versuum mira voluptate affecit, repente effudi haec in chartam:

Et numeris Révai, et mira dulcedine polles,
Dum redigis Latios carmen ad articulos.
Hoc quoties relego, semper magis illa venustas
Oris Romani, iudiciumque placet.
Est mihi tale tuum carmen, sitientibus unda
Qualis sub mediis aestibus esse solet.
Tantum est Romanas pernosse fideliter artes!
In quarum castris qui meret, ille sapit.“

3) Luby Károly szathmármegyei alispán s kir. tanácsos, előbb ugyanott tanfelügyelő vala, mint ilyenről volt már főntebb említés több ízben. (L. Révai M. élete. II. 31–3. 47–53. l.)

s azonfelül mily vas türelemmel bírok a munkásságra, semmit sem nozok fel ajánlásom végett.¹⁾ Azon egyre kérlek, tedd meg minden tőled kitelhető módon, hogy más férfiak is, különösen olyanok, kik méltóságra és tekintélyre nézve hozzád hasonlók, engem valamely föltetszőbb állásba helyeztetet annak lássanak, kit te mint legjobb ismerősödet, nem kedvezéssel, — noha ebben is föltöttebb gyönyörködöm, ha az irántam részedről tanusíttatik, mert úgy vélem, hogy itélettel történik az, — hanem azon érdem szerint, a melyért nekem kedvezel, másoknak is ilyenül ajánlván, ezért elismerést nyerj.²⁾

Mínt hogy Paintner őt arra szólította föl, hogy tudatná vele, minő állásra kíván különösen ajánltatni: erre vonatkozólag így nyilatkozik e levelében: „Tudtomra most semmi sincs üreseedésben, a mit megírhatnék, mint a hogy ezt tennem parancsolád. Valamely igazgatósági állást kívánnék részemre juttatni azért, hogy ezen állásban végre annyi hányattatásom után nyugodtabban élhetnék és az én kedveltebb tanulmányaimnak, melyek olyananyira magukhoz vonzanak, főleg a hazai irodalomnak inkább szentelhetném magamat.³⁾

A székes-fehérvári igazgatóságra bizonyosan folyamodni fogok annak útján, ha az csakugyan valóban megürül, ha ugyan a főigazgató nem ellenzi, a mi könnyen megtörténhetik, ha ő talán már más valakit hord keblében mint ezen állásra helyezendő, és rólam talán azon véleményben van, hogy mint olyan, ki a nemzeti iskolákban vagyok alkalmazva, alig bírok valamivel azon ismeretekből, melyek a latin iskolákhoz s főleg a humaniorákhoz tartoznak.⁴⁾ De te e tévedést, ha őt ilyesféle megszállta,

¹⁾ „Mihi, veluti a mortuis ad vitam redeunti, quod toga illa fatali, quae tot me calamitatibus involvit, feliciter tandem exui potuerim, tuae erant litterae omnium iucundissimae: quibus, non modo amicitiam nostram veterem, firmatam esse voluisti; sed te mihi Patronum etiam, et Protectorem, ultro obtulisti. Cum me noscas probe, quibus sim dotibus ornatus, quam ad haec ferrea sim laboris ferendi patientia, nihil adduco ad me commendandum.“

²⁾ „Hoc unum te rogo, effice, quibus potes, modis omnibus: ut alii etiam, praesertim Viri tibi et dignitate et auctoritate pares, me magis conspicuo aliquo positum loco eum esse videant; quem tu tibi optime notum, non favore, quamquam et hoc vehementer oblector, qui abs te mihi exhibetur, quia cum iudicio puto hunc exhiberi, sed pro merito, ob quod mihi faves, aliis commendasse proberis.“

³⁾ „Directoratum aliquem optarem mihi obtingere posse, quod hac statione mihi tandem post tot fluctuationes meas et tranquillius vivere, et studiis amoenioribus, quibus adeo rapior, praesertim patriis, magis vacare liceret.“

⁴⁾ „Certe pro Albensi Directoratu recurram via sua, si omnino vacaverit, modo Superior Director adversus non sit, quod facile fieri poterit, si ille fortasse iam alium aliquem fert sinu suo hac statione locandum, meque putet, Nationalibus Scholis admotum, vix aliquid eorum possidere, quae ad Scholas Latinas, et imprimis ad Humanitatem pertinent.“

okossággal ki fogod belőle venni.¹⁾ Különben is nekem, mint már világi presbyternek, úgy hiszem, a Benyák-féle szenny ártalmamra nem lehet, sőt én már csak azért is serényebben fogok igyekezni a pályázásban, hogy a rendnek egy ember által be szennyezett becsületét visszaigtassam és bebizonyítsam mind életfeddhetlenséggel, mind pedig a hivatal-viselésben való pontos szorgalommal, hogy vannak a rendben jámbor férfiak is, kiket fölöt-
több sajnálok, hogy az ő kiérdemllett jó hírnevők s dicsőségük némelyeknek hibás volta miatt elvesztegettetik, vagy legalább kevesbítettik. Mert valamint te nem szüntél meg jezuita lenni, úgy én sem szüntem meg piarista lenni. Öltönyt változtattam, mert amaz öltönyben e szerzet ellen naponkint mindinkább erősödő balvélemény miatt kevésbé lehetett jónak lennem, azt akarom mondani, hogy kevésbé mutathattam meg nyilvánosan, hogy jó érzelmű és jámbor életű vagyok.“ —²⁾

Ezután, mint látszik, Paintner meghívása következtében hozzá menni ígérkezik: „Örömet fogok — u. m. — nálad időzni különösen a jövő őszi szünetelés alatt, csak alkalmatlanságodra ne jőjtek. Ugy majd egyuttal püspökömnél is tehetem tiszteletemet, kinél szept. 17-én kívánok megjelenni, úgymint születése napján, s onnét aztán Bécsbe szándékozom randolni, hogy ismét valamelyes kislehetet szerezzek iskolámnak kellőbb felszerelésére. Szept. 4-én már teljesen szabad leszek. Ha tetszik s e szívességet, mint ígérted, készséggel meg akarod tenni, e napon alkalmatosságot küldhetsz értem és úgy nyolc napon át, a mint írtad is, élvezni fogom házadban a kellemes együttlétet és püspököm kegyéért is aztán alkalmasan fogok forgolódhatni azon ünnepeyes napon,³⁾ ki iránt mindenkép hálásnak kell magamat tanúsítom azon számos jótéteményeiért, melyeket velem nagylelkűen éreztetett.

Itt végül holmi ujdonságot jelez Somsits győri kanonoknak préposttá lett előmozdítatásáról, s végül baráti kegyeibe ajánl-

¹⁾ „Sed tu hunc illi errorem, si quis in illo cubat, pro tua prudentia eximes.“

²⁾ Mihi praeterea iam saeculari Presbytero, credo, labes Benyákiana obesse non poterit. Imo ego vel propterea acrius etiam contendam in competendo, ut foedatum per unum hominem Scholarum Piarum honorem revindicem, probemque et vitae integritate, et gerendi muneris exacta diligentia, dari in Scholis Piijs probos etiam Viros, quibus vehementer indoleo nonnullorum vitio promeritam gloriam et existimationem tolli vel saltem imminui. Nam, ut tu non desisti Jesuita esse, ita neque ego desii Piarista esse. Vestem mutavi, quia veste Piaristica, ob invalescentem in dies sinistram de hac Religione opinionem, minus mihi licuit bonum esse, volo dicere, minus potui palam ostendere, me et bene sentientem, et probe viventem esse.“ — A mi itt Benyákra vonatkozik, arról a következőkben némely felvilágosító adatokat fogunk szóllaltatni.

³⁾ „Episcopique mei gratiam opportune potero aucupari solemni illo die.“

kozik kérvén, hogy „szeresse őt úgy, amint kezdette, s ő igyekezni fog, azt kiérdemelni.“

18. Az ezen levélben tervezett látogatás alkalmasint megtörtént, valamint a Bécsbe rándulás is, mert arra némi vonatkozás vehető észre a következő levelében, melyet 1794 nov. 3-án írt.

E leveléből látható, hogy Paintnernak hajlamát s pártfogolását az ő dicsvágyának legyezgetésével is igyekszik fokozni. A mint levelének kezdete mutatja, valamely versezetét mellékelte ehhez, melyet akkortájt írt volt hozzá kedveskedésül.¹⁾

Erre vonatkozhatnak mindjárt első soraiban e szavai: „Fogadd ezt — u. m. — mint némi exordiumát irántad való érzelmeknek, melyet nyilvános bizonyossággal is fogok tanusítani. — Még nagyobbat is készítek, melyet ide nem igtathatok még az idő szűk volta miatt. Megénekellek különös elegiával téged, mint magán körben és nyilvánosan is jeles törekvésekkel az emberiség és haza iránt kitünő érdeműt.“²⁾

Ezután így folytatja: „Megénekelem Denis-edet is. De hejj! azokról a Denist illetőkről több adatot közölj velem. Azt sem tudom eléggé, hogy mennyi és minő munkákat adott ki. Sürgősen kell ez nekem addig, míg hevületben vagyok. Könnyen jön valami közbe, a mi megzavarhat. Semmi jót sem reménylek.“³⁾ Ezután a házában élvezett szívességért háláját jelentvén ezzel végzi levelét: „Valami kérésem lesz hozzád, ha megigéred, hogy teljesíted. Könnyen megtehető az, s lelkületedhez is méltó dolog, nekem pedig igen szükséges. — Igérd meg mondom, s azonnal megírom. Elj boldogul s engem tovább is szeress, ki téged föltöbb szeretlek.“⁴⁾

1) Kézirati hagyatéka közt külön található ez a nemz. mneumban s mint e felirata: „Praeposito Paintner 1794.“ mutatja, épen ez idétt iratott.

Te quondam tenera mihi consuetudine iunxit

Par animi affectus, par prope conditio.

Hunc mihi, ut ut parvo, neque nunc subducis amorem,

Cum te Praepositum splendidus ornat honor.

Corrigis eximie, quod vulgo fertur; honores

Non mutant mores, dulcis amice, tuos.“

2) „Amicissime! Habe hoc quoddam quasi exordium meum in te affectus publico etiam testimonio probandi. Paro ampliora, quae huc interserere non licet adhuc ob temporis angustiam. Celebro te singulari Elegia, te inquam et domi tuae, et in Publico insignibus studiis optime de humano genere et de Patria merentem.“

3) „Canto et Denisium tuum. Sed, heus! quae ad Denisium pertineant, tu mihi plura suppedita. Nec id mihi satis notum est, quae et quanta ediderit. Properato opus est, dum adhuc caleo. Facile aliquid interveniet, quod me turbet. Nihil boni spero.“

4) Et te aliquid rogabo, si spondes te facturum: facile est, et tuo animo dignum, et mihi valde necessarium. Sponde inquam, et illico perscribam. Vale et me porro quoque ama tui quam amantissimum. 3. Novemb. 1794.

VI. Révai aggodalmai a nyomasztó viszonyok miatt.

1. Kevés ideig éldelhetette Révai háborítatlanul az „új életre“ virradás örömeit. Csakhamar vegyült azokba holmi búsító előérzet, sőt keserű tapasztalat is. — Sejténie kellett legott egy és más visszatetsző incidensből, hogy biz' alkalmasint távol marad ez is talán még azon szerényebb óhajításainak megvalósításától is, melyekért pedig már nyomban síkra kell vala szállnia. — Azokat a mélyebb rejtekből titkon föl villanó reményeket pedig, melyek az egykoron kivívható áldásosabb jövőről is álmodoztaták némileg, még inkább zordonul visszariaszták ama baljóslatú jelenségek, melyek immár a hazai közviszonyoknak is mindegyre csüggesztőbb elkomorodását jelezték.

Epen nem találkozhattak így hazafias és irodalmi célzatai sem valami biztató auspiciumokkal, különösen azon főntebbi régiókban, hová hathatósb felkaroltatásért felsovárogtak. Ott még sokkal súlyosabban érezhető vala az aggasztó borongás.

Szörnyű rémhírek szállongtak át a távolból, S mindegyre borzasztóbb alakban jelezték a közelgő veszélyt. Óriási sötét árnyait már nagyon is fenyegetőleg lebegtette ez hazánk felé. Irtózatoss katastropha bekövetkezését rebesgeté a suttagó hír. Itt-ott titkos tanakodásokra lopódtak együvé a közügyek iránt érdeklődőbb rokonszenvűek, izgalmasan töprengve a történhetőségek miatt.

Néhutt merész, sőt vakmerő terveket is forraltak, külső impulsusok által nógatva. Ezért még kínzóbb félelem szállta meg a magasb állásúakat. Mindegyre növelte ez aggodalmukat. S fölöttébb nagy gyanakodást keltett az elégtelenségben nem szűkölködő haza, különösen azon hevületesb „patriotái“ iránt, kik közül némelyek már az alkotmányos visszahatás pezsdültekor is megdöbbsentő kísérletekkel rendítették meg a fejedelmi bizalmat. ¹⁾

¹⁾ L. Révai M. élete. III. 256 - g. 1.

2. Ilynemű eshetőségeknek még veszélyesebb előjeleit sejdítve, rendkívüli előintézkedésekről gondoskodtak a hatalom közegei. — Argusszemű figyelők kémkedtek szélteben. Szimatolták is némely vészes irányzatok nyomait. — Nem sokára következtek a megfélemlítő rendelkezések, melyek következményei országszerte nagy megdöbbenést keltettek.

Hazai történelmünk lapjaiból eléggé ismeretes, mily „bús idők homálya“ kezdett már borongni honunk fölé az 1794. év derekán.¹⁾

Nyomasztó hangulat, majd szorongó aggály nehezült a kedélyekre. A meghittebbek bizalma is félenkébbé lőn. Valamely rejtelmes szövetkezés hálózatainak kipuhatólása végett olykor gyanutlanok körül is tapogatództak a szemeskedő kutatók. Sőt némely kétszínű, alakoskodó kémek kísértőleg is faggatództak. Ezért tündöve, töprengve nyilatkozott a baráti nyíltság is, attól féltében, hogy tán véletlenül is bajba juthat vagy juttathat.

Ily keserítő viszonyok közt élesbülnek a pártérzelmek. S készek a gyengébb árnyalatból is terhelőbb vádakat következtetni. A félenkébb „aulikuskok“ egynémely szabadelmjű, de loyális „patriótára“ is könnyen ráfogták a „veszélyes demokrata“ —, francia forradalmár —, vagy a még sujtóbb „jakobinusosság“ gyanuját.²⁾

Különösen az iradalom szózatossabb hívei, a korszellem s a nemzeti érzelmek hevesebb hangoztatói, ha úgy a nemzeti szabadság szenvedélyesebb szeretetének szóval vagy írásban már némileg jelentős tanúságait adták, véletlenül is gyanuba ejtettek s olyasmiről vádoltattak, a mi ekkoron ártalmas miasmaként elítéltetett, sőt mint a közviszonyok teljes felforgatására irányzó törekvés mind szigorúbban nyomoztatott.

3. Minő szemmel nézhette Révai e gyötrelmes állapotot: elgondolható azon nyilatkozataiból, melyekkel már az 1790—92-ben írt latin elegiáiban is eléggé erélyes kifejezését adta olyatén politikai érzületének, mely határozottan kárhoztatja a nemzeti egyenetlenséget (discordiát), főleg a fejedelmi tekintély elleni tusakodást s kifelé gravitáló tendenciákat, és mindenkép a szellemi gyarapodásra s emelkedésre segítő törvényszerű összetartást (concordiát) igyekszik megszívleltetni.³⁾

Epen ezen nézeteinek illetőbb kiemelésé végett kívántuk a főntebbiekben annak idején némileg részletezve ismertetni ama versezeteinek illetén tartalmát. De még különben is jel-

¹⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme. Bpest, 1873.“ VIII. — Fraknói Vilmos „Martinovics és társainak összeesküvése. Bpest, 1880.“ 218. 232. l.

²⁾ L. az akkori pártirányok elnevezéséről Horváth M. i. m. VIII. 152. s. köv. ll.

³⁾ L. Latina. I15—140. l.

lemzően igyekeztünk föltüntetni Révainak a nemzeti visszahatás buzdulatához főleg a szellemi cultura s nyelv ügye érdekében történt csatlakozását, mely egyébként politikai tekintetben akkor is leginkább a „Hadi történetek“ íróinak ildomos tapintatú irányzatához szított, — azon nemes irányzathoz, mely főleg a nemzeti művelődésnek tisztán szellemi magasb célzataiért hevült s buzdított, eszélyesen övván olyatén túlkapásuktól, melyek szertelenkedése annak inkább hátrányára válhatik. —¹⁾

Velős oknál fogva idézzük ezt itt vissza olvasóink emlékezetébe. Mert im vajmi élesen elkülönítő határvonalt képeznek már ily elvek ezen zordonult közviszonyok idején még a nemzeties törekvések kiválóbb tényezői közt is!

Mentek maradtak ezen ildomos irány hívei ama súlyos csapásoktól, melyek a kevesbbé körültekintő s buzgalmuk által megtevésztett jelesbeket is fölöttebb sajnós fatalitásokba bonyolíták. Révai és Rájnis lángoló hazafisága, Baróti Szabó Dávid és Palóci Horváth Ádám, Dugonics és Virág meg több más hő érzelmű bajnoka a nemzeti szellemnek érintetlenül maradt azon ádáz körülményektől, melyek Kazinczyt és Bacsányit, Verseglyt és Szentjóbi Szabót irodalmi igyekvéseiktől elvonva oly terhes viszontagságokban sínlődteték.

Zokon esett bizonyára amazoknak is a mostoha időszak calamitása s a hol lehetett elég keserű kifakadásokkal panaszolták a miatti fájdalmaikat; mert, mint az amerikai hírneves lantos (Longfellow) mondja, minden fájdalomtelt szív végre vagy kifakad vagy megszakad. — *Difficile enim est tacere, cum doleas.*

4. Ily bús panaszokat ömledezett Révai ez idétt különösen egy eddig kiadatlan verses epistolájában, melyet Darvas Ferenchez, a hazafias érzelmeiről ismert kir. tanácsoshoz intézett oly céllal, hogy őt ügyének lehetőleg sikeres pártolására szép módjával megnyerhesse.

Óvatosan s ezért inkább csak indirecte igyekszik célhoz jutni. Értésére adja a loyalis gondolkozású s magyar érzelmű tanácsosnak, hogy ő szintoly gondolkozása s érzelmei miatt mennyire gátoltatik az ellenséges indulatiak részéről, hogy galád agyarkodások által gyanusíttatva, elnyomatik közhasznú igyekvései dacára, hogy akárhány selejtesnek, sőt a közügyre ártalmasnak felkaroltatása miatt mellőztetik s visszavetetik oly állásra törekvésében, hol jelentősen értékesíthetné képességeit. Ily üldözetek tanuzágaként említi, hogy ellenesei még azon latin versezeteit is elnyomják s nem juttatják felsőbb helyekre, melyekben hűséges érzelmeinek s törvényszerű gondolkodásmódjának eléggé világos bizonyítékait nyilvánítja; — magyar versezeteiből pedig megrovás

1) I. Révai M. élete. III. 296. l.

alá vonható nyilatkozatokat iparkodnak kiokoskodni. Ezért mutatványul küldi meg neki azon még kiadatlan versezetét, melyet 1790-ben a magyar nyelvért s öltözetért való buzgalma sugallt.

Csak is saját célzata szempontjából s részleg ecseteli az akkori kormányzat retrograd irányzatát, de így is eléggé szomorú világot vet ez arra. S annál jelentősebb, hogy éppen egy kormányzéki előkelőhöz intézi panaszát. Ily okból helyén lesz ezt teljes szövege szerint közölnünk, úgy a mint hátrahagyott kéziratai közt fenmaradt ily címmel jelezve: ¹⁾

„Nagyságos Darvas Ferenc úrnak, mikor véle közleném a Magyar Nyelvért és Öltözetért való ohajtásomat. Győrött 1794. október 20-án.“

Jaj neked, bú s H a z á m ! mit kell tapasztalnom,
Szánakodásomban még meg lehet halnom.
Buda, közép pontja te boldogságnak,
Nézd, inkább e s z k ö z e k á r o s r o m l á s o d n a k.
Átkot szórok reá, s tőle meszsze futok,
Míg boldogabb helyre valahol nem jutok.
Nem kell ott olly ember, ki hivatalt bírjon,
Segítnék a gyáván, tsak kenyéért sírjon.
A rosznak özöne azért ront omolva,
Nints ember a gáton, magát meggondolva,
Ki minden esetre szélyvel tekinteni,
Magán és másokon tudjon könnyíteni.
Sírsz, hogy h a n y a t l a n a k a s z é p t u d o m á n y o k,
Üres fővel térnek a sok tanítványok.
Mért tolsz bé erővel olyan Tanítókat,
Kiknek adnál inkább kapákat, ásókat?
Szép dolog, kenyeret adni a szorútnak,
De nem azt, a melyet szántak a Tanútnak.
Vagyon abban módod, úgy lehetsz irgalmas,
Szerelmes Hazádnak hogy ne légy ártalmas.
Eredj, rabolj tehát, s áldozz illy jószággal:
Kedvet lelsz Istennél e szép jámborsággal.

I l l y e n k e s e r v e m b e n Bakonynak indúltam,
Hogy ott bujtár legyek, mert azért tanúltam:
Azért jeleskedtem haza szeretéssel,
Köz jóra tzóelőző szép törekedéssel.

N e m ú g y : — Barátomnak siettem keblébe,
Ki nekem helyt nyitott hozzám jó szívébe.
Vigasztalást vettem, búmat felejtettem,
Az áldott természet művét szemlélgettem.
Hegy, völgy, erdő és rét kellemetességgel,
Mosolygott szememnek még elég épséggel:
Kítsint rontott bennük az ősznek ideje,
Tsak gyengén lankadott az élet ereje:
Szépen támadt a nap, szépen alkonyodott,
A kövér legelőn a nváj jól vigadott:
A sebes patakok kedvesen tsevegtek,
A hangos madarak édesen tsevegtek.

¹⁾ L. a m. nemz. muzeumban Révaiiana Miscellanea.

Itt szóll egy jó lélek, hogy nevémet hallja,
 Budán egy jeles Úr jó hozzám, azt vallja.
 Mit mondasz? ne fakaszd hegedő sebemet!
 Esmérem én Budát, ne zavard kedvemet.
 De ő, Darvas, úgy mond, ditséri versedet,
 E Nagyságos Férő tudja érdemedet.

Darvas! úgy mondod-e? Darvas tud felőlem!
 Ezért köszönetet érdemel ő tőlem:
 Untig helyre hozza Budának tsorbáját,
 Ha jobban esméri Hazája szolgáját.
 Magyar ő, s tsak Magyar tudhatja, mit érek,
 Mástól tekintetet mind hijában kérek.
 S ha rajta állana, tudom, emeltetne,
 Mint jól égő gyertyát, oly helyre tettetne:
 Több jó lelkeknek is hol világíthatnék,
 S mint a véka alatt, több hasznot hajthatnék.

Nagy Lélek! Oszlopa a Magyar Nagyságnak,
 Vegyed koszorúját Halhatatlanságnak:
 Hogy ott támogatód Hazád méltóságát,
 Hol jobban láthatod elrejtett aggságát.
 Hárítsd el okosan, hogy ha mit kárára,
 A gondatlan Tanáts végez romlására.
 Ha mi érkezésed telik a versekre,
 S azokban fáradó jámbor emberekre:
 Engedd, veled jobban meg esmérkedhessem,
 Hajlandóságodat inkább meg nyerhessem.
 A mit itt bé nyújtok, nem látott világot,
 Mert fejem mért fájna, mond oly igazságot.
 Nem sértek én Királyt, arra jól vigyázok;
 Tsak a ki el fájult, oly Magyart korpázok.
 Nagy ennek a száma, szörnyű a hatalma,
 Ha ki ezt oktattja, nints nála oltalma:
 Nem ér tudományja, se józan élete,
 Nem ér a köz jóért buzgó intézete:
 A ki tőle hízik, hízelkedő sereg,
 Tsak mind buta tsorda, a ki ott tekereg:
 Még is, mint érdemmel jeleskedő szolgál,
 Boldogúl Hazánkban, s vagyon legjobb dolga.
 Illyen hitvány bábok, ha már bé fészkeltek,
 Gyermekeink ellen mi sokszor ki keltek:
 Kiknek, hogy fényóket szemök nem nézhette,
 Azt rágalmazások bé feketítette.

Tsak velem mi történt? Nádor Ispányunknak,
 A mit énekeltem Kedves Királyunknak:
 Bátor az Udvar is meg ditsért érette,
 S igaz mondó tollam jutalmát így vette:
 Az alacsony lelkek nagy vakmerőségre,
 Vetemedtek még is oly éktelenségre;
 Nyalábonként nyomták Deák Énekemet,
 Ölték a hirt, hogy ne terjeszse nevémet.

Légy Birám, s itéld meg, ha Magyar véremért,
 Így kell-e bűnhednem igaz hívségemért.
 Bizony bús állapot, hogy gonosz vétkesnek,
 Kiáltják a nép közt szegényt tzigéresnek,
 Ha ki elevenen érez Hazájáért,
 Szóll, a hol kell, annak lehető javáért.

Elég vigasztalás még is az nékie,
 Ha nem lehet ezért jobbat remélnie,
 Hogy a Nagy Lelkektől meg különböztetik,
 S ha bár tsak titkon is, nagyra betsültetik.

5. Az akkori balcsillagzathoz képest igen jelentős, sőt valóban sokat mondó illetén bátor nyíltság, különösen a főbb kormányhatóságra célzólag és pedig épen azon kormányzéseknek egyik előkelő tanácsosához intézve, kit Révai személyesen még aligha ismert s kihez, mint jelzi is, valamely baráti biztatás következtében vőn bátorságot ily őszinte ömledezéssel járulni.

Paintner biztatása mellett tán leginkább érezte magát erre bátoríttatni Darvas Ferencnek azon ildomos hazafiságot ajánló versezete által, melyet ez még 1790-ben „Hazafiúi intés“ cím alatt közöltt volt Kazinczy „Orpheus“-ának május havi füzetében.

Talán abban bizakodva, hogy mint ő is szintazon hazafias irányzat híve, jó alapon fordulhat hozzá rokonszellemű gondolkozása kinyilatkoztatásával s egyúttal közérdekű szándékainak figyelmébe ajánlásával, meg egyszersmind az ezek ellen torlódó akadályok elpanaszlásával is.

Ezért is olyatén jóérzelműségének fölemlítése mellett különösen hangsúlyozza a fejedelem iránti kegyeletét is, hogy azzal nyomósabban kijelentse tartózkodását minden olyatén titkos szövetségtől, mint a minőkért akkoriban több jelentős honfi és szellemi munkálkodó is már súlyos bajba keveredett volt.

Mínt hogy pedig az ő célzata ilyesektől távol állva főleg a kifogásolhatlan irányú közoktatás és irodalom terén közhasznúlag folytatandó munkálkodás: óhajtása oda irányul, hogy ily üdvös szándékainak megvalósíthatására minél hathatósabb pártfoglalást nyerhessen. — Mikép fogadta s mennyiben méltatta Darvas Ferenc consiliarius ily sincerizáló bizalmát: arról nem lelünk tanuságot.

6. Úgy látszik sokkal keményebben expectorált Révai az oly mostoha viszonyok ellen a Sándor Istvánhoz 1794-diki július 8-án kelt levelében, melyből indignatiójának csak is azt a praegnans kifakadását jegyezte ki Horvát István, hogy ő már „lemond bosszújában minden magyarságról“; valamint a szintén 1794-diki július 30-án írottól csupán ezt kapta ki, hogy „lemond a magyarságról, anakreontikumokról és Amaltheáról; mert neki bajtszült minden magyarság.“

Hihetőleg arra vonatkozik ez, hogy Sándor István ez idétt talán biztatóbban nógatta őt ezeknek kiadására, sőt a mint Révainak Sándorhoz 1794. ápril 16-án intézett levele kivonatából látható, kínálkozott is Sándor István arra, hogy kész „a maga költ-

ségén kinyomatni anakreontikonjait.“ Révai pedig már akkoron érezve a mostoha körülményeket, ezek tekintetéből mintegy felháborodással kel ki az előbb oly buzgón ápolt magyarság ellen is.

E kifakadása azonban csakis annyit jelenthet, hogy ily balviszonyok miatt szükségesnek látja már attól is tartózkodni, hogy magyar irataiból valamit nyilvánosságra bocsásson. — És valóban jó ideig nem is cselekedte ezt.

Irogatott azonban még ezen évben is egy két magyar verseszetet, melyekkel részint nyomott kedélyét kívánta némileg enyhíteni, részint némely szíves hajlamokat igyekezett fokozottabb mérvben megnyerni, hogy buzgó közvetítések által ügyének a főbbek általi felkaroltatását eszközöljék.

Ilyenül vehető első sorban az, melyet Görög Demeter barátjának neve napjára írt 1794-diki október 26-án. Panaszhangon kezdődő exordiuma csak úgy villanatként jelenti búsitó állapotát, melyből a finom érzésű rokonkebel mégis eléggé kivehette, hogy mit jelez az annak, ki iránt aztán a következő versszakok oly szép elismerést, s méltó contestatiót vallnak.

7. A fentebbiekben már több ízben érintők azon nemesb szellemi irányzatot, mely különösen a „Hadi történetek“ megindulta óta Révait Görögékkal mindinkább rokonuló viszonyba fűzte. Rokonszenves közreműködésök némi emlékeül is méltán foglalhat itt helyet Révainak ezen érdekes szellemi productuma, mely tudtomra úgy sem volt még eddig közzétéve. Révainak a nemzeti muzeumban lévő kézirati hagyatéka közt (Miscellanea III. k.) sajátkezűleg írva s e címmel jelezve: „Görög Demeternek, igen kedves barátjának neve napjára Révai Miklós Győrött. Mindszent havának 26. napján 1794.“ ekkép foly az sapphói versszakokban:

Üldöző tézlul veve a szerentse:

Mindenütt nyomdos, valahol lehetne

Sorsom ügyében örömet remélnem,

Mostoha hozzám.

Nem tehet még is fene mérge annyit;

Hogy Barátimban, noha nem sokakban,

Am de hívekben, ne vigadjak én is,

S vélek elégszem.

Hogy szeretsz, abban vigadok, Demétském!

Jámbor éltedben, vigadok nevedben:

Mellyet a szép hír követ, és ditsőség,

Tetszet az érdem.

Fényesen támadt napod engem ébreszt,

Éneket mondok neved innepére:

Mind öröm nékem, de kivált ma, a mi

Tégedet illet.

A nagy Istenség, Ura e világnak,

A kitől éled kitsiny és nagy állat,

Számos esztendőt örömedre nyújtson

Tellyes erővel.

Életed nagy kints, bizony, a Hazában,
A kinek szolgálás igazán s erősen :
Nem külön hasznót, de igen tsoportóst
Hajtasz ölében.

Kollonits vérnek nevelésed által
Támadó fényét Haza Oszlopául
Várja már tőled, fog is egyszer érte
Áldani Népünk.

Nagy panasz, mellyel kesereg gyakorta
A Magyar, hogy hül igen a Nagyokban
A Hazát buzgó szeretet, s el alszik
A Magyar erkölts.

Nem lehet másként, mikor a kis Úrú
Tsak bitang vérü Nevelőre hallgat,
S gögös utálást veszen a Hazához
Gyenge erébe.

S még ne bosszontson ! ha, ki ellenére
Jár egy Országnak, veszedelmed árrát
Éktelen bérrrel szedi torkig úszó
Asztala mellett.

Boldogabb Úrú, kit okos Szüléi
Gondosan tartván idegen tsodától,
Néked, a köz jót szerető Magyarnek,
Adtanak által.

E dolog mellett telik érkezésed
Többre is, lelked nem elégszik eggyel :
Ime fel készülsz felesebb javára
Drága Hazádnak.

Irtak Ujságot, de ma g á n h a s z o n r a,
Mások is ; néked nemesebben érzett
Szíved, a hasznót te nagyobb haszonnal
Vissza repítéd.

A folyók rejtett ereken ki forrván
Tenger öbléből, mikor elterültek
Szélesen, bővebb hab özönnel öntnek
Vissza fejkébe.

Ezt teszed : gyűjtött aranyod ki terjed :
Ösztönül azzal fel emelsz sok Írót,
Sok nevendéket, te kezéd gyümöltse
A Magyar Atlás.

Látja ezt sok Nagy, de betsül is érte,
Kit te még inkább le tsatolsz magadhoz
Jámbor erköltstsel, szeretetre méltó
Tsendes eszeddel.

Nő ditsőséged, ha nem is sohajtasz
Érte, mint ott sok buta elme bódúl,
Kit kevély lélek ragadoz magasra,
Hogy le taszítsa.

Nő ditsőséged, s mivel olly szelíden
Hajt erő nélkül gyökeret magának,
Vastagon terjed, meg is áll örökké
Mint jeles Oszlop.

8. De meg érdemes majdnem szintilyen tekintetből, csak hogy inkább a jövőre vonatkozólag, már ezennel szólaltatnunk egy másik szellemes barátjához ugyanezen évben írt sapphicáját is. —

A gróf Festetics Györgynél fiának Lászlónak nevelésével foglalkozó Takáts József alkalmasint bemutatta Révainak kiadásra szánt „költeményes munkáit“, hogy rólok ítéletét mondja. Ezeknek figyelmes átolvasása után ömledeztette Révai az alábbi versezettet, melyben oly melegen üdvözli Takáts József sarjadó muzáját, hogy mintegy átengedi neki azt a magyar lantot, melyet eddig hangoztat vala. Sőt még nagyobb reményekre jogosítottnak vallja Takátsot, mint a mi már tőle várható volna s ilyenül ajánlja is a nemzet figyelmébe.

Csak mellékesen érintjük, hogy a szép lelkületű fiatal Takátsnak meleg barátságától, ki Bécsben „több magyar főúrnak, köztök Ürményi Józsefnek, a jeles országbírónak és Somogyi János alcancellárnak kegyét s hatalmas pártfogását“ is kiérdemelte, Révai a maga ügyére nézve is reménylhetett némi közvetítő lendítést. Odábbi barátságukról némely érdekes leveleket fogunk szólaltatni. Itt pedig megokoltnak látjuk annak zsenge nyilatkozatását a következő versezetben, mely szintén a n. muzeumban lévő autographból van átírva.

„Takáts Józsefre a szerentsésen született költőre 1794.

Drága Természet! mikor e világra
Gyenge kebledből kiborúlt Takátsom:
Ötet, úgy tartom, magad is mosolygón
Nézted előtted.

A Kegyek látván örömed telését
Boldogúl meg lett Fiaodon, siettek:
S váltva fel kapván kiki gyenge tsókkal
Nyomta magához.

Így szorúlt mindjárt bele a sok édes,
A sok érdeklő, nemes, és szokellő,
A mivel bír most jeles énekének
Tiszta folyása.

O! ki tsak nem rég dalomat szeretted,
Már ezért szépet ne rebegj felőlem:
A mi vólt bennem, szomorú szerentsém
Fogyrig el ölte.

A mit itt várnál, leled azt Takátsban,
Ott telik kényed, bizony olly tsodádra:
Károdát bennem hogy igen tsekélynek
Tartod ezentúl.

Tsak te már jobban mosolyogj reája,
Szép Hazám! szebben gögyögess Fiadnak:
Nem terem minden kikelettel ilyen
Ritka Virágod!

9. A jeles képzettségű s emelkedett érzelmű Takáts József aztán még több oldalról is nyervén ily biztatást, 1796-ban már közzé is tette „költeményes munkáit,“¹⁾ melyekről Révai ily kiemelő dicséretet előlegezett neki. Ildomos gondolkodását tanúsítja, hogy

1) L Péteri Takáts József költeményes munkáji. Bécs. 1796.

az „oly kedvező szemmel“ nézők nyilatkozatai által el nem kaptva, szerényen mutatja be azokat olvasóinak. Vallja, hogy „nem oly fenn jár beszédje,“ nem is oly ékes, mint „talán tán a kényesebb íz szeretné,“ de némi mentségetül lehet, hogy „leginkább a fiatal észhez és szívhez iparkodott férni, s ha — u. m. — sokat nem használ is, legalább nem fog ártani könyve olvasása, mert a szelid erkölcs, a szép természettel való ártatlan elmúlás, a józan gondolkodás, a hasznal nyájaskodó gyönyörűség volt ki szegzett tárgya írásomnak;“ — a kiadásra pedig „a gyakor ösztönzés,“ bírta rá, mert — u. m. — „a szíves barátok kívánságának engedni, édes kötelesség.“ — ¹⁾ Biztatói közt lehetett különösen kegyura Festetics György is, kinek ezen irodalmi zsengeit dedálja.

Azon időben, midőn Kazinczyt, Verseghyt és Szentjóbót balsorsuk vonta el a magyar költői karból, Révai pedig a búsító viszonyok miatt önként vonult el attól, oly tehetség is, minő Takátsé volt, jelentős nyereségnek látszhatott a magyar énekesek megritkult sorában. S így Révainak meleg üdvözlését elégségesen megokolják az akkori viszonyok. Ha nem is oly mérvben, mint ő zengi, utólag az irodalomtörténet is juttat Takáts gyengéd lantjának némi elismerést, ²⁾ mely különösen időszerűség tekintetéből viszonylag meg is illeti.

Jelentősebb szolgálatot tőn azonban odább (1799.) prózai becses művével, az „Erkölcsei oktatások“ cíművel, mely nem csak akkor volt igen korszerű, hanem azután is huzamos ideig jelesen épületes hatású vala; különösen jó hasznát vették a nevelő oktatással foglalkozók. Ehhez a nemesb irányzatú s a nemzeti művelődésre nézve érdemes tényezőül ígérkező irodalmi aspiranshoz nem ok nélkül fűzhetett így Révai örvendeztető reményt. S alkalmasint azért meglegtül föl élénkebb biztatására, minthogy Takáts huzamosb időn át Bécsben tartózkodván, ott a magyar főbbrendűekhez ügyesen alkalmazkodva, mind tehetségeinek értékesítése mind hazafias buzgalmának érvényre emelése által sikeres hatással működhetett a magyar irodalom érdekében kiváltképen azon főbbeknél, kik már ismét készségesen hajlongtak s szédelegtek az idegen elem felé.

10. Lényegesb jelentékű azonban Révainak Takátsot feltüntető versezetében azon nyilatkozata, melylyel immár a magyar lantolással felhagyását jelzi. S nemcsak mondja, hanem érzi is, mert

¹⁾ L. u. o. előbeszédét „az olvasóhoz.“

²⁾ L. Toldy F. „A magy. nemz. irodalom története. Bpest, 1878.“ 140. l. „Bizvást mellőzhetjük, — u. m. — mit a népiesek a lyrai s a tanköltészetben lendítettek; csak ennek kisebb nemeiben találunk némi dicséretet, névszerint Péteri Takács Józsefnél (1796), kinek philosophiai lelke a tanbeszélynek és énekek nemesb kifejezést adott.“

hisz tényleg tanúsítja visszavonulását, hogy a mit a magyar költészet kedvelői tőle várhatnának, azt ha nem is épen Takáts, de némely jelentősen fejlődő ifjabb erő dúsabban fogja pótolni. Jóformán tudomása lehetett már ekkor arról, hogy mi remélhető nemcsak Kazinczy és Virág, Dayka és Kis lantjától, de meg több más hathatósan felsarjadó tehetségektől is, kikre az 1790-diki nemzeti pezsdület delejes hatású lehetett.

Talán csak inkább költői szólamnak vehető az, hogy a mi képesség volt Révaiban előbb a dalköltésre, azt mostoha sorsa már „fogytig előlte.“ — De az csakugyan hihető, hogy azon hevületét, melylyel néhány év előtt a fogékonyabb nemzedéket magyar lantjával oly bátran buzdítá, keserű tapasztalatai bizony nagyon is leapaszthatták. Sínli is valóban némely akkori merészebb elragadtatásait.

Kiváltképen lehangoló hatásúak lehetnek rá a mind borúsabb színben jelenkező kényes közviszonyok. Lerángatták különben még egyéb gondjai is ama költői felröpködéséből. Meg főleg a nemzeti művelődés magasb érdekeire célzó szándékai immár mind túlnyomóbb ösztönzéssel terelték őt arra, hogy a nemzeti szellem rejlk kincseinek kiaknázása végett a korábbi emlékek mélyebb kutatására szánja elméjét.

Egyezőbbnek is látszhatott ez az elmélyedés az olyan alkonyszerű méla időszak, sőt mindegyre mogorvábbá komorodó őszi napok hangulatával. Mintegy lelki szükségként ajánlkozott neki az oly menekvés, melylyel a ködös atmosphaerától lehetőleg elzárkózva, nesztelen műhelyében virrasztó mécsnél a nemzeti multak emlékeiből merítsen vigasztalódást elfanyaruló kedélyének, meg biztatást búsuló nemzetének arra, hogy a majdan ismét földerülendő kikelett termékenyebb magvakat nyerhet az egykori épebb s izmosabb törzs termékeiből, melyeket aztán sikeresebben indíthasson új sarjadásnak.

11. Révai tehát mindenkép bevégettnek érezte részéről azon buzdító célzatú szereplését, melyre vérmesebb korában oly hevületen vállalkozott volt a magyar lantnak több nemű hangoztatásával is, hogy nemzetének ifjabb s korosabb, felsőbb s alsóbb rendű osztályait egyiránt lelkesítse a magas becsű közérdek felkarolására, a regeneraló nemzeti szellem ápolására! E missionak további folytatását immár az élénkebb tüzü fiatal nemzedék tehetségesebbjeire bízza. Ő pedig élte delén túl korának is már alkonyodóba hajlását érezve, erősebben vonzódik a távolabb jövőbe átható komolyabb eszmélkedés és behatóbb vizsgálódás eredményeivel oktatni vágyó munkásság felé, hogy főleg a nyelv fejlesztésének elősegítésével amazok törekvését is hathatósabban előmozdíthassa.

Mert sokkal inkább látja, mint bárki más még a gondolkodóbb honfiak közül is, hogy a nemzeti nyelvnek korszerűbbé

kiművelése végett mentül szükségesebb már megküzdeni avval a nagy feladattal, mely annak alaptörvényeit a századok óta önként sarjadó nyelv történeti mivoltából észlelje ki s így tudatosabb ismeret tárgyává emelje.

Ezt az óhajtást már jóval előbb élesztette volt Révai né-mely tájékozó jeladásaival, sőt közzé tett izleltető mutatóványaival is. — Ez idétt pedig már több rendbeli igyekvések is éreztették a nemzeti értelmiség ily sürgős igényét.¹⁾ Neki tehát mint éb-resztőnek s ez irányban korábbi eszméltetőnek azon kellett len-nie, hogy hathatósabb irányadással váltsa be kezdeményezését.

Ily nagy szándékának kellőbb megvalósíthatása végett azon-ban egyelőre alkalmasb helyzetet és kedvezőbb állapotot iparko-dik kivívni.

Nyomósan kiviláglik e törekvése a Paintnerhez írt levelek-ből, kinek már ismételten is oly igen szívére kötötte e nemű igyekvésének pártolását.

De az oly sanyarú viszonyok közt, mint a minőknek beáll-tát imént jeleztük, nagyon szükségesnek érzi, hogy sürgős óhaj-tásának sikeresítését több oldalról és lehetőleg számosan támo-gassák jóakarói, különösen azok, kik a befolyásosabb kormány-férfiakhoz alkalmasabban közeledhetnek. Jóformán ilyenekül te-kintette főleg Görög Demetert, meg némileg Takáts Józsefet is, ki ekkor tájban már meglehetősen szerencsével nyerte meg némely előkelőbbek figyelmét Bécsben. Ott Révai az ő ügyére nézve egyébként is több szíves hajlamot remélt a cancellária útján, sem mint Budán, hol némely ellenesei könnyen ellensúlyozhatták a részére hajló jobb szándékot. Görög és Takáts felé azonban mégis inkább csak úgy sejtetőleg s távoli célzásként eregeti olyatén vágyódását, mely ajánltatást kíván. De Paintnernek, mint látók, már elég világos kifejezésekkel adja tudtára ajánlkozását.²⁾

12. Révainak imént érintett nagy fontosságú célzatait nem véve illetékes figyelembe, néhutt tán meglehetősen leszóló becmérléssel róhatná meg a bírálat különösen a Paintnerhez írt leveleinek egyes részleteit, melyekkel őt pártfogóul, meg hol ez, hol amaz állás elnyerhetése végett közbenjáróul kéri fel. Ugyanis, hogy ily szí-veességre készségesebbé fokozza jóindulatát, olykor-olykor föltetsző nyájaskodással, mintegy édelgő insinuatíoval lengi körül. — Fel-tőrekvő aspiratióit sejtván, hírnevének emelésére is ajánlkozik. Már előre jelezgeti, hogy s mikép szándékozik őt megdicsőíteni iro-dalmi műveiben. S hogy minél tevékenyebb buzgalomra hevítse ügyének felkarolása végett, eleve tudatja, hogy nem csak őt, hanem az ő nagyrabecsült egykori mentorát Denist is megéne-

¹⁾ L. Toldy F. A magyar nemz. irodalom története i. k. 71. §. a magyar nyelvutáni törekvésekről.

²⁾ L. főntebb 131. s köv. 11.

keli. — Ezért már adatokat is kíván tőle mentül előbb. Sincerizálása közben azt is ellebbenti, hogy püspökéhez kegyének hajhászása („*gratiae aucupatio*“) végett készül menni hódolatra.¹⁾ Odább még több ily meglepő bizalmaskodásai fognak felötleni.

Effélék már némi belső metamorphosisnak jeleiként is vehetők, melyek mint udvariaskodási hajlamok az előbbi dacos függetlenkedéssel szemben különös érzelmi módosulást, olykor meglepő átmenetet tüntetnek föl.

Erre azonban, nem tévesztve szem elől hazafiúi magasb szándékait, többnyire a közviszonyok által is fölöttébb nehezített körülményeinek kényszerítő hatását fogadjuk mentségül. Mert benső részvétet, sőt sajnálkozást kelthetnek iránta e mostoha időszak calamitásai dacára ernyedetlenül folytatott, de mindegyre aggályosabbá váló s mintegy torlaszok közé szorult küzdelmei, melyek valóban arra mutatnak, hogy eszményi nagy feladatai által gyötrelmesen sarkalva s eddigi huzamos késedelmeit érzékenyen fájlalva, meg a fenyegetődző mostohább bajoktól is óvakodva, már csakugyan égető sovárgással vágyódik valamely kedvezőbb helyzetbe juthatni. Ezért mintegy lázas törekvéssel siet minden alkalmasnak látszó expedienst megragadni, minden kisegíthető eszközt mozgásba hozni.

Ily izgultsága hevében nem csodálható, ha az útjába gördülő akadályok olykor ismét felháborítják epés mivoltát, vagy célrasiető igyekvése közben nem eléggé méltányos némely vetélyvágyak irányában, melyek szintén jogosultnak vélt önérzettel szállnak síkra, vagy más szempontból nézve az ő serénykedését, nem tartják őt mindenkép illetékes tényezőnek arra, a mit elérni kíván. E nemű collisiók nem egyszer hozzák küzdelmeit mintegy drámai bonyodalomba, a mint hogy liyest odább lesz is még alkalmunk tárgyalni.

13. Bármennyire mérsékeljük is némely hevenyészett nyilatkozatainak bírálatát, még sem hagyhatjuk kellő felvilágosítás nélkül már azon alkalmazkodóbb mentekezéseit sem, melyek az elfogulatlan szemlélet előtt magokban véve is meglehetősen ingadoznak s kiigazítás nélkül itt ott más szintén kiméletre méltó érdemeknek nem csekély hátrányára eshetnének.

A pártatlan ítélet szempontjából bizony sok szó férhet már ahhoz is, a mit Révai különösen a székes-fehérvári igazgatóságra kívánczóság indokolásaul fölhoz. Nem vonjuk kétségbe, hogy mindazt akkor, midőn írta, valóban úgy érezte is. De vajjon mennyiben telhetett volna tőle jó szándékainak tetteleg beváltása, kiváltképen azon szerfölött kényes viszonyok között, melyek épen ekkor Benyák Bernát ottani helyzetét is tarthatatlanná tették: erre

¹⁾ L. föntebb 135. l. — Latin ódával is megénekelte őt ekkoriban.

nézve méltán támadhat bennünk kétely, melyet Révainak odábbi viszontagságai nagyon is nyomós érvekkel igazolnak.

Ezeket a továbbiakban előadandó tények felsorolása eléggé ki fogja mutatni. Itt csupán arra reflectálunk, hogy a viszonyok zaklatása miatt fokozódott sűrűsége közben nem volt eléggé figyelmes az ottani körülmények előleges megvizsgálása iránt, sőt könnyenhívónek mutatkozik arra nézve, a mit a szállongó kózsza hír rebesgetett volt azon üggytársra felől, kit irodalmi s közművelődési törekvéseinél fogva különösen Révai rokonszenvebb részvétellel méltathatott volna már csak annyiban is, mivel ez a Benyák Bernát is valamelyes számot tevő egyéniség volt ám az akkori, sőt már az előbbi időszakban is a magyarság s nemzeti művelődés ügyére nézve.

Mert épen ő az, a kiről irodalmunk történelmében dicsérelleg említtetik fel azon lelkes kezdeményezés, hogy már 1777-ben Pesten, mint az itteni kegyesrendi intézetben bölcsélet-tanító, magyar nyelven indította meg a philosophia tanítását, amivel több előkelő hazafi figyelmét is jelesen magára vonta.¹⁾

14. De meg egyébként is huzamos időn át a közoktatás terén sikeresen működve jelentős elismerést vívott ki.²⁾ Ennek következtében történt, hogy az 1785/6. tanévben a kormány őt rendi előljárója beleegyezésével a székes-fehérvári gymnasium élére állította,³⁾ hol a Jézus-társaság feloszlatása után legott a paulinusok és rendjöknek eltöröltetése után secularizáltan is szintén ők, meg részben világiak is működének,⁴⁾ s ily tetemes változatok miatt Benyáknak kétségkívül nehéz feladat jutott.

Talán már azért is, mivel épen ama nagy catastropha idején bizatott meg e tanintézet igazgatásával, nem csekély ellenszenvvel fogadtatott, s mint az autokrata kormányzási irányzatának irodalmilag is méltatója⁵⁾ hivatali igyekevei dacára sem küzdhetette le némelyek visszatetszését De nagyobb mérvben mégis inkább csak a buzdulati időszak kelthetett ellene oly mozgalmat, mely állásáról mindenkép igyekezett eltávolítani. Oly terhelő megszó-

1) L. Toldy F. a magy. nemz. irod. története. Bpest, 1878. 162. l., hol ama kezdeményezését ily epiphonemával hangsúlyozza: „Villanat az éjben, melyre nagy soká következett nap.“ — Említők ezt már főntebb is. (L. Révai M. élete. I. 196. l.)

2) „Pestini primo Poesim et Rhetoricam, tum Logicam, Metaphysicam. Ethicam tanta cum laude professus est, ut eum Regia Scientiarum Universitas tunc Budae existens, in suum membrum collegiatum cooptaret.“ (L. Vitae defunctorum Ord. Schol. Piar. anno 1829.)

3) „Superiorum indultu Albae Regiae Gymnasii Director per annos 9 multa constituit, quae ad proborum morum progressionem et bonarum artium studia in Juventute promovenda pertinere arbitrabatur.“ (u. o.)

4) L. a Cisterci rend 1880. névtára 58. l. a székes-fehérvári rendház és gymnasium tört. vázlatát.

5) L. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ I. 243. l.

ítások terjesztettek ócsároltatására, hogy ezek miatt Grubanovits Zsigmond nagyprépost igen aggodalmas levelet intézett Perczel Imre főnökhöz 1792. szept. 13-án, melylyel a közmegszólásra és némely feladásokra támaszkodva a rend kebelébe visszahívását kérte.¹⁾ A buzgó főnök nyomban megható atyai intést bocsátott hozzá s megtette mindazt, a mit bölcs belátása javalt.²⁾ De a gondosan és ildomos tapintattal intézett vizsgálatból is csak cáfólo eredmény tünt elő. Benyák a városi és vármegyei hatóságtól, katonai parancsnokságtól, generalis vicariustól s helybeli lelkész-től kapott jó bizonyítványokkal s egyéb előkelő tanúságokkal nemcsak rendi előljáróságát nyugtatta meg, hanem a helytartó-tanácsnál is, hová szintén fölterjesztetett ügye, fölmentetését s állásában marasztalását vívta ki 1793. március havában, mint erről a rendtartomány ügyfolyamát tartalmazó jegyzőkönyv hiteles tanúságot tesz.³⁾

Kiemelendő Benyáknak a főnökéhez írt hatályos válaszlevele-ből különösen az, hogy az ellene támadt zajlásnak fő indítói és vádolói oly egyének, kik hivatali állására vágyódtak.⁴⁾ Nevének meghurcoltatása ellen további lépéseket is tett ugyan, de már a következő évben mégis átengedte azon állást, melyen oly elke-serítő körülmények miatt nem is lehetett kívánatos maradnia. Folytatta ismét a philosophia tanítását Vácon, aztán Szegeden, mely szakban irodalmilag is tett közzé holmit.⁵⁾ Utóbb pedig a felső vidékeken, Trencsénben és Selmecen különösen a magyar nyelv tanításával igyekezett hasznos szolgálatot tenni még aggodt korá-ban is.⁶⁾ Itt 1821-ben „Üdvösséges énekek“ című verseit adta ki.

15. Ennyiből állónak találtam azt a „Benyákiana labes“-t,⁷⁾ melyet Révai alkalmasint a „vagus vulgi rumor“ szerint értesülvén róla, bíráló megszűrés nélkül fogadott valóként, nem gondolva vissza arra, hogy 10 év előtt vele is majdnem hasonló történt Győrött. Mert nem csak hogy hírét-nevét mocskolták ott, hanem Schogg

1) L. Protocollum Provinciae Schol. Piarum Hung. anni 1792. 271. l.

2) U. o.

3) U. o. 315—6. l.

4) U. o. 315. l.

5) L. Horányi u. o.

6) Ezen igyekvéséről a „Vitae defunctorum“ u. o. ekkép szól: „Linguae hungaricae Trenchinii, tardius Schemnitzii in Gymnasio docendam ultro suscipiens provecta licet aetate, cum gaudio nihilominus et fervore Calasantino Juventutem ad eius amorem non incendit solum, sed etiam Grammaticam hungaricam a se compositam typis edidit. Reliquo vitae tempore suae, aliorumque salutis et otio literario operam dabat, fractaeque valetudinis molestias hilari jucundoque animo tolerabat.“ Meghalt Selmecen 1829. március hó 1-én mint testületének akkori legidősbje, 84 éves korában.

7) Rajta voltam, hogy ügyének behatóbb felfogása végett Székes-Fehérvárról az illető irattárakból is nyerjek felvilágosító adatokat, de mindedig a készséges jóakarát sem nyújthatott onnét ez ügyben eligazítóbb tanúságokat.

Kristóf vicarius levele szintén eltávolíttatását követelte, mint erről annak idején részletesen szólottunk.¹⁾

Nem csupán Benyák igazolását célozza e közbeszöött episod-féle esemény, habár így sem épen fölösleges ez itt, hanem jóval inkább az akkori viszonyok némi jellemző vonásaul említők fel, mint olyant, melyből egyszersmind Révainak hasonszerű esetei is élesebb megvilágítást nyerhetnek a körülmények figyelmesebb egybevetése által. Meg aztán rejlik ebben már némi prognostikon is az odább bekövetkezendőkre nézve. Ezek tárgyalásakor eléggé nyomós okunk lesz erre is visszaemlékeztetni.

Mintegy képzelgő jóhiszeműségként ötlük elénk Révainak az a jámbor szándéka, melyet a Benyák után elfoglalandó igazgatói állásban kíván megvalósítani.²⁾ Aligha gyanítja még akkor ama kedvezőtlen, sőt ziláltnak mondható körülményt, mely oly sajnos felháborodást zaldíthatott Benyák ellen. Az ő gyulékony, s berzengésre kész mivoltát még sokkal több izetlenségbe elegyitné az, mint a mennyit Benyák ellen lázasztott. Pedig ez is erősen hitte, hogy ő ott hivatali feladatának teljesen megfelelve, a jobbak elismerését bírva, rendjének is díszére működik s csakis némely rosz akaratú irigyek, kik főleg szerzetének adáz gyűlölői, áskálód-nak ellene,³⁾ leginkább olyannak bujtogatása folytán, ki állására vágyakodik. — És mégis még a helyttartó tanács előtti igazolatása után is elviselhetlennek érezte az ellene felzúdíttot izalmakat úgy, hogy állását 1794-ben csakugyan oda is hagyta.

De Révai is csakhamar felhagyott azzal a szándékkal, hogy azon állást kérje. Alkalmasint kevés idő mulva már másképen értesült arról a székes-fehérvári állapotról. Mert odább már említést sem tesz róla többé.

16. Kissé bírálóbbs figyelemmel latolgatva némi assentatio-félét is gyaníttat Révainak azon ömlengése, melyben azt igéri, hogy

1) L. Révai M. élete. II. 231. l.

2) L. főntebb 135. l.

3) Benyák Bernát az 1793-diki január 17-én Perczel Imre főnökéhez intézett önigazoló levelében az említett hatóságok bizonyítványaira hivatkozva egybek közt ezt írja: „Sunt fora, quae testimonio publico testantur, me officii mei mensuram ad amissim obivisse. — Doceo illustr. Comitum juniores Joannem Zichy unicum haeredem lineae familiae suae. An non redundat in Institutum Calasantinum commendatio ex fatigio meo? Frango me laboribus publicis et tamen perire debeam vafritia?” — Ezután a Consilium határozatára bizván ügyét, így fejezi be levelét: „Testabor eo modo observantiam: testabor in ipso fortunae meae cinere pietatem. Occupet locum meum invidia, per me nunquam irritata: triumphet odium Institutum: exultet iurata malevolentia. Scio, qua mihi mensura mensi fuerint iniqui homines, eadem remetiatur illis, id quod procul sit a me precari: cupio enim Deo dare gloriam inter adversa.” (L. „Protocollum Provinciae Schol. Piar.“ 316. l.) Révai Győrött 10 év előtt majdnem szintily kritikus helyzetében, mint látók, nem tanúsított ilyetén „observantiát s pietast.”

valamint Paintner, úgy ő is szintén híve akar maradni szerzetének, habár öltönyét változtatta is a balfordulatú viszonyok miatt, sőt így még inkább igyekszik ezentúl annak jó hírét emelni.¹⁾

Az eddig ismertettük életpályája meglehetősen ingatagnak mutatja e hasonlítkozását, sőt kételyt támaszthat ígéretének beváltása iránt is, különösen épen iménti metamorphosisa után.

De minden körülményt méltányosan egybevetve, még sem mondható merőben valótlanlanságnak e jóérléséről szóló vallomása. — Odább, de csak jóval odább némely jelentős tanuságát fogja adni, hogy csakugyan mélyen rejlő bensőbb érzésből fakadhatott e nyilatkozata. — Addig azonban még sok keserű csalódás és súlyos megpróbáltatás érleli őt arra, hogy ily érzelmeit jelentősebben igazolni kívánja.

Már is újra kezdi érezni azt a nyomasztó aggodalmat, mely másfél évtized előtt oly keserű panaszokra fakasztá, midőn nagyváradi állásának elhagyására határozta el magát, hogy főleg irodalmi célzatai érdekében oly elszántan, de egyébként merőben bizonytalanra kiindulva, Bécsbe költözködjék. — E nagyon is merészletes vállalkozása előtt maecenásához Károlyi Antal grófhhoz ily balsejtelmű nyilatkozatban jelezte akkori kedélyborongását: „A jövő reménységekkel győzetett sok fáradozás s a nagy biztatás elragadván legszebb időmet, megfosztott legfogyanatosabb eszközömtől állapotom szerencsétlétére: és ts úfságul kitolt a térpiatzra, békeverve az inséges bajba: melyet úgy látok borzadozva, előttem, mint egy messze elszéllayedett tengert, a honnét lehetetlenség kievez nem.“²⁾

17. Minő viszontagságok igazolták aztán illetén homályos sejtelmeit: láttuk a sanyarú következményekből. — Gyaníthatólag ezeknek mintegy második felvonása készül most iménti válságával már is megindítva. Már a kezdemény is azt láttatja, hogy az óhajtott révparttól ellökődött sajkáját ismét a kétes hullámokra hajtják ez időszak mostoha áramlatai. — Fájdalmasan felsohajthatott Horatius szavaival: „O navis, referent in mare te novi fluctus!“ — Ezt érezve tőle telhetőleg igyekszik is „partra szállani,“ contendit „fortiter occupare portum.“³⁾ De az ily viszonyok közt könnyen támadható perplexitások nála is eléggé észrevehetőleg jelenkeznek.

Az a lázas igyekvés, melylyel most helyzetének jobb karba hozása végett mintegy kapkodva sűrög majd ez, majd amaz állásban érvényesíteni tudományügyi szándékait, valóban nagyon emlékeztet ama korábbi tündődescire. Csakhogy az ezennel ijesztebben fenyegetődző korviszonyok alkalmasint még sokkal terhe-

1) L. főntebb 135. l.

2) L. Révai M. élete. I. 356. l.

3) Horatius Odarum I. 14.

sebb gátokat látszottak ellene torlasztani. Érzi is, meg már jelzi is baljóslatú aggodalmait a Paintnerhez legutóbb írt levelében, hol vajmi sokat jelentő, s mintegy jószerű e nyilatkozata: „Nihil boni spero.“¹⁾

Most egyelőre főleg az egyetemi érem- és régiségtani gyűjtemény-őri hivatal s egyszersmind e tanok előadására felállított tanári állás elnyerése végett feszíti törekvéseit, késznek nyilatkozván az e végetti pályázatra szállni. Erről az odábbi leveleiben körülményesebben értesíti Paintner barátját, kinek e célja elérése végett ismételve igénybe is veszi szívességét. — Világos, hogy ezzel csak utat akar készíteni a magyar nyelv tan-székének majd odább tán alkalmasabb módon elnyerhetésére.²⁾ Mert főleg az egyetemi oktatásra vágyódik. Oda irányul leghőbb óhajtása, hogy nyelvtudományi nagy feladatainak megoldásához valahára minél serényebben hozzá láthasson.

¹⁾ L. fentebb 136. l.

²⁾ Vallja is ezt némely utóbbi nyilatkozataiban, különösen a felsőbb helyre fölterjesztett panaszos irataiban, melyekről odább szólunk tüzetesebben.

VII. Révai pályázata a numismatika tanszékére.

1. Balsejtelmének, melyet a Paintnerhez 1794. nov. 3-án kelt levelében¹⁾ némi előérzetként jelez, meglehetősen bő teljességét tudatják a következő évi levelei.

Csak úgy sebtében oda vetve érinti abban (a nov. 3-diki levélben), hogy „könnyen jöhet valami közbe, a mi őt megzavarja, s hogy semmi jót nem remél.“ — De már legott mindinkább vehette neszt holmi nyugtalanító mozgalomnak. Sőt némely lehangelőbb indiciumokat is tapasztalhatott, melyek eléggé komoly tünődésbe ejthették jövője iránt.²⁾

Különös, hogy oly élénk előérzete dacára, mint ahogy ilyest egyébkor is emleget vala,³⁾ ekkor sem bír az ő „praesagitio“-jával arányos praecautiót kifejteni. Pedig nemcsak elméletben helyez ő nagy súlyt a „principiis obsta“ intelemre,⁴⁾ hanem tetteleg is rá igyekszik, hogy azt alkalmazza. De leginkább túlhatásai miatt ritkán sikerül azt kellőképp érvényesítenie. Nem egyszer történik vele, hogy hevenyében nagyon is megszorozott tényezői okoznak baleredményt.

Ilyesmi gyanítható az itt nyomban következőkből is. Buzgón ajánlgatott ügyét több oldalról igyekeztek a szíves közvetítők elősegíteni. De ezen sürgelmök némely ellenkező érdekekkel jött erős collisióba. Aztán meg ilyeseknek kikerülése végett oly különböző ajánlatokkal kínálatták meg őt, hogy szinte tétovába hozták a választás iránt.

2. Sajátságos bonyodalom fejlődik ebből, melyet ő a maga részéről is jelentősen segít fokozni főleg azon balsága miatt, mely

¹⁾ L. főntebb 136. l.

²⁾ Az odább közlendőkből mindinkább észrevehető ez.

³⁾ „Nescio, qualis haec in me sit praesagitio malorum.“ Ezzel kezdette már 1782. május 23-án Paintnerhez írt levelét.

⁴⁾ Ovidius e versével kezdi 1782. május 12-én kelt levelét Paintnerhez.

nem számolva kellőleg a kényes viszonyokkal, ildomos kitérés helyett még inkább ingerkedni látszik a túlnyomó ellenhatással. Majd szeszélyei, majd dacolása által mérgesíti, sőt mindinkább felbőszíti azt célzatai kárára.

Meghittebb bizalmasához írt közleményeiből eléggé kiviláglik, miként fölösíti így különben is elég busásan felszaporodó bajait, figyelmetlenül felizgatváu olyanok ellenszenvét, kikről tudnia kell, sőt tudja is, hogy tetemes ártalmára lehetnek.

Többrendbeli visszássággal, olykor némely furcsasággal is vegyülve, mintegy drámaszerűleg szövevényesekké alakulnak így viszontagságai, melyekből aztán oly bajos neki csak valahogy is kibontakoznia.

Míntha csakugyan incselkedni akarna vele a sors ironiája, előbb hizelgő reményekkel kecsgeteti, tán hogy mennél feszítőbb elbizakodásra készítse s aztán annál keserűbben lakoltassa, sőt mintegy olyatén „*fortuna e ludibrium*“ má (a balszerencse játékszerévé. gúnytárgyává) alázza le, miként ezt odább maga panaszolja.

Egyelőre azonban némi könnyenvevéssel, közben hol keserűs, hol meg játszi humorral is tükrözik illetén hullámzatos állapotát közelebbi levelei. S ezek így nemcsak tartalmi, hanem előadási tekintetben is egyaránt érdekesen tárják azt elénk. Erdemes lesz e kellemes latinsággal rögtönzött leveleiből, mint valóban jelentős életrajzi adatokból őt magát beszéltetnünk, sőt lehetőleg hű tolmácsolatunk mellett a jellemzőbb nyilatkozatainak kellő árnyalása végett néhutt eredeti kifejezéseivel is szólaltatnunk.

3. Valószínűleg valamely közbenjárási tervre célozhatott Révainak az a leplezve jelzett kívánsága is, melyet a nov. 3-diki levelében csak föltételesen ígér tudatni, ha t. i. annak megcselelésére Paintner előre is készségesnek ajánlkozik.¹⁾ De a körülmények változtával már az év végén eláll szándékolt kérelmétől, melynek tárgyát inkább csak gyaníttatja a következő levelében. Ugyanis 1794. dec. 30-án írván ezt, az új évre szóló rövid üdvözlés után nyomban így folytatja; „Aztán bizonyossá teszlek, sőt ha tán már valamitől tartani kezdettél, biztosítlak is, hogy az előbb szándékolt dologért már nem bolygatlak többé kérelmemmel. Elmondom okát, ha eljősz. Elmondom újabbi viszontagságaimat is. De hogy ezeknek némi előzményeit ismerd, holmit előre is tudatok veled. (Látod, szeretek már is tanári módon beszélni.)²⁾ Tudod, hogy Budán folyamodást nyújtottam be a

¹⁾ L. főntebb 136. l.

²⁾ „*Rssimo Dno Praep. Rátothensi Michaeli Paintner, Amico Constantissimo, Sincerissimo, Dulcissimo, Nicolaus Révay. — Felix novi anni auspiciis sincere tibi precor pro meo in te adfectu integerrimo et candidissimo. Deinde*

könyv- s éremtár-óri hivatalért. Azt is hallottad tőlem, mily csekély, nehogy úgy mondjam, semmi reményt nem nyertem erre.¹⁾ Midőn haza jöttem, ím levél útján mindenkép exhortatorrá (hit-szónokká) rendelnek bármelyik akademiába. Megköszöntem ezt a hivatalt, mint természeti hajlamomtól nagyon is elütőt, és újra erősebben is könyörögtem a könyv- s éremtár-óri állásért, amely egyébként még föl sem vétetett akkor, és úgy érzém, hogy az innét való elhelyeztetés végett rendeltetem máshová.²⁾ Alig hogy ezzel végeztem, rögtön azt hallom, hogy a győri rhetorikára proponáltattam; de itt is csakhamar mellőztettem. Halld az okát, melyet Bécsből írtak meg.³⁾ Ezt mint magyarul írottat, ekkép idézi „A Rhetorikai Professorságból azért maradtál ki, mivel azt magad nem kérted, s tsak magától proponált a Consilium. A Cancellaria pedig nem proponálhatott olyan személyt, ő Felsőségének, kiről nem bizonyos, akar-e az lenni valósággal, vagy sem.“

Ez után folytatólag ismét latinul írja a következőket:

„Erre én oly annyira kezdtem örvendeni, a mint előbb kívántam volt ezt a rhetorikát. Örülöm kellett, hogy anynyi kellemetlenségből kiragadtattam, mint a mennyit rám háramlani már is előre éreztem mind Balogh, mind Bertha s a többi szövetkezet részéről.⁴⁾ Azonban mégsem vagyok teljesen ment. Olvasd csak az ide csatolt levelet, melyet Szerdahelyihez írtam. Hozzád küldöm előbb, hogy tudomásod legyen a dologról, s itéld meg, határozd el, küldjem-e azt Szerdahelyihez.“⁵⁾

4. Itt aztán némileg felöltő digressióval rögtön áttér Balogh Sándorra, ki mint ex-jezuíta Győrött 20 éven át a rhetorikát tanítá s épen ekkor kanonokságra érdemesítettet. ⁶⁾ Mint látszik, eddig is kiváló antagonistája volt ez Révainak, ezután pedig még

certum te reddo, imo siquid iam metuere coepisti, securum quoque: me rem propositam abs te non amplius esse petiturum. Narrabo causas, cum adveneris, narrabo etiam fata mea recentiora. Ut tamen aliqua, quasi Prolegomena horum habeas, (vides, amo iam modo Professorio loqui) quaedam cape praevia.“

1) „Scis me Budae supplicem libellum pro Custodiatu porrexisse, audisti et illa ex me, quam modica facta sit mihi spes, ne nullam dicam.“

2) „Dum domum redi, ecce per ipsas litteras disponor omni conatu pro Exhortatore ad Academiam quamcunque. Deprecatus sum hoc officium a genio meo admodum abhorrens, et institi denuo fortius pro Custodiatu, qui alioquin nondum vel assumtus tum est, et sensi me ideo alio disponi, ut hinc amoveam.“

3) „Vix ista finio, repente audio me iam pro Rhetore Jaurinensi esse propositum; sed vel hic iterum celeriter evanui. Audi causam Vienna perscriptam.“

4) „Quo facto ego ita coepi gaudere, ut antea optavi hanc Rhetoricam. Gaudere me oportuit tot me rebus ingratis eripi, quot mihi iam iam impendentes sensi tam a Balogio, quam a Berta, totoque nexu reliquo.“

5) Mi volt e levél tárgya, nem tudható, minthogy az iratai közt nem lehető.

6) A győri gymnasium jegyzőkönyvéből dr. Koltai Virgil szíves közlése által nyert adatok szerint, Balogh ott 1770—95-ig egyszersmind prodirector, 1795—1802-ig pedig director volt s ez intézetnek adta 1795-ben régiség- természetrajzi gyűjteményét.

inkább éreztet vele ilyesmit. Mennyire nem viseltettek egymás iránt szívélyes hajlammal, bőven kiviláglik Révainak ezentúl következő leveiből. Baloghot a róla szóló életrajzi tanúságok tudomány-kedvelő s művelő és a tanügyben hasznosan munkálkodó egyénül ismertetik.¹⁾ Révai is szép elogiummal mutatta be őt a felállítandó tudós társaság jelöltjei közt, különösen megdicsérvén könyv és ásványtani dús gyűjteményét, melyet a részéről is buzgón óhajtott tudós társaságnak szánt vala, meg kiemeli érdemeül a magyar szótár számára összejegyzett ritkább szavak gyűjteményét is.²⁾ Ily kiemelő méltatása mellett érzületre nézve mégis nagy különbség választá el őket mind végig.

Révai ellenszenve, a mint ez leveleiben nyilatkozik róla, alkalmasint túlzottan becsmérli őt főleg büszkségeért. De hogy mennyiben teszi ezt méltatlanul, a mentő okok s adatok hiánya és általán a Baloghról szóló élet- s jellemrajzi tanúságok elégtelensége miatt nem ítéletjük meg illetékesen. Azonban a kieméletlen modor s darabos kifejezések, melyekkel őt huzamos időn át több ízben ócsárolja, nagyon is szenvedélyes gyűlölséget árulnak el s oly annyira subiectiv felfogásra mutatnak, hogy tárgyilagos szempontból tetemes devalvatiót igényelnek. Az odábbiakból legalább hozzávétőleg alkalmasint kiderülnek a köztök fennforgó differentiák lényegeseb okai.

5. A föntebbi szöveg után így folytatja levelét Révai: „Láttam sok gögös állatot, de Baloghnál gögösebbet még nem leltem. Fölülmulja a te Silvanusodat, kit te méltán feddettél meg epigrammáddal.³⁾ Jól mondja Rájnisunk, hogy a ti féléiteket többnyire, — téged azonban mégis kivételbe helyez, — mihelyt valami vörös foltocska toldatik ruhájokhoz, ezen járulék legott eszelősekké teszi. Ha ezt Baloghban nem tapasztaltam volna mindjárt, meg-tiszteltem volna én is őt versezettel, de most satirát érdemelt.⁴⁾ Nyert ő ügyetlen magasztalót Fábsichban — épen ráálló födele az ily fazéknak — (magyarabb közmondással: cseréptálhoz fakanál.)

¹⁾ L. Stoeger Joann. „Scriptores Soc. Jesu“ i, k. 20. l. s Wurzbach Const. „Biogr. Lexicon“. De főleg Révai emelte ki ilyenül a tud. társaságba ajánlása-kor (l. „Planum“ 67. l.)

²⁾ L. Planum erig. erud. Soc. Hung. 67. l.

³⁾ Silvanusnak gúnyolja Szerdahelyit a „Sylva Parnassi Pannonii“ cím alatt kiadott latin versezetei miatt, melyekre Paintner ezt az itt is érintett epigrammát írta:

Quem male tornasti Librum, bene Silva vocatur:

Frigus habet, tenebras, ligna; sed ordo deest.

⁴⁾ „Vidi multa superba Bruta, sed Balogio superbius nullum reperi. Superat tuum illum Silvanum, quem tu merito perstrinxisti epigrammate tuo. Bene habet Rájnisius noster, sed te excipit tamen, vestros plerosque, ut primum ruber aliquis flocculus vesti assuitur: hac accessione illico delirare. Si haec in Balogio non statim sensissem, honorassem et ego illum carmine, sed nunc Satyram meruit.“

És ez vala az én obscurus poétám, kit hendecasyllabussal toroltam meg.¹⁾

Ugy hiszem olvastad azt az ízetlen s homályos ódát a magyar újságokban,²⁾ de azt gondolom, csak felületesen. Olvasd figyelmesebben, hogy ismerd, minő Balogh izlése a széptudományokban, vagy inkább bámuld az ő önszeretetét, ki ezt a szerencsétlen ürítéket a fennségesnek példájaul tekinti, még pedig nemes és kitűnő példájának nevezi.³⁾ Az én hendecasyllabus verseimet átigazítottam, vedd ezeket is, de meg Fábchichnak eszelős termékét is.⁴⁾

Kedve kerekedett tehát e szerint Révainak még ily bajos körülmények közt is némileg pajzánkodni olyatén Phalaikos-féle hendecasyllabus versekkel, minőkkel már ifjabb korában is örömet szikráztatta volt Martialis-féle ötleteit.⁵⁾ — Érdekes ez az elmejátéka magában véve is, mint latin lantjának e nemben különös productuma, de jelentősebbé teszi itt az, hogy e költői sziporkák aztán még inkább felgyulaszták az amúgy is meglehetősen izzó ellenszenvet s növelték az ügyének oly ártalmas viszályt.

Igaz, hogy a jobb izlés érdekében nagyon is méltán fakadt ki Révai művelt muzája a „zordon izlésű“ Fábchichnak⁶⁾ azon szörnyeteg elmeszüleménye kigúnyolására, melylyel ez Balogh Sándort dicsőíthetni vélte az ő valóban éktelen „lantos dalával;”⁷⁾ de az akkori fölöttébb kényes coniuncturák miatt Révainak ez a lyrai kedvtelése eléggé keserű következményű volt jövőjére nézve.

Lehet, hogy első hevében élesebben tört ki költői megbotránkozása azon torz szülemény ellen, de e leveléhez, a mint írja is, már javított s alkalmasint szelidített alakban csatolja azt. — Ebből átírva mellékeljük itt e még kiadatlan vereszetét, hogy az olvasónak módjában álljon erről az előbb csak költői, aztán pedig eléggé prózaivá fajult conflictusról behatóbb felfogást szerezni.⁸⁾

1) „Habuit ille laudatorem ineptum Fabsichium, dignum hac olla operculum: atque hic ille erat meus obscurus Poeta hendecasyllabis exagitatus.“

2) Magyar Hirmondó 1794. 29. sz. 471—2. l.

3) „Legeris credo illam insulsum et tenebricosam Odam in novis Hungaricis, sed, puto, obiter tantum. Legas attentius, ut noscas Baloghii gustum in bonis litteris, vel philautiam potius mireris, qui hoc infelix excrementum sublimitatis exemplar et id nobile quidem et excellens vocat.“

4) „Hendecasyllabus meos correxi, habe et hos, sed habe et Fabsichianum delirium.“

5) L. Révai M. élete. I. 306. l.

6) Így jellemzi őt s méltán Toldy Ferenc is, mint Pindarosnak élvezhetetlen fordítóját. (L. „A magyar költészet története.“ Pest, 1867. 374. l.)

7) L. „Magyar Hirmondó“ 1794. évi okt. 7-diki számában 471—2. l. „Lantos dal Ft. Balogh Sándor urnak Győri Kánonokságába való lktatására írta Kőszögi Fábchich József.“

8) A főntebb idézett levélhez csatolva így szól az: „Hendecasyllabi in Poetam obscurum, et stulte insolentem. (Meg van ez Révai autographjában a nemz. Muzeumban is a Révaianák közt.)

Az odábbiakból látható, hogy mikép növelhette ez a lyrai enyelgés is Balogh neheztelését még fokozottabbá.

Minő verses feleselés támadt aztán ebből a korholó phalაკionból, odább említettik.

6. Jelentős ezen ügyre nézve s nagyon összefügg e verses torzalkodással az is, a mit Révai levele ugyanott Rájnisról nyomban ekkép jelez: „A mi Rájnisunk egészen Fengler iránt buzog, ki őt viszont úgy kegyeli, hogy még a jezsuitából lett püspök sem tehetné azt nagyobb mérvben.¹⁾ Vedd ennek új évre írt verseit

Quae vesania vos habet Poetas?
 Iratis, vehementer et malignis,
 Si diis placet, esse vos Poetas:
 Corrupto vitata monstra sensu,
 Et moestissima probra litterarum!
 Quas frustra velit elegantiores
 Aetas in melius renata lumen.
 Ut linguam precor improbo resectam,
 Quisquis vos vocat impudens Poetas
 Nempe nominis huius amplius olim
 Sic vilescit honor, dolente Phoebo,
 Et moestis nimio pudore Musis:
 Ipsi in triviis tenebricosum
 Confusumque furens agryrta quisque
 Ornari titulo cupit superbo,
 Et dici fidicen lyrae stupendus.
 Nam virtus, et inest decor, reclamat
 Momenti inspidum caput: labore,
 Qui pulchrum penetrare vult remistum
 Doctis canto ego, mira, et alta fatus
 Quare aenigmata stulta somniorum
 Verbis adcumulat tibi exoletis,
 Ipsi duriter eruenda Sphingi.
 Hoc sublime putans tumet superbum,
 Et vulgum pedibus terit renixis,
 Thesaurum quia non capit retrusum.
 Thesaurus tuus iste sit, cachinni
 Nostri materia, abditi profunde
 Secreti malefauste mystagoge!
 Indoctum, male doctus ipse, quantum
 Tu dices numerum? quod anxie haeret
 Vel doctissimus his tuis tenebris
 Vir quisque, et stomachum tenens moleste,
 Jure te cerebro putat carere.
 O annos male perditos favore
 Patriae meliora promerentis!
 Tanti temporis atque lectionis
 Fructus scilicet hi tibi redundant:
 Isti versiculi tenebricosi
 Insulsi, rigidi, mali, nefasti.“

¹⁾ „Rájnisius noster totus est pro Fenglero, a quo vicissim ita fovetur, ut ne a Jesuita quidem Episcopo magis possit.“ — Ahhoz képest, a mit főntebb (l. Révai M. élete. II. 281—2. l. — III. 290—1. l.) Rájnisnak némileg excentrikus viselkedéséről s e miatti megintetéséről említettünk, jelentékeny fordulatnak tanu-

is, melyekben engem is megtisztel.¹⁾ Megcáfolja a gögös Baloghot, ki azt mondja, hogy én még grammatikai iskola tanítására sem vagyok méltó, úgymint kiról azt tartja, hogy latinul sem tudok.²⁾ Ejha! 20 évnél tovább tanítja már a retorikát s vajjon minő csodákat hozott létre?³⁾

S itt emelkedett önérzettel hangsúlyozza, hogy „Révait olvasassák latinul is, és öröme stolvassák, olvasni fogják még sokáig: ez a gögös állat pedig azonban dicstelentül fog rothadni az ő vörös rongy toldalékjával, mint eszelősségének jelvényével.“⁴⁾ — Ekkor aztán mintegy a „motos praestat componere fluctus“ szerint rögtön csillapodva, ezzel végzi e kis háborgását: „De már eleget pöröltem. Megvetendő a silány emberke.“⁵⁾

sága ez. Meg jelzi egyszersmind elkülönődését Fábchichtól, kivel előbb nagyon összetartó vala. (I. Révai M. élete. II 244. 281—2. — III. 289—91. l.)

¹⁾ „Habe et huius versus pro novo anno, in quibus et me honorat.“ Megjelent Rájnisnak ezen erőteljes ódája az 1795-diki „Magyar Hirmondó“ I-ső számában 21—3. l. ily címmel: „Ods imminente anno 1795. Exc. — Dno Josepho Fengler, Eppo Jaurinensi — — oblata ab Josepho Rájnis. Ad A m i c o s.“ — Jeles tanúsága Rájnis stoikus érzületének, valamint a Latin lyrát is mintegy Sarbievius-féle hatálylyal zengedezettető tehetségének. — Észrevehető ebben is némi célzás Balognak nem érdemlett kitüntetésére, melyet im e stropha sejtet ;

„Num sacrum in illos thus male prodigam,
Quos caeca sortis gratia prospero
Tollit volatu, ac nil merentis
Diviitiis, titulisque adornans, — — —

Odább püspökének valódi érdemeit kiemelve ódáját ezzel végzi :

„O! cur parantem grandia deficit
Långvente vena vividus impetus,
Pimplaea dulcis! quo ferebar
Olim agili calidus iuventa!
Non Flacce, non me Pindare vinceres,
Laudes sonantem Praesulis optimi,
Quas noster aeternat Tibullus
Révaius levioere plectro.“

²⁾ „Confundit superbum Balogium, qui me ne Grammatica quidem Schola dignum ait, ut quem ille nec Latine scire iudicat.“ — Lehet, hogy csak valamely mendemonda híresztelte ezt a gyalró ítéletet Baloghról, melyet azonban Révai való gyanánt híven, nagy sérelemként fölöttébb zokon vett s alkalmásint ezért írta oly körmönfont latin nyelven föntebbi hendecasyllabusait, hogy így suj-tóbb cáfolattal vágja le az afféle balgatag rágalmat.

³⁾ Papae! viginti et amplius annorum Rhetor quae protulit miracula? — Balogh akkor még csakis azon föntebb említett halievtikonával lépett volt ki irodalmilag 1777-ben, sőt utóbb is csak egy eucharistikont adott ki 1800-ban latinul, magyarul pedig semmit. (L. Stoeger Joan. Scriptores Soc. Jesu i. k. 20. l. — és Wurzbach Const. Biogr. Lexicon I. 136. l.)

⁴⁾ „Révauium legunt et latine, et libenter legunt, legentque diu: (Brutum hoc superbum putrescet interea inglorium una cum suo rubro flocco delirii sui vexillo).“

⁵⁾ „Sed iam satis debacchatus sum. Contemnendus est „fungosus homuncio.“ — Ezt a phrasist ifjúkori kedvenc poetájától Koricsányi Márktól sajátította el. Ennek akkoriban még igen ismeretes elegiájában ekkép fordul az elő :

7. E közbefűzött ömledezés után így folytatja újabb viszonyosságainak tárgyalását: „Halld — u. m. — ismét a budai dolgokat. Én tehát már szónoklattanár nem vagyok. Az éremtár-őri állásra második helyen voltam jelölt, első helyen volt Magyarai, ki Budán a grammatikát tanítja. Megvizsik ezt az akademiái senatus és „studiorum commissio“ véleményét a „plenum Consilium“-hoz, hogy onnét, mint szokás, Bécsbe küldessék helybehagyásra. A Consilium az egész dolgot felforgatja, és az éremtár-őri állásra pályázatot hirdet ki, mely jövő husvétkor Pesten tartassék meg.“¹⁾

„Teljesen ugyanaz e custos-féle állásnak sorsa is, mint az aesthetika tanszékeé. Vétkezett akkor, s vétkezik most is Szerdahelyi, hogy mindenképen olyan jezuítákat igyekszik betolni, kikről mindkét félnek nem épen az volt a véleménye, hogy azon hivatal viselésére képeseknek tartatnának. Ezért jelesebbek kívántattak. És úgy aztán pályázat útján sok ármánykodás közbejöttével lett az aesthetika tanára inkább lutheránus mint jezuita. Mennyivel jobb lett volna ezen küzdelemben inkább piaristának kedvezni!“²⁾

Igen valószínű, hogy ez a kedvezés különösen oly tehetségnek, mint aminő Révaié, érdemleg kiemelése véget nem is maradt volna el, ha ő azt más figyelmesebb viselkedés által igyekezett volna kivívni. Mennyivel előbb juthatott volna amúgy az oly hön óhajtott egyetemi tanszékre! De im még így is mellőzte a diadal kivívásának hatóságilag kiszabott módját. Onvallomásával is nyomósítja azt, a mivel mások okolják. Kitetszik ez nyomban a következő nyilatkozatából is.

„De én — u. m. — akkor nem pályáztam b o s z ú s á g o m miatt. Most pedig pályázni fogok már csak azért is, minthogy úgy halloom eléggé világos jelzésből, hogy Magyarai, s az ő többi társai (az ex-jezuíták) ezen zavarok okát rám hárítják, hogy én, amint ő panaszolja, a Consiliumtól rhetorikára proponáltattam, a Cancellária pedig ezt a propositiót visszaküldötte, mintegy nyilvános jelöl, hogy engem arra proponáljanak, amiért folyamod-

„Quam cito deprimitur fungosus homuncio! qui per
Aera cum tremulo papillione volat.“

S erre eszméltetve nyomósabbá válik az a „contemnendus est“ kifejezés is.

¹⁾ „Audi iterum Budensia. Ego itaque iam Rhetor non sum. Pro Custodiatu candidatus sum secundo loco. — — Consilium rem totam invertit, et Concursum indicit pro hoc Custodiatu, futuro Paschate habendum Pestini.“

²⁾ „Prorsus eadem sunt huius Custodiatu fata, quae erant Aestheticae. Tunc peccavit et nunc peccat Szerdahelyi, quod omni conatu Jesuitas tales contenderit intrudere, de quibus utriusque non usquequaque ea fuit opinio, ut ferendo muneri pares putarentur. Quare praestantiores desiderabantur. Et tunc factus est per Concursum multis caballis intercedentibus Aestheticus Lutheranus potius, quam Jesuita. Quanto satius fuisset in hoc certamine Piaristae favere.“

tam: mert a Cancelláriánál is tudva volt, hogy a custosi állásért folyamodtam. ¹⁾ Látod, mily hullámok által hányattatom, míglén valamit jöllehet a királyi leirat alapján nyerhetek.“ ²⁾

„És mégis kétes még a siker. Hátha sem én, sem Magyar nem fogunk kineveztetni. Én pedig bizonyára pályázok, nehogy valamikép rám háírsák az okot szintűgy mint az aesthetika ügyében. Igen ám de hiányában vagyok minden segédeszköznek az ahhoz való készülődésre. Balogh már mitsem adhat könyvtarából, és én alig bírok valamivel. Szunerits most ismét bebizonyítja, hogy jeles férfiú és igazságszerető ember, ki nekem mind tanácslással, mind könyvekkel, habár csak kevés effélével is segítségemre van. Szégyenli ő is Balogh dőreségeit.“ ³⁾

„Igen kérlek, te se vond meg tőlem segítségedet. Már azt bizonyosan megteheted, a mit most kérek. Hogyne nyerném meg tőled, ki állhatatos, őszinte barátom vagy, még miután nálamnál magasbra emelkedtél is. Jelesen megcáfolod a közmondást, mely azt tartja, hogy a rangi fokozat megváltoztatja az érzületet.“ ⁴⁾

„Én, ha nem nyerem is meg ezt az éremtár-óri hivatalt, de nyerek mégis a pályázat által becsületet s nagyobb ajánlást talán más alkalomra sikeresebben szolgálándót. — Erre fogsz tehát kölcsönzendő könyveiddel segíteni te, mint szilárd s őszinte barátom, kit az öv híú színe s az arany kereszt fénye nem változtatt meg s nem kaptott el.“ ⁵⁾

¹⁾ „Sed ego tunc non concurrí prae indignatione. Nunc vero concurrám vel propterea, quod audiam satis claro indice Magyarium ceterosque eius Socios harum perturbationum causam in me reicere: quod ego, ut ille questus est, pro Rhetore fuerim a Consilio propositus, a Cancellaria vero fuerit haec Propositio remissa, quasi manifesto indicio, ut me pro eo proponant, pro quo in-stiti: nam et in Cancellaria iam notum erat me pro Custodiatu recurrísse.“

²⁾ „Vides, quot fluctibus agitor, dum aliquid vel vigore Regii Rescripti obtineam.“

³⁾ „Et tamen dubius est adhuc exitus. Quid si nec ego, nec Magyarí fuerit. Ego autem certe konkurro, nequid mihi culpaé dent, ut in Aesthetics negotio. Sed hem! Destituor omni apparatus ad praeparationem faciendam. Balog iam nihil mihi ex sua Bibliotheca potest dare, et ego vix quidpiam habeo. Szunerits probat nunc se iterum virum egregium: et iustitiae amantem esse, qui mihi et consilio et librario subsidio, etsi modico, adest. Pudet et illum delirii Balogiani.“ (Mínthogy egykoron a Jézus-társaságban rendtársa volt. — Felöltő e sorokban, hogy Révai az olyannyira ellenszenves Balognak jeles könyvtárát mégis bizalmasan igénybe vette.)

⁴⁾ „Obsecro te, neque tu me deseras: hoc iam certe praestare potes, quod nunc peto. Quidni abs te hoc impetrem? a constanti, a sincero amico, etiam postquam altior es me factus. Corrígis eximie, quod vulgo fertur: honores non mutant mores, dulcis amice, tuos.“

⁵⁾ „Ego etiam si non obtinueró hunc Custodiatum, obtinebo tamen per Concursum aestimationem, commendationemque maiorem alia fortasse occasione. felicius mihi deservituram. Huc itaque tu me adiuves libris tuis commodatis, tu amicus constans, amicus sincerus, amicus inepto colore cinguli, vel crucis fulgore non elatus, non mutatus.“

„Ez tesz előttem nagygyá s az lészesz a jövőknél is. S ha a múza kedvez és hamvaimat túléli elmémnek némi része: a késő kor is olvasni fogja azt, amit fennmaradandó művekben rólad jegyzek. Igen, amint méltán reménylem, fennmaradandó irataimban olvasni fogja ezt rólad, meg egyebeket is, amik számosak.“¹⁾

„Azért küld meg nekem minél előbb, mert a zirciek által megtehető ezt, amit csak birtokodban van az éremtan és régiségtanra vonatkozó. Forgasd át még a gradualis könyveket is, ott bizonyára rejlik Debiel.²⁾ Kérlek pedig, légy figyelemmel ne csak a görög és latin, hanem a hazai érmekre is. Úgy hiszem vannak íróid ezekről is. Ugyanezt tartsd a régiségekre nézve is. A szombathelyi régiségek nálam meg vannak Schönwiesnertől, de egyéb művei nincsenek meg. Tégy hozzájuk valamit az irodalomtörténetre vonatkozókból is, főleg a könyvtár rendezésére szükségesekekből. Valami ilyest írt, úgy vélem, Denis. De már tele írtam levelem papirosát.“³⁾

8. Jelentős az imént említett viszonyokra nézve a következő levelének tartalma is, melyet 1795-diki január 30-án írt szintén Paintnerhez. „Reméltem — u. m. — hogy majd e dühöngő tél folytán kandallóm mellett békésen üldögélve azon panegyrikus versezetekkel foglalkozhatom, melyek egyikét neked, másikat Denisnek szándékozom énekelni. De úgy fordultak dolgaim, hogy más félékkel halmozatom el, s a mint sejtem, aligha fognak ezek hasznomra válni.“⁴⁾ Dolgoznom kell azonban mégis, nehogy azt vessék ellenem, hogy az alkalmat elmulasztottam. Pályázn

1) „His magnus es apud me, et magnus es futurus etiam apud posteros. Si facilis mihi Musa favet, cinerique superstes: pars aliqua ingenii creditur esse mei. Sera dies leget haec victuris addita chartis. Victuris, ut bene spero, chartis haec, et alia, quae multa sunt.“

2) „Quare submitte mihi quantocius, certe potes per Zirtzenses, quidquid apparatus habes de Re Numaria et Antiquaria. Pervolve Libellos etiam Graduales: ibi certe latebit Debiel.“ (Megjegyzendő, hogy Debiel vagy inkább de Biel néven két írótól van holmi éremtani dolgozat, azonban úgy látszik, Révai mégis inkább Fröhlich Erasmus jezuítának, a hírneves éremtudósnak művét sürgeti itt, kit azért téveszt össze Debiellel a jezuita theologussal, mert ennek tanítványa volt a jeles Fröhlich Erasmus, ki több rendbeli numismatikai művet adott ki. (L. rólok Stoeger Joann. Scriptores Soc. Jesu i. k. 54. 90—2. l.)

3) „Rogo autem te, memineris non solum Graecorum et Latinorum Numorum, sed etiam Patriorum. Habes opinor de Patriis etiam Numis Scriptores. Idem teneto de Antiquitatibus quoque. Antiquitates Sabarienses habeo a Schönwiesnero, sed alia eius opera non adsunt. Adde aliquid etiam ex Historia Litteraria maxime ad Bibliothecam adornandam necessaria. Aliquid huiusmodi scripsit, puto, Denisius. Sed ego iam chartam oppleo. Mea humanissima obsequia deferes Rssimo Dno Csapodi. — Vale et vive beatus meique porro memor. Jaurini. 30. dec. 1794.“

4) „Sperabam me furente hac bruma ad fornaculam meam tranquille sedentem Panegyricis illis occupari posse, quorum alterum tibi, alterum Denisio destinavi canendum. Sed ita res meae verterunt, ut rebus aliis obruar, et ut conicio, mihi aegre profuturis.“

fogok bizonyára, habár előre látom, hogy mitsem nyerek. Mert érzem, hogy nagy pártoskodás van keletkezében. melyet én, ügyetlen lévén az ily eszközök használására, legyőzni nem bírok.“¹⁾)

„A néked felajánlandó panegyrikus annál fényesebb lesz, mint-hogy engem most mindenünnen elhagyottat, sőt még ellenségesen is üldöztetett oly szeretőleg megküldött számos könyveiddel is segélyeztél s támogattál. Addig is köszönetemet jelentem, míg hálás érzelmeimnek több emlékjelét adhatom, melyek talán hosszabb időre fennmaradnak. Mert holtom után is élni a karok. Élni fognak egyszersmind barátim is.“²⁾)

„Minő kedvvel olvastad Rájnis ódáját? Amint ő e verszetét, mely mint vehetted észre, barátaihoz van intézve, a püspöknek bemutatta, úgy hitte a püspök, hogy e címzetnél fogva az nem őt illeti; de mégis megajándékozta a költőt legott négy arany-nyal. Azután elolvastán azt, midőn többnyire ő rá vonatkozóknak látta, kiigazította hibáját s nyomban különféle drága borokkal telt üvegeket rendelt a poetához küldetni tele kosárral, hogy „lankadó vénáját“ élénkítse.“³⁾)

„E napokban adatta elő Rájnis a püspöki palotában „Mózes éneke“ című szerzeményét számos előkelő nemes úr jelenlétében, a midőn majdnem pazar bőkezűséget éreztetett a patronus mind vendégeivel, mind pedig az énekkar mesterével Rájnisal s a többi zeneművészeti tényezőkkel. Legközelebb olvasni fogod ezt a magyar ujság lapokban.“⁴⁾) — Csakugyan megjelent a jeles ünnepély leírása, alkalmasint Révai tollából közölve, a bécsi „Magyar Hirmondó“ febr. 3-iki számában, úgy hogy azzal a magyar nyelv jelessége és a püspök hazafias érzelme is kiemeltetik.

9. Nem jelentéktelen adatok az ő körülményeit illetőleg még azok is, a miket odább említ ugyane levelében. „Ez évben is — u.

1) „Laborandum tamen est, ne occasione defuisse arguar. Concurrant certe, tametsi praevideam, me nihil relaturum. Sentio enim graves factiones agitari, quas ego, rudis ad arma talia, depellere nequeo.“

2) „Sacer tibi Panegyricus et eo erit splendidior, quod me nunc undique desertum, imo etiam hostiliter impetum, submissis tam amanter tot tuis libris iuveris et sublevaris. Vel interim gratias tibi me habere significo, dum plura dem grati animi monumenta, fortasse in longius aevum duratura. Volo enim etiam post fata mea vivere. Vivent una et amici.“

3) „Quo animo legisti odam Rajnisii? Ut ille Praesuli versus hos exhibuit, „ad Amicos“, ut observaveris scriptos, putabat Praesul, nihil hos ad se attinere ob hunc titulum; remuneratus est tamen illico Poetam aureis quatuor. Deinde lectis versibus, ubi de se pleraque vidit scripta esse, emendavit errorem, statimque lagenas, quot vulgaris corbis capere potuit, plenas vino vario, eoque pretioso, iussit ad Poetam deferri, ut venam languentem excitaret.“

4) „His ipsis diebus produxit Rajnisius in palatio Episcopi suum Canticum Moysis magna Nobilium frequentia, et fere profusa Patroni, tam in Hospites, quam etiam chori Directorem Rajnisium ceterosque Musicos liberalitate. Leges haec quam proxime in Novis Hungaricis.“ (Közölte azt a „Magyar Hirmondó“ 1795. 167—8. l.)

m. — Rájnis fogja tartani a bőjti egyházi beszédeket magyarul, melyekkel ugyan előbb engem kínáltak meg, de meg kellett köszönnöm, mentekozva azzal, hogy igen el vagyok foglalva a pályázatra való készüléssel.“¹⁾ — A következő évben már vállalkozott e megtisztelő feladatra is, s a mint ez fennmaradt egyházi beszédeiből látható, alkalmasan megfelelt annak.

További soraiban Paintnernak, alkalmasint mint árvaszéki elnöknek, pörös ügyeire vonatkozva, ismét enyelgő digresszioba csap át, így folytatván levelét: „Hogy s miként foly a te pöröd? Nagyon aggódom miattad, hogy még nem lehetsz nyugodt kedélylyel. Ellenem is indítatik valami pör, de a mely mégsem fog a kerületi táblához jutni. Olvastad azon homályos és izetlen verseket e cím alatt: *Ünnepi vers*, melyeket Marsyas (a szerencsétlen homályos beszédű) poetája az új kanonoknak áldástalan művészettel koholt, melyekben azonban mind a feldicsért pártfogó, mind maga a poeta fölöttebb nagy kedvét leli.“²⁾ Ezeket bátorokdtam azon hendecasyllabus versekkel, melyeket olvastál, megtámadni. Egyvalaki Marsyasnak olykép adta át azokat, mintha Budáról, valamely ügyvédőtől küldettek volna.“³⁾ Marsyas, hogy boszút álljon az ő kitünő művészetéhez képest, ismét ömlesztett valamit verses zagyvalékot, s azt az én „hendecasyllabus“-aimhoz csatolva körözette valamennyi tanár közt megítélés végett. A mint az hozzám érkezett, látván az ő antistropheje után egy üres lapot, azt rögtön betöltöttem némi rövid metastrophével, ahogy azt érdemelte ez a múzák gyalázata.“⁴⁾

„Ha időd engedi, hogy érkezésed legyen egy kis nevetésre vagy némi enyhe boszankodásra is, olvashatod e haszontalansá-

1) „Etiam hoc anno Rájnis dicit Conciones Quadragesimales Hungaricas, quae prius quidem mihi erant oblatae, sed ego deprecari debui, quod graviter occuparer praeparatione ad concursum.“

2) „Quomodo lis tua agitur? Vehementer angor tui caussa, quod tibi nondum liceat tranquillo esse. Et mihi lis aliqua indicitur, sed quae tamen ad Districtualem Tabulam non devolvetur. Legisti obscuros illos et inficetos versus, sub titulo *Ünnepi Vers*, quos Marsyas (Nefastulus Obscuriloquus) Poeta Neo-reverendissimi (Trunci Ferocis) Sartorini, infelici proculdit Minerva, quibus tamen et laudatus Patronulus et ipse Poeta vehementer exultant.“ — Elképzelhető, hogy Baloghnak és az ő magasztalójának Fábchichnak ily drastikus elnevezésekkel leszóló kigúnyolása bármily úton valószínűleg tudomásukra jutott s így nem kis mérvben ingerelhette őket ellenszenves tevékenységre.

3) „Hos ego ausus sum Hendecasyllabis, quos etiam legisti, impetere. Hendecasyllabos istos quidam Marsyo tradidit quasi Buda a Procuratore quopiam transmissos.“

4) „Marsyas, ut se vindicaret, pro egregia sua Minerva effudit iterum confusum quoddam chaos, idque iunctum meis Hendecasyllabis circumferri iussit ad Professores omnes quasi arbitros. Ut ad me devenit, cernens post eius Antistrophem pagellam vacuum, eam subito replevi Metastrophe brevicula, ut ille est promeritus, hoc Musarum probrum!“

gokat is. Mi ugyan nevetünk eleget.“¹⁾ — Alkalmasint Rájníssal együtt történt e nevetésök. De Révai egyelőre aligha gondolt arra, hogy ez a nevetés még valóban nagyon a torkára forrhat. Nem sokára ez után saját vallomásai sejtetik, hogy ekkor némileg önrövéására történt ez a marsyasi mütét is.

Végül e levélét a személyes találkozás óhajtságával fejezi be. „Eljössz-e hozzánk a farsangra? Ha valakinek, nekem bizonyára óhajtvá várt lesz eljöveteled. Mert nagyon sok van, a mit bizalmas kebledbe ömleszszek, s a mik iránt tanácsodat és pártfogásodat kikérjem.“ —²⁾

De attól tart, hogy a roppant sok hó és a farkasoknak a Bakonyban szertelen barangolása vissza fogja riasztani Paintnert a Győrbe meneteltől; tehát elmaradása esetében levél általi vizsgáztatást kér tőle, s Rájnis üdvözlétét jelentve baráti szeretetében ajánlkozik.³⁾

10. Fábchichnak föntebb jelzett „lantos dalát“ átolvasva, bajos föltennünk Baloghról, kit előbb Révai is kiemelve méltatott a tudós társaság jelöltjei közé, hogy abban az „ünnepi vers“ címmel külön is kiadott ízetlen versköttyvalékban olykép gyönyörködött volna, mint a hogy azt Révai valami megbízhatlan hírből felkapva Paintnernek jelzi. De az abból támadt kellemetlenség mégis eléggé fölháboríthatta Baloghot. Mert a szerint is, ahogy Révai az imént idézetekben írja, az a verses tromfolás legalább a győri értelmiségnek köztudomására jutva, Baloghot is gúny tárgyává tehette, a mi bizonyára nagyon is zokon eshetett a magára nem keveset tartó férfinak, ki épen ekkor már mint régi tanár némileg dignitariussá is emeltetett. Annyival inkább bánthatta a dolog, mivel Fábchich replicája, a kába fennhéjázásból már nyomban sárba esve, nagyon is trivialis epiphonemával végződött.

Más időben s kevesebbé kényes viszonyok közt az az igen is elevenre találó phalaikosi lusus poeticus megjárhatta volna hasznos eszméltetőnek, de épen ekkor nagyon is mal à propos volt. Az antistrophe-re nyomintott metastrophe annyira növelte a kedélyháborgást, hogy ez aztán holmi sajjgós apostrophe-t, sőt katasrophe-t is eredményezett; a mint ez a következőből meglehetősen ki fog világlni.

1) „Si tibi ita vacaverit, ut vel ridere, vel etiam leviter indignari possis, potes et has ineptias legere. Nos quidem ridemus satis.“

2) „Venturus ne es ad nos his Bacchiferiis? Si cui, mihi certe exoptatissimus venies. Habeo enim quam plurima, quae in sinum fidelem effundam, et de quibus te consulam etiam, rogemque patrocinium.“

3) „Nives quidem istas, quae tantae nunc sunt, valde imprecor, quod putem te his ab itinere esse deterrendum. Lupi etiam in Bacuntia ferocius nunc oberrant. Si te videndi nulla futura est copia, at saltem litterulis me solare. Ama me et porro tui amatissimum, et vale quam optime. Rájnis salutem tibi adscribi mandat. Jaurini 30. Januarii 1795.“

Ugy látszik Révainak kedve telt abban, hogy azt a Marsyas-féle pellengérezést távolabbi barátainak is tudomására juttassa. Még 8 epigrammával megtoldva küldötte azt meg Hannuliknak is, és pedig, mint a hozzá intézett verses epistolában írja, azért, hogy nyomós tanuságát adja a romlott izlés elleni küzdelmének és hogy Hannuliknak ilyesmi elleni nemes haragját még élesebbé tüzelve. Ebből az epistolából is álljon itt némi mutatvány. ¹⁾

Indoka e szerint, már úgymint az izlés stüvedése elleni erélyes tiltakozás, helyeselhető ugyan, de a viszonyokhoz képest és tudományos célzataira nézve vajmi időszerűtlennek bizonyult az! Mennyire meg kellett ezt sínlenie, látható lesz a nyomban következőkből.

11. Nem telt bele még csak egy rövid hónap sem, midőn Révai már nagyon megváltozott hangulattal írta következő levelét, melyet 1795. febr. 24-én intézett Paintnerhez, keserű panaszokra fakadván az előbb könnyedén fitymált „contemnendus fungosus homuncio“ ártalmas törekvései ellen.

„Vajha — u. m. — a mint írod, az isteni gondviselés ne engedjen szerfölött és erőmon túl megpróbáltatnom! Annyira felháborodott kedélyű vagyok, már a negyedik hónapja a legsúlyosabb üldözések által különfélekep és folyton zaklattatva, hogy magam is nagyon féltem magamat, nehogy valami baleset történéjék rajtam kedélyemnek fölöttébb való elkeserültsége miatt. Épen senkim sincs, a kihez bizton folyamodhassam. ²⁾ Azt írod, hogy nem látod, miben használhatna, vagy árthatna nekem Balogh. Használni ugyan, ha akart volna is, nem igen használhatott; de ártani az ő rossz indulatúságához képest minden erejével iparkodik, s iparkodik is. Nem tudod az Írás(?) ama szavait: Az ártalomra minden gonosznak bőven van ereje? ³⁾”

Halld, mit cselekedett. Zokon esvén neki, hogy a 600 frttal díjazott rhetorikától, melyet mindjé roszul tanított, szándéka

¹⁾ „Haec ego mitto tibi, quo nobilis ardeat ira
Acrius, atque graves tollat acerba manus.
Impetii pecus hoc; at sic tamen usque ferocit:
Ut, dum conticeat, verbera plura ferat.
Mitia nil prosunt, reuinit meliora doceri:
Sic hebet, atque animo sic tumet ille fero. — —“

(L. a nemz. Muzeumban levő kézíratai közt)

²⁾ „Nicolaus Michaeli Praeposito, Amico Dulcissimo. — Utinam, ut scribis Divina Providentia me ultra modum et vires tentari non sinat! Adeo sum animo perturbato, iam in quartum mensum gravissimis persecutionibus varie et continue exagitatus, ut vehementer ipse mihi metuum, ne quid sinistri mihi eveniat, prae nimia animi aegritudine. Neminem prorsus habeo, ad quem secure confugere possim.“

³⁾ „Scribis, non videre te, quid mihi prodesse, aut obesse possit (Ferox) Sartorinus. Prodesse quidem, etiamsi voluisset, non multum potuit: sed obesse, pro malitia sua omnibus viribus conatus est, et conatur. — Nescis illud Scripturae: ad nocendum pessimo cuique vires abunde suppetere?“

ellen elmozdítottatik: hogy ezt még mint kanonok és seminariumi felügyelő is megtarthassa még ez évben és pedig „jó lelkismerettel“, a mint te leveledben enyelegve érinted, megtehetette azt, hogy engem mint a szónoklat tanítására jelöltet alattomos úton úgy befeketítsen, amint ő maga e jeles tettevel kérkedett, hogy engem az illető helyeken a legélénkebb színekkel ecsetelt, mint olyant, kinek semmi tudománya sincs, és oly rosz latin vagyok, hogy még a grammatika tanítására sem lehetek érdemes, azonfelül, még romlott erkölcsű és kétes hitű is. És ezt biztos lelkiismerettel, vagyis bizonyára biztos fősvénységgel tehetete.“¹⁾

12. Így volt-e ez csakugyan valósággal: nem áll módunkban bizonyíthatni a vádolt fél védveinek hiánya miatt. De ha csak némi részben volt is így, elég érv arra, hogy bizony jobb lett volna Révainak az egyébként is kedvezetlen viszonyokat nem bolygatnia olyasféllel, a mik az amúgy sem rokonszenves indulatokat még inkább fölmérgesíthették.

Már az itt érintettekből is gyanítható, hogy az ártalomra annyira képes ellenfél nagyon is keresztül járhatott, főleg az ekkori mostoha viszonyok közt, Révainak tervein. Nem csak hogy szép célzatainak elérésétől ejthette el, hanem útját vághatta még máskép is, megtorolván őt úgy, hogy nagyon is a torkára forrjanak mind a phalaikosi petulantiák, mind az előbbi verses ömlengések, meg prózai expectoratiók.

Hogy mint lett sikertelenné különösen a numismatikai tan-székre pályázása, s hogy minő más baj is járult még ehhez: elég körülményesen elmondja Révai odábbi közleményeiben.

¹⁾ „Audi, quid egerit. Aegre ferens, se a Rhetorica 600 florenorum, quam semper male docuit, praeter mentem suam amoveri: ut eam etiam qua Canonicus, et Seminarii Praefectus retineat hoc adhuc anno, tuta conscientia, quam tu lepide epistolae tuae interiicis, potuit me pro hac Rhetorica candidatum, occultis viis, ita denigrare, quemadmodum ipse de insigni hoc facto suo gloriatus est: ut me suis locis vivacissimis coloribus depinxerit, hominem nullius scientiae, adeo malum Latinum, ut ne Grammaticam promerear, corruptis praeterea moribus, et dubia religione. Et haec tuta conscientia: tuta certe avaritia.“

VIII. Révai viszontagságai a secularisatio miatt.

1. Csakugyan búsító ellenkezéssel találkoztak Révai igyekvései ama válságos időszak közviszonyai miatt is. —

Sajátságos coniuncturák következtében mindegyre sötétebb fellegek tolongtak az imént oly biztató kilátásai elé. Különös incidensek vetettek gátot magasb célzatainak is abban a zordon évben, mely rémületes események folytán mindinkább nyomasztó hangulatot keltett hazaszerte, sőt többekre nézve vajmi tragikus végzetet idézett elő!

Nem érhetne ugyan hőstinket oly villámcsapás, mint aminő akkoron az irodalmi bajnokok egyik-másik előkelőbbjét is oly megdöbentőleg sújtá; ¹⁾ de körülötte is cikáztak holmi olyas villanatok azokból a vészterhes felhőkből, melyek baljóslatúlag borongtak honunk egén, mintegy jelzői a távolból fenyegetve közelgő viharnek.

Már főtebb említők, mennyire idegenkedő vala Révai különösen az 1790-diki tapasztalatok óta az olyan politikai irányzatoktól, melyek a francia forradalom célzataival rokonszenveztek, ²⁾ sőt mindinkább bizalmatlanná s tartózkodóvá lőn még olyatén érintkezésektől is, melyek a válságosabb viszonyok közt bajba elegyíthetnék, vagy csak compromittálőbb gyanuba ejthetnék. ³⁾

Ezért eleve gondoskodott holmi villámhárítóról is a támadható fürgeteg ellen, nyilvános vallomásokkal hangsúlyozván loyalis hazafiúi érzületét s a dynastia iránti hűségét; ⁴⁾ hogy ezekkel

¹⁾ L. Fraknói Vilmos „Martinovics és társainak összeesküvése.“ Bpest. 1880. XXIV. fejezet.

²⁾ L. főtebb 138. s köv. II.

³⁾ Ez megfejtí némileg azt is, a mit benne Kazinczy Ferenc már 1789-ben oly gyanakodólag észlelt hallgatag komolysága miatt; (I. „Pályám emlékezete.“ Kiadta Abafi Lajos. Bpest. 1879. 324. l.) de még az iránta lelkesült ifjú Kis János is lehangolva tapasztalt ilyesmit 1790-ben történt kedvetlen, sőt hideg fogadtatása miatt, a mint ezt „Emlékezései“-ben (Sopron 1845.) érinti. (I. 67. l.)

⁴⁾ L. „Latina“ 133. l.

vértezve, bármily eshetőségek közt minél hozzáférhetlenebb legyen még az ellenséges szándékú támadások dacára is.

Más tekintetből azonban még sem maradhatott egészen ment a mostoha körülmények ártalmaitól.

Legalább úgy mellesleg neki is kijutott azoknak bénító hatásából. S bizony elég huzamos ideig megsínlette ő is ama váltságosan rengetett közviszonyok miatti zaklattatásait.

Úgy látszik, mintha épen az előre óvakodási igyekezet s biztosítékról való gondoskodás még inkább növelte volna célzatainak akadályait. Erősebb gyanakodást támasztott az egyébként is több részről meglehetősen balraértett szándékai iránt.¹⁾

Olyatén aggasztó, mondhatni rémséges körülmények közt többnyire sűrűn szaporodnak a kuszált viszonyok, félreértések s kölcsönös gyanusítások.

2. Valóban épen roszkor, sőt igen is bal constellatio idején történt Révainak azon lépése, melylyel állapotát jobb karba óhajtván helyezni, ezt főleg a secularisatio által vélte alkalmasabban eszközölhetni.

Kevéssel azután, hogy Révai a secularisatio kivívása következtében mintegy új életre kelésének örvendez vala s már mind vidítóbb remények által biztatva, tudományos célzatainak érdekében kedvezőbb sorsra jutni igyekezett, nyomban feltűnedeztek ama borús idők szomorító jelenetei.

Legott kezdé rebesgetni a suttogó hír, hogy a széltében erjedező közéletlenségnek fölzendülésre késztetését oly egyén vállalta magára, ki előbb szerzetesi szerény állapotából kiválva, tehetségeinek érzete, fennhájzó elméje s meghasonlott kedélye által sarkalva, magas állásra küzdte fel magát, aztán folyton növekvő nagyravágyása, fortélyos ügyeskedése s tettetett alkalmazkodása, érdemen felüli kedvezésekkel emelve odáig juttatta, hogy a fejedelem bensőbb bizalmára is méltatá. De e fölemeltetését hálátlanul épen az ellenkező irányzatra használta fel.

Keserű indignatiót keltett ez főleg a kormánykörökben, sőt általában a befolyásosabb tényezőkben, s mindazok iránt erős gyanut támasztott, kik ez időtt a szerzetesi állapotból egy vagy más oknál fogva az egyházmegyékbe fölvétettek annyival inkább, minthogy az ily átlépések imént egynémely egyházmegyei hatóság kedvezése, sőt a „S. Poenitentiarum romana“ különös engedékenysége által eléggé könnyen eszközölhetőeknek tapasztaltattak.

Ennek korlátozása végett 1794-ki nov. 25-én felsőbb helyről rendelet adatott ki, mely szükségessé teszi, hogy ilyes átlépések valamely egyházmegyébe csakis az illető szerzeti előljáróság határozott beleegyezttével és a királyi tetszvény (placetum regium)

1) Eléggé kiviláglik ez odábbi leveleiből.

megnyerése következtében történhessenek, sőt hogy azok is, melyek eddig nem ily úton eszközöltettek, érvénytelenekként tekiutesse- nek mindaddig, míg fejedelmi jóváhagyás által meg nem erősít- tetnek.

Gyanítható ebből, hogy különösen az akkori közviszonyok mostoha alakulása miatt Révainak secularisatiója ellenében is nem csekély nehézség támasztatott, habár rá nézve nem volt is teljesen alkalmazható azon kifogás, mely társainak némelyikét nem alap nélkül terhelte, hogy t. i. a secularizáltatást csak úgy „clancularie s részben insciis superioribus ordinis“, vagyis alato- mosan és az illető szerzeti előljáróság beleegyezése nélkül sike- rült keresztül vinniök.

3. Mennyire felháboríthatta Révai kedélyét e váratlan fordulat, amúgy is elképzelhető. De nyomósan vallja azt az 1795. febr. 24-én Paintnerhez intézett levelének exordiuma is, melyet már föntebb idéztünk.¹⁾

„Legsúlyosabb üldöztetésekrol“ panaszkodik abban, melyeket azonban valódi mivoltuk szerint nem ismertet s csak ennyiben átlag említve mondja, hogy azokkal „már 4 hónap óta különfélekép és folyton zaklattatik“, s melyek már annyira kivették sodrából, hogy attól tart, „nehogy fölöttébb való elkeseredettsége miatt még valami veszélyesebb baj is érje“, meg hogy „épen senkije sincs, a kihez bizton folya- modhassék.“²⁾

Amde panaszos leveleiből nagyon úgy látszik, mintha nem eléggé behatólag ismerné föl azon szerencsétlen időszak compli- cált viszonyait, melyekből a rá oly zokon nehezedő viszontag- ságok mint valódi s mélyebb forrásukból erednek.

Nagyon is subjectiv nézetei szerint csakis azok okozzák neki mindazt a bajt, kik magán érdek, irigység s gógös önhittség szülte neheztelésből, személyes gyűlöletből, vagy még e mellett egyszers- mind a piarista rend ellen táplált boszúságból törnek az ő nemes célzatai ellen, melyeket felfogni nem képesek vagy roszelelküleg nem is akarnak. — S e balhiedelme miatti elfogultsága jelentő- sen fokozza lázas ingerültségét s tusakodásait, valamint küzdel- meinek drámaszerűvé alakulását. Ezeknek bonyodalmaikat nem ke- véssé növelhették azon borzongást keltő időszak szövevényes moz- galmai.

Ugyanis a titokban szervezkedő forradalmi elemeknek szin- tén titkolódzó nyomozása előbb megdöbbenést, elfogódást, majd gyanakodásokat keltett. Ezekből recrimináló viszonzkodás, érzületi meghasonlás s mindegyre élesbült torzsalkodás bőven sarjadott fel.

¹⁾ L. föntebb 168. l.

²⁾ U. o.

Rengetett közviszonyok idején könnyen megtörténik, hogy az előbbi csekélyes ellenszenvek szenvedélyesebb ellenségeskedéssé fajulnak, kisebbszerű viszályok mind nagyobb mérveket öltenek s miként a Homeros képzelte „Eris“ nem sokára óriásivá növekednek.¹⁾

4. Indulatos természetü hősünk gyakran zúgolódott már előbb is ellenséges bántalmakról. Úgy rémlettek azok neki szerfölötti érzékenysége miatt, mint ádáz üldözések, melyeket aztán néha olyanokul törölt vissza részéről. S nem egyszer tévedett az effélékben elkövetett túlzásaival. Így természetesen még inkább növelte baját. Olykor maga ingerelte fel elkapatásaival jóakaróinak neheztelését is, melyet aztán szintén sérelemnek vett és keserűen elpanaszolt.

Ilyesek következtében nem lehetne épen felőtllő, ha némely előbbi impetusai miatt az ily elmérgesült viszonyok közt még ingerültebb viszonzások is érnék. — De e tekintetben mégis inkább kiméletet tapasztalhatott az illetőbb részről.

Meglehet azonban, hogy más oldalról azokon kívül, a miket ekkori gyötrelmeiként odább főlemlít, még egyebek is keserítették. Valószínű, hogy az imént jelzett közindignatio, különösen némely főbbek részéről, feléje is gyanakodóbb szemmel tekintett s némely korábbi anomaliáira emlékezve, holmi rokon jellemvonásokat is lelt benne ama hirhedt conspiratio főtényezőjével, ki ez idétt nagyon is aggasztólag foglalkoztatá a komolyabb elméket. A gyanakodóbb egybevetés legott összeméretegé a találkozó vonásokat.

Hisz valamint az, úgy ez is eléggé szellemes, eszes, fellengős önéretű, nyugtalan, merész feltörekvő, függetlenkedő, makacs, szerzetesi szabályzataihoz nem alkalmazkodó, rendi felsőbbbsége iránt nem engedelmes, célzatai érdekéből feldicséri ugyan s meg is énekeli az ügyét pártoló magasb állásúakat, de ellenben leszólja, néha maró gúnyolódással nyilvánosan is becsmérli a szándékainak nem kedvezőket.

Hogy lehetne ily megbízhatlan mivoltúnak látszó egyén főlemlésére működni épen eme megfélemlítő bonyodalmak földerítésekor? Így gondolkodhattak ügyéről különösen a kormány-

¹⁾ Ilias IV. 442—3.

*ἦτ' ὀλίγη μὲν πρότα κορούσσειται, ἀντάρ ἔπειτα
οὐρανὸν ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βίβηαι.*

E Longinus magasztalta verseket még szebben utánozta Virgilius a gyorsan növekvő hirre ekkép alkalmazván:

„Fama malum, quo non aliud velocius ullum;

Mobilitate viget, viresque acquirat eundo;

Parva metu primo; mox sese attollit in auras,

Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.“ (Aeneis IV. 174—7.)

Ez is nagyon ide szólhat a főntebb jelzett korviszonyokra vonatkoztatva.

körökben, hol szándékainak elősegítésére pártolókat szerezni iparkodott.

Ha nem is épen ily részletesen, de lényegök szerint ilyenműek azon kifogások, melyeket odább Révai maga is fölemlít, mint egy-két főbb állásúnak részéről ellenvetésképen felhozottakat, hogy miért idegenkedtek kérelmeinek támogatásától. Némelyek, mint ezt utóbb vallja, még politikai tekintetből is tudtak ellene holmi nyomósan beszámítható vétségeket is felhozni.

Alkalmasint ilyesek lehettek tehát azon faggatások, melyeket az 1795. febr. 24-diki levele különfélekép és folytonosan zaklató üldözésekül panaszol. De meg tovább is az ezen év folytatában Paintnerhez írt bizalmas közleményei még keserűbb kifakadásokkal is ömledeztetnek ilyeseket.

Bíráló ítéllettel s gondos egybevetéssel szükség ezeket méltatnunk, úgymint melyekben néhol nagyon is fokozott ellenszenve olykép nyilatkozik, hogy az mint mások iránti méltatlankodás kritikai megrovás nélkül nem hagyható.

Ez okból a pszichologiai észlelet mellett néhutt még pathognomikus megfigyelésre is késztet, nehogy különben olykori lázasingerű nyilatkozatai a tényleges viszonyok iránt balfelfogásra téveszsenek.

Egyébként megadják néhutt saját vallomásai is azon álláspontot, melyből ily szenvedélyes nyilatkozatai valódibb értékükre szállíthatók le. Így már az imént érintett levelében is eléggé jelzi kedélyének olyatén felháborodását, mely nem kevésbé túlcsapongott a kellő méltányosság határain. Hisz aztán később, midőn lelki állapotának egyensúlyát visszanyeri, nyomós cáfolatokat éreztet az efféle dült kedélyből eredt iniuriosus kifakadásai ellen.

5. Ily szempontból mérlegelve panaszait, folytatjuk ekkori nagyon is alanyias hangulatú nyilatkozását.

Ama főntebb idéztük exordium után az 1795-ki február 24-ki levél így szól odább: „Látod, mily ártalmamra van, hogy a nem valódi hivatás tévedése miatt a piaristák szerzetébe jutottam! Még a legjobb piaristáról (már úgymint róla) is szabad ilyesmiket terjeszteni; (t. i. affélekét, miket e levele kezdetén fölemlített). Mert őket általán meg akarják semmisíteni. És mégis úgy színlelik, mintha ezeket az annyira romlottaknak és roszaknak tartott szerzeteseket most fenntartani kívánának, úgy hiszem azért, hogy e szomorú maradványok ellen tovább is dühöngessenek.“¹⁾

¹⁾ „Vides, quantum mihi obsit errore non rectae vocationis ad Piaristas devenisse. De Piarista etiam optimo licet haec spargere, quia Piaristas universim nullos esse volunt. Et tamen tam corruptos, tam malos hos Piaristas nunc sustinere se fingunt, opinor propterea, ut habeant tristes has reliquias furori suo, diutius expositas.“

Hogy kikre vonatkozik ezek éle leginkább, kitetszik a nyomban következő sorokból. Im így folytatja legott: „Balogh legbensőbb barátságban áll Szerdahelyivel. Ez pedig a kormányrúd mellett van. A többit átláthatod.“¹⁾

A mit itt, mint Paintner által amúgy is elgondolhatót föltételez, az alkalmasint oda irányoz, hogy Szerdahelyi benső barátja lévén Balognak, mint a tanulmányi bizottság ülnöke és referense a helytartótanácsnál, Balogh sugalmazása szerint informálta Révai ügyeiről a Consiliumot s innét lőn, hogy ott dugába dőlt minden kérelmezése, sőt ellene olyatén vélemény támadt, mint aminőt odább részletez, mivelhogy ott mindnyájan ellene vannak.

Már pedig bajosan hihető az, hogy csakis Balognak bal informatiójára támaszkodva referált volna róla Szerdahelyi s hogy ily előterjesztésével oly igen meghódította volna az egész tanügyi bizottság véleményét. Fölötlőleg kirí Révai alanyias elfogultsága azon balhiedelméből is, hogy a piaristákat csak is további gyötörtetésük végett igyekeznek fenntartani azok, kik e szerzetes rendnek restauratióját sürgetik. Fölösleges volna ilyenminek cáfolására érveket említnünk. Hisz a főntebb érintettek s az ezentúl felhozandók, de meg kiváltképen Révainak odábbi jeremiádái eléggé nyomósan megokolják az arra késztető tanügyi postulatumot.

6. Itt elég ezekre ennyiben reflectálnunk. De figyeljük meg hőstünk panaszainak további folytatását. Így fűződik ez nyomban a főntebb idézettek után: „Midőn — u. m. — én a szónoklattanításra jelöltem ki, minő fondorkodást kísérlettek meg azonnal! úgy, hogyha a kinevezés sikerült volna is, de Győrött mégse legyek az. Bírálathoz alá vonatott secularisatióm ugyanazon időben és azzal az igyekvéssel, hogy ha rhetorika-tanító akarok lenni, legyek az a piaristáknál, a kinnél nagy fogyatkozás van most az egyénekben.“²⁾ Ez lett volna tehát megjutalmaztatásom, mit részemre még a király is³⁾ mint megilletőt rendelt el kegyes

1) „Sartorino huic intima intercedit cum (Silvano) Budensi necessitudo. Hic ad clavum est. Cetera pervides.“

2) „Me pro Rhetorica candidato, quae est tentata machinatio! ut si successisset etiam, ne tamen Jaurini sim. In crismis vocata est Secularisatio mea eodem prorsus tempore ea contentione: ut si Rhetor esse volo, qua Piarista sim is apud Piaristas, apud quos magna nunc Virorum est penuria.“

3) „Haec fuissent mea praemia, quae mihi vel ipse Rex suo rescripto deberi clementissime iudicavit.“ — Megjegyzendő, hogy az a királyi leirat, melyre Révai már főntebb is hivatkozott, a helytartótanácsnak a pécsi tankerületi főigazgatósághoz 1793. okt. 11-én kelt intimatumában foglaltatik, mely így szól: „Erga remonstratióem Suae Maestati Smae circa peculiarem Industriam per Professorem Graphidis Jaurinensem, Patrem Nicolaum Révai, ad promovendum hocce Institutum impensam, abhinc factam, Eadem Sua Maestas Sma clementer rescribere dignata est: ut Regium isthoc Locumt. Consilium memo-

leirata által. De lám mindannak dacára is az effélék biztos lelkiismerettel tétetnek, sőt Isten iránti kegyeletből!¹⁾

Ezen kesernyés ironiába mártott célzás után, melynek éle szintén a főtebb említett két adversariususa felé irányul, így folytatja levelét: „Védett engem akkor a püspök. A parancsolat, mely 1794. november 25-én kelt, a jövőre szól: nehogy azontúl a püspökök valakinek secularisatióját előleges királyi jóváhagyás nélkül előmozdítsák. Az én secularisatióm korábbi, melynek használatában jó hiszemmel kezdettem lenni 1794. március 28. óta, a midőn még sehol sem említettett, hogy az ilyes esetben szükséges a királyi jóváhagyás. De a kik a törvényeket szabják, azoknak szabad a törvényeket értelmezni.²⁾ Jogi axioma szerint az interpretatióknak kedvezőknek kellene lenni, de ezeknek lelkiismeret sérelme nélkül kedvök telik abban, hogy az értelmezéssel, visszaéljenek egy oly embernek, ki a király ítélete szerint is jeles érdeműnek tartatik, teljesen elnyomására, sőt elvesztésére.“³⁾

„Ügyet vesztek, hacsak Isten a jó emberek által segítségemre nem lesz, kiknek gyengédebb lelkiismeretök van.⁴⁾ Az én secularisatióm, mely a törvény kiadatása előtt nyeretett meg és gyakorlatba vétetett, megsemmisítettik. Semmisnek kell lennie, mert a numismatikára ezen törvényhozók, vagy inkább törvényrontók szándéka és határozott akarata ellen, mint hallatszík, nagy igyekvéssel fogok megjelenni.“⁵⁾

Ezután keserűbb humorral így folytatja: „Nevetnem kell, habár a legnagyobb szorultságban is azok fölött, a mik nekem csak legújabban is, megirattak. Tudom, hogy gyöngé vagyok, iparkodásom által érek valamit, némileg szerencsésebb előadási képességemmel is. És ime én csekély létemre, ki Balogh ítélete

rati Professoris, propter laudatos Eiusdem Conatus, occurrente occasione iustam reflexionem habeat“ — —. (L. kiadva a Fényfalvi Kardos Adorján „Versegi F. mocskolódásai. Pest. 1806“ című műben 205—6. l.)

¹⁾ „Et haec tuta conscientia aguntur, imo etiam in obsequium Dei!“

²⁾ „Defendit me tunc Episcopus. Mandatum, quod 25-a Novembris anni 1794. intimatum est, sonat de futuro: ne in posterum Episcopi cuiuspiam Secularisationem sine praevio Consensu Regio promoveant. Mea Secularisatio antiquior est, in cuius usu fide bona esse coepi a die 28. Martii anni 1794. quando nuspiam adhuc petendi Consensus Regii necessitas in simili casu memorata est. Sed qui leges ferunt, illis leges interpretari licet.“

³⁾ „Juris axiomate deberent interpretationes in favorem esse, sed istis tuta conscientia volupe est interpretatione abuti ad hominem, bene meritum etiam Regis iudicio, penitus supprimendum, et perdendum.“

⁴⁾ „Perdor, nisi mihi Deus per bonos viros succurrit, quibus tenerior est conscientia.“

⁵⁾ „Mea Secularisatio, ante legem latam licet obtenta et in usum deducta, nulla est. Nulla esse debet, quia pro Numismatica praeter mentem, et voluntatem expressam horum legislatorum, vel potius legis depravatorum, audior magno conatu esse venturus.“

szerint még a grammatika tanítására sem vagyok alkalmas, minő félelmet okozok!!! Ne vess barátom! Tudom, hogy szelid érzésed lévén, a rajtam való szánakozás miatt a nevetést most nem véled helyén valónak; de mivel én is nevetek, ki elveszítettetem, ne vess te is. Majd sírok azután.¹⁾

Im ezeket írják nekem: „Azon egyedülinek, kit ismersz, és kit övéi nagy igyekvéssel ösztönöznek a pályázásra, még sincs elég bátorsága arra, hogy magát elhatározza.“ Van kivüle még valami Sági nevezetű fiatal: az pedig fölöttébb aggódik, nehogy te versenyezz, mert ha te megjelensz, semmit sem ígérhet magának.²⁾

Nehogy pályázhassak, semmisnek kell lenni secularisatiomnak. Holnap Bécsbe rándulok, ott tartózkodom addig, míg a királyi consensust meg nem nyerem. De mindünnen aggodalom környez: senkim sincs, pénzem sokkal kevésbbé. De mégis mozognom kell, nehogy idő előtt mind azon tehetségeim, melyekkel Isten és a természet bőven megáldott, erőszakosan elnyomatván s elfojtatván, nyomorultan eltemetve oda veszszek.“³⁾

„Gondoskodnom kell, hogy legalább saját gyávaságom miatt el ne veszszek. Könyörögve kérlek segítségédert. Ajánlottál engem már a te Kurzodnak: ajánlj most minél inkább. Én bizonyára elmegyek hozzá és nevedben kérni fogom őt.“⁴⁾ De te intézkedjél előre, nehogy engem, kit némely jezuiták, a kik néked sem tetszenek, annyira gáncsolva fölingereltek és kihíreszteltek, mindenki által elnyomatandónak higgyen.⁵⁾ Én azon férfiakat, kik valódi

¹⁾ „Ridere debeo, licet in summis angustiis, quae mihi vel novissime scripta sunt. Scio me tenuem esse, conatu aliquid valeo, etiam feliciore aliquanto proloquendi modo. Et ego tantillus, Sartorini iudicio, ne ad Grammaticam quidem aptus, quanto sum terrori!!! Ride, amice! scio mite tibi cor esse, ut qui mihi condolendo risum nunc non opportunum iudices; sed quia et ego rideo, qui perdor, ride. Flebo postea.“

²⁾ „Haec ergo mihi scribuntur: Unicus ille, quem nosti, et qui multis suorum conatibus impellitur ad concurrendum, nec tamen satis animi illi est, ut se determinet. Est praeterea quidam Sági iuvenis: is autem nimium sollicitatur, ne tu concurras, nihil enim sibi polliceri potest in tua praesentia.“

³⁾ „Ne concurrere possim, nulla esse debet mea Secularisatio. Cras Vienneam procurro, morabor illic, dum Consensum Regium impetrem. Sed angustiae mihi sunt undique: neminem habeo, et pecuniam multo minus. Et tamen movere me debeo, ne ante tempus iis dotibus, quibus me natura et Deus praeditum esse voluit, vi suppressis et suffocatis misere consepultus peream.“

⁴⁾ „Curandum mihi est, ne saltem mea ignavia peream. Imploro tuam opem. Commendasti me tuo Kurzio: Commenda me nunc quam maxime. Ego certe eum adibo, et tuo nomine rogabo.“ Megemlítettő az itt nyomban következők végett, hogy ez a Kurz Antal, kihez Révai, mint a magyarországi tanügyre nézve udvari agenshez ajánlatni kíván, szintén ex-jezuita, és a rend felszólátása előtt is felügyelő volt a Theresianumban, meg ezután is, és így fűződött vele Paintner mint laktárssal szorosabb barátságba.

⁵⁾ „Sed tu provide, ne me a nonnullis Jesuitis, qui nec tibi placent, exagitatum et proclamatum, ab omnibus putet esse opprimendum.“

jezuiták, tisztelem és viszont az ő részökről is szerettetem. Horváth a nagyváradai igazgató úgy szeretett, mint testvér. De őt a halál kiragadta az élők sorából. Szeretsz te is, ki még élsz, s hogy élj sokáig, szívemből óhajtom. Szeretnek mások is, nem kevesen. Faludt már kétszer közzé tevén, igen nagy üldözések közben is megmutattam: mily nagyra becsüllek titeket.¹⁾

¹⁾ „Ego viros vere Jesuitas colo, et sum vicissim ab iis amatus. Ab Horvatho Varadinensi Directore ita, ut a Fratre. Sed illum mors rapuit. Amor abs te, qui vivis, et quem vivere diu opto ex animo. Amor ab aliis etiam non paucis. In Faludio iam bis edito inter summas persecutiones ostendi: quanti vos faciam.“ — Hangsúlyozta ezen baráti és kegyeleti viszonyait már a főntebbiekben is, sőt csakugyan bizonyította tényleg is kiváltképen Horváth Mihály irányában, kit mint Nagyváradon volt igazgatóját példás ragaszkodással szeretett, tisztelt s több ízben megénekelt latinul és magyarul, a mint ez „Latina“-iban s „Elegyes Versei“-ben látható. Még kimulta után is ismételten megénekelte őt. Ennek tanúságul és valóban nemes barátságuk emlékeül érdemes lesz utólag egy szintén róla szóló, de kiadatlanul maradt sapphói méretű versezetét ide igtatnunk a n. muzeumban lévő irodalmi hagyatékából. (L. Miscellanea Révaiana X. k.) Im így szól az:

Horváth Mihályról a Nagy Váradai Fő Oskolának volt igazgatójáról, mint Édes Jó Barátról.

Látd-e, melyly vidült gyönyörű az égnek
Tére, melyly tisztán ragyog a verő fény;
Hogy ha már egyszer szakadó esővel
Fellege oszlott.

Olly öröm vígan mosolyog leg ottan
A derült artzán, ha ki hív Barátnak
Titkokat tartó kebelébe önti
Szíve keservét.

Nints az! artzámnak ki törülte hulló
Könyveit, nints már! tsak az ilyly Baráton
A kemény szükség keserülne inkább,
S el ne ragadná!

O! nem úgy, mint az, ki örül együgyű
Társa romlásán, s ki fetsegve titkát
Hordja szomszédhoz; sebe társaságnak
E fene állat.

A szelíd szívű, mi segéd lehetne,
Hallgató gonddal tsak azon törődik
S a fogyó társnak siet újra vígabb
Életet adni.

Hamvaid szentek nekem, o Barátság
Fénye, Horváthom! s neked oszlop immár
Állna márványból, ha az ég aranynyal
Áldana Költőt.

Ámde jó szívem, ki miatt szeretted:
Sőt szeretsz most is, hiszem is, hogy érzést
Teste vált lélek visel a szerette
Emberi nemhez.

Látogass, kérlek, s mikor a kesergő
Bú epezt, most is, te Szerelmes Árnýék!
Szélylyel oszlassad, te repess körülem
Édes erőddele.

Némely döllyfősek és észtelenek nem akarnak engem ismerni bennem az őszinte és jólelkű emberben a piarista árnyékot üldözik. Ezen düh miatt, eleve figyelmeztetek arra, hogy mi fog történni a numismatika tanszékeért leendő pályázaton, habár tudják és majd akkor tapasztalni fogják, hogy nem épen készületlenül vállalkoztam arra. Boszút fognak állani a piarista árnyékon.¹⁾ Jelen lesz ott Szerdahelyi, mint ideiglenes igazgatója a philosophiai facultásnak az elhúnyt Makó helyében. Ennek és másoknak elámító hatása által ráhagyja magát vétetni Schönwiesner is, habár, mint hallom, jámbor ember. Ez bizonyára így lesz.²⁾ Emlékezel arra, hogy mi történt Tóth Farkassal, midőn őt övéi mindenkép fölterjesztették az aesthetikai tanszékre.“

S itt folytatólag elmondja azt, a mit ugyan e leveléből az aesthetikai pályázat ügyéről szólva, főntebb már idéztünk, t. i. hogy akkor 3 piarista: Dugonics, Gabelhoffer és Koppi, Schedius pártolóihoz csatlakozván, az övéi által buzgón pártolt Tóth Farkas megbuktatását elősegítették, a mit Révai mint Tóth F. barátja nagyon rosztalt.³⁾

Ezután így szól odább: „Most én piarista árnyék pályázok a numismatikára jezuita examinátorok alatt, kik akkor nagyon megbántattak, (kegyelt társuk elejtetése miatt,) hogy tehát a piarista examinátorok, kik akkor bizonyára igazságtalanok voltak, megboszultatásukat lássák, én leszek a megszegényítettés tárgya.⁴⁾ Azonban mindent eltűrök, s nem riadok vissza. Csak a secularisáltatás ügyében támaszszon Isten oly férfiakat, kik gyámolításnak, nem akadok fenn a numismatika tanszéke miatt.⁵⁾ Barátom! légy segítségemre a te Kurzod által, írj neki mentül előbb ügyem végett, hogy majd aztán békés állapotomban téged nemcsak mint barátomat, hanem megmentőmet is megénekelhesselek.⁶⁾ Rájnissnak kedves dolog, hogy te oly igen rosztalod ama gőgös

1) „Quidam fastuosi, et deliri, me noscere nolunt, in me homine candidi et boni animi umbram Piaristicam impetunt. Hoc furore, praemoneo te, quid futurum sit in concursu Numismaticae, tametsi me sciant, et tunc experientur, non omnino imparatum accessisse. Vindictam sument in umbra Piaristica.“

2) „Silvanus aderit ut interimalis Director Philosophicae Facultatis pro defuncto Makone. Sinet se Schönwiesner, (szintén ex-jezuita) etsi virum probum audiam, induci huius et aliorum praestigiis. Futurum certe est.“

3) L. főntebb 98. l.

4) „Nunc ego umbra Piaristica concurro pro Numismatica Examinatoribus Jesuitis tunc graviter offensis: ut ergo Piaristis Examinatoribus tunc certe iniquis sua constet ultio, ego ero prostitutionis obiectum.“

5) „Feram tamen omnia, neque propterea deterreor. Modo mihi Deus in Secularisationis negotio viros suscitet, qui me sustineant, nihil moror Numismaticam.“

6) „Amice! adsis mihi per tuum Kurzium, scribe illi quantocius: ut ego te postea in mea tranquillitate, non modo amicum, sed etiam conservatorem canere possim.“

állatoknak vádaskodását. *Élj boldogul. Irok neked Bécsből is.*¹⁾ Végén a datum után, mely 1795. február 24-két jelzi, keserűségének nyomósításául oda függeszti, hogy levelét születése szomorú napján írta, melyre nézve majdnem azt kívánja, hogy bár sohase lett volna.²⁾

7. Meglehetősen terjedelmes levelének vége szintűgy mint kezdete nyomosan vallja annak többnyire felháborodott kedélyből ömledését. S ez eléggé mérvadó lehet arra, hogy mily bírálati szemszögből vehetők tekintetbe tartalmának némely megrovóbb részletei. Még óvatosabb megszűrést igényelnek a következő leveleinek zúgolódásai.

Ekkori lázas ingerültségére mutat az is, hogy ügye érdekében legott Bécsbe készül főlrándulni főleg secularisatiójának biztosítása végett. Elhatározását nyomban teljesíti is már a következő napon. De ott is vajmi vigasztalan körülményekkel találkozik! Hogy is lehetne másképp oly nyomott hangulatú viszonyok közt, mint a minőkben épen akkor ugyancsak kinosan gyötrődnek vala az illető kormányférfiak.

Elbúsítva e kedvezetlen tapasztalatok által már febr. 27-én ekkép értesíti onnét Paintnert: „Tegnap — u. m. — a mérsárosokkal szerencsésen megérkeztem Bécsbe, épen a te Kurzod temettetése napján. Tehát az égben fogja ügyemet védni, nem pedig Bécsben. Keresztúryhoz szándékozom fordulni.³⁾ Hallatlan ez a zaklattatás, melynek ki vagyok téve.“ (Hogy miből álló ez sajátképen, nem részletezi, csak sejteti a következőkben) „Okolicsányi a Consiliumhoz utasít vissza, ott pedig nekem senki sem kedvez.“⁴⁾ (Hisz épen onnét ered azon intézvény, melynek ellenében Révai ekkoron mentekezni s ügye támogatására pártfogást nyerni igyekszik. De ő főleg Szerdahelyinek tudja be a nehezére eső körülményeket.) „Szerdahelyi — u. m. — mint hallom, egészen azon van, hogy a piaristák helyreálltassanak, vagy is inkább, hogy gyötörtessenek. Csodálatra méltó reformator!“⁵⁾

1) „Rajnisio gratum est, te tanto studio fastuosorum animalium elenchum abominari. Vale. Scribam etiam Viennam.“

2) „Jaurini die 24. Februarii. Natali mihi die tristi, quem fere opto nunquam exstitisse. Fuisse, quasi non essem.“

3) „Nicolaus Michaeli Praeposito, Amico Dulcissimo. — Heri cum Ianionibus feliciter perveni Viennam, quo ipso die tuus Kurzius sepultus est. In coelisaget itaque rem meam, non vero Viennae. Ad Kereszturium me convertam.“ — (Alkalmasint Keresztury Józsefhez, ki Nagy-Váradon utóda lett a bölcsélettanításban (l. Révai M. élete. II. 191. l.), mert 2 Keresztury volt udvari agens ez időt, t. i. József és István.)

4) „Inaudita est haec vexatio, cui exponor. Okolicsányi me ad Consilium remittit: in Consilio autem nemo mihi favet.“ — Megjegyzendő, hogy Okolicsányi Imre választott ansari püspök, prépost-kanonok, refendarius tanácsos a magy. kir. udv. Cancellariánál.

5) „Silvanus (Szerdahelyi) totus est, ut audio, in Piaristis restituendis, vel

Látható ebből is, hogy a coniuncturák felfogásában meglehetősen fogyatékos, vagy ellenszenvesen elfogult. S épen ezért annál erőfeszítőbb igyekvéssel száll küzdelemre. Hogy is tűrhetné azt az ő hiedelme szerint elviselhetetlen szörnyű kudarcot, hogy kényszerüljön meghódolni olyan rendeletnek, melyet Szerdahelyi főleg a „gőgös Balognak,“ a „contemnendus fungusus homuncio“-nak instigatioja következében eszközölt? — Révainak ne volna annyi önérzetessége, hogy ilyesmi ellen váltig ellenszegüljön? Az már nem járja, hogy oly lealázó ellenfelének diadalát valahogy sikerülni engedje. „Tu ne cede malis, sed contra audentior ito!“ gondolja magában. Felviszi ügyét a trón elé s ki tudja, mi mindenre készebb, semmint hogy elleneseit oly győzelemre juttassa. „Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.“ (Aen. VII. 312.)

8. Mintegy ilyenmő elszántság felé ösztönző harag szállja meg őt az oly igen kedvezetlen körülmények nyomasztó hatása alatt. Sajnálatra méltó módon kirí ez levele vég soraiból. Ügyének biztosabban kivívhatása végett Okolicsányinak utasítása dacára más utat követ: nem bízván a helytartótanácsban, egyenesen a fejedelemhez folyamodik. „Én — u. m. — folyamodásomat mégis a királyhoz terjesztem föl, hogy bizonyosabban jusson Budára. Mert ha Budára küldöm, attól tartok, hogy teljesen elnyomatik s így már előre is egészen elejtetem.¹⁾ Megengedj, hogy ily röviden és zavartan írok. Alig tudom, hová legyek búbánatom miatt. Úgy irtózom vesztemtől, mintha azt már elöttem látnám.²⁾

És valóban eléggé szomorú bizonyosságát is érezteti tüstént úgy szólva görcsössé fokozódó fájdalmának s elborultsága miatti háborgásának, oly kifakadásaival, melyek a mily méltánytalanok, oly kisebbítők egyszersmind rá vonatkozólag. Ugyanis, hogy felforrt haragjában minél hatályosabb detestatiót zúdítson azok ellen, kik secularisatiója jogosultságát kétségessé, sőt érvénytelené tenni és őt elhagyott rendjébe visszaterelni igyekeznek: azt a mérges epiphonemát vágja oda levele végére, hogy készebb inkább meghalni, semmint hogy elleneseinek kívánata szerint

potius vexandis. Mirum Reformatorem!⁴ — Révainak illetén hiedelme Szerdahelyről alkalmasint onnét ered, hogy Szerdahelyi Györgynek „Apologia Jesuitarum Hungaricorum“ című 1782-ben a helmstadi tud. folyóiratban közzétett irata a piaristákra vonatkozólag holmi olyast is említett, a mire Horányi Elek ugyanott 1784-ben cáfoló választ közölt ellene. (l. Horányi Scriptorum Schol. Piarum. Budae. 1809. II. XXII. lap.)

¹⁾ „Ego supplicem tamen meum libellum Regi exhibebo, ut certius deveniat Budam. Nam si Budam misero, metuo ne penitus supprimatur, et sic prorsus opprimar.“

²⁾ „Parce brevitati, parce confusioni. Vix mihi consto prae moerore animi. Interitum meum quasi praesentem exhorresco.“

az elhagyott szerzetbe visszatérjen azokhoz, kik annyi gyötrelmet okoztak neki.

Adáz haragjának ilyenén méltatlankodását alkalmasint maga is legott megsokalta; mert mint helytelen nyilatkozatot azonnal törülésre ítélte. Ezt látszik jelezni, hogy a másoló zárjelbe foglalta.

Révai érdekében jóformán tanácsosabb lett volna erre nem is reflectálnunk, mint alig beszámítható pillanatnyi hevületének mintegy önkéntelenül kipattant szikrájára. De a már föntebb nyomósan kifejezett indokoknál fogva mégis számba veendőknek tartjuk e nemű eruptióit is, mint ideges mivoltának bizonyítékait, mely időnként oly sajnálatraméltó mérvben vesz rajta erőt.

Azokból, a miket oly lelkiismeretes gondnal felkutatva, híven előadtunk mindazon évekről, melyeket hősünk a szerzet kebelében töltött, eléggé látható máris, mily alaptalan e mentekezése; de még nyomósabban fogják ezt éreztetni saját nyilatkozatai, melyeket meggondolóbb elmével vallott későbbi kiábrándulása után.

E méltatlan invectivájának némi enyhítéseül is okszerű lesz már itt egyuttal holmit fölemlítenünk. Ugy tett ő már évekkal előbb is, midőn helyzeti viszonyainak szánalmas állapota miatt némely jóakaratóiak őt illető rendtársaihoz való visszatérésre buzdították, s leginkább azzal mentegette különködését, hogy a vexatiok kikérelése végett kíván azok körén kívül inkább sanyarogni. Oly sokszor mondogatta ezt mindinkább exaggerálva, hogy aztán mintegy fixa ideává rögzött az elméjében, melyet abból még az iránta oly jó indulatú Fengler püspöknek sem sikerült kiigézni. Azért teljesíté aztán a secularisatióért tett könyörgését, habár biz ő sok bűját látta utóbb e kegyeskedésének, a mint ez az odábbi következményekből ki fog világlni.

9. Minő bajlódásokat idézett az elő Révai részére még tovább is, láttatják ez évi kesergő levelei. A föntebb idézett febr. 27-ki levél után következő értesítését Paintnerhez Győrből 1795. aprilhó 15-én írja. — Ennek már kikezdésében jelzi keserűségét, „*fortunaē ludibrium*“-nak nevezvén magát, aztán tudatja a numismatikára történt pályázásának sikertelenségét. Ugyanis köszönetét fejezvén ki legott Paintnernak szívességeiért, különösen a kölcsönzött könyvekért, igéri, hogy hálaérzetét majdan nyugodtabb lelki állapotba jutva, bővebben és nyilvánosan fogja iránta bizonyítani.¹⁾ Azon kívánatára vonatkozólag, hogy körülményesebben írjon neki, ekkép folytatja sorait: „Még nem üdültem fel annyira, hogy hosszasabban beszélhessem el hányattatásaimat a nélkül, hogy

¹⁾ „*Rssmo Dno Praep. Rátothensi Michaeli Paintner, Fortunaē Ludibrium Nicolaus Révay. — Habeo tibi gratias, cum pro libris mihi amice commodatis, tum pro affectu tuo in me singulari et constanti: dum eas tranquilliore aliquantum animo referre potuero uberiores et publicas.*“

megújuljon mondhatatlan fájdalmam, habár majdnem bele edződtem már a türelembe.¹⁾ Azonban röviden még is tudodra adom, hogy lementem Budára a secularisatio ügyének biztosítása végett, s úgy éreztem itt is, hogy azoknak rossz akarata működött ellenem, kik a numismatikai tanszék kérésétől kívántak elútni.²⁾ De az az ügy legalább mostanában megmentettnek látszik, hihetőleg még inkább mentve lesz az a királyi helybehagyás által, melyet bizton várok.³⁾

A concursus ügyére vonatkozólag pedig ezt írja: „A numismatikára előbb nem akartam pályázni zavart állapotom miatt; de még is pályáztam leginkább azért, mert úgy értesültem, hogy a katolikusok közül csak egyedül Magyar fog megjelenni, kivüle meg két reformatus: valami Száldobosi nevű kiérdemesült vagy is inkább kóbor prédikátor és Széplaki, a ki a mult évben Göttingából tért haza.⁴⁾ Száldobosi, a hivalkodó ember, feltűnően kudarcot vallott. Magyar, én és Széplaki nyomtunk valamit a latban. Magyarinak előmozdittatása és előretolatása végett minden elkövettetett: az én elnyomatásomra semmi sem mulasztatott el. Ezért semmi kilátásom sincs arra, hogy valamit nyerhessek. Mégis minden igyekezettel rajta leszek, hogy valamiképen megragadhassam Lányit, ki, mint hallom, egészen Majláthtól függ. Későbben többet írok. Most élj boldogul s engem tovább is szeress, ha ugyan szeretheted a szerencsétlent.“⁵⁾

10. Révainak balsejtelme ezúttal is teljesült. A concursus eredménye nem lett kedvező részére, de meg Szerdahelyi cliensére sem. — Katanchich Péternek jutott a verseny diadala, ki 1791-ben az aesthetikai tanszékre is folyamodott volt.

Dr. Pauler Tivadar „a budapesti m. kir. tud. egyetem tör-

1) „Epistolam exspectas a me fuso calamo scriptam, Nondum ita convalui, ut diu narrem iactationes meas, quin renovem infandum dolorem, tametsi patientia iam fere induruerim.“

2) „Paucis interim accipe: Me Budam descendisse, ut negotium Secularisationis securum reddam. Sensisse me et hic eorum malevolentia impetum fuisse, qui me a Numismatica petenda dimotum esse voluerunt.“

3) „Rem hanc mihi nunc saltem videri salvam: exspectare certius Consensum Regium.“

4) „Pro Numismatica primum noluisse me concurrere ob perturbationes meas: concurrisse tamen propterea potissimum: quod ex Catholicis unicum Magyarium intellexerim compariturum, duos praeterea Reformatos, quemdam Száldobosium emeritum vel vagum potius Ministrum, et Széplakium anno superiore Göttinga reducem.“

5) „Száldobosium, hominem vanum, egregie prostitutum esse. Magyarium, me, et Széplakium aliquid ponderasse. In Magyario promovendo, et protrudendo omnia fuisse adhibita: in me reprimendo nihil relictum, quid futurum sperem, propterea nihil mihi superesse. Moliri me tamen omnia, si quo modo apprehendam Lányium, (Lányi József udvari tanácsost) quem audio totum a Majlátho pendere. — Scribam serius plura. Nunc vale, et me porro etiam ama, si infortunatum amare potes. Jaurini 15. Aprilis. 1795.“

téneté"-ben ekkép jelzi e kinevezést: „1795-ben a régiség- és éremtannak tanárává s egyszersmind könyvtári másodórré a felség Katanchich Pétert, sz. Ferenc rendi áldozárt, a zágrábi főgymnasiumban a humaniorák tanárát nevezte ki, 500 forint eddigi főgymnasiumi fizetésével.¹⁾ Részletes adatokat e pályázati ügyről Pauler Tivadar nem hoz fel; de Katanchich kinevezetése datumát jegyzetben idézvéen ugyanott megemlíti, hogy „e tanszékért Révai Miklós is folyamodott,“ meg hogy „a kar és magistratus első helyre Magyar Lászlót, a budai főgymnasium tanárát ajánlotta,“ aztán hogy Katanchich hivatalába szept. 29-én lépett, melytől azonban már 4 év múlva búskomorságba esvén, 1799-ben fölmentetett.

Bármily hathatós volt is tehát Magyar László pártoltatása Szerdahelyi György és az egykori rendtársak részéről: felsőbb helyen még sem vihették keresztül óhajításukat. S talán némileg enyhítette ez Révai keservét, hogy az ő hatalmas adversariusának Szerdahelyinek még sem sikerült az óhajtott győzelem.

Erről a pályázati ügyről aztán nem is értesítette Paintnert körülményesebben. Ugyanis a hozzá intézett levelek sorában a főtebbi (ápril 15-diki) után nyomban az következik, melyet Révai 1795. okt. 11-én írt Rátóthon Paintnernek távolléte alatt.

Keserúséggel teljes memorandum-féle irat ez, melyben olykép, sőt még épesebben ömledezteti kedélyének ekkori zajlását, mint a hogy Benkő Józsefhez épen egy évtizeddel ez előtt (1785. jul. 11-én) írt „monumentalis levelében“ akkori viszontagságait oly hatályosan ecsetelte volt.²⁾ Úgy látszik mintegy emlékiratként kívánta ezt honn nem lévő barátjának asztalán hagyni, kinek társalgását különösen akkor nagyon epedve óhajtotta, fölöttébb nagy szükségét érezvén annak, hogy általa enyhüljön.

11. A mily erőlyes kifejezést igyekezett adni hősünk ezen iratában akkori érzelmeinek: oly komoly figyelemmel vesszük szemügyre mindazt, a mit ebben keserű panaszaik közt önigazolására fölhoz. Azonban kellőleg számba véve a viszonylatokat, valamint az ellene egyébünnen nyomósan szóló tanuságokat, csak is annyiban méltathatjuk állításait elfogadható érvekül, a mennyiben azok eléggé cáfoló adatok hiányában megállhatnak. Mert erős okok követelik más részről is a kritikai ellenőrködést s különösen a motivumoknak behatóbb vizsgálatát.

Lássuk ezért már előre is e panaszos irat keletkezésének indokait. Újabb incidensek miatt sorsának más és más kedvezetlen fordulatai annyira feldúlták Révai kedélyét, hogy aggasztó szorongásai miatt valóban égető szükségét érezte nem csak a

¹⁾ L. Dr. Pauler Tivadar i. m. 395—6. l. — Helytart. intézm. 1795. jul. 17. — 1469 I. sz.

²⁾ L. Révai M. élete. II. 402—3. l.

baráti vigasztalásnak, hanem a bonyodalmakból való kivergődhetés végetti tájékozásnak s tanács és közvetítés általi kisegítetésnek.

Oly sokból állónak tartotta azt, a mit ily kínos helyzetében az ő legbizalmasabb meghittjével Paintnerrel megbeszélni kívánt, hogy ezt csak is több napi személyes együttlét folytában vélte eléggé részletesen megtehetni. Mert részéről is többféle expedienst akart e befolyásos Pyladesének ajánlani a végett, hogy ügyét minél alkalmasabban és sikeresebben előmozdíthassa. Elhatározta tehát a hozzá teendő utazást, hogy körülményesen elmondja neki ezen évi bajlódásait, valamint közelebbi szándékait s azoknak megvalósítására célszerűeknek vélt terveit s viszont tőle is eléggé értesülhessen a fenforgó közviszonyokról, és hogy ily hasznosítható eszmécsere közben egyszersmind jótékony enyhülést élvezhessen szíves részvéte által, meg fogyatkozott erőt is üdítthesse bizalmas barátja kies tusculanumában. Ily hő vágyak kíséretében rándult át hozzá az őszi tanszünet derekán.

De mivel e szándékáról őt előre nem tudósította, csak hült helyét találta, mert szintén akkor Paintner is elrándult valahová, még pedig huzamosb időre. Otthonos lévén házában, napokon át várta hazaérkezését, míg végre dolgai miatt vissza késztetve mégis arra kényszerült, hogy írásban tudassa elpanaszolandott keserűségeit.

12. Alkalmasint a türelmetlenné lett várakozás is hozzá járult ahhoz, hogy az élőlészóval való társalgás közben tán amúgy humorosabban közlendett ügybajok emígy tömörebb előadásba szorítottan keményebb kifejezésekkel törtek ki megsűrűdött érzelmeiből, a mint hogy ezt jelzi is mindjárt az exordiumban, mely ekkép ered meg: „Írtószom írásban közölni bús állapotomat, mert a toll késedelme miatt még érzékenyebben emlékezve szomorú viszontagságaimra, fájdalmasabban újulnak meg szívem sebei, s elevenebben áll elmém elé szerencsétlen sorsom gyászos és rémséges képével: mely oly sok keserű hányattatásaim által érezteti velem olyanná születésemet, hogy örökös gúnytárgya legyek az adáz sorsnak. — Előnyösebb kivetnem elméméből az előbbi bajnak minden emlékezetét s mintegy megkeményülten s edzett lélekkel viselnem a méltatlanságok maradványait, míglen ezek is megkönnyebbülnek a türelem által.¹⁾

¹⁾ „Rssmo. Dno Praeposito Michaeli Paintner, Amico Dulcissimo, Adflictus Nicolaus Révay. Horreo scribere de rebus meis: quod calamí mora, mihi tristes vicissitudines meas recolenti, acrius recrudescant animi vulnera; vivaciusque se menti sistat infausta sors mea lugubri sua et terrificá imagine: quae me tot acerbis fluctibus admonet ita natum esse, ut perpetuum sim crudelis fortunae ludibrium. Praestat eiicere ex animo omnem praeteriti mali memoriam, calloque obducto ferre fortiter iniuriarum reliquias, dum et hae leviores fiant patientia.“

Bizonyára kerülöm az alkalmat, hogy ezekről csak szóljak is, kivéve, ha oly barátom késztet arra, a ki ha nem segíthet is, legalább szánakozik rajtam, úgymint ki oly sok méltatlanságot s igazságtalanságot vagyok kénytelen elszenvadni. Némi vigasztalás az a sanyargatottaknak, ha érzik, hogy a jók sajnálkoznak rajtuk. ¹⁾ Ily reménnyel jöttem én te hozzád, hogy a te baráti s irántam valóban rokonérezelmű szívedből, minthogy ezt rólam és ügyeimről gyakran oly szeretettel gondoskodónak éreztetted, búbánatomnak némi enyhítését nyerjem. De e reményemben is megcsalt tévedésem, melyet ha előbb egy kis levélkével értesítlek, kikerülhettem volna. Egyébként, míg visszajöttödre várok, eléggé kellemesen elfoglalt s mulattatott engem kedves könyvtárad, meg a zirci monostor is, habár mindkettőben nagyon éreztem, hogy hiányzol. ²⁾ És úgy határolnak körülményeim most e szorult állapotban, hogy még e huzamosabb késedelmem dacára is a veled való találkozásnak erősebb vágyát viszem magammal, mint ahogy azt ide hoztam. Te még sem jössz meg, s én már haza vonzatom. Barátságos beszélgetésünket, melyet vágyva reménytettem, pótolnia kell az írásnak, a mi nekem igen kellemetlen dolog. ³⁾

Azt kérdezed tehát, hányadán vagyok ügyeimmel, melyek bogy téged épen úgy érdekelnek, mint engem, gyakran említetted barátságosan írásban is meg szóval is. Im vedd ezennel mindazoknak szomorú sorát és éreztess velem mentül előbb a te szánakozó részvétednek azon kedvességét, melyet a sanyargatott iránt legszelidebb lelked meg nem tagadhat. ⁴⁾

Ezen évem életem legkeserűbb éve. Eléggé ismered már ama kellemetlenségeket, melyekkel a győri rhetorika miatt a legfösvényebb ember oly méltatlanul zaklatott. ⁵⁾

¹⁾ „Certe ego fugio de his vel sermonem facere, nisi talis me amicus provocet, qui, si iuvare nequeat, saltem indoleat tam multa indigna et iniqua perferenti. Quoddam solamen est miseris sentire bonos sui commiserescere.

²⁾ „Hac ego spē veni ad te, ut ex tuo amico in me animo, quem mei rerumque mearum sollicitum saepe amanter prae te tulisti, aliquam moeroris mei levationem capiam. Sed et hic lusit me error, quem scriptis prius litterulis evitare potuissem. Ceterum, dum te reducem exspecto, satis me Bibliotheca tua distraxit, satis et Monasterium Zircense, quamquam utrobique valde senserim te mihi defuisse.“

³⁾ „Et ita sunt res meae nunc constrictae, ut vel hac longiore mora te conveniendi desiderium vehementius mecum auferam, quam attulerim. Tu nondum compares, et ego domum iam trahor. Amicam nostram confabulationem, quam speravi, supplere debet ingratisima mihi scriptio.“

⁴⁾ „Quaeris itaque, quo loco sint res meae, quibus te aequae tangi, ac me ipsum, saepe amice et scripsisti, et coram dixisti. Habe isthic tristem omnium seriem, et fac me quantocyus sentire eam tuae commiserationis dulcedinem, quam afflicto mitissimus tuus animus denegare non potest.“

⁵⁾ „Hunc annum habui omnium acerbissimum. Iam satis nosti ingrata illa, quibus ob Rhetoricam Jaurinensem ab homine avarissimo indigne exagritatus sum.“

Csodálkoztam azon, hogy papi egyének, a vallás védői, kik vele egy húron pendültek, nyugodt s biztos lelkiismerettel oly zord nyilatkozatokra fakadhattak.¹⁾ — Azzal kérkedett a violaszínnel díszeskedő szónoklattanár (Balogh), hogy övével együtt úgy elcsinálta számomra az utat a kormányzéseknel, hogy semmi reményem sem maradhatott fenn valamely állás elnyerhetésére, hogy le vagyok festve valódi színeimmel t. i. hogy vallás tekintetében gyanus ember vagyok s romlott erkölcsű, kóbor és annyira nem tudományos, hogy grammatikai iskola tanítására sem vagyok érdemes.²⁾

Eltűrtem ezt a rágalmazást annál könnyebben, minél kegyetlenebbként s bajosabban hihetőként véltem azt felötlendőnek minden elfogulatlan s higgadt ember előtt. De már most inkább esik az zokon, s nehezebben tűröm, miután érzem, hogy az igazságtalanság annyira mehetett, hogy az oly hamis és képtelen állítások majdnem hitre érdemesíttetnek.³⁾

Ezen bús praemissák után hozzá fog ügybajainak előadásához.

13. Eddigélé közlött leveleiből is eléggé látható, mily gyakori esengéssel, majd nyájaskodó assentatióval, s e közben megdicsőítést ígérgető biztatásokkal is igyekszik Paintnert minél tevékenyebben közvetítő lépésekre bírni.⁴⁾ Sorsának javítása érdekében megannyiszor ismétli ajánlkozását.

Ekkoron pedig már nagyon is meggyűlt bajai miatt mind gyötrőbbé vált szorongásai még sokkal inkább késztetik őt ily ostromlásra. Oly repressiv intézkedések vétetnek alkalmazásba megaláztatására, hogy azokra nagyon elszörnyed az ő dacos önértessége. Elszánt ugyan arra is, hogy váltig ellenszegüljön; de mégis célszerűbbnek találja a lehetőleg kiegyenlítő expedienshez folyamodást. Fölöttébb nagy bajnak látja, hogy Budán a helytartó tanácsnál senki sem kedvez ügyének.⁵⁾ — Hogy is kedvezhetne? Hisz főleg onnét erednek, még pedig már évek óta fokozódó sürgetéssel, azon rendeletek, melyek ellenében Révai

¹⁾ „Mirabar Presbyteros, et Religionis Vindices, qui cum eo rem communem agebant, tuta ac salva conscientia in tam efferata erumpere potuisse.“

²⁾ „Jactabat Rhetor Violaceus, se cum suis ita mihi viam stravisse in Dicasteriis, ut mihi nulla reliqua sit spes quidpiam obtinendi: descriptum me esse meis veris coloribus: hominem me esse de religione suspectum, corruptis moribus, vagum, et adeo non eruditum, ut nec Grammaticam Scholam merear.“

³⁾ „Tuli hanc criminationem tanto levius, quanto atrociorem fore et creditu difficiliorem putabam omni homini ab affectibus libero. Sed nunc fero iam aegrius, cum sentiam iniquitatem in me tanta licuisse, ut rebus tam falsis et absurdis pene fides habeatur.“

⁴⁾ L. föntebb 131. s köv. II. 148. 163—5. 177. 179, 1.

⁵⁾ U. o. 180. 1. — Így tehát Darvas Ferenc, a consiliarius, eques auratus sem éreztette vele pártoló hajlamát? kinek Paintner biztatására magyar versezetét megküldötte volt. (L. u. o. 140. 1.)

külön célzatai végett mindenkép tusakodik.¹⁾ Sőt azt kell tapasztalnia, hogy ott egyik igen befolyásos tényező (Szerdahelyi György) határozottan ellene működik.

Egető szükségét érzi tehát olyatén hathatós pártfogónak, ki ott balul elítélt ügyének valamiképen kedvezőbb fordulatot eszközöljön. — Paintner véli ilyesmire leginkább alkalmasnak, ki már az előbbi évtized első felében is oly készségesen munkált vala fölsegítésére. Ot vallja egyébként is ez idő veherint legrésztvelesebb, leggyámolítóbb barátjának. Benne látja kiváló mérvben azon tulajdonokat, melyek érvényesítése leghatásosabban enyhíthetné mostoha körülményeit.

Nem is alap nélküli e hiedelme. Valóban nem egy igen előnyös képességgel bírt Paintner az ily befolyásos közvetítésre. Kedvelt egyéniség vala számos előkelőknél, világiaknál szintúgy mint egyháziaknál. S a mi ekkoriban igen is ezamba vehető minőség, különös becsben állott azok előtt, kik egykori hírneves rendjének tagjai, elvhú tanítványai, vagy rokonszenves tisztelői valának. Tekintélylyel is bírt köztök úgy tudományos képzettsége, mint közügyi tevékenysége következtében, leginkább pedig azért, hogy buzgó szorgalommal gyűjtögeté a Jézus-társaság tudományos érdemeinek emlékeül szolgáló történeti adatokat, meg általán a hazai historia literaria megvilágítására célzó tanuságokat.²⁾ E végett élénk szellemi összeköttetést folytatott a tudomány férfiaiival, különösen pedig egykori rendtársaival. — Egyébként is udvarias modora, higgadt, figyelmes és mindenkép körültekintő viselkedése által már Bécsben mint Grassalkovich Antal nevelője számos főrendüekkel jutván érintkezésbe,³⁾ oly bizalmat keltett maga iránt, mely utóbb is jó hajlamokkal nyilatkozott feléje.

Hasonlíthatlanul szerencsésebb természetű volt e tekintetben Réválnál, kit célzatai végett szintén igyekezett a magyar főbkek-nél ajánlani,⁴⁾ de mint látók, ennek heveskedése miatt csakis rövid tartamúak lehettek valamint nevelői szereplései, úgy az előkelőbbekkel való összeköttetései is. — Mily igen különbözőleg intézte Paintner az ő működésének folyamát! Nemcsak sikeresen megnyerni, hanem továbbra is biztosítani tudta ő az előkelők

1) Már 1788. óta érkeztek a piarista rend kormányához utasítások az iránt, hogy tanító egyéneinek fogyatkozása miatt hivattassanak vissza a rend kebelébe a künn működő rendtagok, egyelőre ugyan a magán nevelők, aztán pedig némely más minőségben foglalkozók is. Azonban a hatalmas pártfogások többféle módokkal akadályozták e bármint sürgetett utasítások teljesítését. Több rendbeli följegyzés lelhető ilyesekről a „Protocollum Provinciae Hung. Schol. Piarum“ című jegyzőkönyvben s a rendi levéltár némely irataiban.

2) L. Révai M. élete. II. 67—8. I. — Stoeger Joan. „Scriptores Soc. Jesu.“ 250. l.

3) U. o.

4) L. Révai M. élete. II. 69—71. l.

bizalmát. Ügyesen értett a jó viszonyok ápolgatásához. Tanuságát adhatnák ennek számos levelezései, melyeket a főrendűek s magasb állásúak némelyeihez időnként elég sűrűen irogat vala. ¹⁾ Nem épen számítás nélküliek ugyan valamint szíveskedései, úgy közügyi törekvései sem, de az ő tapintatos eszélyessége nem érzetett ilyesmit felötlően. Emelkedési aspiratióit is olykép mérsékelte, hogy azok, habár jóval későbbben, de annál biztosabban juttassák célhoz. Ildomos meggondolással intézvén lépteit, bármily érdekért nem egy könnyen kockáztatta szerzett reputációját, melynek idővel kamatozóbb hasznát remélhette állhatatos kitar-tása következtében.

14. Nem csodálható e szerint, ha Révainak gyakori kérelmei dacára sem látszik ügye iránt Paintner valami élenkebb sűrögést kifejteni. Ellenben a kényes viszonyok miatt mindegyre fontolgatóbb, mintegy tétovázó s egész a késedelmezésig óvakodó úgy, hogy csakis holmi találkozási alkalmakkor kísérli meg némi közvetítő ajánlását. Hisz nem egyszer ugyancsak megjárta vele már az előbbi évtizedben is. Ekkor pedig a terhes körülmények a bő tapasztalatokon is eléggé okult férfit még sokkal tartózkodóbbá tették. Ismerve Révai jeles tehetségeit s közhasznú célzatait, szívesen óhajtotta azok érvényesítését. Jól tudta, mily érdem háramlanék abból ő rá is, meg hogy barátja emelkedése viszont az övén is nem keveset lendíthetne. De alapos értesülése szerint nem igen remélhetett kedvező sikert kivívhatni pártfogoltja számára. Ildomos óvatossága még abban is tartózkodást javalt neki, hogy különösen írásbeli közléssel körülményesebben értesitse barátját a viszonylatok belsőbb akadályairól.

Ezért is okvetetlenül szükségesnek érezte Révai azt, hogy néhány napi együttlét alatt élő szóval folytathasson vele eszmecserét ügyéről és szándéklatairól, azon reményben lévén, hogy így világosabb tudomást is szerezhet némely dolgokról, melyek az ekkori complicált viszonylatokra nézve többnyire mintegy titokzatos homályban borongtak előtte, s aztán majd alaposabb tájékozottsággal folytathatja féltett ügyének megvédését, főleg pedig Paintnert, a töprengve késedelmezőt, bátrabb tevékenységre izgat-hatja hatályosabb rábeszélésével.

Rá is szánta az ily fontos érdekű tanakodásra az iskolai szünidőnek néhány napját.

De, mint említők, ebben is nagyon elszámította magát, vagyis inkább elszeleskedte szándékát, elmulasztván az előre való érte-sítést. — Pedig vajmi nagy feladatú leendett e bizalmas con-

¹⁾ Némely kéziratai jegyzetein látható, hogy olykor rövid idő alatt is meglehetősen mennyiségű levelet menesztett többrendbeli előkelőkhöz u. m. Amade, Csáky, Esterházy, Széchenyi, Viczay gr. családok tagjaihoz s több másokhoz.

ferentia! Mert különösen az ő részéről minél hathatósabb érvekkel óhajtotta Paintnert rábeszélni ügyének lehetőleg sikeres támogatására s mintegy beleigézni mindazon motivumokat s mentekezési védveket, melyekkel az ellenféli támadás ellensúlyozható.

Erősen kirí e szándéka abból a háborogva expectoráló panaszos iratából, melynek vehemens exordiumát főntebb köztük. ¹⁾

Minthogy az epedve óhajtott barátságos beszélgetés („amica confabulatio“) élvezetét Paintnernek távolléte miatt nélkülöznie kellett, a kényelmes társalgás közben alkalmasint enyhébb kifejezésekkel előadandott ügybajait írásba foglalva nagyon is sötét színezéssel ecseteli abban. Mondja is legott, de meg érzeteti is eléggé, hogy írás közben fokozódva élesbült fájdalma. Ekként felforrrt érzelmei arra készteték, hogy minél hatályosabban szívlethesse meg vele mostoha állapotát, hön óhajtván, hogy már valahára sűrögöbben tohozjon érdekében a kissé nehézkessé kövéredett Paintner. Hogy pedig őt ügyének minél serényebb védelmére biztassa föl, oly érveket igyekszik elméjébe éklni, melyeket a higgadtabb gondolkozású Paintner az ő állásához képest és érzületének compromittálása nélkül, tehát salva conscientia egész persvasioval használhasson fel támogatására még ama tekintélyes elleneseivel szemben is. —

Valóban olyatén szándékát érzetetik azon keserű hangulatú sorai, hogy lehetőleg erélyes, sőt szenvedélyes inculcatióval vessé és forraszsza barátja keblébe azokat a védveket, melyeket eléggé hathatósaknak vél ekkori gravamenjeinek igazolására.

Amde épen e lázrohamos törekvése miatt nagyon is túl lőtt a célon. Mert biz azok a védelmi okok higgadt ítéllettel vizsgálva olyanokul tünnek fel, hogy több részben nem igen állják ki a szigorú bírálatot, sőt némileg öncáfoló ürügyekül tekinthetők. Felhasználatásuk még inkább árthatott ügyének. Odábbi tárgyalásunkból alkalmasint ki fog derülni fogyatkozásuk.

15. A főntebb ²⁾ már idéztük előzmények után mintegy genetikus módon igyekszik kifejteni, hogy több izbeli megrovással fedett visszás állapotának okai korábbi balkörülményekből sarjadtak ki. Im ekkép folytatja ama mentekező iratát: „Elmondom Secularisatióm ügyét. Ha valakinek, nekem bizonyára súlyos okaim voltak, a mikért a szerzettől szabadulni kívántam, a melybe akaratlanul vonzattam és ifjúságom zsenge virágjában szörnyű sanyargattatással majdnem túlterheltettem. Őt év letelte előtt lekötelezetésemtől fölmentetni kívántam. De mind az idő, mind a helyzet nehézsége s mostohasága által visszatartattam.“ ³⁾ Most, midön

¹⁾ L. főntebb 185—7. l.

²⁾ U. o.

³⁾ „Narrabo interim Secularisationis negotium. Si quis ego certe graves habui caussas, cur me a Religione liberari cupiverim, in quam invitatus attrahe-

annyi más, kiknek a szerzet fölöttébb kedvezett s kiket keblében hordva ápolt, még is seregesen elhagyták, igen könnyen nyervén meg fölmentetésüket, én is, ki a kolostori gyötréseket már 17 éven át kívül élve különböző visszontagságok közt kerültem vala, teljesen meg akartam magamat ilyesektől szabadítani.“¹⁾

Már annak idején, midőn Révai pályaválasztását külön fejezetben tárgyaltuk,²⁾ illeték szerint reflectáltunk e zordon nyilatkozatának különösen azon állítására, hogy ő „akaratlanul vonatott a szerzetbe,“ aztán meg odább arra is, hogy ottan szörnyű bántalmakkal illetetett s hogy még öt év lefolyta előtt fel is szólalt lekötöztetése ellen, de a mostoha időviszonyok s helyzeti balkörülmények visszatartóztatták.“³⁾

Azóta meg már oly körülményesen tárgyaltuk életpályájának változatos phasisait, hogy ezekből számos tényadat láttatja, mennyire elfogadhatatlanok e mentekezései. Igaz ugyan, hogy ilyesekre őt most a gyötrelmes kelepcébe szorultság és a némi részben ellenséges faggattatás ingerelte, előbb meg némely alkalmi szemrehányások készítették, midőn az ő gyulékony indulatossága könnyen túlhajtott nem csak az illem, hanem a jogosság korlátain is: de miután meghitt bizalmasa Paintner révén ezek is okmányi tanuságul marasztattak fenn, sőt már félszázad óta a Guzmics írta pálya-émlékéből nyilvánosan is ismeretesek; a történeti igazság igénye követeli, hogy illeték szerint vegyük tekintetbe.

Hősünknek kiváló szellemi előnyei, irodalmi nagy érdemei s bármily más fényoldalai, melyeket oly szívesen emelünk ki a megbecsülés legmelegebb elismerésével, nem bírhatnak olyatén elfogultságra, hogy a lángelme bálványozóiként szemet húnnyunk menthetetlen árnyoldalaira. Lehető gyöngédséggel ugyan, de palástolhatlan nyíltsággal jelezniük kell, hogy illetén önigazolási igyekvései nem felelnek meg a valóságnak, bármennyire hánytorgatta már korábbi irataiban is őszinteségét.“⁴⁾

16. Nem elhamarkodott ítélet mondatja velünk ezt az aránylag enyhe s valóban kiméletes megrovást. Épen fél százada annak, hogy ezen életrajz igénytelen írója Révainak „*Latina*“ és „*Elegyes verseit*“ először olvasgatá és ifjú elméje nem csekély megütözéssel tűnődött legott azon, hogy a sok kellemes eszme s ér-

bar et in primo iuventutis flore enormi vexatione pene obruebar. Reclamavi intra quinquennium. Difficultate et iniquitate tam temporum, quam locorum reprimebar.“

1) „Nunc, cum tot alii, quibus Religio mirum in modum favit, et quos sinu suo gestabat, tamen eam cumulatim deseruerunt, Dispensatione facillime impetrata: et ego, qui vexas claustrales iam septemdecim annis foris varia fortuna vitabam, volui me penitus ab his emancipare.“

2) L. Révai M. élete, I. 35—48. l.

3) U. o. 277. s köv. l.

4) U. o. l. 270. l.

zelem közt némely sajnos meghasonlottság s méltatlan kifakadás is borong azokban. Élénk tudásvágyat gerjesztett ez benne a költő életviszonyai iránt, melyeket aztán mindegyre érdeklődőbb figyelemmel kutatott nem csak a közzétett ismertetésekből, a többi közt különösen Guzmics „Révai M. pályája“ című iratából, hanem gondosan kérdezősködve mindazoktól, kik részint még személyesen is ismerték volt Révait, részint az őt közelebről ismert kortársaitól értesültek vala. — Több helyütt jelezvék az ilykép gyűjtött notitiák ezen életrajz előbbi részleteiben, s fel fog-nak használtatni még odább is az írásbeli fontos tanúságok mellett. — Ezek szerint itt akár nyomósabban is hangsúlyozhatnók már az előbbieken csak csinján érintett ellenérveket; ámde hisz elég számos tényadat szóland még ezentúl is kopasz mentéseinek cáfolására. De sőt az odább még busásabban ránehező-lendő sanyarúságok szörnyen lakoltatólag bizonyitnak ellene. —

Annyit még is ide igtathatunk némi megvilágításul azokból a hiteles szóbeli tudósításokból, hogy az az „akaratlanul vonzás“ jó formán holmi jelentőséget is nyerhet avval a kiegészítéssel, hogy bizonyos erkölcsi kötelezettség, illetőleg hála érzete gyakorolta rá azt a vonzó hatást, mivelhogy a szerzet tagjai karolták őt fel azon fölöttébb sanyarú állapotból, melyben alkalmasint elcsenevészett volna minden szép tehetségeivel: akkori romlatlan érzelmei arra ösztönözték,¹⁾ hogy ezen felkaroltatását tőle telhető viszonzással igyekezzék meghálálni és pedig úgy, hogy azon a téren, melyen pártfogói működének, lelkesen velők munkálva ő is olykép szolgálja a közügyet, avval a honszeretettel buzgólkodva, melyet oktatói ihlettek volt keblébe.

Éveken át meg is óvta e hivatási szellemet úgy, hogy azon nehéz lelki harcban, melyet már a pályaválasztáskor is érezhetett Ovidius eme gyakran hangoztatott versei szerint: „Sed trahit in vitam nova vis; aliudque Cupido, mens aliud svadet. Video meliora, proboque: deteriora sequor“ (Metamorph. VII. 19—21.) ifjú lelke mégis sikeresebben küzdött meg, mint utóbbi éveiben, midőn a „Sturm und Drang“ áramlatába bonyolultan egyebek közt már a „Kupido“ hatalmát is megéneklé.²⁾

17. Mindezekről eléggé részletesen szólnak ifjúkori érzületének a föntebbieken felhozott tanúságai. Nem mulasztók el fölemlíteni a balkörülményeket is, melyeknek befolyása utóbb mindinkább kiforgatta őt előbbi idealisabb föltételeiből.

Az akaratlanul vonzásnak oly értelmezése, mintha külső erőltetés készítette volna, alaptalan föltevés. Távozhatott volna még a belépés után is, mint oly sok más tette akkor is, azóta is.

1) L. Révai M. élete. I. 38. s köv. II.

2) „Elegyes Versei“ 132—9. l.

De ő kiállotta a sanarú megpróbáltatásokat, ha nem is teljesen kifogástalanul¹⁾ s megtúrte, hogy a rend kebelében, jöllehet ennek főleg akkoriban bizony szigorú fegyelmi szabályzata alatt az ő „nyers ifjúságának tüze elnyomatásával“, mit utóbb panasz-kép említ föl,²⁾ valahogy moderáltabb mérséküvé képeztessék, amint hogy képeztetett is s ezen felül alig egy évtized folytán oly jelentős tanultságúvá lön, hogy elég ifjantan már is a hazai irodalom kiváló bajnokaival méltán szállhatott versenyre.³⁾

Még be sem végezte teljesen a szerzetes tanári pályára készítő tanulmányi cursusát, midőn gr. Károlyi Antal, ki előbb főtenyező volt abban, hogy mikoron a Nagy-Károlyban történt kellemetlen súrlódásai miatt dacból elégületlenségének erősebb nyilatkozatokban adott kifejezést,⁴⁾ tapintatos közvetítés által őt kiengesztelődésre bírta, utóbb főigazgatóságot vállalván, Révait a rendkormányzó beleegyeztével a testület kebelén kívüli állásra juttatta. De 3 év mulva már egészen saját szárnyára kelt s aztán oly sajnos viszonytagságok közt sínlódve csak is függetlenkedési hajlamait követvén, fölöttébb sok izetlenséget okozott nemcsak magának, hanem némely rendtársainak is, főleg a miatta több oldalról figyelmeztetett, megszólít, sőt hivatalosan is felszólított rendi elüljáróságnak.

Némi példáját említők is ennek, előadván azt is, mily gyön-géd s kiméletes módon igyekezett főnöke őt abból az oly tetemes búgondot szerzett abnormis állapotából kiemelni.⁵⁾ Hősünk azonban az oly szíves ajánlatok dacára is folytatta azon függetlenkedést, mely rá nézve sokkal lealázóbb volt a tisztos engedelmességnél.⁶⁾ Hogy pedig holmi megokolás félével fedezze anomaliáit, öngazolásul a vexatiók kikerülését ürügyelte s addig mentekezett ezzel, míg évek folytán mintegy rögeszméjévé gyökeresült ezen ál-ok. De valamint az őt száanalomból pártoló püspöke,⁷⁾ úgy mások sem tartották ezt alaposnak, sőt ismerve az ilyféle vádak keletkezését, annál is inkább elítélték különködését.

Kiviláglik ez azon eljárásból, mely ellen ekkor oly keserűen zúgolódik.⁸⁾ Megfejtését adják ezek annak, hogy mi oknál fogva képeznek most ellene a szigorúbb viszonyok oly éles ellentétet. — Magától összeomlik így az a hiú mentekezése is, mintha a szerzet iránta mostoha lett volna, holott, mint ő mondja, másoknak, kik közül ez idétt többen szintén elpártoltak a testülettől, szerföltt kedvezett. — Nagyon is szokásos mentegetődzése ez min-

1) L. Révai M. élete. I. 102. s köv. II.

2) „Elegyes versei.“ 86. l.

3) L. Révai M. élete. I. 331. s köv. II.

4) U. o. 277. s köv. II.

5) L. Révai M. élete. II. 230—3. l.

6) U. o. 240—2. l.

7) U. o. I. 278. l.

8) L. odább 196. l.

den meghasonlott kedélyű elégedetlenkedőnek. Nagy ritkaság az köztök, ki ne keresné s lelné föl balsorsának okát sokkal inkább bármely másban, mint önmagában. S hősiünk e tekintetben éppen nem tartozik ama ritkaságok közé. A szigorú önbírálat különösen ez oldalról éppen nem számítható erényei közé.

Mennyivel erősebb lelkűek voltak e tekintetben azon sors-társai, kik iránt ő is szép elismerést vallott több ízben! Bolla Márton, Egerváry Ignác, Sárváry Ferenc, Simonchicz Ince, Berencs Keresztély és több más, kik kebelbarátjai valának, példásan megnyugodtak ugyanazon viszonyok közt, melyek ellen Révai oly ócsárló nyilatkozatokat ejt. Pedig ők mind végig megmaradtak a rendben, és szívesen tűrték annak olykor eléggé súlyos viszontagságait. Révai pedig úgy szólva csak is tanulói, tiro-féle vagy inas éveit tölté a rend kebelében, a midőn még valami különös kedvezések nem igen juttathatók. Aztán pedig az ott nyert kiképeztetést másutt értékesítette. Aránylag csekély részben volt tehát osztályosa azon nem kevés türelmet igénylő szerzetes életnek, melyet így nem éppen sikeres önmentségül becs-mérelget még oly huzamos idő mulva is, midőn a multakról s a rég kiállott szenvedésekről már csak is szelidebb emlékezéssel illik az emelkedett léleknek nyilatkoznia.

Ama főttebbi excusatiója valóban nem mondható méltónak az oly fenkölt szellemhez, mint aminőt egyébként hazafias cél-zatú törekvései oly jelentősen taúsítanak.

Sajnálattal kellett ezt itt jelezni annál is inkább, mint-hogy az odább következő viszontagságai még több tényadattal is nyomatékolkják e megjegyzéseinket. De már az eddigiekből is képtelenségnek bizonyul ama panasza. Hisz még sehol sem bírta helyzetét kiállani ízetlenkedés nélkül, különösen annyi ideig éppen nem, mint azon rend tagjai közt, mely ellen most ily méltatlan vádakot ejt s mindenütt, ahol eddig tartózkodott, sokkal több baj érte, mint éppen rendtársai között, s érni fogja még ezentúl is az ő megférhetetlen természete miatt.

18. Ennyiben szükséges volt önvédelmének főttebbi részletére reflectálnunk. Folytassuk annak további szövegét: „Mit sem mulasztottam el — u. m. — azokból, amiket a formaszerűséghez tartozóknak hittem. Szereztem ellátási biztosítékot, nyertem oly püspököt, ki egyházmegyéjébe felvett. Eleve tudattam a provincialis értesülését s beleegyezését és ezt írásban is kimutattam, megnyertem Rómából a fölmentetést, a királyi tetszvényt (Placetum Regium), mihelyest ezt is szükségesnek értettem, folya-modvány által kérelmeztem. A királytól jó reménnyel biztatva tértem vissza. 1) De azoknak másképp tetszett intézkedni, akik

1) „Nihil eorum neglexi, quae ad formalitatem pertinere putabam. Exo-

rám a numismatikára való pályázat miatt haragudtak. A többiekkel, kik a secularisatio végett valóban alattomosan és a főnök előleges tudta nélkül működtek, nyilvánosságos gyötréssel összeelegyítettek, mintha a közoktatási tevékenységet igyekeztem volna kikerülni, és azon voltak, hogy ha iskolai tanítással nem foglalkozom, káplánságra legyek készítetve.¹⁾ Ezenkívül megtagadtattól tőlem a végrendelet-tételre való jogosultság; habár e miatt nem törődöm, mert sohasem fog nékem a szerencse úgy kedvezni, hogy kimulásom előtt hagyatékról rendelkezhessem.²⁾ Az a királyi tetszvény, melyet nyertem, kegyetlenség azok részéről, kik a király sérthetetlen nevével visszaélnék.³⁾ Engem érdemeimért a kegyes királyi leiratnál és a helytt. tanács intézvényénél fogva fényesebb állás illet meg. Mindig dicséretesen tanítottam már 11 évig. — 500 frtnál többet költöttem saját pénzemből a rajziskolára, minthogy a város azt elnyomatni akarta. A felsőbbség szándéka szerint cselekedtem a közjó érdekében. Ezenkívül oly képességekkel bírok, hogy bármi mást is helyesléssel és sikerrel taníthassak.⁴⁾ De ellenségeimnek, az elmék zsarnokainak, inkább tetszik az, hogy folyton elemi iskola tanító legyek vagy valami hányt-vetett káplán, itt is, ott is elvonatván minden kilátás arra, hogy a súlyosbodó öregségre némi vigasztalást reménylhessek.⁵⁾ És ez kétség kívül kegyetlen zsarnokság; mintha csakugyan rabokká születettek volnánk, megtagadtatván tőlünk minden szíves hajlam a tekintetben, hogy a közügy részéről valaha némi segílyt remélhessünk, mégis mindenképen arra kényszerítettünk, hogy egész életünket a közjóért silány szolgálatban töltsük.⁶⁾

ravi titulum mensae, obtinui Episcopum recipientem, Provincialis praescitum et consensum scripto exhibui, Romanam Dispensationem impetravi, Placētum Regium, ut primum et hoc necessarium esse intellexi, per Supplicem Libellum quaesivi. A Rege bene animatus redii.⁴⁾

¹⁾ „Sed illis aliter visum est, qui mihi ob Competitionem Numismaticae indignabantur. Cum reliquis, qui in Secularisatione revera clancularie sine praescitu Provincialis agebant, cum aperta vexe confundebam, quasi fugissem labores publicos, et nisi Scholas docuero, ad Capellaniam compellar.“

²⁾ „Denegata praeterea testandi facultas. Quamquam hanc nec moror. Nunquam enim mihi ita fortuna favebit, ut decedens testari possim.“

³⁾ „Placētum hoc, quod obtinui, crudelitas est eorum, qui Regis sancto nomine abutuntur.“

⁴⁾ „Mihi ob merita mea, ipsius Regis Clementi Rescripto, et Consilii Intimato Collaudatorio, illustrior debetur statio. Semper cum laude docui, annis iam undecim. Ultra quingentos florenos mei privati aeris impendi in Scholam Delineatoriam, cum Civitas eam oppressam esse voluerit. Feci ex mente Aulae, pro publico commodo. Sum praeterea et iis dotibus praeditus, ut quidvis aliud etiam cum plausu possim tradere.“

⁵⁾ „Sed hostibus meis, mentium tyrannis, praepacet me perpetuo esse vel Normalistam, vel abiectum Capellanum, utrobique, praecisa omni spe aliquid solatioli pro ingravescente Senectute.“

⁶⁾ „Atque haec omnino fera tyrannis est, quasi nata simus mancipia dene-

Én nem bírtam elhinni, hogy mindnyájan mindenkép ily kegyetlenek lehessenek irántam. Minthogy kizavartattam a numismatikából és úgy értettem, hogy a jövő tanévre sok állomás leendő változtatva, lementem Budára, hogy korán jelentkezzem valamely alkalmasabb tanszékre.¹⁾ Némelyek egész a primásig toltak fel, hogy az exhortatori hivatalt kérjem a pozsonyi akademiában évi 500 frt fizetéssel. A herceget esedező levelem átadása után nyíltan kedvezőnek éreztem. Részemre működött ebben a te Prayd is, kihez többször elmentem.²⁾

De ime Szerdahelyi s az őt árnyékként követők mennydörgést, villámlást és kétségbeesést zúdítanak rám! — Kegyetlenebb ez, mint Balogh dühe. A hang nemcsak hogy azonos, hanem még zordonabb és megölkő.³⁾ Semmit sem lehet rám bízni a közoktatás terén, mondá a tanügyi bizottság előadója (Szerdahelyi) és pedig nyíltan vallva azért, mert olyan ember vagyok, ki kétségkívül visszásságot, sőt botránkozást fognék okozni az ifjúság közt, melynek erkölcsi javítására most oly nagy gondot kívánnak fordítani.⁴⁾

Szépen hangzó ürügy ez ugyan: de miért félhetnek tőlem, hogy oly nagy bajt okozhassak? Azért, mert nem átállottam Anakreon-féle verseket írni, ezenkívül sokfélét szöttem közbe irataimban, mik az igazhitűséggel (orthodoxiával) ellenkeznek és rám mind ezekből mind pedig a főntebbiekből az a vád háramlik, hogy nincsen igazi vallásosságom, sem kellő erkölcsi jellemem. Mert kőborgó ember vagyok és állhatatlan a hivatásomban, úgymint ki a piaristákat elhagytam. Verseim, különösen a koronáról írt magyar verseim izgatók, gúnyolják az osztrákokat, mint a szolgaság és monarchia jármába szokottakat, gúnyolják Niczky hamevait és Balassát, az oly nagy tekintélyű férfit.⁵⁾ Mert még ha

gato omni a Publico iuvandi olim studio, cogi tamen nos omnibus viribus in vili servitio totam vitam Publici caussa impendere!⁴⁾

1) „Ego non poteram credere, ut omnes omnino hac feritate esse possint. Quia exturbatus sum ex Numismatica, et futuro anno scholastico multas intellexi stationes esse variandas, descendí Budam, ut me mature insinuem pro commodiore aliqua Cathedra.“

2) „Quidam usque ad Primatem me protruserunt, ut peterem Exhortatoris officium in Academia Poseniensi cum annuo 500 florenorum salario. Principem porrecto Supplici Libello sensi aperte faventem. Collaborabat in hoc tuus etiam Prayus, quem adii saepius.“

3) „Ecce autem a Szerdahelyio, et eius asseclis, tonitrua, fulmina, desperatio! Saevior, quam Balogii furor. Tonus non modo idem, sed gravior et interimens.“

4) „Prorsus nihil mihi deferri posse aiebat Mercurianus in Re Litteraria, et aperte id quidem, quod homo sim, qui non possim non offendiculo esse Juventuti, cuius nunc integritati tantopere consultum esse cupiunt.“

5) „Speciosus hic quidem titulus: sed quomodo tantum a me malum timetur? Quia non sum veritus, versus Anacreonticos scribere, multa praeterea

mind ezek a szertelenségek nem volnának is így akadályul, hisz már öregszem és a tanulmányi alapnak nem lehetek terhére rövid szolgálat után.¹⁾ Azokat a szolgálatokat, melyeket az elemi iskoláknál tettem, habár jelesek, Győr városának kell jutalmaznia, nem a tanulmányi alapnak. Ha pedig ezt tőle nem sikerül megnyerni, ott van a püspök, az én pártfogóm, kedvezőm, fölmentőm, segítsen ő, és jutalmazzon, az a püspök, aki a jezuitákra oly annyira neheztel, hogy az ellenük való gúnyolodástól még a hivatalos levelekben sem bír tartózkodni.²⁾ Észreveheted ezekből, hogy az én védekezéseim által gyakran megszakítottván e méltatlanságok, a megcáfolás új sérelmeket idézett elő. — Még a vas keménységű embert is meghajlíthatta volna az én szerénységem és türelmem.³⁾

Mit tegyek? Hol kérjek segítséget? Engednem kell az időviszonyok mostohaságának. Azonban vizagstalom magamat azon megnyugtató öntudatommal, hogy jól cselekedtem. Lelkiismeretem bizonyára semmi oly súlyos váddal nem terhel. Imádom Isteneimet lélekben és igazságban. Teljesítem a jó pap kötelességeit. Hazafi vagyok még buzgóbb is, mint kellene. És ez az én hibám, melyet ezek most vétekkül rónak fel. Hű vagyok a királyhoz, vallják ezt irataim, bizonyítják szolgálataim. Senkit sem bántok. Tűröm a méltatlanságokat. Sokat bántalmazva még védelmemre is későn buzdulok.⁴⁾

19. Ily boldog hiszettel szemlélte önmagát hősnünk fönnkelt önérzete túkrében. Csakhogy bizony mások, különösen a kissé szigorúbb gondolkodásúak s e mellett talán szintén önérzetesek,

scriptis meis intexere, quae orthodoxiae adversa sint, meque tam haec, quam illa superiora, arguant nec religione esse bona, neque integris moribus. Quia homo sum vagus, inconstans in vocatione, qui Piaristas deseruerim. Versus imprimis mei Hungarici de Corona scripti seditiosi, insultant Austriacis, jugo servitutis et Monarchiae asvetis, insultant cineribus Nitzkyanis, insultant Balassae, tantae auctoritatis viro."

1) *"Quia, si haec quoque abessent tam enormia, iam senesco, et Fundo litterario non possum post breve servitium oneri esse."*

2) *"Servitia, quae apud Normales Scholas praestiti, utut insignia, debet Civitas Jaurinensis, non Fundus Litterarius, suo praemio condecorare. Si hoc fallat, adest Episcopus, Patronus meus, Fautor, Dispensator, ille me iuvet, ille ornet. Ille Episcopus, qui Jesuitis ita est offensus, ut sibi a scommatibus ne in officiosis quidem litteris modum scit ponere."*

3) *"Advertis haec defensionibus meis saepe interrupta, et dilutis iniuriis novas iniurias fuisse provocatas. Homo ferreus debuit modestia et patientia mea frangi."*

4) *"Quid faciam? ubi auxilium implerem? Cedendum temporis iniquitati. Solabor me interea recte factorum conscientia. Haec certe nihil mihi tam enorme obiicit. Adoro Deum meum in veritate et spiritu. Praesto boni Sacerdotis officia. Civis sum Patriae etiam fervidior, quam esse deberem. Et hoc est vitium meum, quod isti nunc crimen esse volunt. Fidelis sum Regi, loquuntur Scripta, loquuntur servitia mea. Neminem offendo. Fero iniurias. Multum lacescitur tarde provocor vel ad me defendendum."*

meg az egyházi kötelességeket canonszerű szempontból vevők, nagyon elütő ítéllettel mérték az ő viselkedését.

Különösen az előbbi években elkövetett szertelenkedéseire nézve, melyekért egyházhatósági megrovás is érte, aztán meg a nyilvánosság útján is hangoztatott cavillatiói miatt¹⁾ elég nyomós érveket szolgáltathattak szigorúbb bírálói ekkoron a tanhatóságoknak is Révai folyamódásai meghíúsítására. Mert valóban nagyon megváltozott már ekkor a közoktatási irányzat is a Martinovics-féle conspirationak kinyomozása következtében,²⁾ úgy hogy bizony nem magától Szerdahelyitől eredett az a dorgálás, melyet Révainak Budán ki kellett állnia, hanem a helytartó tanács és kormánykörök közérzúlete szólt abban. Nem csak neki, hanem több másnak és pedig köztök nem egy kiválóbb állásúnak is kijutott abból, némelyiknek még súlyosabban és tönkretevőbben is.³⁾

Meghökkenve tapasztalhatta ekkor Révai, hogy sajátlag nem a clerus, mely ellen az előbbi évtizedben a kormány aegise alá menekülve oly elbizakodottan negédeskedett, hanem az a hatóság, melynek kedvezésétől remélté jobb szerencsáját, lakoltatja most előbbi delictumaiért; míg ellenben az a főpap, kit akkor merész becsméréssel nyilvánosan sértegetett volt, őt a kérelemmel hozzá folyamodót kegyesen fogadta s vele kedvezését is érezette; ámde a kormányközegek kiellenézték ezt. Habár tán többnyire papi egyének is azok, kik őt Budán mint kérelmezőt oly szigorú szemrehányásokkal feddették, de mint kormányközegek tették azt.

20. Megemlíthető itt röviden, hogy már József császár idejében oda irányult vala a magyar clerus komolyabb célzata, hogy azt a josephinistikus szabadelvűsködő áramlatot, mely az osztrák papság között hatalmas impulsusok által elősegítve nagy dívásra kapott,⁴⁾ lehetőleg visszautalja hazafias és egyházas conservatív szellemének érvényesítése által, s ezért eléggé roszalta már akkor némely szabadoskodó papok, de főleg némely szerzetesek fegyelmetlenkedését s a josephinistikus irány felé hajlongását, minek Révai is adta némely tanúságait. S im ilyesekért most a kormánykörökből kapja ki a pirongatást.

Megdöböntő hatásúak lehettek Révaira e peripetiák. Hogy is ne? Miután fél évtized óta főleg Fengler püspök kegyelése folytán az előbb annyira megszólt egyháziak részéről már meglehetősen am-

¹⁾ L. Révai M. élete. II. 316. l.

²⁾ L. Dr. Pauler Tivadar „A budapesti m. kir. tud. egyetem története.“ I. 348. 396. l.

³⁾ U. o. és Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése.“ Budapest. 1880. 407. l.

⁴⁾ Erről tanulságosan értesít Brunner Sebestyén „Die theologische Dienerschaft“ és „Mysterien der Aufklärung“ című műveiben és Jäger A. s mások ily irányú érdekes tárgyalásaikban.

nestiát tapasztalhatott, most épen ama kormány részéről, melyhez akkor az egyházi hatóság elleni dacból szegődött, óhajainak valósítása helyett ily visszariasztó ítéletet kellett hallania még pedig olyasfélékért, a mik főleg az egyházi és különösen szerzetes rendi disciplina szempontjából vonhatók szigorúbb megrovás alá.

Annnyal inkább zokon eshetett neki e mostoha fordulat, minthogy épen menekülési igyekvése ejtette ezennel még súlyosabb bajokba. — Mentekezése védveiből is meglehetősen kiérezhető, hogy az utóbbi években tanusított alkalmazkodási hajlamai dacára is bajosan bír kibontakozni ama lazult érzületből, melyet a mult évtized szellemi áramlatából leginkább a birodalmi fővárosban tartózkodása alatt szítt volt magába. Alig csodálható így, ha épen ez idétt ama rémséges s ezért oly szörnyen izgalmas viszonyok miatt a kormányközegek mint megbízhatlant oly erélyes dorgálással utasították vissza, hogy ezt még huzamos ideig kellett odább is megsülnie. Nem ok nélkül kívánhatta tehát ennek a leverő eseménynek körülményes történetét Paintnerrel közölni, főképen az ily nagy bajnak remediumáról való tanakodás végett.

21. Tervdús elméje azonban így sem adja föl reményeit. Jóhiszemű öntudatában ekkép vigasztalja magát: „Majd földeríti még nekem a jó Isten azt a napot, melyben kiviláglik az én ártatlanságom s ellenségeimnek tévedése, hogy ne mondjam gonoszúsága.“¹⁾ Csakhogy bizony a közelebbi kilátást még eléggé borúsának vallja a nyomban így folytatott panasza: „A tanulmányi alapból semmi vigaszt sem reménylek. A hálátlan várostól fáradságaimnak semmi jutalmát sem várom, mely fáradalmaim pedig, a mint te is láttad, nagyok és jelesek, és mind a helytartó tanács, mind pedig a király is megdicsérte azokat, s jutalomra méltóknak nyilatkoztatta.“²⁾ A püspök kegye, a kihez engem utasítanak, mulékony, s változandó: most szeretet s majd rögtön gyűlölet. Oly ember, ki, mint maga mondja, egész nap boszankodni kénytelen. Ki jótéteményeit felpanaszlásokkal és szemrehányásokkal teszi keserűekké. A mi jót tőle valaha kaptam, mindazért bizonyára ezerszer meglakoltattott már keserű faggatásaival. Szerfölvöltti szerencséje által elbizakodottá téve, a sanyargatottakat kigúnyolja.“³⁾

1) „Faciet bonus Deus adhuc diem mihi illucescere, quo pateat mea innocentia, et hostium error, ne dicam malitiam.“

2) „Ex Fundo Studiorum nihil solatii spero. Nullum a Civitate ingrata expecto fatigiorum proemium, quae et tu vidisti magna et insignia, et tam Consilium, quam ipse etiam Rex et laudavit, et proemio digna pronuntiavit.“ (L. erről a Fényfalvi Kardos Adorján többször idézett művében közölt elismerési okmányokat, 205. s köv. ll.)

3) „Episcopi gratia, ad quem relegor, fluxa est: nunc amor, repente odium. Homo tota die, ut ille ait, furore armatus. Qui benefacta expostulationibus et obiectionibus reddit acerba. Quid boni unquam accepi, id omne certe iam millies relui acerbis vexationibus. Homo nimia fortuna insolens afflictis insultat.“

Ily sötét szemüvegen nézi most azt a pártfogóját is, kit előbb annyira magasztal vala, s kinek szívességét nem kevészer vette ugyan igénybe, de tanácslásait nem szívlelte meg eléggé, főleg a lényegesebbekben legkevésbé. Mint látszik ezekre nézve inkább félreértette jó szándékait, azért itéli meg alanyi szempontjából ily balul, mintha nem is gyanítaná. mennyi keserűségbe került a jó püspöknek az a pártfogás, melyet iránta tanúsított, meg hogy egyébként is mily sokképen meggyültek annak bajai is ezen ádáz időszakban. Odábbi leveleiből némileg behatóbban értesülünk e szíves fautorának elkedvetlenedéséről, valamint hősünknek önbírálati fogatkozásairól is, melyeket már ímént is eléggé éreztet jóhiszeműsége.

22. Múltán sohajtja ily balviszonyainak jelzése után Paintnerhez: „Látod mily szomorú helyzetben vagyok!“ De hát hogyan igyekszik magán segíteni? „Elhatároztam, — u. m. — hogy a jövő évben tanulókat fogadok élelmezésre, hogy kivergődjem azon adósságokból, melyekbe bebonyolított az én szerföltti buzgóságom a magyar irodalom előmozdításában és a győri iskolának fenntartásában.¹⁾ (Ez utóbbit pedig azon reményben tette, hogy a kormány figyelmét kiérdemelve, könnyebben juthasson óhajtott céljához.) Vajha e tekintetben Balogh s a többiek ne vetnének elem újabb akadályokat! Mindentől lehet tartani részükről, kik mindent mérészelnek.²⁾ Szerdahelyi az ő részére vonta Lányit. Novák is, kinél most először tisztelkedtem Budán, szintén azon hangon beszél. Bizonyára nem kedvez nekem.³⁾ — Bocsáss meg, hogy e kellemetlen dolgokkal terhellek, s legalább szánakozzál rajtam. Nem akarok visszaélni tovább a te türelmeddel is, habár nem ömlesztettem eléd mindeneket, a mik velem történtek még a jelentéktelenebbek részéről is. Minthogy a kegyetlen sors annyira hatalmaskodik fölöttem, a legselejtesebbek is azt hiszik, hogy nekik is mindent szabad ellenem elkövetniök. Él j boldogul s vigasztalj meg mentül előbb legalább baráti soraidal.“⁴⁾

Paintnernek könyves szobájában írt íme kesergéseinél még szomorúbban illusztrálják ekkori helyzetét odábbi levelei.

¹⁾ „Vides, quam tristí sim statione.“ „Anno futuro constitui Convictores servare, ut me debitis eximam, in quae involutus sum improbo meo Litteraturam Hungaricam promovendi studio, et Scholam Jaurinensem sustinendi fervore.“

²⁾ „Utinam Balogius, et ceteri, non mihi novos ponant obices. Omnia timeri possunt ab his, qui omnia audent.“

³⁾ „Mercurianus ad suas partes traxit Lányium. Etiam Novákius, quem nunc Budae primum salutavi, eo fere tono loquitur. Certe mihi non favet.“

⁴⁾ „Ignosce, quod te rebus ingratis onerem, et saltem commiserescat te mei. Nolo abuti ultro etiam tua patientia, tametsi non omnia exoneravi, quae mihi a villioribus etiam acciderunt. Cum tanta in me liceant crudeli fortunae, abiectissimus quisque putat et sibi ea in me licere. Vale, et me solare quantum saltem amicis tuis litterulis. In tua Bibliotheca II. Octobris 1795.“

IX. Révai gymnasiumi tanárságot kér.

1. Nem jelzi a föntebb idézett bús ömlengés¹⁾ annak az elkerítő dorgálásnak datumát, melylyel a tanügyi főbb hatóság közzegei Révainak már amúgy sem igen vérmes reményét majdnem teljesen lehűtötték. Pedig igen jelentős adat lenne az itt az akkori coniuncturák tekintetéből. Azonban a körülmények egybevetése s ama panaszos iratának némely szavai²⁾ arra mutatnak, hogy annak az elkomorult időszaknak szerfölött izgalmas napjaiban történhetett ezen utóbbi katastróphája, mely így az akkori nevezetes eseményekkel nem jelentéktelen viszonylatát sejteti. Ennél fogva még jóval figyelmesebb szemügyre-vétel is igényel az, mint amúgy csupán egyéni sérelemként tekintve.

Balsorsa úgy hozta magával, hogy aggasztó helyzeti körülményei nagyon is roszkor készítették őt valamely kedvezőbb tanári állásért folyamodni. E végett, jóhíszemüleg bizakodva loyalis érületében, személyesen jelentkezett Budán.³⁾ De, mint az események folyamatából kivethető, abba a válságos időbe esett e kérelmezése, midőn épen nagyon is aggályos tanakodások folynak vala ott a közoktatási ügybajokról.

Vajjon minő különös incidensek idézhették elő ilyeseknek annyira sürgető szükségét? E kérdés tárgya elég közeli érintkezésű hősünk ügyével. Ezért említenünk kell itt róla holmit.

Kiváltképen az szolgált arra okul, hogy kevéssel előbb ama rettentően meglakoltatott titkos szövetségzés főbb tagjainak valamóságából, meg némely mások följelentéséből meglehetősen terhelő vádak merültek föl a többi közt a tanügy terén működő oly férfiak ellen is, kik többé-kevesebbé a szabadabb koreszmék iránt rokonszenvezést látszottak tanusítani.

¹⁾ L. föntebb 196. s köv. 11.

²⁾ U. o. 196. l. Különösen a „tonitrua, fulmina, desperatio“ kifejezések gyaníttatják ezt.

³⁾ U. o. — Valóban érdekes volna tudnunk e jelentkezés napját.

Nem csekély felháborodást, sőt némely tanuságok szerint oly annyira súlyos neheztelést keltett ez az intéző körökben, különösen a felsőbb helyeken, hogy nemcsak a vádlottak keményen megbüntetését és a gyanúsítottaknak szigorú vizsgálat alá vonását sürgeték, hanem a jövőre való praecautio végett a tanuló ifjúság fegyelmezését is mélyebbre ható, sőt lehetőleg gyökeres orvoslásra célzó intézkedésekkel igyekeztek eszközölni.

2. Epochalis átalakításra irányzó mozzanatokról értesítenk erre vonatkozólag hazai történelmünk lapjai. Nevezetesen azon művekből látható ez, melyek tüzetesebben foglalkoznak e komor időszak eseményeinek földerítésével.

Tárgyunk érdeke több tekintetből megkívánja nemcsak az eddig említettekre, hanem az odább felhozandókra nézve is, hogy kissé közelebről reflectáljunk itt ezen akkoriban oly nagyfontosságú jelenségekre, meg egyúttal legalább egy-két röpke pillantást vessünk azon borús viszonylatokra is, melyek ezeknek sötét hátterét képezik: „Az általános rettegés, — írja Fraknoi e rémséges időszak eseményeit behatóbban tárgyaló művében, — melyet a fölfedezett összeesküvésről szállongó hírek országszerte előidézének, a denunciatiók termékeny talajává lett. A félelem által felizgatott képzelem mindenütt az összeesküvés titkos szálaít keresé. A loyaltás és kötelességérzet sugallataihoz az önérdék és boszúvágy rugói csatlakoztak. Egyesek túlbuzgósága magával ragadott egész törvényhatóságokat; mert amazok ellen felszólalni annyit tett volna e válságos időkbén, mint a bűnrészesség gyanuját vonni magára.“¹⁾

Jelentősen tájékozók a főntebb említett balviszonyokra nézve már csak ezen általános jelzések is, melyekkel Fraknoi idézett művének a „r e a c t i o u r a l m á r ó l“ szülő fejezetét kezdi. Legott tényadatokkal is documentálja azokat. Zilált időszak képét tükrözik az idézett concret esetek. Látható nem egy példából, miképen irányult a felszaporodott vádak által elmérgesedő visszahatás a „gyanus egyének üldözése“ által is mind szigorúbbá fokozódó erély kifejtésére. Még „az országos méltóságok legmagasabb köreit sem kímélte ez.“²⁾ Kiváltképen a szabadabb gondolkozású tanító egyének irányában igyekezett megfenyítő szigorát érvényesíteni.

Úgy látszik, erre különösen Veszprém megye rendei szolgálattak készteőbb indokot. Már az 1795-ki év elején tartott közgyűlésökből panaszt emeltek a pécsi akademia ellen, hogy ott iskolázott fiaik romlott lelkületet és durva erkölcsöket hoznak onnét haza; sőt tanáraik tekintélyére hivatkozva vallás- és erkölcsellenes állításokat vitatnak.³⁾

¹⁾ L. Fraknoi V. „Martinovics és társainak összeesküvése. Bpest, 1880.“ 392. l.

²⁾ U. o. 396. 398—401. l.

³⁾ U. o. 401. l. — V. ö. Pauler T. i. m. 350. l.

Csakugyan hirhedetté is vált akkoriban a pécsi tanuló ifjúság szilajsága. Még az újabb időkig fennmaradt hagyományos emlékezések szerint is több rendbeli kicsapongásokkal, sőt olynemű féktelenkedéssel is tanusítá az fegyelmezetlenségét, mely a francia forradalom akkori böszültségei iránti rokonszenvezését látszott elárulni. Nagy botránkokat keltett különösen az, hogy némelyek tüntetőleg merészkedtek a vallási kegyelet tárgyaiból nyilvánosan s garázda módon gúnyt űzni. ¹⁾

3. Főleg ily kihívó rakoncátlankodások miatti panaszok okozták, hogy a pécsi akadémia ellen a kormány szigorú eljárást követelt. Ugyanis „a király — írja Pauler Tivadar — Veszprém vármegye felterjesztésére vizsgálatot rendelt, és azzal a pécsi tanulmányi főigazgatót Novák Krysostomot bízta meg. Novák a vizsgálat folytán Deling János, bölcsészet-tanár iratait terjeszté fel, ki Kant elveit tanította. A helytt. tanács ezen iratokat véleményadás végett gr. Batthyány József bibornok hg. primással, gr. Kollonics László kalocsai érsekkel és az egyetemmel közölte.“ Mind amazok, mind pedig az egyetem részéről megbízott bírálók közül Mitterpacher és Schönwisner veszélyeseknek nyilvánították azokat, míg ellenben Schedius és Kreil védték. Kreil, mint buzgó Kantianus, „Delinget jutalomra méltónak állítá, mert első volt, ki Magyarorszában azon rendszer szerint tanított és a bölcsészet haladását kellő figyelembe vette.“

A helytt. tanács meglehetősen enyhítette a Deling iratainak elítélését, „de jövőre a bölcsészet tanításában követendő vezéronalat megállapítandónak véleményezé; továbbá a tanulmányi bizottság bölcsészettkari előadója, a híres Szerdahelyinek javaslatára a Kanti rendszernek tanítását, mely a kor aggályos körülményeinél fogva (in criticis temporum circumstantiis) nagyon veszélyes, az egyetemen és akademiákon megtiltandónak, e rendszert dicsérő Kreil tanárt pedig szoros felügyelet alá helyezendőnek indítványozá. A helytartó tanács tagjai közül csak Boros József tanácsos és tanulmányi bizottsági tag jelentett be az ellen külön véleményt. — Az udvari cancellaria is Kant rendszerének tilalmát és bölcsészeti tankönyvnek meghatározását tartá szükségesnek, de egyúttal Deling János tanár elbocsátását egy évi fizetéssel javaslatba hozta, minthogy az illuminatusok közé tartozik, és ellene már 1791-ben is panaszos feljelentés történt.

Ily értelemben keletkezett aztán egy pár hónap mulva a legfelsőbb elhatározás; és Kant rendszere, mint veszélyes, homályos és fellengző, az 1795. év jun. 11-én kelt kir. rendelet által az ország összes tanintézeteiben eltiltatott.“ ²⁾

¹⁾ Odábbi leveleinek egyikében Révai is tesz említést a pécsi tanuló ifjúság ekkori féktelenkedéséről, úgymint mely az idétt országszerte indignatiót keltett.

²⁾ L. Dr. Pauler Tivadar „A budapesti magyar kir. tud. egyetem törté-

4. Révainak főntebb idézett expectoratióira vonatkozólag különös figyelmet érdemel itt az, hogy mily jelentős tényezőkkül működtek ekkor eme nyomozási ügyekben is ugyanazok, kiket mint szigorú korholóit említ, névszerint Szerdahelyi és Novák.

Nem ok nélkül jegyezzük ezt meg az odább következőkre néze is. Többször előadja magát efféle találkozása a közügyi szereplőknek, kikkel hősünket célzata végetti ügyei időnkénti különféle érintkezésbe hozták. -- De a válságosabb eseményekkel is megannyiszor sajátyszerűleg érintkeznek életviszonyainak katasztróphái. Im az itt említettek is mily jelentős tanuságot nyújtnak erről!

Kritikus viszonylatúnak mondják ellenesei is ezen nyomasztó időszakot, valamint ő is a „temporis iniquitas“-t látja benne.¹⁾ Amde nem csak a hazai állapot calamitása okozza ezt a nagy bajt, hanem ez is főleg majdnem az egész Európát aggasztó nyugati nagy forrongásnak szüleménye.

Hazai történelmünk írói többnyire az itthoni eseményeknek még pedig nem is épen láncolatosként felmutatott egymásutánjaul említik föl az oly kiváló mozzanatokat is, melyek valóban határképző fordulatot jeleznek nemzeti életünk folyamatában. De meg nem is eléggé emelik ki az ilyesek aránylagos indító okait.

Csak az iménti eseményekre gondolva is meglehetősen felötlő lehet, hogy néhutt mintegy könnyedén odavetve az egy-két tanintézet rovására bepanaszlott kihágásoknak, meg egy-két tanár kifogásolt tanításának, aztán meg az ő irataik megvizsgálásával megbízott bírálók kárhoytató itéletének főlemlítését, ilyeseknek látszanak betudni azt a nagy mérvű változtatást, mely a hazai közoktatásnak lényeges átalakítását célozza. Pedig a messzebb tekintő figyelemnek inkább úgy tünik az föl, hogy a hatalmi intézkedés több más országbeli jelenségeket is tekintetbe vett ekkoron célzatainak érvényesítése végett. Tudni való ugyanis, hogy a szabados eszmék varázsát már nagyon is elhomályosíták akkortájban a gondolkodóbb nemzetek szemei előtt azon ádáztények, melyek orkányszerű viharral fenyegetik vala Európát.

Valamint a hazánkban ekkoron fölmerült forradalmi hevületek csak mintegy átszállingózt sziporkák válának abból a vulkányszerű forrongásból, mely ott már iszonyú végletekig jutva dühöngött: úgy az olyasok elleni repressiv törekvések is az emez által felöszttözzött európai reactio solidaris irányzatának megszívleléséből indultak ki ellenható küzdelemre. Ezekről elég itt sebtiben ennyit érintenünk. Odább a tényadatok nyomósabban szólándnak rólok.

nete, Bpest 1880.⁴ I. 350—2. I., hol az eltíltó udvari rendelet latin szövege is olvasható.

¹⁾ L. főntebb 197. I.

Bizonyára nagy fordulatát jelezi a Kant-féle bölcelet eltiltása a hazai oktatás és művelődés irányzatának. S a mily kritikus viszonyok által indokoltatott az, oly válságos következményekre szolgált egyszersmind jeladásul.

Minthogy ezen életrajz előbbi részében ¹⁾ némileg közelebbről is szemügyre vettük volt a hazánkbeli bölceleti oktatásnak a mult század derekán történt átalakulását: ahhoz mérten nem látszott fölöslegesnek ez újabb phasisáról is legalább ennyiben említést tennünk. Minő vonatkozásuk van ilyeseknek Révai pályája történetére, már alig szükséges mondanunk. Odább még inkább ki fog az világlani.

5. Tárgyunk érdekében érintenünk kell még holmit az ekkori balsorsú tanferfiakról. — Deling ügyének s a cancellár javaslatára történt elmozdítatásának, meg evvel kapcsolatosan a Kant rendszere eltiltatásának megemlézése után így folytatja Franknói érdekes tárgyalását: „S ezzel megindult azon tanárok üldözése, a kik „veszedelmes elveket“ hirdettek, és a kiknek neve a Martinovics és társai ellen indított perben előfordult. Az új országbíró, — kire egyszersmind a tanulmányi ügyek vezetése bízva vala, — egyetértőleg Németh ügyigazgatóval — a felségsértési perek egész sorozatát ajánlotta megindíttatni.“

„Ezen tanárok között a legkiválóbb Koppi Károly, ²⁾ kinek iratai az ügyigazgató javaslatára már az 1795-ki március hóban lefoglaltattak; de azokban semmit sem találtak, a mi az összeesküvésben való részvételére utalt volna. Most a szabadelvű iránya és „vallástalan gondolkodás módja“ ellen általánosságban emelt vádak elégségeseknek látszottak a per megindítására.“ Továbbá Barics, Haliczky, Kreil és Schedius pesti tanárok ellen emeltettek vádak. „Kreilt, ki az egyetemen a bölcelet tanára volt, szabadelvű iránya már 1790-ben kellemetlen helyzetbe hozta. Azzal vádolták, hogy tévtanokat hirdet. De az udvari tanulmányi bizottság, mely kéziratit tankönyvét átvizsgálta, szavazattöbbséggel fölmenté.“ ³⁾

„A vidéki tanintézetek több tanára szintén magára vonta az ügyigazgató figyelmét.“ Vádak jelentettek be Piller Coelesztin kőszegi igazgató, Sailer pozsonyi tanár, Tichy kassai tanár, gr. Török Lajos a kassai tanulmányi kerület főigazgatója ellen. ⁴⁾ — „A király nagy fontosságot helyezett ezen jelentésre; de „mielőtt

¹⁾ Révai M. élete. I. 11. fejezet.

²⁾ Koppiról mint Révainak egyik legkiválóbb rendtársáról ezen életrajz előbbi részeiben már számos ízben fordult elő említés. Másutt még külön is szándékozom őt ismertetni. Franknói a „Martinovics s társai összeesküvéséről“ írt művében röviden érinti jelességeit s az ellene ekkoriban támasztott vádakot. (L. i. m. 403. 408. l. — V. ő. Pauler T. i. m. 397. l.)

³⁾ L. Franknói u. o. 403—4. — Pauler T. i. m. 264—7. l.

⁴⁾ L. Franknói u. o. hol az ellenök szóló vádak is fölemlítetnek. — V. ő. Pauler T. i. m. 397. l.

a vádak kellően bebizonyíttatnak, senkit sem akarván büntetni“ József főhercegnek meghagyta, hogy részint a helytt. tanács, részint az alispánok útján, a megfelelő óvatossággal, vizsgálatot rendeljen.“ — A főherceg lehetőleg enyhítendő eljárást igyekezett eszközölni. Hogy azonban ily mérséklő szándékát keresztül vihesse az ügyigazgató szigorú javaslata ellenében, „kés volt a nagyobb haj megelőzése végett néhány tanférfit áldozatul engedni. Azt ajánlá, hogy a király gr. Törököt, Pillert, Koppit, Kreilt és Tichyt, „mivel veszélyes elveik és nézeteik miatt nem képesek tanítványaikat jó erkölcsökre és engedelmességre oktatni“ egy évi fizetésök utalványozásával bocsássa el; Barics, Haliczky, Sailer és Schedius tanárok további magaviseletét egyelőre az ügyigazgató kiséreje figyelemmel.“

6. Ilykép igyekezett a főherceg az ország megnyugtatósa érdekében a további pereknek és vizsgálatoknak elejét venni, már kezdetben jelentős tanuságát adván azon ügyességének, melylyel később is többször oly szerencsésen ki tudta kerülni mind a zátont, mind az örvényt. — Ekkor is így biztosítá javaslata elfogadtatását. Azonban az ügyigazgató sürgetésére ez ítélet szigorúbbá tétetett: Koppi és Kreil Buda és Pest területéről kiutasított, amaz az ország szélére relegáltatott. Kreil pedig Bécsbe költözött.

A mérséklést annyira előnyösítő József főherceg, ki ildomos közvetítésével kivitte, hogy a vizsgálat csakugyan mellőztetett, mindamellett azon véleménynek adott kifejezést, hogy „a iskolákat meg kell tisztítani mindazon egyénektől, kikben nem lehet bízni.“ Nézete szerint a vizsgálat szükségtelen; mert nem elég az, hogy a tanárra ne lehessen súlyos büntényt rábizonyítani; a tanárcsak akkor tarthat bizalomra igényt, ha a „kipróbált keresztény szellem, becsületes jellem és tiszta hírnév tulajdonságai meg vannak benne. „A mostani ifjúság — úgymond — mely a képzeltszabadság eszméivel meg van mételyezve, a vallásosságot és erkölcsiséget nélkülözi, mindennekfölött elszomorító látványt nyújt. És ezen romlást nagy részben tanárai idézték elő.“¹⁾

Hogy efféle kifogások a tanuló ifjúság romlása, sőt a közoktatás téves iránya általi rontása ellen már József császár kora óta mindinkább felhangzottak némely közzétett panaszokban is, erről a föntebbiekben idéztünk egyes irodalmi nyilatkozatokat is.²⁾ — Kiemeltük ugyanott, mily bátran szólalt föl egy pár évvel ezelőtt Révai is, még pedig az esdeklő haza nevében figyelmeztetve

¹⁾ L. Fraknoi V. u. o. 406. l.

²⁾ L. föntebb 82. 88. s. köv. 11.

az ifjú királyt, az oly selejtes tanárok ellen, kik balirányzatuk, szellemi s vallás-erkölcsi fogyatkozásuk által ártalmas befolyást gyakorolnak az ifjú nemzedékre.¹⁾ Aligha gondolt arra, hogy a szigorúbb itéletűek tán nem sokára még majd ő ellene is támaszthatnak ily nemű vádakat, a midőn a kritikus viszonyok miatt sokkal élesebb látszereken át vizsgálандják a fogyatkozásokat.

7. Ha már a mondottak után számba vesszük, hogy a tanférfiakra vonatkozólag itt csak úgy nagyából fölemlített vádak, nyomozások s itéletejtések az 1795. évnek ápril havától egész decemberig nem csekély izgalom közt folytak: elgondolható, hogy Révai, ki ezen gyötrelmes időközben, még pedig ennek talán éppen legkedvezetlenebb szakában jelentkezhett Budán szerencsét próbálni, minő hangulatban találhatta különösen azon tényszerzőket, kiket ügye pártolása végett fölkeresett, akkor, amidőn a tanférfiaknak az ímént jelzett irányelvek szerinti megrostálása forgott kérdésben. S így alig csodálható, ha az óhajtott kedvezmény helyett oly fanyar leckézést kapott s különösen a tanárok vétségeinek lehetőleg szigorú vizsgálatával megbizottaktól az ő ante actáit illetőleg is kiméretlen szemrehányásokat volt kénytelen hallani. Hisz egyáltalán nagyon is tühegyre szedték ekkor mindazoknak erkölcsi és politikai jellemvonásait, kik csak némi jeleit adták is a szabadelvűség iránti hajlamuknak, főleg ha az olyanok valamely jelentősebb tanári állásra vágyakoztak, a mint hogy Révai is éppen ily célból ment Budára.

Alkalmassint nem is gyanította azt, hogy őt még politikai tekintetben is érhesse megrovás, — őt, ki ez oldalról mintegy hozzáférhetlennek vélte teljességgel loyalisnak tartott érzületét, melyet a nyilvánosság előtt oly nyomós vallomásokkal bizonyított. Mert valóban óvakodó is volt ő ekkoriban minden compromittáló érintkezésektől úgy annyira, hogy az irodalmi érdekelletésből közeledők iránt is tartózkodónak s csak is igen kevés számú meghittjeivel való bizalmaskodását kivéve, mindegyre ridegebbnek, elzárkozóbbnak, sőt gyanakodóbbnak mutatkozott.²⁾ Hogy pedig az egyház iránti viszonylat tekintetében mennyire igyekezett kedvezőbb reputatióra szert tenni, elég körülményesen említettük.

¹⁾ U. o. Si. l.

²⁾ Főntebb említők, mikép éreztette ezt már 1789-ben Kazinczyval, 1790-ben Kis Jánossal. Ugy látszik, azon forró hazafias érzelmeket sem igen vette számba, melyeket a külföldről hazatért és vele személyesen ismerkedni óhajtó Bessenyei Sándor Győrött 1794. ápril 22-én kelt levelében ömledezett hozzá, melylyel őt baráti találkozáásra hívta meg az ottani „új kávéház“-ba. (L. e levelét kiadva Fényfalvi Kardos Adorján művében 108. l.) Nincs nyoma annak, hogy Révai viszonzta volna rokonszenvezését, — Irodalmi s baráti levelezései is jóval kevesebbre szorítottak ezen baljóslatú években. Lehet, hogy keserű csalódásai is visszavonultabbá tették, különösen pedig a magyar tudós társaság ügye iránt csüggesztett bizalma.

Sajátságos módon meglepő lehetett rá így kérelmének baleredménye, s fölöttébb zokon eshetett neki a „dolor repulsae.“ Mert habár jól tudta, hogy ott némely ellenséges factorok működnek ellene, de mint vallja, „még sem bírta elhinni, hogy mindnyájan teljességgel oly kegyetlenek legyenek iránta.“¹⁾ Abban bizakodott, hogy tán mégis sikerül ott neki oly jó indulatú pártolókra szert tennie, kik az ő irodalmi s tanügyi érdemeit elismervén, jóakarólag ellensúlyozzák elleneseit, sőt tán szép szerével még ezeket is engesztelődésre bírhatja, különösen Szerdahelyit, emlékeztetve őt az 1792-ben írt levelére, melyben oly nyájas kifejezésekkel biztatta volt Révait iránta való készséges szívessége ígérésével.²⁾ Hisz már most szerzetesi anomaliáit sem hányhatják föl neki, miután a püspök adoptálta övéi közé.

Amde mindezen reményeiben fölöttébb csalódott. Erezteti ezt panaszos levele, habár abban inkább csak vázlatba szorítva csupán a keserű szemrehányások lényegesbjeit érinti, mint a melyek legérzékenyebben bántották.

Kétségkívül még sok egyéb miatt is búval terheltén tért ő ekkor vissza Budáról. Csakhogy azokról az akkori kényes viszonyok miatt nem látta tanácsosnak írásban még csak említést is tenni.

8. Valóban nagyon más hatású jelenetek táruáltak ott ekkor szemei elé, mint a minőknek 1790-ben a hazafias hevületű országgyűlés alkalmával tanuja volt. Majdnem olyatén metamorphosist láthatott most amához képest, mint a minőt a Mátyás fénykora után egy-két évtized múlva bekövetkezett hanyatlás időszaka tükrözött vala ős Buda várában. Még ahhoz mérve is, a mit az előbbi évben Darvas Ferenc kir. tanácsoshoz intézett verses epistolájában eléggé keserűen panaszolt,³⁾ megdöbbenők lehetek ez idétti látványai. Merőben ellenkező jelenségül tekinthette a nemzeties érületnek ekkori bús apályát azon dagályszerű áramlathoz képest, a mint ez az 1790-diki országgyűlés zajlásos idején mintegy forrpontig érve culminált vala. Az akkori lelkesültség árja őt is mint a magyarságra ugyancsak hatályosan buzdítót oly magasra emelte. hogy mint népszerű, sőt némileg ünnepest nevűt nemcsak a buzdultabb előkelők, hanem az országgyűlés, de még a kormányzék is figyelmébe vette, méltatván küzdelmeit a tudós társaság ügyének felkarolásával.⁴⁾

A mily főnkelt önérzettel tölthette el keblét az akkori emeltetés és derült kilátással biztatás: oly leverő hatású lehetett ekkor a visszariasztó korholtatás. Mélyen megilletődve sohajthatá most: **M á s i d ő k, m á s e m b e r e k !** Nem az a nap süt az égen. — Im

1) L. föntebb 196. l.

2) L. közölve Fényfalvi Kardos Aderján művében 197. l.

3) L. föntebb 140. l.

4) L. Révai M. élete. III. 11. fejezet.

egy rövid lustrum lefolyta után mily egészen más szint öltött ott minden!

9. Vajmi más hangon szólnak feléje most a Consiliumból, mint 1790-ben.¹⁾ Sőt ugyanazon Szerdahelyi, ki még 1792-ben is nyájas levélben biztatá őt, hogy szívesen tesz érte a közjó érdekében olyast, a mivel elősegítheti jeles törekvéseit, most mint a közoktatásra megbízhatlant zordonul utasítja vissza. Mennyire elborultak ott a viszonyok! Longe alia rerum facies. — Másokra még keserűbb csapású volt az a catastropha.

Mert úgy fordult a sors kockája, hogy szörnyen lesújtó elítélés ért ekkor egynémely előbb bátran felküzdőt, sőt elég magas bizalomra feljutottat is. Több más nevezetességen kívül kiváltkép meghatóan tragikus fordulatát sínlette Kazinczy az imént annyira átmásult közviszonynak. Ezen zord év május hó 20-án börtöne ablakaiból kinézve rémitően ellenkező képét láthatta²⁾ annak, a mit öt év előtt Budán szintén májushó 20-án hazafias örvendezése közben oly elragadtatással szemlélt volt s a mit az 1790-ki május 22-én a királyi vár fedele alatt oly enthusias-mussal s mintegy dithyrambikus nyelven írt le a nemzeti lelkesedésnek akkori festői tüneményeiről.³⁾ Az akkoron oly igen neki bodorodott érzelmek ekkor mintegy az aléltsáig lohadtak le.

Csak futólag s oldalvást vethettünk itt egy-két pillantást erre az oly igen átmásult közállapotra. Pedig ahhoz képest, ahogy az ezt megelőzött nagyreményű buzdulat zajlásáról körülményesebben szoltunk,⁴⁾ aránylag erről is valóban nem kevés megjegyezni való kínálkozik a végett, hogy a belőle meríthető hasznos tanulságot kellőleg értékesíthessük. A tüzetesebb célzatú korrajz írója alkalmasint nem fogja elmulasztani ennek bővebb kiaknázását. Legalább azon lesz, hogy lehetőleg föllebbentse azt a sűrű fátyolt, melylyel e bús időszaknak többnyire a titok lep-lébe burkolódzó pro et contra törekvéseit, belsőbb mozgalmait a nyomban következő nemzedék mindinkább elborítani s mintegy feledésbe sülyeszteni igyekezett.

10. Bizonyára fontos tanulságú ez a komor ellenképe amaz elébbi élénk pezsdületnek több tekintetből, de főképen a szellemi irányzatok élesebb megkülönböztetésére. Nehéz idők állítják leginkább próbakőre a jellemeket. A következmények láttatni fogják e súlyos krízis eredményeit.

Egyelőre különösen azt a resultatumot érintjük itt, mely az

1) L. u. o. és a „Planum erigendae Societatis Hung.“ 94. l. gr. Zichy Károlynak Révaihoz 1790. jul. 30-án intézett levelét.

2) L. Fraknói V. „Martinovics és társai összeesküvése.“ 386. l. — Toldy F. „Kazinczy F. és kora.“ Pest. 1859. 163. l.

3) L. Révai M. élete. III. 278—o. l. — „Kazinczy F. és kora.“ i. k. 125. l.

4) L. Révai M. élete. III. k. VIII. s köv. fejezetekben.

irodalmi törekvésekre nézve már ama derengő időszakban is előre érezte a kiválóbb tényezők jellemi divergentiáját.¹⁾ Nevezetesen a főbb koryphaeusok, kik a nemzeti buzdulat idején majdnem összhangzó irányzatúaknak látszottak, a válság napjai beálltával mindinkább elkülönültek. Révainak erős vetélytársai: Kazinczy, Bacsfányi meg az utóbb föltünőbbé vált Versegly is mily igen eltérő ösvényre vetődtek az iménti években. Odább némely tényadati tanúságokat is szólaltatunk ilyen eltéréseik okairól.

Révai annak érzetében, hogy hazafias és nemzeties szellemű irányzatát még oly hevületes igyekvései közben is megtudta tartóztatni a politikai elkapatásoktól s hogy már a pezsdület, sőt forrongás idején is elég szilárdul ragaszkodott a mérsékelt irányzathoz, jogosultan hivatkozhatott ily loyális érzületére. Ezért utóbb sikerült is neki, habár nehéz megpróbáltatások után a főbb helyeken tekintetbe vételt kivívhatnia. De ekkor csakugyan rája is súlyosan nehezedett az idő mostohasága, az „iniquitas temporis,” a mint hogy panasolja is. Ki tudja, mily exaggerált vádak gyűlhettek össze ellene is a huzamos nyomozások, kémkedések, gyanúsítások s ádáz meghasonlottság időszakában?

11. A jelzett célnak miatt kérlelhetlenül elrettentő példaadást, meg a jövőre való nagy praecautiót is erélyesen szorgalmazó hatalom oly szigorú epuratiót követelt különösen a tanító egyénekre nézve, hogy alkalmasint még többnek is jutott ki ezek közül afféle megleckezés, mint a minőt Révai kapott.

De meg az ellenszenvnek, irigységnek, s személyes gyűlölködésnek is elég alkalmá van ilyenkor a boszúállásra. Révai pedig épen nem volt ilyesek hiányában. Azon feltűnő szereplése, melylyel, mint lelkesültségében mondá, mozdulóba akarta hozni az egész hazát, s ily célból különösen a tudós társaság ügyében tett lépései, meg aztán az egyetemi tanszékre törekvése nem kis mérvben keltetett ez idétt hazafias szándékai ellen is gyanúsítást. Talán utóbbi elvonultsága, olykor-olykor Bécsbe rándulása s jobb állás végetti mozgolódása még inkább növelhette az ellene szított balvélekedést. Cavillatiói, epés gúnyolódásai, irodalmi s magán életi surlódásai, oly visszás helyzetekbe hozták, hogy nem lehet felőtli, ha mind-ebből ilyenkor annyira kedvezetlen vélemény tömörült össze megrovására. Hisz ekkor még az is megrovás alá esett, ha valaki a compromittált egyének valamelyikével olykor tán csak esetleg érintkezett volt.

A szemrehányásnak nagyából jelzett pontjai is láttatják, hogy Révainak nem publicált versezeteiről is mily részletes tudomásuk volt Szerdahelyiéknek.

Panaszos leveléből kivehető, hogy Szerdahelyinek intelmét

¹⁾ U. o. 278—9. l.

közbe szóló védveivel még ingerültebbé fokozta.¹⁾ Alkalmasint az ő hevessége a cáfoló ellenvetéseket erős önérzetessége szerint nem épen oly szerény türelmességgel ejtette ki, mint ahogy ő említi.²⁾ Szerdahelyi pedig az ekkor nagy gonddal összeszerzett adatokból bőven rendelkezhetett a megtorló ellenérvekkel. Egyebek közt ha az ő secularisatiójának indokait olyképp említette neki, mint ahogy a Paintnerhez szóló apologiájában felhozza, úgy azzal még inkább árthatott ügyének. Szerdahelyi, ki előbb szintén szerzetes volt legott érezhette az oly mentekezés gyarlóságát, meg amúgy is eléggé módjában állott különösen Révainak elhagyott rendjét vádoló állításai alaptalanságáról illetékes tudomást szerezhetni.

Ennek következményeül vehető az, hogy nemcsak Szerdahelyi részéről, hanem a helytartósági, különösen a tanügyi bizottsági közegek részéről szintazon tartalmú kifogásokat kellett hallania, meg hogy nem csak az ekkori megrázó események hatása alatt rögtönöztek ezek az ő megfeddésére olyatén szemrehányásokat; hanem még azontúl is szintolyan charakteristikája maradt fenn, a mint ez látható azon hivatalos vélemény-adásból, melyet Novák a pécsi tankerületi főigazgató a következő évben terjesztett fel róla, midőn nyomban ismét más állás elnyerhetése végett folya-modott, miután a kir. cancellaria némely főbb pártolás következtében már a kérelmezett esztergomi gymnasiumi tanársága segítette volt. — Erről annak idején szólunk érdemleg. — Lássuk előbb közelebbi viszontagságait.

12. Említenünk kell még holmit a secularisatió ügyéről is. Mert hisz épen ennek utólagos érvénytelenítésével igyekeztek ellenesei Révait feltörekvő célzataiban meggátolni. Ily repressiv szándékuknak megvalósítására hathatós alkalmat nyújtottak a körülmények.

Az imént jelzett közoktatási ügyvizsgálatok következtében azon nézet emelkedett fölszínre, hogy az oly igen szükségessé vált nevelő-oktatás inkább várható a fegyelmezettebb szerzetes tanítóktól. Ennélfogva valamint előbb a josphinus irány ezeket mindinkább mellőztetni kívánta, úgy annak bal eredménye következtében a hátrányosított szerzetes tanítói intézetek ismét fölélesztendők. Különösen a szabadelvűsködő autokrata által is hogyan-úgy fennmarasztott piaristarend olyképen támogatandó, hogy ekkori sajnosan megfogyatkozott állapotából mindinkább kiemelkedvén rendeltetésének minél alkalmasabban megfelelhessen.

Amde ezt iménti mostoha viszonyai miatt több derekas képzettségű növendéke elhagyta, sőt a már lekötölezett tagok közül is némelyek, különösen a magán-nevelőkül működők, az egyházmegyékbe könnyű szerrel átléphetvén, megkevesbítették. Ezek többnyire

¹⁾ L. föntebb 197. l.

²⁾ U. o.

előkelő pártfogók által segítettve, felhasználták a zilált körülmények miatt megtárgalt fegyelmi viszonyokat és a rendi előjáróság beleegyezése nélkül, sőt némelyek annak tudtán kívül kieszközölték fölmentetésüket a rendnek kötelékeitől. Minthogy pedig ekkoriban a rendi fegyelemnek helyreállítása oly igen sürgetteték: több oldalról követeltetett, hogy az ily szabálytalan átléptetések továbbra megátoztassanak.¹⁾

A kormány részéről egyszersmind a királyi tetszvény (Placetum Regium) kikérésének elmulasztása is nyomósan megrovatott. Ez okból Révai, amint azt utóbbi levelében említi, mihelyest tudomására jutott a kormány e kifogása, a felsőbb jóváhagyásnak megnyerése végett azonnal kikérte azt írásbeli folyamodással, melyet személyesen nyújtván át a fejedelemnek, tőle kegyes biztatást nyert.

S ezzel mindenkép jó rendben lévőnek vélte secularisatiója ügyét, minthogy a formalitások igényeinek megfelelt. Azonban ellenesei némi rancorból mégis nyomást igyekeztek rá gyakorolni ezen oldalról is oly módon, hogy őt mindenképen azok közé sorolták, még pedig első helyen, a kik ekkor tájban a piarista-rend kötelékeitől a szerzeti előjáróság beleegyezete nélkül s így nem szabályszerűleg, hanem álúton nyerték ki fölmentetésüket s ezért a végrendekezési jog tőlük megtagadtatott.

13. Érdekesnek látszik ez ügy megvilágítása végett okmányként mellékelnünk az erre vonatkozó helytartósági intézvényt, mely különösen Révai ügyét illetőleg az 1795. év derekán a győri püspökhöz intéztetett;²⁾ de a többiek ügye miatt más püspöksé-

¹⁾ Minő lépések történtek ezen ügy érdekében az egyházi s világi hatóságok részéről, másutt lesz inkább helyén körülményesen elmondanunk.

²⁾ C o p i a Intimati Exc. Consilii Reg. Loc. Hungar. Nr. 12995. — Illustriss. Plur. Rde, Excellme &. — Sua Mtas Sacra illis Ordinib. Piar. Scholar. Professiss, qui absque annu tu Superioritatis Suae Roma Secularisatione m s u i i m p e t r a r u n t u t p o t e : Nicolao Révai, Francisco Gyurgyovánszky, Paulino et Benedicto Megyery, Sebasiano Mack, et Francisco Frey, Aloysio item, et Joanni Nep. Naller, et Alexio Rudits, ac Francisco Majer, velut Benigno Placeto Regio destitutis, Placetum Regium ea conditione clementer impertiri dignata est, ut, in quantum iudem nec in cura animarum, nec in educatione iuventutis constituuntur, per respectivos Dioecesanos ad curam animarum, qua Cooperatores applicentur. Propter id autem, quod Dispensationales Roma citra Indultum clancularie, et insciis suis Superioribus im pet ratas Benigno Placeto Regio illico substernere neglexerint, negata iisdem testandi facultate, caduca eorumdem suo tempore substantia ita trifariam dividatur, ut una tertia Cognatis, altera pauperibus; postrema denique illi Piaristarum Collegio, cui postreme adscripti erant, in sortem praestitae ipsis educationis, et intertentionis cedat. — Quam benignam Resolutionem Regiam Excellentiae Vrae pro congruo notitiae statu, et directione eo addito intimandum habet Consilium hoc Locumt, Regium, ut Dispensationales Romanas pro Nicolao Révai im pet ratas in ipso Originali fine superinscribendi Ben. Placeti Regii isthuc submittere, una vero id intra mensis spatium; num, et ubi praefatus saecularisatus Cooperatorem agat? vel in quali munio circa educationem iuven-

gekhez is megküldetett.¹⁾ — Egybevetve a főntebb idézettekkel meglehetősen igazolja ezen jelentős okmány Révainak azt a panaszát, hogy ellenesei méltatlanul elegyítették össze az ő nevét ama rendtársakéval, kik a secularisatio kieszközlésében nem rendes úton jártak el. Van biz abban némi fondorlatosan mostoha célzat, hogy ez által Révainak mintegy megbélyegeztetését publicáltatták. Aztán meg abban is vehető észre valami chicanerie-féle szándéklat, hogy szintén azoknak befolyása a Révai részére kiadatott királyi tetszvénybe is belefoglaltatott olyatén megrovást. Bizonyítékul ide igtatjuk azt a Placetumot is úgy, a mint az a nemz. muzeumban Révai iratai közt olvasható.²⁾

Azokban midőn lényegeseb panaszainak megokolására szívesen felhozok a mellette szóló bizonyosságokat, nem mulaszthatjuk el annak fölemlítését, hogy Révainak idéztük panaszos levelében is észlelhető némi balfogású állítás ott, hol így szól: „Provincialis praescitum et consensus scripto exhibui.“³⁾

Ehhez megjegyzéskép emlékeztetnünk kell Révainak azon levelére, melyben Perczel Imre provincialist, a győri püspök meghagyására hivatkozván, arra kérte, hogy adjon neki a rend kebeléből elbocsátó iratot (dimissionem ab Ordine), vagy ha ezt egyenesen nem lehetne megadni, legalább annak kinyilatkoztatását kéri, hogy fölmentése ellen nem vet akadályt⁴⁾ Perczel az erre adott válaszában csakugyan kinyilatkoztatta, hogy Révai „szándéka ellen semmi akadályt nem fog gördíteni. Többet az ő ügyében nem tehet; meg-hogy a püspöknek is fog írni.“⁵⁾ — Igéretét

tutis constituatur, referre velit. — Datum ex Consilio Reg. Loc. Hung. Budae 30. Junii 1795 celebrato Illustriss. Plur. Rdae. Excellentiae &. — Ad officia paratus et paratissimi Com. Jos. Haller mp. Math. Nyitrai m. p. (L. Révai másolata szerint a nemz. Muzeumban Revaiana Msta fasc. 353. Nro. 45.)

¹⁾ A csanádi egyházmegyei hivatal jegyzőkönyvéből Kassics Károly átirata szerint bírom ugyanezen intézvény szövegének kivonatát.

²⁾ Im ekkép szól eredeti szövege szerint a királyi tetszvényt tudató 15748. sz. alatt kelt helytartótanácsi indorsata: „Super isthac Romana Saecularisationis dispensatione, in quantum tenor eiusdem Juribus et altiissimis Ordinationibus Regiis non adversatur, Benignum Placetum Regium vigore Benigni Decreti aulici de 28. Mai a. c. Nr. 5664. emanati ea conditione tribuitur, ut cum dispensatus hic Ex-piarista Nicolaus Révay actu in educatione Juventutis qua Graphidis Professor constituatur, officio hoc ultra quoque defungi possit; si tamen subinde eidem vel alteri officio literario valediceret, ad curam animarum pro cooperatura exire teneatur; propter id autem, quod is dispensationem hanc Romanam, insciis Superioribus suis clancularie impetratam benigno Placeto Regio illico substernere neglexerit, facultate testandi destituatur. — Ex Consilio Regio Locumt. Hung. Budae die 4-a aug. 1795. celebrato. Adamus Kelcz. (L. nemz. muzeum Fol. Hung. fasc. 353. Nr. 30.)

³⁾ L. főntebb 194—5. l.

⁴⁾ L. főntebb 115. l. — Megemlíthető itt az is, hogy Révainak e levelére kívül Perczel titkára ezt jegyezte: „P. Nicolaus Révay de sua Dimissione saltem in directe concedenda agit.“

⁵⁾ U. o.

teljesítette is. Semmi nyoma nem lelhető annak, hogy bármiképen akadályozta volna.

Igen valószínű, hogy midőn Révainak a secularisatióra vonatkozó okmányai mind a püspök, mind a provincialis részéről a Consiliumhoz felkivántattak, ¹⁾ azoknak megvizsgálói az akkori viszonyoknál fogva a rendi főnök illetén indirecta permissióját kevésbé vették számba, minthogy azt mintegy a püspök iránti deferentiából származott kénytelenségnek tekintették, de „c o n s e n s u s“-nak épen nem; mert hisz ez compromittálta volna a főnököt, kihez e tekintetben több rendbeli korlátozó rendelvények intéztettek ez időtájtban, a mint erről már föntebb is szólunk.

Igy a kormány neheztelésének súlya e miatt nem csekély részben hárult különösen Fengler József győri püspökre, úgymint kit több más oldalról is megszólás ért a miatt, hogy a piarista rendből kióhajtozó szerzetesek közül négyet fogadott be egyházmegyéjébe és így mintegy olyanul vádoltatott, ki a rendnek elhagyóit pártolja s ekkép a kormány szándékával is ellenkezik.

Révai tehát, mint odábbi leveleiben elég nyíltan s keserűen panaszolja, tetemes részben a püspöke ellen irányzó boszankodás miatt is kénytelen lakolni.

14. Egész az aprólékosságig kiszéledő részletezésre készítette íme tárgyalásunkat Révainak a secularisatio ügye miatti vesződése. Majdnem fölösen tépelődő gonddal vettük számba az erre vonatkozólag fölkutatható okmányokat. Amde nem ok nélkül történt ez. Unszoló motívumok tünedeztek fel időnként e törekvésünk közben is.

Leginkább itt volt helyén lehetőleg leszámolni egy már régóta függő kérdéssel, illetőleg szétozlatni azon homályt, mely úgyszólván rejtélyesnek gyaníttatá Révai viszonyát a szerzethez s ettől oly huzamos időn át valóban lealázó insége dacára is makacsul folytatott elkülönödését, végre pedig attól teljesen elválását.

Efféle anomal életviszonyai, nyugtalan költözködései s mintegy odysseusi bolyongásai e tekintetben már az ő kortársait is nem kevés félreértésre tévesztették. Oly sok bonyodalmat idéztek ezek elő, hogy miattok szinte kilábolhatlan bajlódásai lőnek, melyekre

¹⁾ Különösen ez oknál fogva történhetett, hogy Perczel Révait ezen okmányainak hitelesített másolatban megküldésére felszólította, mit ő a következő levél kíséretében teljesített: Admodum Reverende Pater Provincialis! Pater mihi colendissime! Quoniam ita desiderat Paternitas Vestra Admodum Reverenda, ut praeter Extractum Protocolli Venerabilis Consistorii ipsas etiam Copias legali forma provisus Documentorum eorum submittam, quibus mea secularisatio inniitur: facio et hoc in praesenti prompto obsequendi studio, meque porro etiam dum paternis gratiis impense commendatum esse cupio, persevero perenni cum cultu et observantia Paternitatis Vestrae Adm. Rndae Jaurini 17. Novembr. 1794. Servus humillimus. Nicolaus Révai m. p. (Révai e levele megvan a kegyestaniótrendiek központi levéltárában, valamint a benne említett s vele együtt megküldött okmány-másolatok is, melyeket föntebb már közöltünk.)

nézve utólag sem bírtak eléggé eligazodni még azok sem, kik a szellemi eredményekben dús pályáját érdeklődőbb gondnal nyomozgáták.

Nemcsak a távolabbról figyelők panasztolták ezt,¹⁾ hanem az elég közletről vizsgálók s mintegy nyomába lépettek is éreztetik az iránti habozásukat. — Sajátságosan tétováz e tekintetben még Toldy Ferenc is, kinek pedig jóformán módjában állott a fennen gazasztalta „nagy Révai“-nak magán viszonyairól is behatódtt tudomást szerezhetni, különösen a Paintnerhez szóló levelekből, melyek Guzmicsnak is elégséges alapul szolgálhattak arra, hogy „Révai pályáját“²⁾ azokból, meg más hozzáférhető adatokból, sőt még az akkoron éló tanuk előadásából is jóval bírálatosabb, egyszerűsmind reálisabb, illetóleg tárgyilagosabb felfogással ismertesse. De a Révai nevének utóbb kivíott nimbusát több oknál fogva oly igen növelte a posthuma gloria, hogy a kegyeleti érzés, főleg az akkori viszonyok miatt, nagyon is gyöngéd kiméletességet lát-szott ajánlani az egyébként is szerénykedve ismertető Guzmicsnak.

Innét van, hogy Toldy F. is, ki Révai életének e bonyodalmas stadiumát főleg Guzmics jámbor elfogultságú ismertetése nyomán mintegy tündő contemplatióval vizsgálta, még utóbbi időben is majdnem fohászokólag jegyzi meg a secularisatio ügyének említése után,³⁾ hogy „homály borítja Révai viszonyait a szerzethez, azon okokat, miért ő már 1777. óta annak keblén kívül élt, s most a secularisatiót oly erőlködésekkel kereste.“⁴⁾

E homályosan ismert viszonyoknak s okoknak minél teljesebb földerítése tehát ily kimerítóbb életrajz lényeges feladatához látszott tartozni. De az ily aenigmaként rémlett ügynek a különben is eléggé titokteljes időszak bonyodalmaival összekészülódott szálai küzdelmes nyomozással is vajmi ajosan fedezhetők fel. Aztán meg nemcsak a specialis okadatoknak bírálatos vizsgálata, hanem az egykorú eseményekkel s korviszonyokkal figyelmes egybevetése is igen szükségessé vált azoknak tisztába hozása végett.

15. Lehet, hogy a már széltében kutató bűvárlatnak jobban sikerül még az eddigelé mintegy lebegő kérdés tárgyát némely döntóbb okmányokkal is megállapítani. Addig talán ennyiben is bizva. t megnyughatik már az érdeklődó tudásvágy annak megoldására nézve. — Révainak imént taglaltuk panaszos mentekezése némileg színes ürügyet nyerhetett amúgy a concret viszonylatok láncolatából

1) Igy jelzi ezt Wurzbach Constant Bibliographisches Lexiconában: „Révai führte ein bewegtes Leben — — dessen Darstellung noch der quellenkundigen und sichtenden Hand harret.“

2) L. Tudományos Gyűjtemény 1830. II. fűzet.

3) L. Toldy F. „Magyar költők élete. I. i. k. 213. l. „Nyiltabb tért reménylett, — u. m. — ha a szerzetesi ruhát leteszi...“

4) U. o.

kiszakítva, sőt oly sok tekintetben előnyös szellemi mivoltánál fogva nagyon is rokonszenvező részvétet gerjeszthetett iránta, valamint másrészt ellenszenvet a részéről megszólottak, sőt becsméreltek iránt. De a saját leveleiből is meglehetősen mérvben kiészlelhető coniuncturák elfogulatlan egybevetése után jóformán más színben tűnik elő panaszainak tárgya. Már a nyomban következő levelei is mindegyre nyomósabb érveket szolgáltatnak azok alaposságának megingatására. Sokkal inkább pedig az odábbi tényadatok. Nem előlegezhetjük itt ezeket; de csupán az eddig tárgyalatkból is eléggé kivonhatni véljük azt a következtetést, mely szerint Révai sorsa 1790. óta az akkori biztató kilátások elhomályosultával szintűgy, mint a mindinkább elborulásnak indult hazai közviszonyok, fokonkint alább szállt. Különösen eszményi célzatai iránt hovatovább mostohábbakká fanyarodtak a körülmények. A tudós társaság létesítésének ügye, melyhez oly szívós reménnyel ragaszkodott, mindegyre lehangelőbbé halaványulását láttatá.¹⁾ Magyar irodalmi szándékait szomorúan csüggeszté a nemzeti buzdulat apadása, Maecenásainak elhűnyta és sok bal-körülménynek összetorlódása. Bukott reményeinek kárpoztlása végett egyetemi tanszékért kopogtatott. Ismételt kísérlete visszavetetté eredményezett. Secularizáltatással igyekezett magán segíteni. De ezzel még inkább fölösíté bajait. Még a gymnasiumi tanárságért benyújtott kérelme is visszautasított, s minthogy ezért épen a legkritikusabb viszonyok közt jelentkezett, oly feddással korholtatott, mely előbbi delictumait is összegezve hányta szemére. Olyasokért is megdorgáltatott, amiket előbb nemzeties lelkesültsége sugallván, hazafias érdemekül képzelt.

16. Mindez ama zaklatásokkal együtt, melyeket imént elég részletesen taglaltunk, mélyen keserithette. Valóban szívós energia kellett ezeknek elviselésére. De másrészt ellensúlyozhatta ily gyötrelmeit annak megdölgölása is, hogy többnyire maga okozta bajait. Sok jóakaratot elriasztott magától, melyek célszerűbben kívánták javát eszközölni, sem mint ő maga. Mélyebben magába szállva méltán okolhatta magát mindazokért, bevállván, hogy nostrorum causa malorum nos sumus. Ámde büszkesége nem engedte, hogy ezt még meghittebbjei előtt is beismerje. Mind másokra háritja viszontagságainak okait s méltatlan váddal terheli azok miatt még azon tényezőket is, melyek iránt a nemeslelkűség szíves elismerést javalhatott neki. — Bizonyára nemcsak elleneseit, hanem Paintnert sem indíthatta azzal melegebb részvétre, hogy

¹⁾ Hogy miképen történt ez, jelzi Pauler Tivadar a m. kir. tud. egyetem történetében (l. i. m. 413.—4. l.) t. i. „az országos tanulm. választmány javaslatához képest a nádor a sürgösen elintézendő tárgyak közé sorozva, fel is terjesztette azt 1793-ban; de az ügy elintézése a tanulm. rendtartás végleges megállapításáig elhalasztott 1794-ben, sőt még 1797-ben is.

az ő gyermek- s ifjúkori ápolóját: a rendet, mely őt oly jelentős képzettségre segítette volt, kiméletlenül ócsárolta, holott arról, hogy példaidézéssel szóljunk, sokkal alaposabb oknál fogva nyilváníthatott volna olyatén elismerést, mint aminőnek utólag jelentős kifejezését adta egy még nyugtalanabb s viszontagságosabb pályájú kortársa, Fessler Ignác az ő „Rückblicke“ című művében, hol ez a szenvedélyes s nemcsak szerzetesi viszonyaival szakító, hanem egész a hitehagyásig elpártolt apostata figyelemre méltó contestatiót vall elhagyott rendje iránt.¹⁾

Igaz, hogy utóbb Révai is adta nemcsak szóval, hanem tetteleg is ily elismerésének tanúságait és az iméntiekben felhozott hal nyilatkozatai erősen felháborodott kedélyéből fakadtak, nem is arra voltak szánva, hogy egykoron documentumul szolgáljanak: de a számba nem vett körülmények okozták, hogy ezek is ártalmára váljanak, valamint sok más hirtelen eruptiója az ő szenvedélyességének oly súlyos imputatiót vont maga után.

17. Valóban sajtószerűen érte ilyesekért a „poena talionis“ épen azon részről, hol menedékét kereste volt. Excusatioja incusatióként vétetett; míg ellenben méltatlanul vádolt övéi miatt bizvást boldogulhatott volna másutt. Nem kérték számon azon nem csekély adományért, melyben őt kiskora óta részesítették. A szárnyára keltenem akadályozták külön ösvényén. Felsőbb hatósági intelem következtében is önválasztása szerinti alkalmazással kínálták;²⁾ a vonakodót magára hagyták, nem bolygatták, irodalmi törekvéseit pártolással is lehetőleg támogatták, secularisatióját nem ellenzték, sem előleg sem utólag a miatt neki bajt nem szereztek. Ilyesminek semmi nyomát nem lelhetni. Ő maga sem hoz föl ilyest.

A közölt okmányok tisztességes elválást mutatnak. Sőt a mi a főntebb említettekre vonatkozólag valóban igen jelentős,

¹⁾ „Den Orden, als die Wiege meines Geistes, als den Erwecker und Steigerer meiner Kraft, als den Bewahrer meines sittlichen Gefühls in des menschlichen Lebens gefährlichsten Jahren betrachtend, dankbar erkennend, dass ausserhalb des Ordens wol etwas anderes, aber bei der Heftigkeit meines Temperamentes höchst wahrscheinlich etwas Schlechteres aus mir geworden wäre, folglich den unschätzbaren Werth meines zehnjährigen Lebens in demselben richtig würdigend, und der ausgestandenen Prüfungen, Leiden und Trübsale nimmermehr gedenkend, nahete ich mich überall freudig, treuherzig und liebreich meinen ehemaligen Brüdern.“ — (L. Dr. Fessler's Rückblicke auf seine 70-jährige Pilgerschaft. Breslau. 1824. 210—I. l.) Elpanaszolja azonban legott, hogy az ily bizalmas közeledése hideg, sőt néhutt ellenszenves fogadtatásban részesült. Nem csodálható ez a praecedensek után. — Meg az időviszonyok is megokolják ezt, meg hisz, mint ott mondja, Martinovics barátjával együtt járt. Evvel jelenvén meg akkoron Fessler több úri háznál s a többi közt gr. Töröknl is, az itt jelen volt Kazinczyban mindketten ellenszenves hatást keltektek. (L. erről Kazinczy F. nyilatkozatát „Pályám emlékezete“ Bpest. 1879. Abafi L. kiadása 132—3. l.)

²⁾ L. Révai M. élete. II. 232. l.

rendtársai még csak bizalmas irataikban sem hagyták nyomát annak, hogy olyatén fölhányásokat vagy megszólásokat ejtettek volna róla, mint aminőket a már eddig tárgyaltak szerint is más oldalról vajmi keserű exprobratiókban kellett tudomásul vennie. Ha nem mindnyájan vélekedtek is úgy átlépéséről, mint az ő költői barátja Hannulik,¹⁾ de balérzűletöknek kifejezését aligha tudatták vele. Elválását egyszerűen tudomásul vették s többen, különösen szellemesebb barátai továbbra is fenntartották iránta jóindulatukat, mely lehetőleg tetteleges szívességekben is nyilatkozott, a mint erről az odábbiakban nem egy érdekes adat teend tanuságot, annyival inkább, minthogy sanyarú viszontagságai által mindinkább megszelídítve, később az ő érzelmei is mind jobban visszaédesedtek különösen ifjúkori rokonszenvesebb pályatársaihoz, de meg a renchez is, mint a hazai tanügy érdekében jelentősen munkálkodó testülethez.

Ennyiből hihetőleg jóformán kiderülhet már az előbb oly homályosnak vélt viszony. De még utólag a továbbiakból is sugárzik majd vissza erre némileg élesebben is megvilágító fény, mely láttatni fogja, hogy Révai végkép nem szakított rendjével még kimultával sem.

---

1) L. föntebb 132. l.